A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
GIMNÁZIUMI TANKÖNYVEI

SZEGEDI TASZILÓ

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

A SZATMÁRI BÉKÉIG

A SZATMÁRI BÉKÉTŐL NAPJAINKIG

A GIMNÁZIUM ÉS A LEÁNYGIMNÁZIUM
VII. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

A VALLÁS- ÉS KÖZOKT. MINISZTER 66.707/1941. SZÁM ALATT
A BÍBOROS HERCEGPRÍMÁS 4669/1941. SZÁM ALATT
TANKÖNYVÜL ENGEDÉLYEZTE

BUDAPEST

ÁRA P 1.90

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

A SZATMÁRI BÉKÉIG

A GIMNÁZIUM ÉS LEÁNYGIMNÁZIUM VII. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

IRTA

SZEGEDI TASZILÓ

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1941

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELSŐ SZAKASZ.

A Kárpáti Medence a honfoglalás előtt.

I. MAGYARORSZÁG ŐSTÖRTÉNETE S LEGRÉGIBB LAKÓI.

A földés az ember.

A geológiai leletek tanúsága szerint az ember — mint a teremtés koronája — a negyedkorban jelent meg a földön. A negyedkor régebbi szakaszában, az ú. n. *diluviumban* lehülés és felmelegedés váltakozott a légkörben. Lehülés idején jég borította el a föld kisebb-nagyobb részét, viszont a felmelegedésre a jég visszahúzódott a sarkok felé, s a meleg tájakon egyre fejlődött a növényi és állati élet.

Ilyen jégközi korszakban találjuk meg földünkön az *emberi élet* legrégibb nyomait, s már ezek is annak az értelmes lénynek mutatják az embert, ki igája alá iparkodott hajtani a földet. Súlyos feladatot jelentett ez számára, különösen akkor, amidőn újabb általános lehülés következtében az északabbra fekvő területeken új eljegesedés — az utolsó jégkorszak — állt be. Az ember azonban arca verejtékével ugyan, de felvette a harcot a természet mostohaságával szemben.

Régi kőkor.

Igy keletkeztek egymás után és egymás mellett az emberi művelődési körök Európában, Ázsiában és Afrikában. A diluviumkori műveltségeket összefoglaló néven *paleolit*, azaz régi (csiszolatlan) kőkorszaknak nevezzük. Ennek a kultúrának legjellemzőbb vonása, hogy a különböző művelődési körök egyaránt kőeszközöket használtak s ezeket tűzkőből pattintották. Az ember életmódja még kezdetleges, halászva-vadászva szerzi meg élelmét. E mellett azonban már emberi s állati alakokat ábrázol szoborban, képben egyaránt s temetkezésében a másvilági életbe vetett hitének adja tanúbizonyságát. — A paleolit kultúra becses emlékeire találunk hazánkban is, különösen a *Bükk-hegységben* és az *Avasban*.

Új kőkor.

A paleolit műveltséget az *alluviumban* (a geológiai jelenkorban) a *neolit*, vagyis az új (csiszolt) kőkorszak követte. Ez már csiszolta és átfúrta fegyvereit és kőszerszámait, a halászó és vadászó életmódot pedig állattenyésztő és földművelő kultúrává fokozta. A neolit kor magyarországi leleteit a *Bükkön*

kívül a Tisza melléke *(Bodrogkeresztúr,* Zemplén vm.) és a Dunántúl *(Lengyel,* Tolna vm.) szolgáltatja.

Réz- és bronzkor.

Hazánk területén többhelyütt meglehetősen nagy mennyiségben fordul elő réz, ezért a Kárpáti Medence történetében külön *rézkorszakról* beszélhetünk (Tisza vidéke *Ungtól Szolnokig).* Másutt ellenben a csiszolt kőkort mindjárt a réz és ón ötvözetéről elnevezett *bronzkorszak* követte. A bronz lehetővé tette s egyszersmind ki is fejlesztette a fémipart. Erről tanúskodnak *Tószeg* (Pest vm.), *Kisterenye* (Nógrád vm.) és *Velemszentvid* (Vas vm.) leletei.

A vaskor két szakasza.

Végül Kr. e. 1000 táján megismerte az ember a vasat, s ezzel a művelődés útjai egyszerre szélesre tágultak. Leleteink — Sopron, Győr, Szekszárd vidékén — azt bizonyítják, hogy hazánk lakói már a *vaskor* első, ú. n. hallstatti korszakában ismerték és használták a vasszerszámokat. — A *hallstatti* műveltség azonban tulajdonkép még csak vassal gazdagodott bronzműveltség maradt. A bronz helyét a vas csak a vaskor második szakaszában, a *la-tène* kultúrában foglalta el. A la-tène műveltség legfőbb hordozói a kelták voltak Európában. A kelták a Kárpáti Medence nyugati részeit is benépesítették, s így kultúrájuknak hazánk földjén is sok és gazdag emlékét hagyták hátra. Dunántúli múzeumaink fegyver-, agyag- és fém- (ékszer-) iparuknak szebbnél-szebb termékeivel dicsekedhetnek.

Hazánk legrégibb lakói.

Hogy miféle népek laktak itt az őskor évezredeiben, arra a tudomány ma még nem tud kielégítő feleletet adni. A vaskorszakkal azonban lassan beköszönt a történelmi kor, s a homály egyre jobban oszlik. Görög és római írók szerint a Krisztus előtti évezred derekán indoeurópai (árja) népek — *illir-trákok* — éltek szétszórtan a Kárpáti Medencében. A IV. században Kr. e. a nyugatról jövő árja *kelták* özönlötték el a Dunántúlt; az illir-trákok keletre húzódtak előlük, s részint az Északkeleti Felvidéken *(karpok),* részint Erdélyben — mint később nevezték, Daciában — vonták meg magukat. *(Dákok és géták.)* Utóbb a Tisza—Duna mellékére szarmata- (szkita) *jazigok* telepedtek; a szarmaták iráni, tehát indoeurópai nyelvet beszéltek, de szokások és életmód tekintetében a turáni, urálaltaji népekkel mutattak rokonságot.

II. A RÓMAI URALOM.

Római hódítás a Dunántúl

Néhány évtizeddel Krisztus születése előtt a rómaiak is megjelentek hazánk területén. Leginkább az a cél vezette őket, hogy a barbár népeket mennél távolabb tartsák Itáliától, s másrészt, hogy szárazföldi kereskedelmi és hadi utat nyissanak az Appenini-félsziget s a Balkán és Ázsia között. Octavianus vezette az első hadjáratot a *Száva* és *Kulpa* vidékére (Siscia,

Kr. e. 35.), majd császár korában elfoglaltatta a *Dráva—Száva* közét. A kelták — a rómaiak elnevezése szerint: pannonok — elkeseredetten küzdöttek a hódítók ellen, s ezért a légiók csak a Krisztus utáni I. század derekán érték el északon a *Duna* vonalát.

és Tiszántúl.

Dacia meghódítására már Caesar készülődött, de tervét csak *Traianus* császár valósította meg. A dák nép is vitéz ellenállást tanusított; de a császár évekig tartó véres harc árán megtörte *Decebal* király védekezését, s Erdély régi lakóiról, a szarmatákról nevezett Sarmisegetusa főváros helyén római coloniát alapított (Kr. u. 106.). A hosszas háborúskodás valósággal kiirtotta a dák népet, úgyhogy az új provinciát Dalmáciából, Szíriából, Kis-Ázsiából kellett benépesíteni.

Római műveltség: mezőgazdaság.

A római hódítás egyúttal a római műveltség terjesztését is jelentette mind a két provinciában.

A légiók s a provinciákba telepített *őstermelők* virágzó mezőgazdálkodást, szőlőművelést, gyümölcstermelést és állattenyésztést folytattak. Különösen nagy hírre tett szert a pannoniai lótenyésztés.

városok Pannoniában

A városi lakosság ipart és kereskedést űzött s kitűnő utakon messzire terjedő forgalmat bonyolított le. Nagyobb művelődési gócpontok voltak *Pannoniában:* Vindobona (Bécs), Carnuntum (Petronell, magyarosan Németóvár Ausztriában), Scarbantia (Sopron), Arrabona (Győr), Brigetio (Őszőny), Salva (Esztergom), Aquincum (Óbuda), Intercisa (Dunapentele), Savaria (Szombathely), Sopianae (Pécs), Mursa (Eszék), Sirmium (Mitrovica) és Singidunum (Belgrád). Nevük után ítélve, nagyobbrészt nem római, hanem még kelta alapításoknak kellett lenniök. (Pl. Aquincum: Ak-ink = bő víz.) *Dacia* nagyobb városai voltak: Porolissum (Mojgrád, Szilágy vm.), Napoca (Kolozsvár), Potaissa (Torda), Apulum (Gyulafehérvár), Ad Mediam (Mehádia).

és Daciában.

Iparágak.

Az iparágak közül különösen az *agyagipar* (terra sigillata és terrakotta edények), *kőfaragás* (sírkövek), az *építészet* és az *ötvösipar* (ékszerek) virágzott. Ez utóbbit az tette lehetővé, hogy a rómaiak megnyitották, illetve tovább kutatták Dacia gazdag arany- és ezüstbányáit, így Verespatakot (Alburnus Maior) és Zalatnát (Ampelum).

Városi élet.

A pannoniai városi élet haladott polgárosultságát legjobban mutatják *Aquincum leletei.* Az amphitheatrum, a palaestra (testnevelési iskola), a thermák, a lakóházak, árucsarnokok, Mithras-templomok igazi római életet varázsoltak a «hideg Ister» partjára. De római volt a világ szerte mind a két provinciában; erről beszélnek gazdag múzeumaink Budapesten (Országos Magyar Történeti Múzeum), Esztergomban, Győrött, Pécsett, Sopronban, Szombathelyen és még sok más városunkban.

A Kárpáti Medence nem római területei.

A Duna—Tisza közét nem szállták meg a rómaiak, legfeljebb át-átjártak a jazigok szállásain. A dunai határtól északra germán népek, a quádok tanyáztak. A rómaiak megkísérelték romanizálásukat, de sikertelenül. Daciától északra szabad dákok, karpok és egyéb trák népek laktak.

III. RÓMA ÖRÖKÖSEI A KÁRPÁTI MEDENCÉBEN.

Dacia csak mintegy másfél századig maradt a rómaiak kezén, a mind jobban elhatalmasodó germán szomszédok már a III. század vége felé letépték a birodalom testéről.

Germán népek a birodalom határain.

A germán törzsek már a Kr. e. I. évszázadban megmozdultak északeurópai szállásaikon és iparkodtak beszüremkezni a birodalom határain. Ez a törekvésük megsokszorozódott a Krisztus utáni II. és III. században, amikorra kialakult törzsi szervezkedésük, s mint gótok, vandálok, longobárdok, frankok itt is, ott is nagyobb erővel zaklathatták a birodalmat. Mivel a birodalom határőrei is leginkább közülük kerültek ki, egyre jobban lazították a határokat, s végül is a császár kénytelen volt megnyitni Daciát a *gótok, vandálok és gepidák* előtt (271).

Dacia kiürítése.

A húnok őstörténete.

1. A húnok. Egyelőre azonban a római birodalom mégsem lett a germán népek zsákmányává. Mielőtt ugyanis erőre kaptak volna, Ázsia felől megjelentek a húnok, s élethalálharcra keltek a germánokkal. A húnok azonosak voltak a kínai évkönyvekben említett ázsiai *hiung-nu* néppel, mely Kr. e. a II. században az Aral-tótól Koreáig terjedő hatalmas nomád államot alapított. A hiung-nuk őshazája a *Bajkál-tó* déli tájain terülhetett el, s nagy valószínűséggel török nyelven beszéltek. Ázsiai birodalmuk csak mintegy száz esztendeig állt fenn, s már Krisztus születése előtt összeomlott. A húnok közt ugyanis testvérviszály tört ki, s a kínaiak szétszórták sok népből álló birodalmukat. Egy részük felszívódott Kína néptengerében, más részük nyugatra vándorolt s Balambér király vezérlete alatt a Volga és Don folyón átkelt Európába (372).

A húnok Európában.

Európában mindenekelőtt a déloroszországi pusztákon tanyázó keleti gótokat hódoltatták meg, azután megrohanták a Kárpátoktól keletre eső síkságon és Erdélyben lakó nyugati gótokat, vandálokat és gepidákat s áttörtek a Duna—Tisza tájára. Innen a Rajnáig vonultak, s csak az *Északi-tenger* állította meg őket hódító útjukon.

Attila birodalma.

Így alakult ki az óriási hún birodalom, mielőtt még *Attila* (434—453.) állt volna népe élére. A nagy hún király a mai Törökszentmiklós—Szentes határában ütötte fel vezéri szállását s innét uralkodott saját népén, a leigázott germánokon, kelta, trák, szkita és talán szláv népelemeken. Birodalma nem volt mai értelemben vett államalakulat, hanem a nomád államokat jellemző óriási törzsszövetség. Keleti határa valahol az Aral-tó partvidékein lehetett, s innen a húnok fenntartották régebbi kapcsolataikat Kínával, Perzsiával s Indiával is.

Attila harcai.

Attila — az ázsiai nomád fejedelmek eszmekörében élve — magát az Ég Fiának képzelte s jogot tartott a világuralomra. Ezért vetette rá szemét a római birodalomra is. Először adófizetésre kötelezte a keletrómai császárt, majd a nyugatrómai birodalom ellen fordult. Galliában, a *mauriacumi* («catalaunumi») mezőn folyt le a döntő ütközet Attila és a római Aëtius között (451). Mindkét sereg zömét germán népek alkották; a keleti gótok a húnok, a nyugatiak a rómaiak oldalán harcoltak. A csata azonban eldöntetlen maradt, s Attila később sem tudta legyőzni a római birodalmat. *Itáliában* győzelmes hadjáratot folytatott ugyan s már Róma felé közeledett, de Nagy Szent Leó pápa visszatérésre bírta.

A hún birodalom felbomlása.

Halálát birodalma felbomlása követte. Fiainak a trónért való versengését felhasználták a leigázott népek s a birodalomra támadtak. *Ellák*, a trón jogszerinti örököse, elesett a gepidákkal vívott ütközetben, *Dengizik* és *Irnik* pedig visszavonult keletre s a Fekete-tenger nyugati és északi partvidékén alapított birodalmat. Ugyanekkor terjeszkedtek Ázsia felől nyugatra az ogur-törökök, törzsszövetségükben a Kubán-folyó táján tanyázó magyarokkal. A húnok egy része felszívódott az ogurok közé; az összeolvadt népet «*bolgár*»-nak («keverék»-nek) nevezték, s ennek alapján az ogur-törököket visszamenőleg is bolgár-törököknek szoktuk mondani. A húnok más része Bizanc védelme alá húzódott; *Dobrudzsában* kaptak menedékhelyet, s a két világrészt meghódító ősök utódai a bizanci császár zsoldos szolgáivá alacsonyodtak.

A népvándorlás.

2. Germán népek. Az európai hún birodalomnak mind megalakulása, mind felbomlása történeti jelentőségű eseménnyé vált. A hatalmas birodalom ugyanis összetapadásában és szétbomlásában egyaránt óriási népmozgalmat indított meg. A Nyugat-Európa felé közeledő húnok elől a népek mint felbolygatott méhkas zúdultak neki a római birodalom határainak, s ezzel kezdetét vette az európai népek vándorlása. Majd a kialakult hún uralom egyidőre lekötötte a népeket, de megdöltével megint felszabadultak s új vándorlásaikban végleges haza kereséséhez láttak.

A germánok letelepedése Európában és a Kárpáti Medencében.

A frankok Galliában, az angolok és szászok Britanniában, a nyugati gótok véglegesen Gallia déli részein és a Pirenéusi-félszigeten telepedtek le. A vandálok előbb Hispániában, azután Afrika északi partján találtak végleges otthont.

Ugyanekkor Daciában felélesztették és az Alföldön át a Dunáig terjesztették hatalmukat a *gepidák*, Pannoniát pedig a *keleti gótok* vették birtokukba. A gótok azonban hamarosan Itáliába vonultak, s helyükbe az északról jövő *longobárdok* eresz-

kedtek le. Ezek szövetkeztek a Kárpátok koszorúján kívül lakó avarokkal, közrefogták a gepidákat s megsemmisítették uralmukat. Kevéssel utóbb azonban ők is a Pó-síkságra költöztek, s így az egész Kárpáti Medencét az avarok özönlötték el.

Az avarok Ázsiában és Európában.

3. Az avarok és szlávok. Az avarok a húnokkal rokon, törökfajú nép voltak, s a Krisztus előtti századokban hatalmas nomád birodalmon uralkodtak az *Altaj-hegység* vidékén. E birodalom bukása után egy részük Európába költözött s a Dontól az *Alpokig* terjedő nagyhatalmat alapított. *Baján* kagánjuk hazánkat tette az avar birodalom középpontjává s Attila egykori szállásait választotta székhelyéül. Ezt hatalmas körsánc (hring, gyűrű) vette körül, s általában ilyen gyűrűkkel védekeztek az avarok ellenségeik ellen. Az avar uralom mintegy 200 évig (568—800.) tartott, s Nagy Károly frank király vetett neki véget. Az avar nép nagyrészt elpusztult, maradványai felszívódtak a tőle korábban leigázott szlávságba, némi töredékében pedig a nemsokára megjelenő honfoglaló magyarságba.

A szlávok útja Közép-Európába és a Kárpáti Medencébe.

Az elhagyott avar telepeket először szlávok kezdték benépesíteni. A szlávokat a Dnyeper középső folyása táján elterülő őshazájukból valószínűleg a hódító avarok hozták magukkal Közép-Európába mint szolgáikat és fegyvertársaikat, s birodalmuk szélein telepítették le. Birodalmuk bukásával szolgáik felszabadultak, de nagyjában megmaradtak eddigi telepeiken. Igy tett szert végleges hazára a szlávság három ága: a *nyugati* (lengyel, cseh, szlovák), *keleti* (orosz, ukrán) és a *déli* («bolgár,» szerb, horvát, szlovén). A Kárpáti Medencében, amíg ez az avar uralom középpontja volt, valószínűleg csak annyi szláv élhetett, amennyire mint szolganépre szükségük volt az avaroknak. A honfoglaláskor itt talált szlávok nagyobb része tehát valószínűleg az avar birodalom bukása után szivárgott be a Dunántúlra, az Alföldre és Erdélybe.

MÁSODIK SZAKASZ.

A magyar nemzet őstörténete és honfoglalása.

I. A MAGYAROK EREDETE ÉS VÁNDORLÁSA.

1. Eredet. A magyar nép eredetének kérdései nem tartoznak a végleg eldöntött kérdések közé. Az arab-perzsa és bizanci-görög történeti forrásmunkákra, az összehasonlító nyelvtudomány, az életföldrajz és az összehasonlító néprajz megállapításaira támaszkodva, a következő megoldásra jutunk.

A finnugor

A Krisztus előtti évezredekben az Urál-hegység vidékein élt az urál-altaji ősnép. Ennek nyugati ága — az uráli vagy *finnugor ősnép* — az Urál-hegység nyugati lejtőit népesítette be a Közép-Volga és mellékfolyói, a Káma és Bjelája vidékén.

és a török ősnép.

Az urál-altaji ősnép keleti ága az Uráltól az Altaj-hegység felé huzódott, s ezért altaji ősnépnek nevezzük. Ebből a *török-fajú ősnépből* szakadtak ki a történelem folyamán a húnok, avarok, kazárok, besenyők, úzok, kúnok, szeldzsukok és oszmánok. Az altaji ősnépnek az Urálhoz legközelebb lakó, nyugati török törzseit oguroknak *(bolgár-törököknek)* nevezték. Ezek törzsszövetségekben éltek, ilyen volt az onogur (= 10 ogur) törzsszövetség.

A magyariak és onogurok egyesülése.

Az urál-altaji ősnép két ága az idők folyamán közeledni kezdett egymáshoz. A finnugorok kelet felé húzódtak, s legszélsőbb ugor águk a Krisztus előtti évezredben át is vonult az Urál-hegység keleti lejtőjére, Nyugat-Szibériába, a Toboly felső folyása tájára. Törzsnevük szerint ezek voltak a «*mägyieriek*», megyeriek, magyariak. Mint a finnugor nép kelet felé, úgy húzódtak ugyanabban az időben az ogurok nyugat felé, s uralmuk alá vetették a magyariakat. Ezek aztán a hosszas együttélésben elsajátították az ogurok magasabb műveltségét, csatlakoztak az *onogur törzsszövetséghez*, s a bolgár-törökökkel vérségileg is összekeveredtek.

Az «onogur» névből származik a magyar népnek: vengr, ungar, hungarus, hongrois stb. elnevezése.

2. A Kuma- és a Kubán-menti szállások. További élete folyamán a magyari törzs az onogurokkal és a többi ogur néppel a húnok uralma alá került s velük együtt Európa földjére

lépett (372). Itt az onogurok a Kaspi-tó nyugati partvidékén, a *Kuma-folyó* lapályán telepedtek meg; a magyari törzs itt tartózkodásának emlékét máig megőrizte Madzsar város és a Madzsar-tó neve.

A kuma-menti haza.

Az V. század vége felé (460. körül) az ogur népek nyugatra húzódtak, s az onogurok a *Kubán-folyó* mentén találtak jó szállást; ezt a vidéket Onogoriának nevezték róluk. Kevéssel előbb halt meg Attila, s a húnok a Fekete-tenger vidékére húzódtak vissza. Itt a húnok és az ogur népek összetalálkoztak, részben életközösségre léptek, s ekkor vette fel a magyarság a *húnokkal való rokonság* tudatát.

A kubán-menti haza.

A VII. században az ogur-hún «bolgárok» egy része nyugatra vándorolt, a Balkánon a szláv lakosságra telepedett s megalapította a dunai bolgár fejedelemséget (679). A kubánvidéki szállásaikon visszamaradt onogurok — köztük a magyarok — ugyanekkor kénytelenek voltak meghódolni a Kaspi-tótól és Fekete-tengertől északra kialakult *kazár* birodalomnak. Hódolásuk azonban nem volt haszon nélkül, mert sokat tanultak a törökfajú kazároktól.

Kazár uralom alatt.

3. Levedia és Etelköz. A IX. század elején, 830. táján őseink a Don és Dnyeper közére, *Levediába* vándoroltak. Itt azonban nem tarthatták magukat sokáig, mert 890. körül menekülniök kellett a Volga felől közeledő besenyők elől. A Dnyeper és az Al-Duna között találtak új hazára; ezt a folyóktól szántott sík vidéket *Etelköznek* (= vízköznek, v. ö. Rábaköz, Bodrogköz) nevezték. Ide költözésükkor a 7 törzsből álló magyar törzsszövetséghez nyolcadikként három kazár törzs csatlakozott, amelyek mint mohamedánok, fellázadtak zsidó hitű kagánjuk (fejedelmük) ellen; ezért *kabaroknak* (= lázadóknak) nevezték őket.

Levedia, Etelköz.

Az etelközi hazában ment végbe a magyarság nemzetté alakulása. A kazár kagán ugyanis magához hivatta az etelközi magyarok «első vajdáját», Levedet (Elődöt) s felszólította, hogy legyen fejedelme népének. Leved Álmost vagy ennek fiát, Árpádot ajánlotta maga helyett. A magyarok valóban *Árpádot* választották fejedelemmé, kazár szokás szerint pajzsra emelték és egymással *vérszerződést* kötöttek. Vérük összekeverésével és magukhoz vételével a törzsek egy «családdá» forrtak össze, s ennek fejéül Árpádot és ivadékait ismerték el. A szerződő hét törzsfő nevét a magyar hagyomány így őrizte meg: Álmos, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba és Töhötöm (Tétény). A törzsek nevei pedig: Nyék, Magyari, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi.

A fejedelemség, a vérszerződés.

A kazárok az örökletes fejedelemség életre hívásával azt akarták elérni, hogy a felsőségük alá tartozó magyar nép megerősödjék. A magyarság azonban körültekintő számításában önmagáról akart gondoskodni, midőn elfogadta a kagán tanácsát. Etelközi hazáját északról és délről erős államok övezték: a kievi orosz fejedelemség, illetőleg az első virágkorát élő dunai bolgár állam. Ugyanekkor kelet felől már a Dnyeperig hatoltak a besenyők. E többszörös veszélyben tehát a magyarok *katonai és politikai egységet* akartak maguk között teremteni s így készültek fel az ellenállásra vagy továbbköltözésre. Az események az utóbbira kényszerítették őket.

A fejedelemválasztás

jelentősége.

Bölcs Leó görög császár háborúba keveredett a *dunai bolgárok* fejedelmével és a magyarokkal szövetkezett ellene. Árpád fejedelem Leventét, fiát küldte a bolgárok ellen, s ez győzelmet is aratott felettük. De aztán a bolgárok kibékülvén a görögökkel, egész erejükkel a magukra maradt magyarokra vetették magukat. Ehhez járult még, hogy őseink etelközi hazáját ugyanekkor megrohanták a *besenyők*. A magyarságnak nem volt elég ereje a többirányú ellenállásra. Árpád tehát északnyugati irányba indult s Kieven át a *Vereckei-hágón* a mai Magyarországba jutott népével (895).

Bolgár háború, besenyő támadás.

4. A «másik két Magyarország». A honfoglaló magyar nép asszonyokkal, gyermekekkel és szolgákkal együtt mintegy félmillió embert tett ki. Sokkal nagyobb lehetett volna száma, ha hosszas vándorlása alatt egyes törzsei és nemzetségei le nem szakadnak róla.

Így mindjárt a Kaspi-tó nyugati partján elterülő hazában visszamaradt vagy ide visszavándorolt a magyarság egy része. Ez a kumavidéki magyarság valószínűleg keresztény volt már a XI. században, de aztán tatár uralom alá jutott és egyelőre elveszett a kereszténység számára. A XIII. és XIV. században a pápák küldtek hozzájuk hitterjesztőket, s ezek eredményesen működtek közöttük. Különösen *Jeretány* nevű fejedelmük buzgólkodott megtérítésükön a XIV. század első felében.

A Kuma-vidék.

A másik nagy vérveszteséget kubánvidéki hazájában szenvedte a magyarság. A kazár uralom alatt egy részük a Volga-Bjelája vidékére sodródott, s ezek voltak azok a magyarok, akikre Julianus domonkosrendi magyar szerzetes a tatárjárás előtt rátalált. Ez a baskir-magyar csoport is tatár uralom alá került s egészen eltatárosodott. Itt is folyt keresztény térítés; a hithirdetők közt működött a XIV. század elején a magyar *Johanka* ferences misszionárius, aki érdekes levélben számolt be tapasztalatairól rendfőnökének.

A Volga-vidék.

II. A HONFOGLALÓ MAGYAROK MŰVELTSÉGE.

1. Műveltségünk ősi forrásai. Őseink műveltsége a honfoglalás korában sokkal fejlettebb volt, mint aminőnek az itt járt rokon népekét — húnét, avarét, besenyőét, kúnét — ismerjük. Magasabb műveltségét a magyar annak köszönhette, hogy már történelmének kezdetén a bolgár-törökség hatása alá került, s vándorlásai közben végig megmaradt az *ogur-kazár kultúrkörben*. Ez pedig nemcsak a maga sajátos művelődését munkálta, hanem Perzsia, Szíria, Kis-Ázsia és Bizánc felől állandóan perzsa, arab, örmény és görög-római műveltségi elemeket szívott magába.

Az ogur-kazár kultúrkör.

A bolgár-törökök műveltsége.

A magyarság kultúrája bolgár-török gyökérről fakadt. A bolgár-törökök századokon át a Volga vidékét tartották kezükben, a VII. század vége felé pedig a Balkánra költözve, urai lettek a félsziget középső és keleti részeinek a Fekete-tengerig és Szalonikiig, úgyszintén a Kárpáti Medence keleti felének a Dunáig. Ezen az óriási területen, túlnyomólag elsőkként, ők törték fel a földet, ipart és kereskedelmet teremtettek, tudományt műveltek s általában a Kaukázustól Szalonikiig magasabb életforma alapjait rakták le.

Ősi műveltségük feltárása érthetően előbbrehaladt dunai hazájukban, mint a Fekete-tengertől északra eső szállásaikon; ezért műveltségüket elsősorban Dunai-Bulgária leleteiből és egyéb történeti forrásaiból ismerjük meg.

A Bulgáriában kidolgozott bőr hírnevét máig őrzi a «bagaria» elnevezés. Monumentális építményeiken található rovásírásjeleik bizonyítják, hogy ők maguk voltak azok kőfaragói és építőmesterei. Míg a harmadfélszázados avar uralomnak egyetlen kőemléke sincs, a dunai bolgárok kagánja már a IX. század elején kőpalotában lakott. A Volgai bolgárok fővárosában, Bolgaryban, temérdek kőház állott. Mindez nem nomád hordának, hanem fejlett kultúra útjait járó népnek a műveltségét hirdeti.

Kereskedelmi útjaikon az északi országoktól Indiáig közvetítették a prémet, szőrmét, bőrárukat. A marosi, tordai sóbányákat a rómaiak után ők aknázták ki s művelésükre telepeseket hoztak ide. Városokat is alapítottak a későbbi magyar területen, így a bolgár-szláv nevű Pestet. (Pest = kemence.)

Isten-fogalmuk tisztult, emelkedett volt. Istenük égi lény, mindent lát, jót rossztól megkülönböztet, s cselekedetei szerint ítéli meg az embert. Történetíróik, orvosaik és csillagászaik az irodalomban is működtek s nagy tekintélynek örvendtek a mohamedán világban. Szobrászati emlékeik közül legnevezetesebbek a kăp-ek, képek, vagyis a halottaik emlékét megörökítő bálványszobrok. Ötvösségük a műipar fokára emelkedett, s nevezetes, hogy Dunai-Bulgária leleteinek megfelelői kerültek elő a Kiev-környéki bolgár haza területéről. De bolgár mesterek, Dunai-Bulgáriában készítették a délmagyarországi nagy leletet, Attila kincsét is.

Hadi művészetüket szigorú fegyelem, kitűnő stratégia és taktika (hadvezetés és harcászat), valamint jó fegyverzet jellemezte. Gyorsan mozogtak lovaikon. A «nyereg alatt puhított hús» meséjére már ők adtak alkalmat, midőn nyeregre akasztott szárított hússal, azaz konzervvel indultak hadi útjukra.

Ruházatuk testhez simuló kabát, nadrág, köpeny, szűr, csizma és süveg volt. Gyakorlatiassága és szépsége hatása alá vonta az európai divat fejlődését is.

Ez volt az a műveltség, amelynek körében a magyarság felnevelkedett. A magyar és a bolgár művelődés elválaszthatatlan egymástól, annyira, hogy egyiket a másik nélkül meg sem lehet érteni.

Nomád gazdálkodás.

2. Anyagi műveltség. A magyar — mint lovas nomád nép — ide-oda barangolt megszámlálhatatlan lovával, nyájával, virágzó *állattenyésztést* folytatott és zsákmányolással is gyarapította állatgazdaságát. Idővel erről a pusztai nomád gazdálkodásról földet művelő, termelő gazdálkodásra tért át. Először a föld termését csak zsákmányolta s termény-adókat rótt a szomszédos népekre, így Levediában a szláv szomszédokra. Lassanként azonban *mezőgazdasági* művelésre alkalmas földet, lakott tájat keresett letelepülésre, s a szolgaságra vetett néppel

Termelő gazdálkodás.

megműveltette a földet. Maga nem vett részt ebben a munkában, mert nem tartotta szabad emberhez méltónak, hogy lekösse magát a földhöz.

Ipar.

Az *ipari termelést* is jobbára hadifogságba ejtett szolganéppel végeztette. Szükségleteit ácsok, agyagművesek, kovácsok, tímárok, szűcsök, takácsok, fegyverművesek elégítették ki. A magyar paraszt mai viseletére emlékeztető egyszerű ruhájuk mellett szerették a selymet és prémet, asszonyaik ékszerekkel pompáztak, az előkelő urak arany-, ezüst-, bronzverettel díszítették fegyvereiket. Lakásukul a mai kirgiz jurtához hasonló, nemezből készült sátor szolgált; ezt azonban drága selyemmel, szőnyeggel, prémmel díszítették s különb lakóhelyet találtak benne, mint a korukbeli szlávok és más népek a maguk «házaiban».

Kereskedelem.

Mindez nem történhetett élénk kereskedelem nélkül. Délkeleteurópai szállásaikon kereskedelmi összeköttetésben álltak *közeli és távoli országokkal*, perzsa, görög, kisázsiai piacokkal, s kereskedelmük szálai keleten Kínáig és Indiáig, északon Skandináviáig nyúltak. Maguk a szomszédoktól szerzett zsákmányt és rabszolgát adták piacra, s iparcikket, ruhaneműt, szőnyeget, ékszert vásároltak.

«Állami» élet.

3. Szellemi-erkölcsi műveltség. Őseink szellemi-erkölcsi műveltségére jellemző mindenekelőtt államalkotó képességük. Ezt főkép akkor mutatták ki, midőn a *fejedelemválasztással és a vérszerződéssel* törzsszövetségüket nemzetszövetséggé, nemzetté fokozták. De ha a fejedelem gyenge volt, hamarosan felélesztették régi hatalmukat a törzsfők és az ősi főméltóságok: a gyula és a karhán (karkhász), a népközösség főbírái.

Hadászat.

Hadi tudományukat egykori szövetségesük, *Bölcs Leó* görög császár örökítette meg munkájában. Szervezetük messze felülmúlta a nyugati népekét. Hadseregüket — hún, török, mongol szokás szerint — a tízes számrendszer alapján osztották be. (V. ö. százados, tizedes.) Csatarendjüket nem tagozatlan tömeg, hanem több kisebb-nagyobb csapatból álló, egymástól térközökkel elválasztott, könnyen mozgó csatasor alkotta. A csatasor előtt kétoldalt «lesek» álltak fel, hogy kivédjék az esetleges oldaltámadást, és hogy bekerítsék az ellenséget. A harcoló sereg mögött tartalékosereget hagytak a málhával, vezetéklóval, szarvasmarhával. A sereget a vezér (fejedelem) korlátlan hatalma alatt kemény fegyelem tartotta össze. Harci sikereiket nem annyira erejükkel, mint inkább cselvetéssel iparkodtak elérni. Színleges megfutamodással igyekeztek megbontani az ellenség csatasorát, és ha ez sikerült, újra ellene fordultak s az ellenséget a teljes megsemmisítésig üldözték. A nyílt síkságot, mint cselvetésre nem alkalmas területet, nem szívesen választották harctérül, inkább a mocsarakkal, fákkal megszakított vidéket kedvelték. Fegyverük a rövid, egyélű

kard, a kopja és az íj volt, ezt lóhátról is kiváló ügyességgel kezelték. Védelmül nemcsak magukat, de lovaikat is vértezték.

Vallás. Vallásuk középpontjában — a török népek hite szerint — az *ősök szellemének* tisztelete állott. Az elhalt ősök szelleme varázshatalommal védelmezte a leszármazottat, ezért mindenképen igyekeztek megnyerni jóindulatát (ősbálványok, halotti tor). Vallásuk később *természetimádással* párosult. A csillagos ég szelleme volt az istenük, tiszteletére táltosaik fehér lovat áldoztak ; az áldozatot rendesen kútnál, forrásnál, fánál mutatták be. Hittek a föld, víz, levegő, nap, hold, tűz szellemeiben is, úgyszintén a jó és rossz szellemekben (tündérek, manók) s az ördögben. Varázshatalommal rendelkező *bűbájosaik* — sámánjaik — is voltak ; ezek önkívületi állapotukban a szellemekkel érintkeztek és rendelkeztek. De mint általában a török népek, őseink is tiszteltek egy mindenekfelett álló égi *Istent*.

Bű-báj : török szók ; értelmük : varázslás(sal való) lekötés. «Varázsló» jelentése van a finnugor «jós, javas» szónak is, v. ö. javasasszony.

Családi élet. Családi életük tisztaságát mutatja, hogy egynejűségben éltek. Az asszony férjét *urának* nevezte, viszont a férfi *feleségének*, azaz felestársának tekintette és megbecsülte nejét. Kezdetben a férfi elrabolta, utóbb vásárolta a leányt atyjától ; innen származik az «*eladólány*» és a «*vőlegény*» (vevő legény) elnevezés.

Költészet. A magyar ősköltészetből nem maradtak fenn emlékeink. Pedig bizonyos, hogy miként a rokon népeknél, nálunk is voltak *hősi dalok*, melyekkel az énekmondók, igricek szórakoztatták a harcosokat. Voltak őseinknek *meséik és mondáik* is, ezeknek egy-egy eleme korunkig fentmaradt (pl. Fehérlófia). Irásuk, a *rovásírás*, a türk írás családjába tartozik, de a türk ábc a magyarban egy-két görög és glagolit (ószláv) betűvel bővült.

III. EURÓPA A MAGYAR HONFOGLALÁS KORÁBAN.

Mikor a magyarok megjelentek a Kárpáti Medencében, Európa nagy átalakulások korát élte : ekkor alapították és szervezgették itt államaikat azok a népek, melyek azóta is urai földjüknek.

A frank birodalom szétszakadt részei : Nagy Károly császár unokái nem sokkal előbb osztozkodtak meg a *verduni szerződésben* nagyatyjuk frank birodalmán (843). A hatalmas államtest három részre szakadt : nyugati és keleti Frankországra s a kettő között északról délre húzódó Lotaringiára.

Franciaország, A nyugati rész — *Franciaország* — ekkorra még nem indult életnek, mert királyai nem tudták érvényesíteni középponti hatalmukat a szeniorok ellen.

Itália, Lotár öröksége néhány évtized alatt feldarabolódott, s többek közt belőle szakadt ki az északitáliai *lombard királyság*. A magyar honfoglalás idején Berengár friauli őrgróf viselte a lombard királyi koronát, s azzal erősítette meg uralmát, hogy szövetségre lépett Árpáddal. Berengár utódai félszázadon át tartották is a magyarokkal való szövetséget.

Németország. Még korábbi szövetség fűzte a honfoglaló magyarokat a keleti frank birodalomhoz, *Németországhoz*. A fiatal német állam szervezését nagyon megnehezítette, hogy a birodalom keleti részein élő hűbéres szlávok — a csehek, morvák, nyitrai és pannoniai szlovének, horvátok — Nagy Károly halála után ki akartak válni a birodalomból, s ez a törekvésük többékevésbbé sikerrel is járt. *Arnulf* királynak különösen a morvák okoztak sok gondot, s ő a még Etelközben lakó magyarokkal szövetkezett ellenük. A magyarok fel is vonultak a morva *Szvatopluk* ellen, aki saját országához már Csehországot s a nyitrai szlovén vidéket is hozzákapcsolta. A magyarok azonban véget vetettek terjeszkedésének s megbékélésre kényszerítették hűbérurával, a német királlyal szemben (892).

A szláv népek. Szervezkedett a honfoglalás korában a többi szláv nép is. Az *oroszokat* a Rurik-család szervezte államba, midőn megalapította a kievi normann-orosz fejedelemséget. A *csehek* a Przemysl-család fejedelemsége alatt egyesültek, de nem tudták magukat függetleníteni a keleti frank birodalomtól. A *horvátok* hasonló törekvése sikerrel járt, sőt Dalmáciától a Száva völgyéig terjesztették királyságukat. A *szerb* törzsek ekkor még csak laza szövetségben éltek mai hazájuk délnyugati részén. A *lengyelek* közt megindult a német papok térítő munkája, s kezdetét vette állami szervezkedésük is. A lengyelekkel a magyarok már déloroszországi vándorútjukon megismerkedtek, s a szomszédságból hamarosan barátságos kapcsolatok fejlődtek.

A többi államalakulás. A Kárpáti Medencétől távolabb fekvő államok is most voltak alakulóban : északon a norvégek, svédek, dánok, angolok rakosgatták állami életük alapjait. Délen a Pirenéusi-félsziget apró keresztény államocskáinak élete kezdett fakadni.

IV. A HONFOGLALÁS ÉS JELENTŐSSÉGE.

1. Az ország birtokbavétele. Miután őseink a Kárpátok ormáról a Tisza könyökére ereszkedtek, nyomban hozzáláttak az ország birtokbavételéhez. A szétszórtan itt lakó szláv népek nem sok gondot okoztak Árpád harcos vitézeinek. A legjelentékenyebb szláv közösség örökösei, *Szvatopluk fiai* viszálykodtak egymással. A honfoglaló magyarok Bánhida körül könnyen győzedelmeskedtek is felettük s véget vetettek a morva-szláv

A morva-szlávok.

birodalomnak. Valószínű, hogy több nehéz küzdelmet nem is kellett vívniok az ország birtokáért.

A bolgár-szlávok. A tiszai és erdélyi részeken *(bolgár-)szláv* és *avar* telepek feküdtek. E népelemeken a dunai bolgárok uralkodtak nyugatra a Duna vonaláig. A honfoglalás során a bolgárokkal nem kellett komolyabb küzdelmet vívni, mert itteni területeiket nem kapcsolták szorosan államukhoz és különben is visszavonulóban voltak már ezekről a tájakról.

A szlovének. A Dunántúlon, a Balaton vidékén szlovének tanyáztak. Ezek a keleti frank (német) királynak hódoltak, s Arnulf hűbéreseként *Braszlav herceg* uralkodott rajtuk. A magyarok leverték Braszlavot s elvették területét. A dunántúli szlovének idővel kihaltak, illetve beolvadtak a magyarságba. Emléküket azonban számos név és fogalom őrzi, különösen egyházi, hitbeli vonatkozásúak.

A település iránya és módja. **2. A letelepedés.** A honfoglalás műve néhány év alatt (895—900.) befejeződött, s lassan végbement az ország megszállása is. A település az ország nyugati felére, a Duna vidékére irányult, hogy jobban tudjanak védekezni a keletről jövő besenyő támadások ellen. A letelepedés törzsenként és nemzetségenként történt. Mivel félő volt, hogy a legelőkért majd civódások támadnak, a letelepedést úgy intézték, hogy a törzseket közök — hegységek, őserdők, homokos pusztaságok — válasszák el egymástól.

A határvédelem. A honfoglaló magyarok birtokba vették, de nem népesítették be az egész Kárpáti Medencét, hanem az ország széleit honvédelmi célból lakatlanul hagyták. E mellett a megszállt terület határán természetes védősánc hiányában mesterséges torlaszokat, *gyepüket* emeltek, s ezeken át kapuk vezettek ki. A gyepüket kívülről puszta határterület, a gyepüelve övezte, de még a gyepüelvi utat is mind nyugaton, mind keleten határőrök védelmezték. A gyepüket aztán a nemzet fejlődésével mindig kijjebb és kijjebb tolták, mígnem elérték a Kárpátok koszorúját. A magyar nép államalkotó tehetségének egyik legnagyobb jele, hogy észrevette a Kárpáti Medence földrajzi egységét s területét egységes állammá szervezte.

Nemzeti és európai szempontok. **3. A honfoglalás jelentőssége.** Honfoglalásával sok bolyongás és nehéz küzdelmek után hazára talált végre a magyar s megindulhatott a nyugateurópai *keresztény művelődés* útján. Ez adja meg a honfoglalás nemzeti jelentőségét. E mellett azonban a honfoglalást európai jelentőségű eseménynek kell mondanunk. Először azért, mivel azt a feladatot juttatta nemzetünknek, hogy Nyugat felé *védőbástyája* és Kelet felé terjesztője legyen a keresztény művelődésnek.

De európai jelentőséget nyert a honfoglalás azért is, mivel beékelte a magyarságot az északnyugati, keleti és déli *szláv népek* közé, s ennek következtében döntőleg játszott közre

jövendő életük alakulásában. Egyrészt eleve lehetetlenné tette, hogy a szlávok hatalmas szláv tengerben egyesüljenek; másrészt azonban a magyarság volt számukra az az erős védőgát, mely a németség keletre törése (Zug nach Osten) közben megmentette őket az elnémetesedéstől.

V. A KALANDOZÁSOK.

A kalandozások kezdete. Új hazájában a magyar nép három oldalról — északról, keletről és délről — jó természetes határok birtokában eléggé biztosítottnak érezte magát. Nyugat felől azonban *veszedelem fenyegette;* annyival is inkább, mivel Arnulf király utóda, Gyermek Lajos nem újította meg vele a szövetséget. Ezért őseink haddal támadták a birodalomra s elragadták tőle az Ostmarkot és Stájerország keleti részét.

Védekezés Németországgal szemben. Még barátságtalanabbá vált a helyzet a szász dinasztia trónrajutásával, mivel ennek tagjai — *Madarász Henrik* és *Nagy Ottó* — igényt tartottak nemcsak az Ostmarkra, hanem a dunántúli részekre is, mint a keleti frank birodalom egykori tartományára. Ezért őseink tovább folytatták védekező hadjárataikat, és bajor szövetségeseiket megkímélve, Németország távolabbi tartományait keresték fel. Vállalataikat nagyon megkönnyítette, hogy a német törzsek — svábok, bajorok, frankok, szászok, lotaringiaiak — hercegeik vezetése alatt csak a saját érdekeikkel törődtek s úgyszólván darabokra tördelték Németországot.

A kalandozások kiterjesztése. Könnyű sikereik aztán egyre vakmerőbbekké tették a kalandozó vitézeket; mind messzebbre és messzebbre merészkedtek s idővel jóformán egész Európán végigszáguldoztak. Nyugat népei megszenvedték, de egyben meg is csodálták haditudományukat és harci készségüket. Nyugat felé egész az *Atlanti-óceánig* s a Pirenéusi-félszigetre is eljutottak, dél felé pedig lenyargaltak *Dél-Itáliáig és Konstantinápolyig.* Különösen két útjuk vált nevezetessé. Mindjárt első alkalommal Itáliára rontottak, ahová I. Berengár ellenségei hívták be őket a király ellen. Ügyes taktikával megnyerték a híres *brentai csatát* (899.), utána azonban szövetségre léptek Berengárral. Emlegetetté lett *szentgálleni látogatásuk* is, illetőleg mulatozásuk a gyengeelméjű Heribáld testvérrel.

A riadei Németország azonban lassanként talpraállott, s ez nagy változást idézett elő a kalandozások sorában. Már Madarász Henrik megkísérelte a hercegségek erejének összefogását s annyira megszilárdította országa hatalmát, hogy *Riade* mellett súlyos csapást tudott a kalandozó magyarokra mérni (933). De az igazi baj még csak ezután érte a magyarságot. Nagy Ottó végleg összeforrasztotta Németország törzseit s egyesített biro-

dalma erejével nagyvonalú külpolitikába kezdett. Cseh- és Lengyelországot egymásután hűbéri fennhatóságának elismerésére kényszerítette, s mindjárt utána benső ellenségeivel is leszámolt. Igy történt, hogy mikor a magyarok ismét megjelentek birodalmában, már felkészülten várta őket és a *Lechmezőn* az összes német törzsek segítségével döntő diadalt aratott fölöttük (955). Győzelme az egykorúakat Martell Károly poitiersi csatájára emlékeztette : miként Károly az araboktól, úgy mentette meg Nagy Ottó a magyarok háborgatásaitól Nyugat-Európát.

és augsburgi vereség

Valóban, a lechmezei vereség egyszerre véget vetett a nyugati kalandozásoknak. A nemzet vezetői ugyanis hamar észrevették, hogy vesztébe siet a nemzet, ha nem simul a Nyugathoz. Ezért *Géza fejedelem* megtiltotta a törzsek kalandozásait és Európa keresztény népei közé igyekezett beilleszteni népét.

következménye.

VI. A KERESZTÉNYSÉG ÉS KIRÁLYSÁG ELŐKÉSZITÉSE.

1. A magyarság megismerkedése a kereszténységgel. Mikor Géza fejedelem népe megtérítését tervezgette, a kereszténység már dicsőséges hosszú multra tekinthetett vissza a Kárpáti Medencében. Már *a római uralom idején* népes egyházközségek virágzottak Pannoniában. Erre vallanak elsősorban Sopianae, aztán Aquincum, Savaria és Sirmium ókeresztény temetői, sírkápolnái és egyéb emlékei.

A római kori,

A római kori kereszténység elhalványodva, de tovább élt a népvándorláskori Pannoniában, sőt új hivőkre talált a beköltözött népek, így a *germánok* között. Mikor pedig a IX. században a *szlávok* lettek a Kárpáti Medence urai, a lakosság jelentős hányada tette magáévá a keresztény hitet.

a germán és szláv kereszténység.

Távolabbi

Ebben a vallási helyzetben találták honfoglaló őseink a Duna-Tisza tájait. A kereszténység előttük sem volt már ismeretlen : kubánvidéki hazájuk óta szinte állandóan érintkeztek *bizanci*, majd *szláv* hithirdetőkkel. Kalandozásaik közben a *nyugati keresztény világ* hatókörébe jutottak, s a krónikák szerint nem egy magyar vitéz tért vissza megkeresztelkedve külföldi portyázásából.

és közelebbi keresztény hatások.

E távolabbi hatások után őseink a velük együtt *itt élő szlávság* közeli hatása alá kerültek s kezdték eltanulni tőlük a keresztény hitet, mielőtt még a szervezett hitterjesztés megindult volna. Innen van, hogy nyelvünk keresztény szókincsének nagy része szláv átvételből ered ; így pl. apát, apáca, bérmál, eretnek, húsvét szavaink. Különösen a pannoniai és nyitrai szlovének *latin kereszténysége* hatott a magyarságra, de nem maradt hatás nélkül a tiszántúli és erdélyi bolgár-szlávok *görög kereszténysége* sem.

2. Géza fejedelem. Géza már uralkodásának elején követeket küldött *Nagy Ottó* császárhoz és hithirdetőket kért tőle. Kérésére Ottó küldött is hithirdető papokat. Magát Gézát és ötéves fiát, Vajkot Piligrim passaui püspök bajor papjai keresztelték meg ; Vajk a keresztségben Szent István első vértanu nevét kapta (974). Géza, bár népét is erőltette a keresztség felvételére, mindvégig csak politikai, látszat-keresztény maradt, népének kereszténységét pedig pogánykodások fertőzték meg.

Géza és Vajk megkeresztelkedése.

A kereszténység terjesztésén kívül Géza arra is törekedett, hogy újra visszaállítsa azt az egyeduralmat, melyet voltakép már Árpád fejedelem megteremtett. Már a *kalandozások megtiltása* is sokat jelentett ebben az irányban, mert sem az egyes törzsek nem juthattak többé különleges szerephez, sem a törzsfők önálló hatalomhoz. Mindamellett Géza mint a keresztény hit terjesztésében, úgy az egyeduralom megszilárdításában sem jutott tovább a kezdeményezésnél. Azzal a cselekedetével azonban, hogy fiának *Gizellát*, II. Henrik bajor herceg leányát szerezte meg feleségül, mindenesetre utat nyitott népének a keresztény nyugati közösségbe.

Egyeduralomra való törekvés.

HARMADIK SZAKASZ.

A középkori keresztény királyság kora.

I. SZENT ISTVÁN (997—1038.) URALKODÁSA.

1. Bekapcsolódás Európa keresztény közösségébe. Alighogy a fiatal fejedelem trónra lépett, mindjárt ellene támadtak azok az elemek, amelyek az új rendben a magyarság halálát látták. Szent István fegyverrel törte le a régi rend harcosait, mindenekelőtt rokonát, a somogyi *Koppányt*. Ez mint idősebb Árpádfi, maga tartott jogot a fejedelemségre, s kereszténysége miatt egyébként is alkalmatlannak minősítette Istvánt az uralomra. István azonban döntő győzelmet aratott fölötte. Koppány bukása egyet jelentett a Dunántúl meghódolásával.

Harc a régi rend híveivel.

E nagyjelentőségű eredmény után a fejedelem a pápához küldte *Ascherik* (Asztrik) pécsváradi apátot, s térítő munkájához a Szentszék felhatalmazását, egyeduralmához pedig királyi címet és koronát kért. *II. Szilveszter* örömmel teljesítette kérését: királyi koronát s egyházszervező jogának jelképezésére apostoli keresztet küldött számára. Ugyanekkor *III. Ottó* német-római császár — mint királyi jelvényt — lándzsát ajándékozott Istvánnak. (Ez az ú. n. Szent Móric-lándzsa utóbb III. Henrik császár birtokába került, ez pedig a pápának küldte.)

A Szentkorona

A Szentkorona adományozása azt jelentette, hogy Krisztus földi helytartója elismerte István alkalmas voltát a *keresztény királyi* méltóságra; maga a korona, mint vallási szimbolum, e méltóság isteni eredetét és jogait jelképezte. Igy lett a magyar államfő «Isten kegyelméből uralkodó» keresztény királlyá, Magyarország pedig keresztény állammá, s ezzel a Respublica Christiana tagjává.

jelentősége

Szent István királyunk Róma felé fordulását mindig magasztaló elismeréssel illette hálás nemzete. Sorsdöntő lépésével mindenekelőtt gyökeresen kiragadta népét a pogányságból s Krisztus egyházába terelte. Ezzel nemcsak természetfölötti, hanem természetes alapot is vetett a *magyar jövőnek*. A magyar föld a nyugati latin-keresztény s a keleti görög-keresztény kultúrközösség választóvonalán terült el, s ekkor még nem dőlt el, hová fog csatlakozni. Szent István király minden fenntartás

és jelentőssége.

nélkül *Nyugat felé* fordult s véglegesen eldöntötte a Kelet vagy Nyugat választásának nagy kérdését. Ezzel megmentette a magyarságot attól az elmerüléstől, mely véget vetett fajrokonai — a húnok, avarok, besenyők, tatárok — rövid pályafutásának, s lerakta ezeréves fennállásunk sziklaszilárd alapzatát.

2. Szent István egyházszervező munkája. A pápaküldte koronával Szent István az 1000-ik évben koronáztatta meg magát *Esztergomban*. Utána apostoli buzgósággal látott hozzá az egyházszervezés munkájához.

A koronázás.

E tevékenységében tanítómesterei és munkatársai — bencés szerzetesek és világi papok egyaránt — a *cluny-i monostor* szellemi köréből kerültek ki, vagyis azzal a lélekkel voltak telítve, mely elindította a középkor keresztény életét. Vérük szerint a magyarság térítői és oktatói lehettek németek, olaszok, franciák vagy szlovének: lelkületük szerint azonban nemzeti különbségeket még nem ismerő apostolok voltak, akik a francia földön újjászületett katolikumnak hódították meg a magyarságot.

Az apostol-király munkatársai.

Szent István *tíz püspökséget* alapított: Esztergomban, Győrött, Vácon, Biharban (Várad), Veszprémben, Kalocsán, Pécsett, Egerben, Csanádban (Marosvár), Erdélyben (Gyulafehérvár). A tíz egyházmegye közül Esztergom, majd Kalocsa élére érseket állított. Még a püspökségek előtt apátságot alapított *Pannonhalmán;* majd másutt is, így Bakonybélben, ahol a Velencéből jött Szent Gellért apát remetéskedett. Példájára egyéb világi és egyházi előkelőségek is alapítottak monostorokat. A püspökségeket és monostorokat a Szent Király *földbirtokkal* látta el, egyrészt hogy anyagi alapot teremtsen működésüknek, másrészt hogy kezük alatt termőfölddé váljék az ország egy-egy területe. A földbirtokhoz megfelelő számú jobbágyfalu, illetőleg szolgacsalád tartozott, s tulajdonkép ez adta meg a földbirtok igazi értékét. Ezenfelül az Egyház ellátására tizedet — *dézsmát* — is rendelt minden termény és állatszaporulat után, s ezt ő maga és utódai is fizették.

Püspökségek

és apátságok.

Szent István törvényeivel is támogatta az Egyházat és szigorú büntetéssel sujtotta azokat, akik nem tettek eleget a vasárnapi munkaszünet, misehallgatás és a böjt parancsainak, vagy akik jóslással, «rontással» pogány babonaságot űztek. Buzgóságban maga járt elől jó példával, és szent életével is hathatósan nevelte népét az új hit követésére.

Egyház-támogató törvények.

Gondoskodását az Egyház nemcsak *térítő*, hanem kulturális munkával is viszonozta. Élőljártak ebben a monostorok, akik egy-egy vidék népének nemcsak lelkipásztorai, hanem tanítómesterei is voltak. Gyakorlatilag tanították a népet földmívelésre és a legszükségesebb ipari *munkára*, s templomaik körül indult meg a kereskedelem is az egyházi ünnepekre összegyülekező

Az Egyház térítő,

kulturális

sokadalomban. Ők nyitották az első iskolákat s a hiten kívül elemi *ismeretekre* is oktatták a rájuk bízott gyermekeket. Szerzetes növendékeiket már tudományos kiképzésben részesítették, s általában a tudományosságot elsősorban ők művelték. E mellett *szociális* feladatokra is vállalkoztak: kórházakat és zarándokházakat láttak el, betegeket ápoltak s ingyenes vendégfogadásban részesítették az utasokat. Munkájukban versenyre keltek velük a káptalanok és szűkebb keretek közt a plébánosok.

és szociális munkája.

3. Szent István államszervezése.

A régi rend harcosai s a középkori keresztény királyság. Az Egyházzal egyidejűleg megszervezte Szent István az új magyar államot is. Munkája azonban nem ment simán, mert egyes törzsfők nem akarták magukat alárendelni középponti hatalmának. Alig egy-két évvel megkoronáztatása után anyai unokabátyja, az erdélyi *Gyula* szállt vele szembe, István azonban legyőzte, s ezzel a Tiszától keletre lakó törzseket és törzsfőket is hódolatra szorította. Legtovább meg tudta őrizni hatalmát *Ajtony*, a marosvidéki részek ura. Szent István a maga rokonát, Csanádot küldte ellene, s ez győzelmet aratott a nagyúr seregén. Hatalmának összeomlásával az utolsó törzsfő is eltűnt a magyar életből.

Gyula és

Ajtony megtörése.

A törzsfők és nemzetségfők különhatalmi törekvéseivel szemben Szent István király erős középponti kormányzatot teremtett. A keresztény germán felfogás szerint uralkodói hatalmát *Istentől* származtatta, s mint *családfő és az egész nemzet atyja*, a lelkiismeret súlyos felelősségérzetével, de egyébként alkotmányos korlátozások nélkül uralkodott az ország minden lakosán. Államát sok tekintetben azokon az alapokon építette fel, amelyeket még a Karoling-kor rakott le Pannoniában.

Szent István állama.

Hatalmának anyagi alapjául mint általában a középkorban, öröklött magángazdasága, *patrimoniuma* szolgált. E mellett tulajdonába vette lázadó alattvalóinak birtokait és szolganépeit, nemkülönben a gazdátlan földeket is, s így az ország nagy részének ő volt a földesura. Mindehhez nagy jövedelmet biztosítottak neki a *regálék* is, úgymint a vásárpénzek, a vámok és révek, a pénzverés joga, továbbá a telepesek fejadója és a kiszabott bírságok. Ennek az óriási anyagi erőnek a birtokában a király könnyen a maga kezében tarthatta az állami hatalom mindegyik ágát: a törvényhozást, a kormányzást és az igazságszolgáltatást.

A királyi hatalom anyagi alapja.

Törvényhozás, kormányzás, igazságszolgáltatás. Szent István király «a királyi hatalom teljéből» hozta törvényeit, de ebbeli működésében kikérte tanácsa, a *szenátus* véleményét. A királyi tanács tagjait a püspökök, ispánok és birtokos urak közül választotta.

A királyi tanács.

Világi törvényei közül legfontosabbak azok, amelyekben szabad birtoklási és rendelkezési jogot biztosított a földesúrnak a «saját» birtokán. Ilyen birtok volt az, amelyet a nemes úr jogos településsel foglalt, a királytól kapott, vásárolt vagy szabad birtokként örökölt. E rendelkezéssel Szent István helyet biztosított a *magánbirtoklás* elvének, de nem szüntette meg a nemzetségi *közös birtoklást* sem. A nemzetségi közös vagyon fölött ezután is a nemzetség rendelkezett. — Fontosak a Szent Király ama törvényei is, amelyekkel az erőszakosságra és nyerseségre hajló korban az *emberi életet* és a *magántulajdont* védelmezte. A haragos kardrántást magát is büntette, a karddal okozott halálos sebért pedig halálbüntetést szabott; a testcsonkításra a «szemet szemért, fület fülért» elvet alkalmazta. Lopásért a szabad embert szolgaságra vetette, a szolgát pedig megcsonkíttatta, illetőleg visszaesés után halálra ítélte.

Világi törvények.

Az ország kormányzását uradalmi főtisztjei által végeztette. A királynak nem szoros értelemben vett saját uradalmai élén *várispánok* álltak. Ezek egy-egy várból igazgatták *a vár me(s)gyéjébe*, vagyis határába tartozó földeket és népeket: beszedték a királyi jövedelmeket, ügyeltek a közbiztonságra s bírói és katonai hatalmat gyakoroltak az alájuk rendelt királyi népeken.

Országkormányzás: a királyi vármegye

A királyi birtokok nem alkottak összefüggő testeket, s így a királyi vármegyék sem jelentettek egységes területet, hanem keresztül-kasul átszelték őket más földesurak birtokai. Ezek a földesurak nem tartoztak a várispán hatósága alá; de mivel az ispán a királyi hatalmat képviselte, kétségtelenül tisztelettel elfogadták annak irányítását. Igy a várispánok *az egész nemzeti társadalom* életére szabályozó befolyást gyakoroltak.

és a szomszéd birtokosok,

A szoros értelemben vett királyi családi gazdaságokat *uradalmi ispánok* vezették, s élükön mint legfőbb középponti intéző, a királyi udvar ispánja, vagyis a *nádorispán* állott. Ez a tisztség a frank Pfalzgrafnak felelt meg, címe is: comes palatinus. A nádorispán azonban nem maradt meg a király legfőbb gazdatisztjének. Már Szent István is megbízta közjogi ténykedésekkel, mint bíráskodással és az udvari hadak vezérletével. Igy már ekkor kezdett bontakozni a nádor királyhelyettesi méltósága.

uradalmi ispánok és a nádorispán.

A király igazságszolgáltató hatalma természetesen kiterjedt az ország minden lakosára. Szent István személyesen is gyakorolta legfőbb bírói hivatását mind királyi székhelyein, mind vidéki útjain. Különös alkalom nyílt erre nagy összejövetelek alkalmával, mint például Székesfehérvárott a nagyboldogasszonynapi ünnepségeken. Igy keletkeztek a fehérvári *királyi törvénylátó napok*, melyeket István király szenttéavatása után az ő ünnepén tartottak. — A király helyett és nevében

Igazságszolgáltatás.

a *nádorispán* is ítélkezett; mégpedig a királyi udvarban az eléje önként járuló szabad emberek fölött is, azon kívül csak a királyi uradalmak népein. — A vidéki rendes bíráskodást a vármegyékbe küldött két-két *királybíró* végezte, joghatóságuk kiterjedt a szabad emberekre is.

A társadalom. A Szent István-kori társadalom élén a különleges tiszteletnek és kiváltságoknak örvendő *főpapság* állott. Mellette foglaltak helyet a szeniorok, vagyis a gazdag nemes *(fő-) urak.*

Főpapok és főurak,

Ezek után következtek a közszabadok, liberi. Ezek részben a maguk földjén gazdálkodó szabad *parasztok* voltak, részben a király vagy más birtokos úr földjét bérelték. A közszabadok közé tartoztak az idegen telepesek, a *«vendégek»:* coloni vagy hospites, is.

közszabadok,

Szent István államfelfogásának egyik legjellemzőbb vonása, hogy szívesen fogadta az idegen betelepülőket. Ezt a felfogását még keletről hozta magával a magyar. A keleti nomádok népközösségükbe fogadták a meghódított vagy önként meghódolt népeket, s ezek a hódító törzsnek még a nevét is felvették és viselték mindaddig, míg attól el nem szakadtak. De szívesen látta Szent István király az idegeneket azért is, mivel ama kor keresztény világszemlélete szerint minden nép iránt áthatotta az egyetemes keresztény szeretet és összetartozandóság érzete. És hasznosnak is tartotta nemzetére az idegenek betelepülését, mert abban az időben a nemzeti vagyonosodásnak, szellemi és anyagi megerősödésnek műveltebb tanítómesterekre s munkás kezekre volt szüksége.

Szent István

«nemzetiségi» politikája.

A szabad emberek után következett a szabadosok (liberti) osztálya. Ennek tagjai a királytól vagy más földesúrtól földet kaptak s ennek fejében különböző szolgálatokat teljesítettek. Így a *«jobbágyok»* tisztekként az ispán munkájában segédkeztek; a *várőrök és vitézek* katonáskodtak; az *őstermelők* a földet művelték; a *kézművesek* az ipari szükségletekről gondoskodtak; az *udvari szolgák* a házi és udvari szolgálatot látták el. A szabadosok uruk engedélye nélkül más úrhoz nem szegődhettek.

A szabadosok.

A társadalmi osztályok lépcsőzetén a legalsó fokon álltak s minden jog nélkül szűkölködtek a *rabszolgák.* Az Egyház rossz szemmel nézte a rabszolgaságot, s Szent István meg is könnyítette szabadonbocsátásukat; de magát az intézményt — akárcsak az Egyház — el nem törölhette, mert ezzel gazdasági válságot idézett volna elő.

A rabszolgák.

4. Szent István külpolitikája. Utolsó évei.

A haderő.

Háború a német császárral. Szent István király erős hadsereggel rendelkezett s felkészült minden szükség esetére. A rendes *királyi hadsereg* a várőrök és a vitézek zászlóaljaiból állott; ezeken kívül azonban *minden szabad magyar* férfi tartozott veszedelem idején a maga költségére hadrakelni.

A Szent Király, mint a keresztény békefejedelem mintaképe, erős hadserege mellett is békepolitikát folytatott. Ennek ellenére mégis össze kellett mérnie fegyvereit *II. Konrád császárral.* Konrád ugyanis imperialista politikájában országához csatolta a két Burgundiát Svájccal együtt, s azon volt, hogy — mint hajdan keleti frank területet — az új magyar királyságot is «visszaszerezze» birodalmának. De Szent István király kitűnő hadvezérnek bizonyult. A támadó bajor hadak hátában Ausztriába tört, a kis Bécset is megszállta, a békekötésben pedig a Lajta és Fischa közének átengedésére kényszerítette a császárt (1030).

Szent István háborúja.

A trónöröklés kérdése. Szent István nem sokáig örvendhetett a magyar ügy diadalának, mert a békekötés után csakhamar súlyos csapás zúdult rája.

Szent Imre

A nagy király méltó örökösre akarta hagyni alkotásait, s a leggondosabb nevelésben részesítette egyetlen életben maradt fiát, Imrét. Hét évig *Szent Gellért* kezére bízta az ifjú herceget, majd amikor felserdült, «Erkölcsi intelmeket» iratott vagy írt számára az uralkodás tízparancsolatáról *(Institutio morum).*

A keresztény király legszebb dísze s egyúttal ereje a katolikus hit megtartása. Ennek értelmében fel kell karolnia az Egyházat s ennek szolgáit, a (fő)-papságot. De fogadja a király atyáiul és testvéreiül az előkelőket is, és hívja meg őket tanácsába, mert csak így kormányozhatja helyesen az országot. A vendégeket és a jövevényeket lássa szívesen országában, mert különféle nyelveket, szokásokat, tudományokat hoznak magukkal, amelyeknek ismerete mind hasznos a nemzetre. Kövesse a tisztes szülők példáját, az ősök hagyományait, mert tőlük tanulja meg az ország megtartásának módját. Legyen szerény és szelíd, mérsékelt a büntetésben, türelmes ítéleteiben, gyakorolja a keresztény erényeket és szeresse az imádságot. Ezek az erények teszik legyőzhetetlenné.

nevelése,

Így készült első, szent királyunk uralmának átadására, terveit azonban keresztülhúzta Imre herceg hirtelen halála (1031). A huszonnégyéves trónörökös nem válthatta valóra nemzete szép reményeit, de bőven kárpótolta népét azzal, hogy mint Szűz Szent Imre herceg, halhatatlan eszményképe lett a magyar ifjúságnak.

halála.

Szent Imre herceg korai halála súlyos csapásként nehezedett atyjára. A nemzetből nem halt még ki az ősi pogányság emléke, s ezért nagyon nehéz feladatot jelentett Szent Istvánnak a trónutódlás rendezése.

A trónöröklési rend a fejedelemség korában a szeniorátus volt. Ennek értelmében nem szükségkép a fejedelem fia, hanem az Árpád-család legidősebb tagja lépett az elhúnyt fejedelem örökébe. — Ezen a címen Szent István koronája unokaöccsét, Vászolyt illette volna, de ő mint pogány, nem tartotta volna fenn a nagy király alkotásait. Ehhez járult még, hogy négy udvari ember

A trónöröklés rendje és Vászoly herceg.

merényletet akart elkövetni az öreg és beteg király ellen, s az udvari bíróság Vászolyt találta főbűnösnek. Az uralkodó ellen *pártot ütő* rokont — a kor szokása szerint — megfosztották szemevilágától, hogy alkalmatlanná tegyék az uralkodásra. Ugyanekkor pogány házasságból született fiait, Andrást, Bélát és Leventét száműzték az országból.

Árpád fiága tehát alkalmatlan lévén, a Szent Király leányági leszármazottat tett koronája örököséül: testvérhúga és a velencei doge fiát, Orseolo Pétert.

Szent István halála. A kiállott izgalmak a beteg királyt egyre közelebb sodorták a sír felé. Halálságyán maga köré gyüjtötte főembereit s lelkükre kötötte a kereszténység palántájának ápolását. Majd a *Boldogságos Szűz* oltalmába ajánlotta országát s Égi Anya kezébe tette le nemzete jövőjét. 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján kb. hetvenéves korában költözött el a földről, s a székesfehérvári bazilikában temették el. «Az ország egész népe, nemesek és nemhez nem tartozók, gazdagok és szegények együtt és egyaránt sűrű könnyhullatással és jajgatással siránkozának a szent király, az árvák legkegyesebb atyja halálán, s vala nagy és vigasztalhatatlan szomorúság.» (Szent László történetírója.)

Az ország gyásza.

Szent István király öröksége.

A nemzet hódoló tiszteletét, vallásos kegyeletét az évszázadok sem homályosították el «országépítő» királya iránt. Ő alakította át kereszténnyé és nyugateurópaivá a magyarság valláserkölcsi világát és politikai szemléletét, hivatástudattal telítette népét s megvetette immár egy ezredév szellemi és anyagi művelődésének alapjait. Állami életünk eszménye ma is a *szentistváni állameszme:* a keresztény, szociális, független és öncélú Magyarország, melynek különböző fajú népei egy nemzetcsaládba olvadnak össze és sajátos erejük kifejtésével munkálják egységes keresztény-magyar-európai államiságunkat.

1938.

Szent István halálának *kilencszázados évfordulóját* örökké emlékezetessé teszi a kereszténység körében a budapesti Eucharisztikus Kongresszus, amelyen a magyar nemzet világraszóló hitet tett első, apostoli királya szellemi öröksége mellett (1938). Ugyanebben az évben találta meg és tárta fel a nemzeti kegyelet a Szent Király sírkápolnájának romjait Székesfehérvárott; s ugyancsak ennek az évnek őszén indult meg Trianonban elcsatolt területeink hazatérése az anyaországba.

II. SZENT ISTVÁN INTÉZMÉNYEINEK VÁLSÁGA.

Péter

1. Péter és Aba Sámuel. Szent István halála után Orseolo *Péter* (1038—1041.) minden zavar nélkül foglalta el a királyi széket. Péter már hosszú idő óta Szent István udvarában élt, s mint király is ennek híveivel vette magát körül. Jószándékkal iparkodott nagy elődje nyomdokain járni, de nem tudott összeforrni a nemzettel, s forradalom tört ki ellene. Kiűzték az országból, s helyét a mozgalom vezére, Szent István sógora, *Aba Sámuel* (1041—1044.) foglalta el.

elűzése

Az elűzött Péter *III. Henrik* német császárnál talált menedéket és támogatása fejében hűbérül ajánlotta fel neki az országot. Henrik örömmel fogadta az ajánlatot, mert úgyis a német érdekkörbe igyekezett vonni keleti szomszédait. Már biztosította fennhatóságát Cseh- és Lengyelország fölött, s ha még Magyarországot is megszerezheti, egész Közép-Európa urának mondhatja magát.

és Henrik császárhoz való menekülése.

Első háborúiban még csak a nemrég hazánkhoz csatolt osztrák területet szerezte vissza. De aztán hogy a nemzet elfordult a zsarnok Abától, az elégedetlenek megint csak Henrikhez fordultak és Pétert hívták vissza. A császár ismét haddal vonult az ország ellen, a *ménfői csatában* legyőzte Aba Sámuelt és a trónra visszaültette *Pétert* (1044—1046). Ez aztán ígérete szerint aranyos lándzsát nyujtott át a császárnak és hűséget esküdött neki. Igy Magyarország elvesztette függetlenségét és hűbérbirtoka lett Európa vezetőállamának, Németországnak.

Aba Sámuel bukása, Péter visszatérése.

2. András és Béla. Az önérzetében megsértett nemzet a számkivetésben élő Árpádházi hercegekhez folyamodott. Levente még ekkor is pogány volt ugyan, de két bátyját feleségük a keresztény hitre térítette: Andrást a kievi orosz fejedelem, Bélát pedig a lengyel király leánya. Ez annál fontosabb volt, mivel a Péter ellen támadt elégedetlenség lázadássá fokozódott s a német hatalom megtörésén kívül a keresztény vallás kiirtását is céljául tűzte ki. A pogánykodó forradalmárok Vata vezérlete alatt szörnyű pusztítást kezdtek, s dühüknek *Szent Gellért* csanádi püspök is áldozatul esett. A hazatérő András azonban látta, hogy a nemzet nagyobb része hű maradt a kereszténységhez; ezért elnyomta a lázadást.

Magyar-pogány forradalom.

I. András (1047—1060.) egész uralkodása háborúskodásban telt el. III. Henrik ugyanis fegyverrel akarta hűbérigényét biztosítani s ismételten hadat vezetett az országba. A veszély láttára András hazahívta Lengyelországból öccsét, Bélát is, s ez a *Vértheshegységben*, majd *Pozsony alatt* győzelmet aratott Henriken. E diadalok nemcsak jogtalan magyar igényeiről való lemondásra kényszerítették a császárt, hanem európai nagyhatalmát is meggyöngítették.

Háborúk a német császár ellen.

Igy az ország megszabadult a külső veszedelemtől, de most belső viszály kezdte nyugtalanítani. András ugyanis, mikor öccsét segítségül hívta, neki adta az ország északkeleti harmadát s a koronát is kilátásba helyezte számára. Később azonban fia született, Salamon, s hogy ennek biztosítsa a trónt, nem átallott öccse élete ellen törni *(Várkonyi jelenet)*. Béla herceg azonban védekezett s magyar híveivel és lengyel segítséggel le is győzte a németektől támogatott bátyját.

Testvérharc.

Küzdelem a pogányokkal

András halála után *Béla* (1060—1063.) lépett a trónra. Uralkodása elején még egyszer felütötte fejét a pogány lázadás; a király azonban könnyűszerrel elnyomta, és többé nem jutott lázadásig az elégedetlenség. A vitéz, igazságos és kegyes király minden tekintetben megszilárdította volna az ország új rendjét, ha Németország felől újabb veszély nem fenyegette volna. Ezúttal Salamon ingerelte ellenünk az ifjú *IV. Henrik* császárt. Béla súlyos betegen sietett serege élén a német határra, de még mielőtt az ellenséggel megütközött volna, meghalt.

és a német császárral.

3. Salamon és Géza. Béla fiai azonnal elismerték Salamont királynak s megelégedtek atyjuk egykori hercegségével. *Salamon* (1063—1074.) eleinte egyet is értett a hercegekkel, s e jóviszony eredményeként fényes győzelmet aratott az országra törő úzokon, vagyis (fekete) kúnokon Kerlésnél (Cserhalomnál) és a déli határt háborgató görögökön Nándorfehérvárnál. Utóbb azonban gonosz tanácsadók unokatestvérei ellen ingerelték, s a jóviszony idővel annyira megromlott közöttük, hogy a hercegeknek fegyvert kellett fogniok életük védelmére. A *mogyoródi csatában* fényes győzelmet arattak és Salamont menekülésre kényszerítették. A futó király sógorához, IV. Henrikhez menekült, de ez nem tudott neki segítséget nyujtani; maga is saját trónja védelmezésére kényszerült abban a harcban, melyet az invesztitura fenntartásáért az Egyház ellen folytatott.

Egyetértés

és testvérharc.

A Dukaskorona.

Salamon utódát, *Gézát* (1074—1077.) Dukas Mihály görög császár bizanci díszű *koronával* tisztelte meg. Az ajándék a magyar király független felségjogainak elismerését jelentette. Külpolitikai jelentőséget adott ez elismerésnek az a körülmény, hogy ebben az időben a magyar királyoknak nem egyszer védeniök kellett szuverénitásukat a német császárok törekvéseivel szemben.

A korszak jellemzése.

Géza halála után véget ért nemzeti történelmünk egyik legválságosabb korszaka. Bent az országban Szent István király halála óta állandó veszedelemben forgott a kereszténység és a királyság, kívülről pedig a német világhatalom támadásai fenyegették hazánkat. A nemzet szívós erejét bizonyítja, hogy ilyen súlyos időkben, ilyen óriási hatalommal szemben is meg tudta védeni állami függetlenségét, s másrészt belső zavarai közt is fenntartotta első szent királya intézményeit.

III. A KERESZTÉNYSÉG ÉS KIRÁLYSÁG MEGERŐSÖDÉSE.

Szent László és Kálmán jellemzése.

A nehéz évtizedekből két nagy király vezette ki a magyarságot: *Szent László* és unokaöccse, *Kálmán*. Mint Szent István király szellemi örökösei, féltő gonddal vállalták magukra alkotásainak nemcsak megőrzését, hanem fejlesztését is. És amit életük céljául tűztek maguk elé, meg is valósították. Szent László daliás alakja, katonai és lovagi erényei legendás hőssé, nemzeti eszményképpé varázsolták a magyarság szemében; Kálmánt európai műveltsége és tettereje alkotó békefejedelemmé avatta. Így más-más egyéniségével a két nagy uralkodó egyszersmindenkorra meggyökereztette a nemzet lelkében a Szent István intézményeihez való őszinte ragaszkodást.

Vallási törvények és egyházszervezés.

1. Szent László uralkodása (1077—1095). A keresztény hit megerősítésére szolgált mindenekelőtt a két király személyes példája és egyházi törvényhozása. Szent László szigorú tilalommal véget vetett a «szent köveknél» való pogány áldozásoknak, felépítette a rombadőlt templomokat s érvényt szerzett az ünnepek és vasárnapok megülésére, valamint a böjtölésre vonatkozó egyházi parancsolatoknak. Másrészt továbbépítette a Szent István-féle egyházi szervezetet. A tőle elfoglalt szlavon terület számára Zágrábban püspökséget alapított, az erdélyi, illetőleg a bihari püspök részére kijelölt székvárosokban pedig — Gyulafehérvárott és Váradon — díszes székesegyházat emeltetett. Váradon is temették el.

Az első magyar szentek.

Ebben az időben az ünnepek közé már felvették István királyét, Imre hercegét és Gellért püspökét is, akiket az Egyház a szentek közé iktatott (1083).

A Szentjobb.

A szenttéavatás alkalmával csodálatos épségben találták meg koporsójában a Szent Király jobbkezét. Egy magyar úr bihari birtokára vitte s itt apátságot és templomot építtetek őrizetére, a Szentjobb-apátságot. A török időkben — talán menekülő szerzetesek — Raguzába vitték a Szentjobbot, s itt maradt a domonkosok templomában Mária Terézia koráig. A királynő visszaszerezte, a magyar nemzetnek ajándékozta, s azóta a nemzet áhítatos kegyelete a budavári királyi templomban őrzi (1771).

A magántulajdon védelme.

A magántulajdon tisztelete Szent István király törvényei ellenére nagyon nehezen fogamzott meg a magyarság lelkében. Ezért Szent László a pannonhalmi országgyűlésen rendkívül szigorú intézkedéseket foglaltatott törvénybe: aki egy tyúk áránál nagyobb értéket lop, akasztófán bűnhödik. A «statárium» elérte célját: néhány év mulva már maga Szent László enyhíthette a kemény rendelkezéseket; majd Kálmán egészen eltörölte a lopásért járó halálbüntetést, s helyette szemevilága elvesztésével büntette a tolvajt.

Azt a tetterőt, melyet Szent László királyunk belpolitikájában tanúsított, külpolitikájában is érvényesítette.

A kúnok legyőzése.

E tekintetben első törekvése arra irányult, hogy megvédje az országot ellenséges támadások ellen. A támadók a (fehér) kúnok voltak, akik az etelközi besenyők legyőzése után hazánkba is betörtek. Az előzött Salamon is bíztatta őket, sőt nem átallotta velük együtt hazájára támadni. László azonban kétízben is győzelmet aratott a kúnokon, s ezek nem merték többé háborgatni hazánkat.

De a védekezésen túl a nagy király messzetekintő külpolitikát is kezdeményezett.

A honfoglaló magyarok utódai az ország középső részeiről mind szélesebb területre húzódtak széjjel, s így az országhatároknak egyre szélesbedő gyűrűkké kellett tágulniok a természetes határokig. Ezért Szent László megszállta a Dráva-Száva közének nyugati vidékeit, a *Zágráb körüli Szlavóniát;* ennek szlovén lakosságát sem politikai, sem egyházi szervezet nem fűzte még össze.

Szlavónia meghódítása.

A hódító hadvezér azonban nem állt meg Szlavóniában, hanem a tengerparti Horvátországot is birtokába vette. Ebben az időben ugyanis kihalt a horvát királyság nemzeti dinasztiája, s a trón I. Géza magyar király fiait, *Kálmánt és Álmost* illette, mivel anyjuk a horvát királyi családból származott. Különben is a horvát nép kettészakadt a trón betöltése ügyében: egyik része a görög keleti szláv bizanci császársághoz, a másik része a katolikus latin Nyugathoz vonzódott. Ez az utóbbi párt *Ilona* özvegy királyné, Szent László húga köré csoportosult, s Horvátország érdekében maga *hívta* Lászlót az országba. Szent László tehát egyrészt unokaöccsei és nővére jogán, másrészt választás címén, egyaránt igényt tarthatott Horvátországra s az ezzel kapcsolatos és időnként ennek hódoló Dalmáciára. Birtokába is vette az országot és kormányzását Álmos hercegre bízta.

Horvátország megszerzése.

2. Kálmán uralkodása (1095—1116). Kálmán uralkodásának egyik legfőbb jellegét egyházpolitikája adta meg. A papnak nevelt király a legszorosabban csatlakozott ahhoz a reformmozgalomhoz, melyet kevéssel előbb indított meg *VII., Szent Gergely* pápa. A mozgalom Cluny szelleméből született s arra irányult, hogy az Egyházat megtisztítsa az előző századokban eláradt visszaélésektől, nevezetesen a simoniától, az inkontinenciától és a laikus invesztiturától. *IV. Henrik* német császár azonban hallani sem akart az invesztitura megszüntetéséről, s vélt jogainak megvédésére elkeseredett harcot indított VII. Gergely és utódai ellen. A harcban *Szent László* eleinte a pápát támogatta, amennyiben IV. Henrik ellenkirályát, Rudolfot segítette. Élete vége felé mégis IV. Henrikhez kezdett közeledni; erre unokaöccse, Álmos herceg bíztatta, akit utódjává szeretett volna tenni. *Kálmán* ünnepélyesen lemondott minden invesztiturárói s az Egyház tisztasága érdekében törvénybe iktatta az esztergomi zsinat szigorú egyházias határozatait. E szerint nős pap nem szolgálhat az oltárnak, a világiak házassága pedig felbonthatatlan.

Egyházpolitika.

Az igazi vallásosságnak tett szolgálatot Kálmán némely világi törvényével is, melyek méltók voltak «korának legtudományosabb» királyához. Az *istenítéletekel* a püspökök felügyelete alá helyezte; a «*boszorkányokról*» hozott határozata pedig kimondotta, hogy szó se essék állatokká átváltozó boszorkányokról, mert ilyenek nincsenek.

A «tudományos» király.

Az állami, társadalmi és gazdasági élet fejlődésére nagy hatással volt Kálmánnak az a törvénye, amellyel a földbirtoklást szabályozta. *Szent István adományait* sértetlenül fenntartotta; ezek egyenrangúak maradtak a nemesi szállásbirtokokkal, melyek közelebbi rokon hiányában ugyanazon nemzetség más ágára is átszállhattak. A *későbbi királyok adományait* azonban már csak az adományos fia vagy testvére, illetőleg ezek fiai örökölhették; ilyenek hiányában a birtok visszaszállt a királyra. Ez a rendelkezés a Szent Istvánnál későbbi adománybirtokot hűbéri természetűvé tette. Ugyancsak hűbéri jellegű intézkedést tartalmaz Kálmánnak az a törvénye is, hogy ha a *várispán* megyei jövedelme bizonyos összeget meghalad, ennek mértéke szerint könnyű vagy nehéz (páncélos) lovast köteles a királyi seregbe vezetni.

A földbirtoklás hűbéries szabályozása.

Szent László a keleti betörésektől mentette meg az országot, Kálmán pedig nyugati zabolátlan népelemekkel szállt szembe. Ekkor indultak útnak a szervezett keresztes hadakat megelőző *szabadcsapatok*, s megfelelő vezér és fegyelem hiányában pusztítva haladtak kelet felé. Kálmán megtiltotta nekik a hazánkon való átvonulást; ők azonban szembeszálltak tilalmával, sőt magát a királyt is ostrom alá fogták Moson várában. Kálmán a Lajta mocsaraiba szorította és megsemmisítette a fegyelmetlen tömeget. Viszont a rendezett hadat, mely *Bouillon Gottfrid* vezetésével vonult keresztül az országon, annál szívesebben fogadta és minden szükségessel ellátta.

A keresztes hadak átvonulása.

Kálmán fenntartotta a magyar királyság igényeit Horvátországra és Dalmáciára. Mint örökös király vonult le a tengerpartra, megkoronáztatta magát s felvette «*Horvátország és Dalmácia királya*» címét. Horvátország azonban nem tartománya, hanem társországa lett Magyarországnak, a dalmát városok pedig széleskörű önkormányzatot kaptak.

Horvát-dalmát politika

A déli terjeszkedést két dolog tette értékessé: tengerpartot adott az országnak, másrészt pedig erre támaszkodhattak utóbb a magyar királyok, midőn a Balkánon akarták terjeszteni hatalmukat.

s ennek jelentősége.

3. Testvérviszályok. A nemzeti történelemnek mindinkább hagyományossá váló átka, a testvérviszály, nem kímélte meg a két nagy király korszakát sem. *Szent László* uralkodását Salamon háborgatta, míg életét nem vesztette kedves kúnjai közt, illetőleg el nem tűnt alakja a monda homályában.

Háborúság Salamonnal

Kálmán életét is megkeserítette a trónviszály. Öccse, Álmos alkalmasabbnak látszott a trónra, s Szent László eredetileg őt szánta utódjának, Kálmánt pedig papnak neveltette. Halála előtt mégis jobbnak látta Kálmán kezére bízni az országot, többek között éppen azért, hogy elejét vegye a testvér-

és Álmossal.

harcnak. E számításában azonban csalódott, mert Álmost irígység és harag töltötte el a «helyette» trónrajutott bátyja iránt. Salamon példájára ő is *IV. Henrikhez* fordult, de segítséget ő sem kapott, s ugyanígy járt *V. Henrikkel* is. Kálmán a középkor büntetését alkalmazta trónkövetelő öccsével szemben: kisfiával, Bélával együtt megvakíttatta. Kegyetlen tette azonban haláláig bántotta lelkiismeretét és súlyosbította amúgy is kínos testi szenvedéseit.

IV. MAGYARORSZÁG VÉDEKEZÉSE A KELETI CSÁSZÁRSÁG ELLEN.

1. Kálmán utódai. Kálmán az Álmos és Béla ellen való védekezésével valóban elérte, hogy fiával szemben sem öccse, sem unokaöccse nem is gondolhatott a koronára.

II. István kudarcai.

II. István (1116—1131.) uralkodása mégsem volt szerencsés hazánkra. Állandó háborúskodást folytatott a cseh, német és orosz határon, de állandó kudarcot is vallott. Élete végén boldog örömmel vette tudomásul, hogy nem hal ki benne Árpád férfiága, mert megtalálták unokatestvérét, Bélát. A megvakított herceget tanácsosai ellenére udvarába hozatta és utódjává jelölte.

Vak Béla,

II., Vak Bélával (1131—1141.) szemben már trónkövetelő lépett fel: Boris, Kálmán elűzött feleségének gyermeke. Béla azonban megvédelmezte koronáját, sőt még országa határait is kitágította. Felesége ugyanis a szerb nagyzsupán leánya volt, s Béla ezen a réven uralma alá vetette a szávaparti Boszniát a Drináig; legdélibb tartományáról aztán felvette «Ráma királya» címét.

«Ráma királya».

II. Gézának (1141—1162.), Béla legidősebb fiának szintén *Borissal* gyűlt meg a baja. A szerb Belos bán, Géza nagybátyja azonban bajor és osztrák zsoldosaival együtt kiverte a trónkövetelőt az országból.

Keresztes hadak átvonulása.

II. Géza uralkodása alatt vonult keresztül hazánkon a németekből és franciákból toborzott második keresztes had. A németekkel együtt jött *Babenbergi Ottó* freisingeni püspök, a legnagyobb középkori német történetíró; elfogult, de mégis becses leírást köszönhetünk neki az akkori Magyarország közállapotairól. Külpolitikailag is nevezetessé lett a keresztes hadak átvonulása, mert szívélyes *magyar-francia* barátkozást indított meg, s ennek hamarosan nagy hasznát látta a nemzet.

Géza uralkodása alatt kezdődött az a hol fegyveres, hol fegyvertelen támadás, melyet e kor nagyravágyó görög császárja, Komnenos Mánuel indított hazánk ellen.

Mánuel tervei.

2. Mánuel császár hatalmi törekvései. A keletrómai birodalom Justinianus császár után hanyatlásnak indult. A X. szá-

zadban azonban újjáéledt, s császárjai meghódoltatták a balkáni szláv népeket egész a Száváig. Mánuel császárt ennél is nagyobb cél hevítette: egész szívével *Nyugat-Európáért* lelkesedett, s magának akarta megszerezni Itáliát azon a címen, hogy — mint a római császárok jogutódja — csak a hajdani római birodalom területét veszi vissza uralma alá. Nyugatra azonban *hazánkon át* vitt volna az útja, s ezért a politikai fondorkodások minden módszerével igyekezett országunkat magához kaparintani.

Mánuel és a trónkövetelők.

Mesterkedéseiben a szeniorátusi trónöröklési rendre támaszkodott, azt vitatva, hogy magyar szokás szerint a király halála után az Árpád-ház legidősebb tagját illeti a korona. Erre hivatkozva először *Borist* vette pártfogásába. Ennek halála után Géza király testvéröccseit, Lászlót és Istvánt fogadta udvarába; mikor aztán Gézát kiskorú fia, **III. István** (1162—1172.) követte, a szeniorátus jogán Géza öccseinek követelte a koronát. Akadtak is hívei mind a két hercegnek: előbb *II. Lászlónak*, majd halála után *IV. Istvánnak*, s átmenetileg mindketten elnyerték a koronát.

Béla herceg Konstantinápolyban.

A nemzet nagyobb része azonban hű maradt III. Istvánhoz, úgyhogy Mánuelnek más eszközökhöz kellett folyamodnia. III. István engedélyével konstantinápolyi udvarába vitte ennek öccsét, *Béla herceget*, s azt ígérte, hogy vejévé fogadja és trónja örökösévé teszi. Nem kellett rá sokat várni, s Mánuel kimutatta igazi szándékát: mivel III. István Béla herceget már előzőleg *Horvát- és Dalmátország* hercegévé tette, Mánuel most a társországnak, mint a herceg örökségének kiadását követelte a *Szerémséggel* együtt. Követelésének sikerült is érvényt szereznie. Ekkor azonban fia született, és most minden ígéretét érvényteleníteni igyekezett. Nemcsak hogy nem ismerte el többé Béla örökösödési jogát Konstantinápolyra, hanem még leányát sem adta hozzá nőül, hogy ezen a címen se támaszthasson igényt a bizanci trónra. E helyett felesége mostohanővérével, az apjáról előkelő francia családnak, anyjáról az antiochiai normann fejedelmeknek a sarjával, Chatillon vagy másképp *Antiochiai Annával* jegyezte el a herceget. III. István halála után aztán sietett Bélát hazaküldeni Magyarországba.

V. MAGYARORSZÁG NAGYHATALMI ÁLLÁSA.

Béla trónralépése.

1. III. Béla külpolitikája. III. Bélát (1172—1196.) a főpapok és főurak egy része, élükön az esztergomi érsekkel, *idegenkedve* fogadta, mert a görög vallási és politikai érdekek képviselőjét látta benne. Sőt anyjával és öccsével szemben is élyesen kellett fellépnie, hogy elfoglalhassa és békén birtokolja trónját. A bizalmatlanságot azonban csakhamar tisztelet

és szeretet váltotta fel iránta, mert minden tekintetben uralomra termett királynak mutatta magát.

Mindenekelőtt visszaállította az ország *területi épségét:* alighogy Mánuel meghalt, visszavette a Szerémséget, a horvát-dalmát hercegséget s Imre fiára bízta kormányzását.

Béla balkáni sikerei.

De mint a messzetekintő Mánuel politikai tanítványa, nagyobb feladatokra is vállalkozott. Mánuel halála után Konstantinápolyban Andronikosz herceg kerítette kezébe a hatalmat és zsarnoki módon hatalmaskodott a gyermek császár és hívei fölött. Az üldözöttek Bélához fordultak oltalomért, s ő *Nisig, Szófiáig* feldúlta a görög birodalom szerb és bolgár széleit. Ily módon nemcsak a bitorlóra mért hatalmas csapásokat, hanem egyúttal a maga uralma alá vonta a Balkán északi részeit is. Közbelépésével oly nagy tekintélyt szerzett, hogy (Margit nevű) *leányát* a gyermek császár halála után trónralépő új görög császár (Angelos Izsák) kérte feleségül; Béla az imént szerzett balkáni területet adta vele hozományul.

Halics megszerzése.

Balkáni vezérszerepének biztosítása után Béla észak felé is terjeszteni akarta hatalmát. Az elűzött fejedelem hívására *Halicsba* vonult, lecsendesítette a zavarokat s utána elfoglalta az országot. A tartomány magyar kormányzata azonban nem maradt tartós, s Bélának be kellett érnie a halicsi orosz fejedelem hűbéri hódolatával. De így is felvette és viselte «*Halics királya*» címét.

Béla európai tekintélye.

Külpolitikai sikerei a nagyhatalmi állás tekintélyére emelték a magyar királyt. Erre vall az is, hogy a legelőkelőbb uralkodóházak léptek vele családi kapcsolatba. Egyik leánya *görög* császárné lett, a másik I. Ottokár *cseh* királynak a felesége. Imre fia az *aragóniai* király leányát vette nőül, András pedig a hatalmas *meráni*ai (Adria-tengerparti) német birodalmi herceg leányát, Gertrudot. Maga Béla első felesége halála után Capet Margittal, II. Fülöp *francia* király nővérével, az *angol* trónörökös özvegyével lépett házasságra. Az angol királyi udvar kimutatást kért *jövedelméről*; a kimutatásból kitűnik, hogy a magyar király jövedelmét csak a két császáré haladta meg, máskülönben egyszinten állt az angol vagy francia királyéval.

2. III. Béla belpolitikája. A középkori keresztény királyság eleddig páratlan anyagi erejét Béla király körültekintő és okszerű gazdasági politikájának köszönhette.

Anyagi és szellemi műveltség. Alapvető fontosságú volt e tekintetben pénzügyi reformja. Királyaink évenként bocsátottak ki új pénzt s ugyanakkor a régit bevonták. Ezt azért tették, hogy pénzverési jogukat jövedelmeztessék; a régi pénznek újjal való becseréléséért ugyanis váltási díjat szedtek. Ezt a nyereséget a *kamara hasznának* (lucrum camerae) nevezték. Királyaink azonban nem elégedtek meg ezzel a rendes haszonnal, hanem nyugati mintára pénzrontáshoz is folyamodtak, vagyis

Pénzpolitika.

csökkentették a pénz ezüsttartalmát. Ezzel természetesen lerontották a pénz értékét is, s az idegenek már nem is voltak hajlandók pénzünket elfogadni. Béla tehát megszüntette a visszaéléseket, teljesértékű pénzérméket veretett, s ezzel megszilárdította a magyar pénz hitelét bel- és külföldön egyaránt.

De Béla uralkodása nemcsak az anyagi, hanem a szellemi művelődés felvirágzását is jelentette. Ebben a korban kezdte Franciaország elfoglalni azt a helyet, melyet előtte századokon át Németország töltött be: a nyugati keresztény művelődés vezéri polcát. A friss *francia műveltség* a nemrég fakadt magyar-francia barátság közvetlen útján áradt hazánkba. Különösen *Capet Margittal* számos francia lovag jött be az országba s magával hozta haladottabb francia kultúráját. Még nagyobb hatással voltak műveltségünk emelésére az ugyancsak Franciaországból betelepedett *ciszterci és premontrei* szerzetesek. Mind a két rend előkelő részt kért magának a magyar hitélet és tudomány ápolásából, s a korszerű európai gazdálkodásra is ők tanították a magyarságot. Főkép a ciszterciták, akik a Bakonyban és Pilisben hatalmas rengetegeket varázsoltak termőfölddé. — Nyilvánvalóan Párisban szerezte műveltségét III. Béla király «Névtelen jegyzője», Anonymus is.

A francia műveltség hatása.

Országkormányzat. Az udvari jegyzői teendőket ezidőben nagyon megszaporította, hogy Béla király rendeletére a hivatalos ügyeket mind írásba foglalták. Ezért a király új hivatalt állított fel, a *királyi kancelláriát*. Megszaporodtak az *udvari méltóságok* is. A XI. század végére kifejlődött a szlavon bán és az erdélyi vajda méltósága, valamint a királyi udvarispáné. Ez — mint eredetileg a nádor helyettese — bírói tisztet töltött be, s ezért később (az Aranybulla korától kezdve) országbírónak nevezték. III. Béla a királyi főtisztviselőknek ezt a testületét teljessé tette a tárnok-, lovász-, pohárnok- és étekhordó «mesterekkel»; ezek udvari szolgálatot teljesítő népelemek főtisztjei voltak, s francia mintára mindannyian magister-mester címet viseltek. (Pl. Magister tavernicorum = a tárnokok mestere, tárnokmester.)

Udvari hivatalok és méltóságok.

Mindez III. Béla királyi méltóságát jellemezte s hazai és nemzetközi tekintélyét hangsúlyozta. Ezt hirdette a királyi korona átalakításával is. Béla ugyanis a *Szilveszter*-korona pántjait a *Dukas*-féle abroncskoronára illesztette s ezzel a magyar király koronáját hasonlóvá tette a bizanci császár koronájához. Ugyanezzel a gondolattal az *apostoli keresztet* megkettőzve foglalta címerpajzsába, s ezzel a görög császári méltósággal való egyenjogúságát jelképezte.

A Szentkorona mai alakja, a kettős kereszt.

III. Bélát legnagyobb királyaink között tiszteli nemzete. Benne tetőződött a középkori keresztény királyság hatalma és ereje befelé-kifelé egyaránt. Szent István királyságát az

III. Béla érdemei.

európai nemzetközi politika tényezőjévé emelte, a magá idejére nagyhatalommá tette s későbbi nagyhatalmi állásának alapját is lerakta.

VI. A KÖZÉPKORI KERESZTÉNY KIRÁLYSÁG LEHANYATLÁSA.

III. Béla országvezetésének gyümölcsei csak később értek meg, s átmenetileg nem egy válságon kellett átesnie nemzetének. Ám éppen az mutatja a nagy király uralkodásának országépítő erejét, hogy örökségét viharok sem tudták lerombolni. –

1. Imre király és András herceg viszálykodása. III. Béla után az első válságos idő mindjárt *Imre* király (1196—1204.) idejében szakadt az országra.

III. Béla Imrére a koronát, ifjabbik fiára, Andrásra pedig kincseit hagyta azzal a kötelezettséggel, hogy keresztes hadjáratot vezessen a Szentföldre. András herceg azonban nem a mondott célra fordította örökségét, hanem nagyravágyó feleségének, *Gertrudnak* ösztönzésére a korona után nyujtotta ki kezét. Le is győzte bátyját s megszerezte magának Dalmáciát, és a horvát-szlavon hercegséget. Itt valósággal független fejedelemként uralkodott, de ezzel be nem érve, a királyi trón elnyeréséért fogott fegyvert. Már szembenálltak a *Dráva partján* a testvérek hadai, mikor Imre észrevette, hogy öccse erősebb nála. Királyi méltósága tudatában fegyvertelenül lépett öccse táborába, elfogta és börtönbe vetette.

A testvérviszály

következményei,

Szent István koronájának ez a diadala azonban csak a személyi kérdést oldotta meg, de nem tudta elhárítani a testvérviszály súlyos következményeit. Az áldatlan harcok eredménye pedig nem lehetett más, mint *a középkori keresztény királyság legyöngülése.* Ennek alapja ugyanis a földbirtok volt; de hogy híveket szerezzenek maguknak, a király is meg a herceg is szinte korlát nélkül adományozta a királyi *várföldeket.* Igy a király hatalma és tekintélye egyre fogyott, viszont a megadományozott uraké ugyanoly mértékben nőtt. Hatalmas *birtokarisztokrácia* indult így fejlődésnek, s ez nem kis gondot okozott utóbb királyainknak.

a belpolitika,

a külpolitika

2. A testvérviszály külpolitikai következményei. Súlyos kárát látta a testvérviszálynak külpolitikánk is. Pedig az idő nagyon kedvező alkalmat kínált volna főkép a Balkánon való hatalmi terjeszkedésünkre. A *görög császárság* ereje belső viszályaiban annyira alászállt, hogy a negyedik keresztes hadjárat idején maga Konstantinápoly is a keresztes hadak kezére került, s vezéreik megosztozkodtak a birodalmon (1204). A szerb fejedelmi házat trónviszály gyöngitette, s a fejedelem ellen lázadó herceg a magyar királyhoz folyamodott. Imre trónra is segítette a herceget, de támogatása fejében elismertette vele hűbéruraságát. Ennek jeléül Imre felvette s utódaira is áthagyományozta «*Szerbia királya*» címét. Az Andrással folytatott harcok azonban megakadályozták abban, hogy valódi fennhatóságot gyakoroljon Szerbián. Ez aztán hamarosan el is veszett Magyarország számára.

és az egyházpolitika területén.

Ebből önként következik, hogy Imre nem tudta kellő erővel teljesíteni azt a feladatot sem, melyet nagy kortársa, III. Ince pápa szánt neki: vállaljon vezetőszerepet a balkáni *patarenus-bogomil eretnekek* megtérítésében. Ha ez sikerült volna, bizonyára más irányt vettek volna Magyarország balkáni törekvései is.

III. Ince pápa, a nemzet barátja.

III. Ince pápa őszinte jóindulattal viseltetett hazánk iránt. A *testvérharcokban* következetesen Imre oldalára állott, s az ő erélye szerezte vissza *Zárát* a IV. keresztes hadtól, mely Velence számára elfoglalta legfontosabb dalmáciai városunkat. Viszont Imre, mint igazi középkori keresztény király, azzal a tisztelettel vetette magát alá a pápai hatalomnak, mint amely megillette az egyetemes keresztény társadalom fejét, Krisztus földi helytartóját.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A rendi alkotmány kezdete.

I. AZ ARANYBULLA KORA.

Az «elfelejtett király».

1. II. András uralkodása. Imre után fiának, a kis *III. Lászlónak* kellett volna uralkodnia, de az özvegy királyné fia életét féltve, az osztrák herceghez menekült. Az újabb polgárháborút azonban megakadályozta a gyermek László halála.

II. András (1205—1235.) személyében tehetséges, de könnyelmű uralkodó lépett a trónra. Uralkodása nem is jelentett egyebet, mint belső bomlást és külpolitikai hanyatlást.

Belpolitikai romlás. András káros uralkodásában része volt annak a körülménynek is, hogy felesége végzetes befolyást gyakorolt reá. *Gertrud* királyné hideg és érzéketlen maradt a magyar érdekek iránt, felelőtlenül pazarolta az ország vagyonát, s a méltóságokat és birtokokat *rokonainak* és más idegeneknek igyekezett juttatni. Öccsét, Bertoldot huszonöt éves korában a kalocsai érsekségre emelte. Maga III. Ince pápa rótta meg a magyar királyt, hogy a mesterek mesterévé tette azt, aki még a tanítványok tanítványa sem lehetne. Nagy kedvezésekben részesültek más *idegenek* is, de a magyar urak is bőven érezték a királyi pár adományozó kedvtelését.

A királyi pár könnyelmű gazdálkodása.

Az alsóbb néposztályok megterhelése.

Annál nyomorultabb helyzetbe jutottak az alsóbb néposztályok. Ezekre az a feladat hárult, hogy fedezzék az udvar pazarlását s egyensúlyban tartsák a mértéktelen adományozások folytán *megingott államháztartást*. András nem követte III. Béla jó példáját, *rossz pénzt* veretett, s azt évenként többször is becseréltette. E mellett élelemgyüjtéssel és rendkívüli hadiadókkal terhelte alattvalóit, különösen hadjáratok idején.

Sikertelen külpolitika. II. András sok hadjáratot viselt, de ezek legtöbbször nem álltak az ország érdekében, hanem leginkább a király meggondolatlan és hiábavaló külpolitikájából fakadtak. Mindenekelőtt Halics ügyét akarta volna rendezni, s megint magyar kormányzat alá helyezte. Magát «*Halics és Lodoméria királyának*» nevezte, kilenc éves kisfiát, Kálmánt pedig megbízta a tartomány kormányzásával s a pápa engedélyével Halics királyává is megkoronáztatta. A halicsi és

Halicsra irányuló törekvések.

lodoméria nép belekapcsolódott ugyan a nyugati keresztény közösségbe, de a magyar uralmat nem akarta elviselni. Andrásnak egyik sereget a másik után kellett vezetnie a folyton lázongó oroszok megtörésére.

Gertrud királyné tragédiája.

A nemzet türelmét végleg kimerítette az udvar káros politikája, s az elkeseredés összeesküvésre vezetett a bajok egyik főokozója, a királyné ellen. *Gertrud* életével fizetett bűneiért. Az összeesküvőkkel tartott maga a nádor is: *Bánk*, a királyné volt udvarispánja; büntetése azonban csak annyiból állt, hogy nádori méltóságát oda kellett hagynia. Pár év mulva aztán András megint ráruházta a szlavón báni méltóságot, amelyet már egyszer betöltött.

Konstantinápolyi tervezgetések.

András felesége szörnyű halála sem tudta megkomolyítani. III. Bélának a közeli Balkánra irányuló gyakorlati külpolitikáját kisszerűnek találta s nem is folytatta. E helyett nagyratörő ábrándot forgatott fejében: nem akart kevesebbet, mint megfordítani Komnenos Mánuel tervét, s a *konstantinápolyi latin császári koronát* egyesíteni Szent István koronájával. Elgondolása nem volt minden alap híján. Nővére, az elhúnyt császár felesége nagy pártot szervezett számára, s ez meg is hívta Konstantinápolyba. Mielőtt azonban odaért volna, a francia és olasz hűbéres bárók második feleségének apját, a Capet-ház ifjabb ágából származó Courtenay grófot választották meg császárrá.

Keresztes hadjárat

András nem adta fel reményét. Most végre teljesítette a Szentföldre vonatkozó kötelezettségét s megindította keresztes hadait (1217). Apósa meghalt, mielőtt a bizanci trónt elfoglalta volna, s ha András komoly sikert tudott volna elérni a Szentföldön, talán teljesedik szívének legfőbb vágya. Azonban csak *jelentéktelen portyázásokat* hajtott végre, így tekintélyét végleg elvesztette, a pápát pedig elidegenítette magától. Ez erkölcsi

erkölcsi

kár mellett még anyagi vesztesége is lett az országnak a keresztes hadjáratból. András ugyanis Velencének engedte át *Zárát*, amiért átszállította seregét a tengeren.

és anyagi kárral.

2. Az Aranybulla. Külpolitikai tevékenységénél sokkal jelentősebb alkotás fűződik II. András nevéhez a belpolitika területén.

Társadalmi átalakulás Európában. András király korában — a XIII. században — nagyot fordult a történelem kereke, s rendkívüli változások a középkor múlását s új idők jövetelét jelezték.

A polgári osztály megjelenése.

A nagy átalakulások közepett átalakul a társadalom is. Új társadalmi osztály keletkezik s indul rohamos fejlődésnek: az *iparosok és kereskedők* osztálya. Lakóhelyük a város, s ők, mint a városok polgárai, új anyagi és szellemi erőt képviselnek a gazdasági, kulturális és társadalmi életben.

Mikor a polgári osztály megjelenik a közéletben, ott

A nemesi osztály rendi alakulása.

találja maga előtt a *főpapi és földbirtokos nemesi* osztályt. Ezek osztályérdekeik szolgálatára szövetkezve, már javában építgették a maguk «rendi» állását; céljuk az volt, hogy necsak a királyok kegyéből, egyénenként vehessenek több-kevesebb részt az államélet irányításában, hanem «rendi» állapotuknak kijáró jogként szerezzenek közjogi hatalmat.

A társadalmi osztályok általános mozgolódása.

A nemesi renddel együtt a *polgárság* is megindította a harcot saját érvényesüléséért; de megmozdultak a társadalom *alacsonyabb osztályai* is, s mindegyikük felvette a küzdelmet a maga erkölcsi és anyagi érdekeiért. Időbe került, míg az általános mozgolódásból új társadalom alakult ki, s a zűrzavaros nyugtalanság lecsillapodott.

A felső társadalmi osztályok megerősödése,

A magyar társadalom alakulása. A korszak egyetemes szellemében Magyarország sem vonhatta ki magát. Nálunk a társadalmi egyensúlyt az a túlzásba vitt adományozási rendszer zavarta meg, melyet Imre, főkép pedig András gyakorolt. Hatalmas *vagyon* gyűlt össze a főurak kezén, s ehhez még némelyek örökös ispánságokat vagy egyéb országos *méltóságokat* szereztek, sőt ezeket halmozták s maguk között cserélgették.

az alsóbbak legyöngülése,

Ezzel szemben az alsóbb néposztályok helyzete mind kedvezőtlenebbül alakult. A várispánok és a földesurak tisztjei — uruk hatalmában bízva — kíméletlenül *zsarolták* a vár vagy más földbirtok szolganépeit s jogtalan *terhekkel* sujtották az alájuk nem tartozó szabad népelemeket is. Igy a királyi *servienseket*, akik a királyi földeken éltek s földben fizetett zsoldjukért katonai szolgálatot teljesítettek. Egyes hatalmaskodó földesurak még a *kisbirtokú nemességet* sem kímélték s csekély földjétől is meg akarták fosztani. A magyar urakkal együtt hatalmaskodtak az idegen urak is, s mindehhez tetézték a bajokat a zsidók és izmaeliták — eredetileg mohamedán bolgárok — pénzügygazdasági üzelmei.

a kisnemesek «szolgaságba» süllyedése.

Mindez annál tűrhetetlenebb állapotokat teremtett a kisnemesek számára, mivel a nemzetségi vagyonok már felosztásra kerültek, s a nemesi családok természetes szaporodásuk folytán egyre jobban elszegényedtek. Igy a szegény nemesek a király vagy más földesúr *szolgálatába kényszerültek*, leginkább a királyi serviensek sorába állottak.

A serviensek agrárforradalma.

Ez a körülmény magától értetődő következményeket vont maga után. Az általános szervezkedés közepett a *serviensek* is fölfelé törekedtek. A beléjük olvadó *várjobbágyok* (hajdani várőrök s vitézek) és *kisnemesek* hatalmasan megnövelték számukat és igényeiket, s igy nekibátorodva a küzdelemnek, nemesi földeket s hozzá földesúri jogokat követeltek a királytól. Mozgalmuk végül is forradalomban robbant ki, s ez az agrárforradalom vívta ki II. Andrástól azt a királyi kiváltságlevelet, melyet aranypecsétjéről Aranybullának nevezünk (1222).

A serviensek nemesi jogai.

Az Aranybulla cikkelyei. Az Aranybullának — jellegénél fogva — legfontosabb cikkelyei azok, amelyek a serviensek jogait és szabadságait biztosítják. A legalapvetőbb fontosságú kiváltság, hogy a serviensek fiörökös hiányában szabadon *rendelkezhetnek földjeikkel*, kivéve a leányokat megillető negyedrészt. Eddig a serviens hűbérben bírta földjét a királytól, most azonban az Aranybulla 4. pontja Szent István adományföldjéhez hasonló szabad birtoknak ismerte el a serviensek hűbérbirtokát. Ebből kifolyólag a többi pontok biztosították számukra mindazokat a jogokat, amelyeket a szabadbirtokosok, törzsökös nemesek élveztek. Nevezetesen: a servienseket nem szabad törvényes idézés és ítélet nélkül *elfogni;* a király vagy a nádor köteles számukra évenként Székesfehérvárott *törvénynapot* tartani, ott meghallgatni panaszaikat és ítélkezni azokban; a serviens nem fizet földbért, segélypénzt és hasonló ajándékot *(«adót»)* a királynak; köteles *hadbaszállni* a királlyal, mégpedig az ország határán kívül zsoldért, az ország védelmére a maga költségén. (A nemesi fölkelés = insurrectio elve.)

Az általános érdekű cikkelyek.

A serviensek, de az egész nemzet javára is szólnak az Aranybulla ama cikkelyei, melyek egész vármegyék elajándékozása, a méltóságok örökös adományozása és halmozása, a várispánok zsarolása, valamint a pénzrontás ellen tiltakoznak; idegenek az ország tanácsa nélkül jószágot és méltóságot, zsidók és izmaeliták pedig pénzverő-kamarai bérletet ne kapjanak. Végül a záradék kimondja, hogy ha a király nem tartaná meg az Aranybulla rendelkezéseit, a főpapoknak és főnemeseknek joguk van ellenállni.

A közállapotok további romlása.

A király sok ígéretéből semmit sem valósított meg, ezután is folytatta pénzügyi politikáját, s a zsidók és főméltóságok éppúgy hatalmaskodtak mint azelőtt. A közhangulat az *Aranybulla új kiadására* kényszerítette Andrást, s megtartását a főpapok ellenőrzése alá bocsájtotta (1231). A főpapság komolyan vette feladatát, s mikor András most sem változtatott rendszerén, az esztergomi érsek *egyházi tilalom* alá vetette az országot. Az Egyház azonban a király leányának, Erzsébetnek szenttéavatására készült, s hamarosan feloldotta a tilalmat. Maga András is megérte még leányának oltárra emelését, pár hónapra rá húnyt el hirtelen halállal.

Az Aranybulla jelentősége.

Az Aranybulla egyik legjelentősebb eleme lett nemzeti alkotmányunk fejlődésének. A serviensek kiváltságlevele ugyanis idővel a nemesi szabadságok foglalatává, alapvető alkotmányjogi okirattá emelkedett.

II. A TATÁRJÁRÁS KORA.

1. A tatárjárás.

A király ifjúkori fejlődése,

IV. Béla első évei. II. Andrást fia, *IV. Béla* (1235—1270.) követte a trónon. Atyja már gyermekkorában «*ifjabb királlyá*» koronáztatta, s csaknem mint gyermekifjúra rábízta Szlavónia, Horvát- és Dalmátország, majd ezek helyett Erdély kormányzását. Így Béla már korán komoly, kötelességtudó és erélyes férfivá fejlődött, s mindenben a közérdeket tartotta szem előtt. Ezért a hazájukat féltő magyarok már atyja életében beléje vetették reményüket.

első törekvései.

Mikor trónra lépett, nyomban hozzálátott, hogy jóvátegye atyja könnyelműségeit. A legmegbízhatóbb urakat emelte kormányra s támogatásukkal mindenekelőtt *a középkori keresztény királyság gazdasági alapját*, a várbirtokokat akarta visszaszerezni. Vizsgálatot indított minden adománybirtok jogcímét illetőleg, s nem törődött az érdekeltek jogtalan érzékenységével. Mielőtt azonban maradandó eredményt tudott volna felmutatni, irtózatos csapás roppantotta össze az országot, a tatárjárás.

A tatárok régebbi története.

A tatárjárás. A mongol törzsek, köztük a tatárok, a kínai birodalom északi szomszédságában tanyáztak. A XII. században tehetséges fejedelmek szervezni kezdték őket, s az eddig adófizető népet hatalmas hódítóvá nevelték és fejlesztették. Világhírt szerzett e tekintetben a *bajkálvidéki* tatárok fejedelme, Temudzsin, aki a mongol-tatár törzsek meghódoltatása után a *Dzsingisz-kán* (a Világosság Szellemétől megáldott uralkodó) díszes nevét vette fel (1200 körül). Végigdúlta Kínát és nagy részét el is foglalta, de birtokába vette Perzsiát s a körülötte fekvő országokat is a Kaspi-tóig s Indiáig. Majd nyugatra küldte vezéreit. Ezek keresztültörve a Kaukázuson, szörnyű vereséget mértek az oroszokkal szövetkezett kúnokra, akik a Don és az Al-Duna között laktak. A *kúnok* egy része — a Havaselvén lakók — a magyar király védelme alá helyezkedett, meghódolt az Erdély élén álló Béla ifjabb király előtt s meg is keresztelkedett. (Havaselvével egyidőben Béla Szörénységet is magyar tartománnyá szervezte.)

A tatárok közeledése Magyarország felé.

Dzsingisz-kán halála után Ogotáj nagykán új hódításokat kezdett. Míg maga Ázsiában terjeszkedett, Európát *Batu-kán* kezére adta. A mongolok aztán letiporták az oroszországi *baskir-magyarokat* és a volgai *bolgárokat*, majd hazánk felé közeledve, újra megverték a *kúnokat*. A menekülő fejedelem, Kötöny népét IV. Béla király fogadta be. A mongolok aztán leigázták az egész Oroszországot s megjelentek Lengyelország és Magyarország határain. Ekkor a mongol birodalom Keleten már a Csendes-óceánig, Nyugaton a Kárpátokig terjedt.

Béla király jól ismerte a helyzetet, mert pontos tájékoztatást kapott a menekülő kúnoktól, oroszoktól és mindenekelőtt *Julián domonkosrendi szerzetestől*. Julián három rendtársával már évekkel előbb megindult a Keleten maradt magyar testvérek keresésére, s társainak visszatérése, illetve elvesztése után hihetetlen kínlódások és szenvedések árán meg is találta őket a Bjelája vidékén. Útjának eredményéről beszámolt idehaza, majd hogy az evangéliumot hirdesse a pogány magyaroknak, újra útnak eredt. De most már vissza kellett fordulnia a közeledő tatárok elől, s ő hozta meg a közvetlen veszedelem hírét a királynak.

Julián barát értesítései

A magyarság magatartása.

Béla világosan látta a védekezés nehézségeit. A magyarság *nem vette komolyan* a dolgot, s nem akart felkészülni. Ezért a királynak fokozott mértékben kellett a befogadott kúnok segítségére számítania, s hogy el ne veszítse őket, elnézte országpusztító, rabló féktelenségüket. E miatt viszont saját népe fordult el Bélától akkor, midőn az egész nemzetnek a legszorosabban kellett volna összefognia.

Európa magatartása.

A király Nyugat-Európától remélt segítséget, de hiába. A nyugati országok *nem voltak tisztában* a tatárok félelmetes erejével, csak olyan kún-besenyő-féle népet láttak bennük. Ezért a tatárkérdés Nyugat-Európát nem is foglalkoztatta komolyan, s *II. Frigyes* császár folytatta harcát a pápasággal. Csak *Babenbergi Frigyes* osztrák herceg jelent meg, de oly csekély kísérettel, mintha vadászatra jött volna, s azt is hazavezette, mielőtt ütközetre került volna a sor.

A kúnok elvonulása.

Fokozta a bajt, hogy a végén a kúnokat is nélkülözni kellett. A nép a tatárok kémeinek nézte őket s — leginkább az osztrákok biztatására — legyilkolta *királyukat*. Ezért nagy pusztítások között elvonultak bolgár földre.

A mohi csata.

E közben a tatárok a Vereckei-hágón, valamint a Kárpátok más útjain át beözönlöttek az országba, s egyes csapataik egészen Pest és Vác városáig elportyáztak. A magára maradt király — helytelenül — pusztaság közepén, a *Mohi-síkon* állította fel a főpapok és főurak zászlóaljaival megerősített királyi seregét. Hiba volt az is, hogy a tábort annyira körülrakatta szekerekkel s földhányással, hogy a csapatok nem hogy hadirendbe fejlődni, de mozogni sem tudtak. Így történt, hogy a magyar sereg az 1241. ápr. 11-ére virradó hajnalon minden hősiessége mellett is siralmas vereséget szenvedett; a főpapoknak, nemeseknek és vitézeknek csak töredéke tudta életét futással megmenteni.

A tatárok pusztítása.

A mohi csata után egész a *Dunáig* akadálytalanul raboltak és gyilkoltak a tatárok; csak az erősebb várak tudtak nekik ellenállni. Így Pozsony és Komárom, majd midőn a Duna jegén átkeltek, Székesfehérvár, Pannonhalma és Esztergom menekedett meg tőlük. Egyébként leírhatatlan volt a pusztítás, melyet emberéletben és vagyonban okoztak a nemzetnek.

Béla menekülése.

Béla király menekülő útján először *Frigyes osztrák hercegnél* húzódott meg, de ez kihasználva helyzetét, három határszéli

megyét zsarolt ki tőle. A király aztán tovább menekült Dalmácia felé s kétségbeesésében már hűbéres hódolatát ajánlotta fel II. Frigyes császárnak, ha felszabadítja az országot a tatároktól. Segítséget azonban nem kapott, s bujdosó útját folytatva a dalmáciai *Trau várában* talált végső menedéket. A tatárok ezt is ostrom alá vették, de mielőtt sikert értek volna, Ogotáj nagykán halála hírére visszavonultak és az egész országból kitakarodtak (1242. tavaszán).

2. Az ország helyreállítása.

A tatárok az egykorú bajor évkönyv feljegyzése szerint «megsemmisítették Magyarországot». Ez csaknem igaz is volt, s a visszatérő királynak a «második honalapító» nevét kellett kiérdemelnie.

Várépítés.

Honvédelmi intézkedések. IV. Béla mindenekelőtt felhasználta azt a ránk nézve szomorú katonai tapasztalatot, hogy csak a kőfallal kerített várak jelentenek hathatós védelmet. A püspöki és ispáni *székhelyeket* tehát országszerte megerősíttette, ő maga Pestújvárat *(Budavárát)* építette, s hasonlóra buzdította az urakat is. Várépítés ellenében földbirtokokat adományozott nekik, a magukat megerősítő városokat pedig kiváltságokkal látta el: önkormányzatot és nagy kereskedelmi kedvezményeket biztosított számukra.

Telepítések.

E városok lakói a régi magyar közszabadokból, de még inkább nyugati, főkép *német és olasz* telepesekből kerültek ki. A kipusztult lakosságot ugyanis idegenből kellett pótolni. Ezért hívta vissza Béla a *kúnokat* is, s a Duna—Tisza és Maros—Temes folyók közét jelölte ki szállásaikul. A külföldi betelepítésekkel párhuzamosan belföldi áttelepítéseket is hajtott végre. Így kerültek szlovákok Nyitra—Trencsén vidékéről a Zólyomtól keletre eső vármegyékbe is.

A határszéli tartományok rendezése.

Nem kis gondot jelentett a királynak a megmaradt határszéli tartományok rendezése s az elszakadtak visszaszerzése. *Bulgária* északi részét hűbéres tartományává tette s «Bulgária királya» címét is használta. Az oltontúli *Kúnországot* s a *szörényi* bánságot a johannitáknak adta hűbérbe; az Al-Dunától nyugatra, a mai Észak-Szerbia és Bosznia területén megszervezte a *kucsói, macsói, sói és ozorai* bánságot; végül megerősítette a magyar uralmat a *horvát-szlavon* hercegségben is.

Az arisztokrácia megerősödése.

Társadalmi fejlődés. Béla király — korábbi eljárásával ellentétben — a tatárjárás után honvédelmi érdekből a nagyvagyonú nemességet erősítette. Már ezzel is növelte az arisztokrácia hatalmát; de még inkább növelte azzal, hogy a *tartományok élére* főurakat állított, sőt *örökös ispánságokat* is adományozott nekik.

Ugyanekkor azonban talált módot az arisztokrácia hatalmának ellensúlyozására is. E tekintetben igen jó szolgálatokat tettek a kiváltságokkal felruházott *városok*, s még inkább a *kisebb nemesek*, kiknek szervezkedését Béla céltudatosan támogatta. Az Aranybullában nemesi kiváltságokhoz jutó királyi *serviensek* már II. András uralkodásának végén közösségekbe kezdtek tömörülni, s ügyeik vitelére egy-egy vár körzetében «*szolga*bírákat» választottak. E szolgabírák — mint bizalmi férfiak — ellenőrizték a megyeispán bíráskodását, utóbb már együtt bíráskodtak vele a serviensek ügyében. Ezenkívül IV. Béla az Aranybulla új kiadásában (1267.) kifejezetten elismerte a serviensek nemességét s elrendelte, hogy minden

Köznemesi rend és nemesi vármegye alakulása.

IV. Béla birodalma.

megyéből 2—3 (serviens) nemes jelenjék meg a fehérvári szentistvánnapokon. Mindez a köznemesi rend és vele együtt a királyi vármegye helyébe lépő nemesi vármegye megszületését jelentette.

Háború Babenbergi Frigyessel.

Stájerország megszerzése. Szívós munkájával Béla király nemcsak helyreállította az országot, hanem még gyarapította is területét. A tatárjárás után nemsokára *Babenbergi Frigyes* haddal akarta elfoglalni a neki ígért három vármegyét, Mosont, Sopront és Locsmándot. Béla azonban védekezett, s az ütközetben maga Frigyes is a csatatéren maradt. Benne kihalt a Babenbergi-család, s örökségéből *Ausztriát* II. Ottokár cseh király foglalta le, a nagyobb részt, *Stájerországot* pedig Béla szerezte meg. Ekkor, tehát a rettenetes tatárjárás után nem sok időre, érte el az Árpádkori Magyarország legnagyobb kiterjedését. Sajnos, Stájerország már néhány év mulva Ottokár uralma alá állott.

III. AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK.

1. V. István családi kapcsolatai. Béla már életében megkoronáztatta fiát, s *V. István* (1270—1272.) mint ifjabb király uralkodott az ország keleti felén. Ez sok viszályra adott alkalmat az apa és fia között, de Béla végül is kénytelen volt békejobbot nyujtani győztes fiának.

Anjou Károly és Mária hercegnő eljegyzése.

Ebben az időben szerezte meg magának a Hohenstaufok bukásával megüresedett (sziciliai)—nápolyi királyságot Anjou Károly gróf, IX. Lajos francia király testvéröccse. A fiatal királynak kilátásai nyíltak a bizánci korona megszerzésére is, s a Konstantinápolyba vezető utat hazánkon át igyekezett megtalálni. Igy házassági kapcsolat jött létre a két uralkodó család között: *Anjou Károly*, a nápolyi trónörökös eljegyezte V. István leányát, *Máriát*, ennek öccse, László trónörökös pedig Anjou Izabella — mint Magyarországon nevezték, Erzsébet — sziciliai hercegnőnek lett a jegyese.

«Kún» László barátkozása

2. IV. László bel- és külpolitikája. V. Istvánt rövid uralkodása után fia, *IV. László* (1272—1290.) váltotta fel a trónon. Mivel kún anyától született és legszívesebben kúnokkal barátkozott, már életében Kún Lászlónak nevezték. Ez a magyarázata, hogy a pogányságban élő, zabolátlan és garázdálkodó kúnok ellen nemcsak hogy nem lépett fel, hanem ellenkezőleg, együtt tivornyázott velük, kún módra öltözködött, s még pogány szertartásaikon is résztvett.

A kúnok pogánykodása és a király méltatlan viselkedése már-már a magyar kereszténységet is romlásba döntötte, úgyhogy a *Szentszék* kénytelen volt követet küldeni a dolgok rendezésére. A pápai legátusnak a legszigorúbb egyházi fenyítékeket kellett alkalmaznia a király és baráti környezete ellen. Végül is a királyt saját kormánya kényszerítette, hogy élére álljon a seregnek, mely a kúnok megtörésére indult. Az aradmegyei *Hód* falu mellett a kúnok csatát vesztettek s kimenekültek az országból, vagy — legalább színleg — megkeresztelkedtek. A király azonban megint csak összebarátkozott velük s pogány módra élt közöttük. Végre maguk a kúnok is megsokalták hatalmaskodását, s ők gyilkolták meg a mindenkitől megvetett s elhagyott királyt.

és harca a kúnokkal.

László szövetkezése a cseh király ellen

Sorsa annál sajnálatraméltóbb, mert ifjú korában erélyt és eszélyességet tanusított külső politikájában, s európai fontosságú eseménnyel tette nevét emlékezetessé. *II. Ottokár* cseh király Babenbergi-tartományaihoz — Ausztriához és Stájerországhoz — rokonság révén még Karintiát és Krajnát is megszerezte, s ezzel összefüggő kapcsolatot teremtett az északi és déli szlávok közt. Ez a körülmény nemcsak a bekerített Magyarországra, hanem a német birodalomra is komoly veszedelmet jelentett. Az ellenhatás azonban nem sokáig váratott magára.

Habsburgi Rudolffal.

Az erőskezű *Habsburgi Rudolf*, mihelyt megszilárdította trónját, azonnal háborút indított az elveszett tartományok visszaszerzésére. Megnyerte szövetségesül a magyarokat is, s maga a még csak tizenötéves László vezette hadait a *Morvamezőre*. A csatát a számban és harci készségben egyaránt értékesebb magyar sereg döntötte el Stillfried és Dürnkrut között Ottokár ellen (1278).

A morvamezei csata jelentősége.

A morvamezei csata a német birodalom mellett főleg a *Habsburgoknak* vált javára: ekkor vették ugyanis birtokukba Ausztriát és Stájerországot, későbbi nagyhatalmuk alapját. De nagy hatással volt a morvamezei csata a *németség* és a *szlávság* erőviszonyainak további alakulására is. A szlávság fejlődésnek indult erejét visszavetette, viszont a hanyatlás útjára lépett németségét felfrissítette és megszilárdította.

III. András származása.

3. III. András küzdelmei a trónkövetelőkkel. Kún László halála után nem élt az Árpádháznak más férfi sarjadéka, mint András herceg. Atyját, II. András utószülött fiát, a királyi ház nem ismerte el tagjának, s István herceg külföldön élvén, Velencében patricius leányt vett feleségül. Ebből a házasságból született III. András.

Trónkövetelők.

Bár a nemzet egyértelmű akarattal királlyá fogadta Andrást (1290—1301.), egyes külföldi uralkodók mégis trónkövetelőkként léptek fel vele szemben. Habsburgi Rudolf fia, *Albert* osztrák herceg a II. Frigyes császártól «örökölt hűbéri jog» hamis ürügyével szeretett volna a magyar korona birtokába jutni. Igényeit fegyverrel is próbálta érvényesíteni, de III. András kiverte az országból. *Wittelsbach Ottó* bajor herceg és *II. Venczel* cseh király mint IV. Béla leányági ivadékai hangoztatták jogigényüket. Kún László nővére, Mária nápolyi királyné, szintén beállt a trónkövetelők sorába, s fiának, *Martell Károlynak* szerette volna megszerezni a trónt. Martell Károly igényét támogatta Nápoly hűbérura, a pápa is, és iparkodott megnyerni a magyar urakat pártfogoltja számára.

Károly Róbert

Utóbb Martell Károly meghalt, s Mária királyné az elhúnytnak kétéves fiát, *Károly Róbertet* iktatta jogainak örökébe. A gyermek viselte is Magyarország királyának címét, s felkarolta ügyét a középkor egyik leghatalmasabb pápája, VIII. Bonifác is. Az Anjou-párt főtámaszai az országban a tengermelléki Subichok és más hatalmas arisztokrata családok voltak, de András király ellen foglalt állást a felvidéki Csák Máté is. A Subichok hívására Károly Róbert be is jött az országba, s már-már összecsaptak a pártok, mikor III. András váratlanul meghalt (1301. jan. 14.).

fellépése.

Andrással letört «Szent István törzsökének utolsó, aranyos gallyacskája». Nem volt már férfi Árpád véréből, akinek homlokát a szentkorona díszíthette volna.

IV. MAGYARORSZÁG A XIII. SZÁZAD VÉGÉN.

1. Árpádkori telepeseink.

Magyarország az Árpád-kor végén mind népesség, mind műveltség, mind pedig társadalmi és politikai berendezkedés tekintetében egészen más képet mutatott már, mint első szent királya idején.

A telepítések oka.

A honfoglaló magyarság csekély számánál fogva nem tudta az egész országot benépesíteni, s ezért Árpádházi királyaink kezdettől fogva szívesen látták a hazánkba kérdezkedő idegeneket. Annál szívesebben tették ezt, mivel a bevándorlók a parlagon heverő földek feltörésével, erdőirtással, az ipar és kereskedelem fejlesztésével igen hasznos népelemeknek bizonyultak.

A szórványosan és kisebb számban bevándorolt franciák, olaszok, spanyolok, vallonok idővel beolvadtak a magyarságba.

A német telepesek különállása.

A németek ellenben, mivel egyszerre és zárt tömegben telepedtek közénk, megőrizték nyelvi és kulturális sajátosságaikat. Beolvadásukról már csak azért sem lehetett szó, mivel királyaink *kiváltságlevelekben* biztosították különállásukat egyházi életükben, közigazgatásban, bíráskodásban, adózásban, honvédelemben egyaránt.

A német beszivárgás már Szent István király idejében megkezdődött, az első nagyobbarányú betelepülésre azonban csak II. Géza idejében került a sor. A bevándorlók túlnyomó

Az erdélyi

része a Rajna és Mosel vidékéről származott, s Erdélybe telepedett. Ezeket a *rajnai németeket* utóbb szászoknak kezdték nevezni; valószínűleg azért, mivel a tatárjárás utáni új telepítésekben szászokkal gyarapodtak, s ezek kezébe került a vezetés. —

és szepesi szászok.

A *szepesi szászok* III. Béla idejében s a tatárjárás után vándoroltak be nagyobb számmal hazánkba. Származási helyük Szászország, de Németország egyéb vidékei is.

Szlovákok. Az ország idegenajkú lakosságából a németeken kívül csak egy nyugati nép őrizte meg nyelvét és népi különbségeit: az északi országrészben élő szlovákság. A szlovákokat

A szlovák nép

nem számíthatjuk egészen a bevándorlók közé, mert őseiket részben már itt találták a honfoglaló magyarok, mint Nyitra vidékén lakó *szlovéneket*. Ezek legnagyobb része beolvadt a

kialakulása.

magyarságba, a be nem olvadtakból pedig a mai szlovákság alakult ki. Szlovák jellegük kialakulása akkor ment végbe, midőn Csehországból *fehér horvátok* s a szomszédságból *morvák* keveredtek az eredeti szlovén nép közé. A zólyomi erdőktől keletre lakó szlovákság a tatárjárás utáni népmozgalomban költözött át mai lakóhelyére. Itt bizonyos fokig faji jellege is változáson ment át, mivel új lakóhelyén a tatárok elől menekülő lengyelekkel és oroszokkal keveredett.

Keleti telepesek. Telepeseink másik csoportja a keletről jövő rokonfajú népekből került ki. Ezek mint műveletlen pogány nomádok rá-rátámadtak hazánkra; a magyarság azonban felfogta csapásaikat s ezzel Nyugat-Európát és ennek keresztény műveltségét is megvédte ellenük. A legyőzött vagy maguktól bekéredzkedő elemeket királyaink szívesen fogadták s a magyarság hasznos tagjaivá és a keresztény művelődés munkásaivá nevelték. Igy telepedtek le köztünk a *besenyők*, nevüket sok helynév (Besenyő, Pecsenyéd) őrzi; később a Duna—Tisza közére és a Tiszántúlra több hullámban *kúnok* költöztek.

Rokon népek megfékezése és letelepítése.

Románok. Román telepeseink délről és délkelet felől szivárogtak be hazánkba. A román — a balkáni szlávok nyelvén vlach, oláh — nép és nyelv hazáját a *Balkán-félszigeten* Dalmácia, az Al-Duna és Albánia háromszögében találjuk. A román ősnép a balkáni római provinciák területén romanizált *illir-trák* pásztorok s a közéjük települt *szláv* csoportok keveredéséből jött létre. Az őshazából szétágazva, egy részük Albániát népesítette be, más részük északra sodródott. Itt *Havasalföldön* a besenyők, majd a kúnok uralma alá jutott, végül a tatárok alattvalója lett. De e népek kegyetlen uralma alól a románok már a XI. század vége óta szívesen szüremkeztek át a Kárpátokon Magyarországba, s élték itt a jobbágyok sorsát, mely sokkal kívánatosabb volt számukra előbbi életüknél.

A románok őstörténete.

A dáko-romanizmus hamis elmélete.

Ezzel a történeti igazsággal szemben a románok egyes vezetői a XVIII—XIX. században a dáko-romanizmus elméletét állították fel. E szerint a románok a leigázott dákok és a velük összevegyült római telepesek utódai volnának; igy a magyarokkal szemben ők volnának Erdély őslakói, és Erdélyből származtak volna el a Kárpátokon túl eső hazájukba. Ám a «dáko-román folytonosság» hirdetése ellentétben áll a történelem tanúbizonyságával. A rómaiak valósággal kiirtották a dák népet, ezért nem is keveredhettek vele össze. De ha lett volna is ilyen keveredés és ennek következtében új népi alakulás, ezt elsöpörte volna a római birodalom bukása után a gót, vandál, gepida, hún, ismét gepida, avar és szláv áradat egymásra következése. Másrészt az itt felsorolt népeknek rövidebb-hosszabb ideig való erdélyi tartózkodását történeti feljegyzések, régészeti leletek, máig fennmaradt helynevek egyaránt bizonyítják. Hogy azonban románok lettek volna a magyarok bejövetele előtt valaha is Erdélyben, erről nem szól egyetlen feljegyzés, egy kis cserépdarab sem. Igy a dáko-román elméletet az álmok honába kell számúznünk.

A román vajdaságok megalakulása.

A Magyarországba történt bevándorlás után a Déli-Kárpátokon kívül maradt románokat kún és besenyő urak kezdték állami életbe szervezni, de közöttük maguk is elrománosodtak. Igy a kún származású Basarába, mint a románok első vajdája, Károly (Róbert) magyar király védelme alatt a Havasalföldet szervezte román fejedelemséggé (Muntenia) s maga is elrománosodott. Román vajdasággá lett Moldva is; ezt előzőleg Nagy Lajos szabadította fel a krimi tatárok uralma alól s magyar tartománnyá szervezte, de aztán Havaselve segítségével elszakadt Magyarországtól.

A székelyek

A székely kérdés. Vérük szerint a székelyek sem tartoztak a honfoglaló magyarságba. A székely nép (= királyfi népe)

származása. eredetében török kultúrájú nép volt, s a bolgár-magyar-kazár kultúrközösségből került még a magyar honfoglalás előtt a Kárpáti Medencébe. Ami vérségét illeti, valószínűleg valamely *bolgár vagy onogur-magyar* népcsoport sodródott az avarokkal a Kárpáti Medencébe, s ennek a népcsoportnak ivadékai voltak a székelyek. De az is lehet, hogy bolgár vagy magyar elemekkel keveredett *avarokban* kell őseiket keresnünk.

A székely-magyar viszony. A székelyeket a magyar nép teljesen befogadta törzsszövetségébe, azért úgy szerepelnek Erdély területén, mint a magyar nemzet egyik honfoglaló törzse. Az írott forrásokban először úgy tűnnek fel, mint mosonvidéki határőrök; Erdély keleti részeibe a XI. században telepedtek át, amikor a magyarság már megszállta ott a folyók völgyét.

A székelyek történeti hivatása. A székelység megőrizte sajátos vonásait és intézményeit, de mint a magyar nemzettest szerves része teljesítette mindig magyar hivatását az erdélyi határszélen: vére hullásával s fajához való görcsös ragaszkodásával védelmezte az egyetemes magyarságot a török fajú rokonnépekkel s a Balkánnak bizanci-román-szláv világával szemben.

2. Az Árpád-kor anyagi és szellemi művelődése.

A középkori magyar műveltség viszonya Európáéhoz. A középkort minden viszonylatában az egyetemesség jellemezte: egy hit, egy világnézet, s nagyjából *egy és ugyanazon műveltség* uralkodott az európai keresztény világban.

Műveltségünk azonos Nyugat-Európáéval, Ebben az értelemben külön magyar műveltségről alig beszélhetünk. De jogos nemzeti önérzettel állapíthatjuk meg, hogy mi is teljes mértékben elfogadtuk és munkáltuk a nyugati keresztény műveltséget. Ugyanaz az Egyház s ugyanazok a szerzetesrendek — bencések, ciszterciek, premontreiek, ferencrendiek, dominikánusok s a magyar eredetű pálosok — neveltek és vezettek bennünket is, mint a haladottabb nyugati államokat. A mi érdemünk azonban felülmúlja Nyugatét a

de többet áldoztunk érte. keresztény kultúra ápolásában. Mi sokkal *nehezebb viszonyok* közt tartottuk fenn s ápoltuk keresztény művelődésünket, mint a nyugati népek; sőt mi nemcsak dolgoztunk ezért a kultúráért, hanem annak védelmére vérünket s hazánknak szinte teljes pusztulását adtuk áldozatul. Ezért a Nyugattól elismerést nem vártunk, de nem is kaptunk.

Gazdasági életünk. **Anyagi és szellemi műveltségünk.** Mint általában középkori műveltségünk, anyagi kultúránk — mezőgazdaságunk, iparunk és kereskedelmünk — is az *európai polgárosultságnak* volt hullámverése. Annyival inkább, mivel a gazdasági élet ágait a be-betelepülő új szerzetesek és nyugati népelemek — németek, franciák, olaszok — állandóan felfrissítették és a Nyugathoz alkalmazták.

Iskoláink. Hasonlókép állunk a szellemi művelődés területén is. Ifjúságunk *ugyanazon az iskolázáson* ment keresztül, mint a nyugati nemzetek fiatalsága. Az elemi ismereteket a plebániai, a hét szabadművészetet a kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák tanították. Az Árpád-korban egyetemmel még nem dicsekedhetünk, *veszprémi káptalani főiskolánk* híre azonban az egész keresztény világot bejárta. Sajnos, nagyértékű könyvtárával együtt elpusztult a Kún László-korabeli főúri viszályokban. Látogatták ifjaink a külföldi főiskolákat, majd az egyetemeket is, így a párizsit, bolognait. A nemes származású leányok *apácakolostorokban* nevelődtek, s az elemi ismereteken kívül főkép kézimunkában és zenében nyertek oktatást.

Képzőművészetünk magyarossága. A művészeti stílusok tekintetében is ugyanazokat az irányokat követtük, mint Nyugat-Európa, s építészetünk és szobrászatunk francia, német és olasz hatás alatt bontakozott ki. Nem maradt azonban a lélektelen másolásnál, hanem sajátosan magyar formákat és típusokat alakított. Igy jellemző székesegyházaink négy saroktornya vagy az oszlopfők díszítése. Románkori művészetünk ereje még a szomszédos osztrák területre is kisugárzott, s pl. a bécsi Szent István-templom Óriáskapuja a jáki kapu hatása alatt készült.

Egyházi és világi műemlékeink. Becses román stílű műemlékeink közül legnevezetesebbek a még Szent István korában épült *pécsi* székesegyház, a *gyulafehérvári, pannonhalmi, jáki* és *lébényi* templomunk, illetőleg altemplomunk. Mint a legújabb ásatások mutatják, a Szent Királynak legnagyszerűbb egyházi építkezései a *székesfehérvári és esztergomi bazilikák* lehettek. A franciás román művészet világi alkotásaként tárták fel az ásatások az *esztergomi királyi palotát;* az épület díszes kiképzése III. Béla idejéből származik, de magát a várat — valószínűleg római erőd helyén — talán még Géza fejedelem építette.

Egyházi és világi irodalmunk. A külföldhöz viszonyítva természetszerűleg irodalmi termékeink tárgya is módosult. Magyar szentekről szóltak *himnuszaink* és ezek (Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, Szent László, utóbb Boldog Margit) életét írták le *legendáink.* Magyar történetet írtak krónikásaink, így a Szent László-korabeli «*Gesta Hungarorum*» szerzője (Koppány püspök), Anonymus és Kézai. A «*Névtelen jegyző*» művének főértéke a saját korabeli Magyarország föld- és néprajzi leírása. *Kézai Simon* Kún László udvari papja volt, s urának a kúnok felett aratott győzelmével végzi krónikáját. Árpádkori magyar nyelvünket őrizte meg a XIII. század elejéről való Halotti beszéd.

3. Árpád-kori társadalmunk és alkotmányunk átalakulása.

A vérségi társadalom A **vérségi társadalom felbomlása.** Őseink honfoglaláskori társadalmi rendje a törzsek, *nemzetségek és családok* vérségi kapcsolatán alapult. A birtoklási rendet is ezen az alapon

állapították meg, s a honfoglaláskor megszállt földet közösen és osztatlanul birtokolták a nemzetségek századokon át. Ez a berendezkedés teljes egyenlőséget jelentett az egy nemzetségbeliek között.

megbolygatása. A királysággal azonban egyenlőtlenség kezdett kifejlődni a vérségi társadalomban. A király hatalommal s jövedelemmel járó méltóságokra emelt egyes urakat, vagy tisztség nélkül is földbirtokokat adományozott nekik. Ez lehetővé tette *egyének és családok felemelkedését*, mégpedig annál nagyobb fokban és terjedelemben, mennél nagyobb mértékben gyakorolták királyaink adományozási jogukat.

A vagyoni állapot szerint való szervezkedések. A vagyoni eltolódások messzemenő következményekkel jártak. Akik felemelkedtek, összefogtak egymással közös érdekeik biztosítására, de szervezkedtek a lentmaradottak is a maguk védelmére. E szervezkedésekben a vérségi kötelék már nem játszott szerepet, s az új csoportosulások a vagyoni állapot szerint mentek végbe. Vagyis a vérségi társadalom bomlásnak indult, s helyébe *a birtok szerint való társadalmi tagozódás* lépett. A birtok különbözősége aztán természetesen hatalmi különbségekre is vezetett, mert a nagyobb vagyonú társadalmi osztályok nagyobb erővel tudták hatalmi igényeiket érvényesíteni.

A birtokarisztokrácia kifejlődése. A nagybirtokú nemes urak *hivatali méltóságra is* iparkodtak szert tenni, s így óriási vagyonukat hivatalos hatalommal párosíthatták. E kettő birtokában egyesek *örökletes megye-ispánságokat* szereztek családjuknak, mások meg egész vidéknek lettek örökös urai. Így fejlődött ki a XIII. század végére a nagybirtokos és méltóságviselő születési arisztokrácia, a bárók, mágnások osztálya.

Örökletes méltóságokra és immunitásra való törekvés. Az arisztokrácia egyes tagjai ezzel sem érték be, hanem a nyugateurópai hűbéri fejlődés irányában immunitásra törekedtek. Azaz birtokaikat, a rájuk bízott vármegyéket iparkodtak kivonni a királyi hatalom alól, hogy ott *tartományfejedelmek* módjára uralkodjanak. Hatalmuk erejét magával a királlyal is éreztették.

A bárók részvétele a törvényhozó- és kormányzóhatalomban. Kún Lászlóig a *királyi tanács* megmaradt annak, ami Szent István idejében volt: a király mellett álló tanácsadó és végrehajtó testületnek. IV. László kiskorúsága idején azonban a bárók kivívták maguknak a jogot, hogy osztozkodjanak a királlyal a *törvényhozó és kormányzó hatalomban*. Sőt nemcsak megosztották a királlyal az ország kormányzási jogát, hanem azt egészen, esetleg a királlyal szemben is, magukhoz ragadták.

A köznemesség részvétele a törvényhozásban. **A köznemesség rendi fejlődése.** Saját hatalmuk mellett a bárók iparkodtak előmozdítani a köznemesség politikai érvényesülését is, mert egymás ellen való harcaikban fel akarták használni a köznemesség erejét. Így vált lehetségessé, hogy amikor a szentistvánnapi fehérvári törvénylátás *törvényhozássá*, *parlamentté* alakult, ezen «a királyúr és a bárók törvényes

hozzájárulásával» megjelent a köznemesség is (1277). A bárók tól elkülönítve, a papsággal együtt tanácskozott, s határozatait a király és a bárók elé terjesztette szentesítés végett.

Az országbárok hatalmának ellensúlyozása Az országgyűlés új intézménye rövid néhány év alatt az alkotmányos fejlődés irányába terelte állami életünket. Igy az 1290-i *óbudai országgyűlés* törvénybe iktatta, hogy az évenként tartandó fehérvári országgyűlés vizsgálja meg a bárók hivatali működését, s érdemeik vagy mulasztásaik szerint jutalmazza vagy büntesse őket. Az 1298-i *pesti-rákosmezei országgyűlés* még tovább ment: határozatai szerint a papságnak és a köznemességnek két-két állandó tanácstagot kell küldenie a királyi tanácsba, s ezek nélkül érvényesen a király semmi fontos ügyben nem intézkedhetik, méltóságot, birtokot nem adományozhat. Ezek a határozatok közvetlenül az országbárok hatalmának ellensúlyozását célozták, de már a felelős kormányzat elvének csiráját rejtették magukban.

s a «felelős kormányzat» csirája.

A rendi alkotmány kezdetei. Szent István király még «királyi hatalma teljéből» hozott törvényt és a saját (magán)tisztviselőivel — a nádorral és ispánokkal — kormányoztatta az államot. A háromszázéves fejlődés azonban egyre koptatta ezt a középkori keresztény királyi hatalmat és egyre több hatalomban részesítette a nemzeti társadalmat. Először csak a *nagybirtokú urak és méltóságok* ragadtak magukhoz jogokat, utóbb a *kisbirtokú köznemesség* is beleszólást nyert a törvényhozásba és a királyi tanácson át a kormányzásba. — A nemesi társadalmi osztályoknak ez a szervezkedése és ennek folytán *az államhatalomban való részesedése* azt jelentette, hogy a középkori keresztény királyság ideje lejárt, s a magyar állam új alakban — mint rendi állam — folytatja életét.

4. Az Árpádok jellemzése.

Árpád törzse a történelem egyik legnagyobb uralkodóházával ajándékozta meg nemzetünket.

Vallási életük. A magyarság előtt ők nyitották meg a keresztény hit örök forrásait, s ők rakták le az immár kilencszázéves magyar katolicizmus szilárd alapjait. Nemcsak a törvény kényszerítő erejével tették ezt, hanem méginkább életük vonzó példájával. Nincs uralkodóház, mely náluk *több szentet* nevelt volna az Égnek: királyokat, királyfit, királyasszonyokat és leányokat, köztük az egyháztörténelem legnépszerűbb szentjeinek egyikét, Erzsébetet.

Szent István királynak fia, *Szent Imre* herceg mellett, unokája, *Szent Margit* skót királynő is a szentek sorába jutott. Hasonlókép a szentség hírében hunyt el *Szent László* királyunk leánya, boldog emlékű *Piroska*, Mánuel görög császár édesanyja. — Árpádházi szentjeink második csoportját a XIII. század katolicizmusa nevelte. Legragyogóbb

csillag köztük *Szent Erzsébet* asszony, az irgalmas felebaráti szeretet szentje; leányát, *Gertrudot* a boldogok közt tiszteljük. Testvérbátyjának, IV. Bélának gyermekei közül a szentek sorában foglal helyet *Kinga*, a boldogok közt pedig *Jolánta* és *Margit*, kinek szenttéavatási pöre is folyamatban van. A szentek koronájával ékeskedik utolsó Árpádházi királyunk leánya, *Szűz Szent Erzsébet* is. És Árpádházi hercegnő, Mária nápolyi királyné nevelte mint édesanya *Anjou Szent Lajos* püspököt, Károly Róbert királyunk nagybátyját.

Szent István király munkatársai közül is többet oltárra emelt az Egyház: Szent Adalbert prágai érseket, András és Benedek remetéket, Szent Gellért és Boldog Mór püspököket. A szentség hírében húnyt el a Szentkoronát hozó Ascherik apát is.

hont szerző, megtartó és gyarapító működésük, kulturális munkásságuk.

Az Árpádok *vezették* el népünket a délorosz pusztákról a Kárpáti Medencébe. Ennek egységes voltát ők ismerték fel először, s egyre kijjebb tágítva a megszállás vonalát, lassanként természetes határaiig, a Kárpátok koszorújáig *terjesztették* ki az országot. Az Árpádok négyszázéves uralma alatt világhatalmak támadtak e határok ellen nyugatról, keletről és délről. A honszerző Árpádok azonban — mint született hadvezérek — nemcsak *megtartották* szerzeményüket, hanem délen új- meg új *tartományokkal* övezték és a tengeren át az akkori világ gazdasági vérkeringésébe is beiktatták hazánkat.

Belekapcsolták *Nyugat művelt világába* a nemzetnek nemcsak földjét, hanem a lelkét is. Az ide sodrott magyar nem sorvadt el Európa közepén, mint fajának dúsabb hajtásai. Megmaradhatott itt egyedülvaló rokontalanságában azért, mert — mint Szent István király népe — el tudott szakadni a steppék világától, s vérében idegenül, de lelkének égő szomjúságával szívta magába a keresztény kultúra levegőjét.

A magyar hivatás.

De nemcsak magába szívta, hanem *telítette* vele keletről ideszakadt rokonait, sőt idegen népeket is, főkép keleten és délen. E mellett az Árpádok még arra is ránevelték a magyart, hogy Kelet és Nyugat ütközőpontján *vérét ontsa* a keresztény Nyugatért, a keresztény művelődés fenntartásáért és virágzásáért. Ezt a hivatását a magyar egész történelme folyamán tétovázás nélkül vállalta, teljesítette és ezután is teljesíteni fogja.

Államvezető tudományuk.

Az Árpádok állították be népünket az állami, társadalmi és gazdasági élet kereteibe és minden irányban korszerűen fejlesztették intézményeinket. Igy jutott el *társadalmunk* a vérségi kötelékektől az erőbeli viszonyok és közös érdekek szerint tagozódott társadalomig, s ezzel párhuzamosan *állami életünk* az ősi törzsszervezettől a középkori keresztény királyságig és ezen át a rendi alkotmány kezdeteiig.

Árpádházi királyaink számtalan sok belső és külső akadály ellenére is mélyre ásták állami életünk alapjait. Meggyőző bizonyítéka ennek az a tény, hogy megrendülés nélkül ki tudtuk állni nemzeti dinasztiánk kihalását is, és alkalmas kéz vezetése alá kerülve, egyre magasabbra emelkedtünk.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Magyarország fénykora.

A) *Az Anjouk kora.*

I. AZ ANJOU-HÁZ TRÓNRAJUTÁSA.

1. Cseh Vencel és Bajor Ottó uralkodása. Az Árpád-ház fiágának kihalása nagy feladatot rótt a nemzetre: méltó örököst kellett keresnie Szent István koronájának, alkalmas vezért a magyar nemzetnek.

A királyválasztás szempontjai.

Az Árpád-ház iránt való kegyelet azt sugallta, hogy leányivadékai közül válasszák ki a leendő királyt. Károly Róbertről a nemzet nagy többsége hallani sem akart, mert féltette tőle az ország függetlenségét. Pártja ugyan III. András halála után Esztergomba vitte és megkoronáztatta, de ezt a közvélemény — mint pártoskodást — semmisnek tekintette.

Vencel-László trónrajutása

Vele szemben a főpapok és főnemesek többsége II. Vencel cseh királynak, a III. András-korabeli trónkövetelőnek fiát kívánta a trónra. Az ifjú *Vencel* IV. Béla ivadéka volt s e mellett III. András leányának, a szentéletű Erzsébetnek jegyese. Az országgyűlésen tehát királlyá kiáltották s Fehérváron meg is koronázták (1301—1305). Az ifjú király cseh hangzású nevét a magyar *Lászlóval* cserélte fel, s királyaink közül ő választotta elsőnek székhelyül Budavárát.

és bukása.

A Szentszék azonban kitartott Károly Róbert igényeinek támogatásában, és ügyes politikával sikerült a főpapság és főnemesség nagy részét pártjára vonnia. E miatt atyja hazavitte a még csak 16 éves Vencelt, aki különben tivornyáival maga is közreműködött híveinek eltántorításában. Kicsire zsugorodott pártja azonban még most sem akarta elismerni Károly Róbertet, hanem helyette Wittelsbach Ottó bajor herceget, IV. Béla unokáját, a III. András ellen szintén fellépett trónkövetelőt hívta meg a trónra.

Ottó rövid uralkodása.

Ottó király (1305—1307.), hogy helyzetét megerősítse, a hatalmas *Kán László* erdélyi vajda leányának kezét kérte meg.

Mikor azonban megjelent az esküvőn, a vajda már más politikát folytatott, s egyszerűen börtönre vetette. Ottó hamarosan kiszabadult ugyan, de mindjárt utána ki is menekült az országból a nélkül, hogy Kán Lászlótól legalább a magával vitt szentkoronát visszaszerezhette volna.

Károly Róbert

2. Anjou Károly (1307—1342.) **trónrajutása.** Ottó eltávozása után Károly Róbertnek nem volt többé ellenfele. Trónralépése azonban, noha pártja napról-napra növekedett, mégsem ment símán. A leghatalmasabb oligarchák ugyanis nem akartak meghódolni neki, s a közvélemény is ragaszkodott hozzá, hogy ne a pápa akaratából, hanem a nemzet választása alapján legyen az ország királya. A Szentszék *Gentile bíboros* személyében apostoli követet küldött hazánkba, s ez tapintatos eljárásával sorra megnyerte a bárókat, úgyhogy az összehívott országgyűlésen most már az *egész nemzet* elismerte Károlyt «született urának» s kikiáltotta törvényes királyának. Ez az eljárás két elvet egyeztetett össze: a trónöröklést és a szabad választást Árpád ivadékaiból.

trónrajutása

második

Az országos határozatot koronázásnak kellett volna szentesítenie. Mivel azonban a Szentkorona még Kán László kezében volt, országos határozattal *új koronát* készítettek; ezt a legátus megáldotta, az esztergomi érsek pedig ünnepélyesen Károly fejére illesztette.

és harmadik megkoronázása.

A közvéleményt azonban nem elégítette ki ez a koronázás, s egyhangúlag azt követelte, hogy Szent István utódját *Szent István koronájával* koronázzák királlyá. A pápai követnek végre sikerült rávennie a vajdát a királyi jelvények kiadására, s ekkor — immár harmadízben és jogérvényesen — megtörtént Anjou Károlynak királlyá koronázása (1310).

Károly küzdelmei az oligarchiával. I. Károly gondja most arra irányult, hogy elismertesse az oligarchiával tényleges uralmát. Az Árpád-ház kihalását követő zavarok közt ugyanis a *bárók* még jobban elhatalmasodtak s teljesen függetlenítették magukat a középponti hatalomtól. Hatalmi csoportjaik jóformán csak az ország közepét és déli szélét hagyták meg a királynak, a többi részen ők uralkodtak: a tengermelléken a Subichok, Dunántúl a Héder-nembeli Kőszegiek, másképp Németújvári grófok, északnyugaton a Csákok, északkeleten az Abák, Felső-Tiszántúlon a Borsák, Erdélyben Kán László.

A bárók elhatalmasodása.

Károly győzelme az oligarchián.

Károly, akit tudott, szépszerével nyert meg magának, másokat fegyverrel kényszerített hódolatra. Igy győzte le a rozgonyi csatában *Aba Amádé* nádor fiait, s meggyöngítette szövetségesük, Csák Máté erejét is. Majd a *Borsákat*, a *Kőszegieket* s az elhúnyt *Kán László* fiait kényszerítette megadásra. *Csák Máté* haláláig ura maradt az ország északnyugati részeinek, de mivel örökös nélkül húnyt el, Károly ellenállás nélkül jutott

egész tartománya birtokába. Legutóljára a *Subichokra* került a sor. Ez a család horvát báni méltóságában kezdettől fogva híve volt a királynak, de a dalmát városokkal szemben folytatott erőszakoskodása ártott az ország érdekének. Károly őket is fegyverrel törte meg, de elvesztett javaikért kárpótlásul nekik adta az Una-völgyi Zrínyi várát. Erről vették nevüket nagynevű ivadékaik, a Zrínyiek.

A nemzetségi kötelékek szétszakadozása

Az oligarchákkal együtt elbuktak azok a főúri családok is, amelyek támogatták őket a király ellen. Helyettük *új főnemesi osztály* alakult a király híveiből: ezeket ugyanis Károly — esetleg alacsonyabb sorsból felemelve — gazdag adományokban részesítette és előkelő tisztségekkel jutalmazta. A társadalmi átalakulásban szétszakadoztak a régi nemzetségi kötelékek, s az új urak a («de genere») nemzetségnevek helyett *családneveket* kezdtek használni. Ezt pedig a törzsbirtokról (Garai, Szécsényi), vagy a családalapító ősről (Lackfy), ennek méltóságáról (Bánfy), származásáról (Tóth) vagy tulajdonságáról (Balogh, Czudar) vették. Ez az új arisztokrácia volt Anjou-királyaink támasza belső és külső politikájukban egyaránt.

s új főnemesi családok keletkezése.

II. ANJOU-KIRÁLYAINK KÜLPOLITIKÁJA.

Károly király családi kapcsolatai.

1. I. Károly külpolitikai törekvései. I. Károly személyében *négy kiváló uralkodó család* leszármazottja lépett a magyar trónra. A francia Capetek, a német Habsburgok, a görög Komnenosok és a magyar Árpádok vére folyt ereiben, de lelki alkatának legfőbb vonásait francia őseitől örökölte. Anjou-királyaink korában a Capet-ház férfi- vagy leányágai uralkodtak Európa legnagyobb részén: így Franciaországban a Capetek, majd a Valoisok, Nápolyban az Anjouk, Angliában a Plantagenetek, Csehországban a Luxemburgok. A család uralmának e messze terjedő szétágazása kétségtelenül tagjainak az *uralkodásra való rátermettségét* igazolja. Anjou-királyaink is e mellett tettek fényes bizonyságot, mindenekelőtt azzal, hogy magyar földön tökéletes magyarokká váltak érzületükben, törekvéseikben s a magyar nemzeti érdekek hűséges szolgálatában.

Külpolitikai szempontjai és irányai.

Erre vall külpolitikájuk is, mely részben az Árpádok útjait járta, részben I. Károly elgondolásain épült fel. Az Árpádok délen és északon terjesztették a magyar imperiumot, s Károly király az ő útmutatásukat követte, ha mindjárt a maga *dinasztikus érdekeit* is hozzákapcsolta a *nemzeti törekvésekhez*. Ez pedig abban állott, hogy családjának iparkodott megszerezni a nápolyi és a lengyel koronát.

A nápolyi királyság.

Károly a magyar trón elfoglalása után is jogos örököse maradt a nápolyi királyságnak, csak egyelőre nem kívánta igényeit érvényesíteni. Mikor azonban a nápolyi trónörökös

meghalt, elfogadtatta azt a tervét, hogy kisebbik fia vegye feleségül a nápolyi trónörökös leányát, s együtt uralkodjanak Nápolyban. Ezzel azt akarta elérni, hogy biztosítsa a magyar főuralmat a Balkánon, azaz meg tudja tartani Horvátországot és Dalmáciát, illetőleg vissza tudja szerezni Szerbiát és Bulgáriát.

A lengyel korona.

Károly király külpolitikai törekvésének másik iránya Lengyelország felé mutatott. Első két feleségének gyermektelen elhalálozása után *Lokietek Erzsébet* lengyel királyleányt, IV. Béla ivadékát vette feleségül, s mint jó rokon, mindenben támogatta apósát, Lokietek Ulászlót, majd sógorát, Nagy Kázmért. Legnagyobb sikerét e tekintetben a *visegrádi kongresszuson* aratta (1335). Kevéssel előbb ugyanis a cseh királyok nagy területeket, köztük Sziléziát ragadták el Lengyelországtól; ugyanekkor a német lovagrenddel is szembekerültek a lengyelek, mert mind a ketten meg akarták szerezni Pomerániát. A szembenálló felek az ekkor már nagytekintélyű Károly döntését kérték, s ő megegyezéses békét létesített közöttük. A lengyelek azzal hálálták meg szolgálatait, hogy elismerték idősebbik fiának, Lajos hercegnek a lengyel koronára való örökösödési jogát.

2. Nagy Lajos külpolitikája. Nagy Lajos (1342—1382.) minden vonatkozásban magáévá tette atyja külpolitikai elgondolásait s iparkodott megvalósítani törekvéseit.

Endre herceg sorsa Nápolyban.

A nápolyi királyság. Endre és Johanna egybekeltek Nápolyban, s Róbert király halála után közösen kellett volna átvenniök az uralmat. Endrét azonban a nápolyi udvarban csak barbárnak tekintették, s még ledér életű felesége, Johanna is ellene fordult. Ily körülmények közt Endre nemcsak hogy a trónt nem tudta elfoglalni, hanem *merényletnek* esett áldozatul: *aversai* vadászata alkalmával felesége tudtával megfojtották s holttestét a kertbe dobták (1345).

Lajos igényei a nápolyi trónra.

Ekkor már Lajos király ült a magyar trónon. Lajos a gyilkosság hírére azonnal Nápoly hűbérurához, *a pápához* fordult s Johanna megbüntetését és a nápolyi trónra vonatkozó saját *jogainak* elismerését kérte. Az avignoni pápa azonban — mint elődei a német császároktól — féltette a magyar királytól Itáliát és semmiképp sem akart hozzájárulni a magyar és a nápolyi korona egyesítéséhez. Másrészt Johanna bűnössége a koronatanuk időnap előtt történt halála miatt nem nyert döntő bebizonyítást; ezért a pápa vonakodott megfosztani hűbérétől.

Első

Lajos ennek ellenére jogot tartott «örökségére» s két ízben is hadat vezetett Nápolyba (1347. és 1350). Első alkalommal Aversában halállal büntette Endre meggyilkolásában való részességéért unokabátyját, Durazzói Károly herceget. Johanna fölött azonban nem mondhatott ítéletet, mert elmenekült az országból. Lajos aztán a nép örömrivalgása közt foglalta el ősei trónját

s címei közé beiktatta «*Szicilia királya*» címét. A «fekete halál» (pestis) azonban nemsokára hazatérésre kényszerítette, s csak őrségek maradtak utána a várak és városok védelmére.

Távolléte azzal a káros következménnyel járt, hogy az állhatatlan nápolyi nép lassanként elfordult tőle. Lajos tehát másodszor is hadra kényszerült. A *lázadozó fővárost* megtörte ugyan, de a sok nehézség — (a nápolyiak magatartása, német zsoldosainak elpártolása s a pápai hűbérúr idegenkedése) — világossá tette előtte, hogy nem szőheti tovább gyönyörű ábrándját: a nápolyi-magyar királyság egyesítését. Visszaadta tehát a Szentszéknek ősei hűbéres királyságát s a pápára bízta a bűnös Johanna ítéletét. Igényeiről azonban nem mondott le s utódaira hagyta a magyar Anjoukat megillető trónöröklési jog érvényesítését.

és második nápolyi hadjárat.

A balkáni hegemónia. Kárpótolták Lajost Nápolyért azok a sikerek, amelyeket a Balkánon aratott. Amikor trónra lépett, *Szerbia* még erős államként uralkodott a Balkán északi részén. *Dusán István* szerb király, Kán László erdélyi vajda leányági unokája, birodalmát a görög császárság rovására a Korintusi-öbölig terjesztette s már Konstantinápoly elfoglalását is tervbevette. E mellett a szávamenti *magyar bánságokat* is háborgatta és egy-egy részt el is szakított a magyar koronától. Lajos király azonban trónralépte után hamarosan megszilárdította a bánságokban a magyar fennhatóságot, Dusán király további határsértéseit pedig fegyverrel torolta meg. Végül már nagyszabású hadjáratra készülődött Szerbia ellen, de Dusán halála egyszeriben szükségtelenné tette a döntő harcot. A nagy királlyal együtt Szerbia nagyhatalmi állása is végetért. A szerb birodalom felbomlott, s a macsói bánságtól délre eső rész önként Nagy Lajos hűbérurasága alá helyezkedett.

Szerbia

balkáni nagyhatalma

és meghódolása.

Szerbián kívül újra meghódoltatta Nagy Lajos az Árpád-ház egyéb balkáni birtokait is: *Horvátországot*, *Boszniát*, a *szávamenti* tartományokat s az északnyugati *Bulgáriát*. Basarába fia, Sándor, önként elismerte őt *Havaselve* urául.

Egyéb balkáni hódoltatások.

Nagy Lajos trónraléptekor a Keleti Kárpátoktól keletre eső területen még a kipcsaki-krimi tatárok uralkodtak. Lajos azonban a Dnyeszter mögé szorította őket s *Moldvát* birtokába vette. Később ez a tartomány a havaselvi románok segítségével román vajdasággá alakult, de a magyar király főhatalmát továbbra is elismerte.

Moldva birtokbavétele.

A balkáni sikereket betetőzte *Dalmácia* visszaszerzése, sőt határainak kibővítése. Nagy Lajos három győzelmes háborúban vívta ki *Velencétől* dalmáciai jogainak elismerését, sőt még kártérítésre is rákényszerítette a «tengerek királynőjét». (Turini béke, 1381.)

Velence megalázása.

Mindeme sikerek eredményeként a magyar birodalom déli határa a Rigómezőig, illetőleg innen Moldváig terjedt. De még

A magyar birodalom határai.

Nagy Lajos birodalma.

itt sem ért véget Nagy Lajos uralma, hanem Moldván át, megkerülve az ország keleti határait, északon a lengyel királyságban folytatódott.

Nagy Lajos

A magyar-lengyel perszonális únió. A magyar nagyhatalom. Nagy Lajos ugyanis mint király, atyja politikáját folytatta

s ismételten megvédelmezte Lengyelországot a pogány litvánok és tatárok ellen. A lengyelek meg is tartották ígéretüket s Lajost Nagy Kázmér halála után királyukká koronázták (1370). Igy perszonális únióban egyesült a két ország, s ezzel oly messzire terjedt ki a magyar király hatalma, mint soha sem azelőtt, sem azóta. «Magyar tenger vizében húnyt el észak, kelet s dél hulló csillaga», mert Nagy Lajos országai az Adriától a Feketetengerig s innen csaknem a Keleti-tengerig nyúltak. lengyel királysága.

Mindez együttvéve azt jelentette, hogy Nagy Lajos megvalósította Árpád-királyaink álmát: életre hívta a középkori magyar nagyhatalmat. E siker nagyságát még emelte az a körülmény, hogy ugyanekkor *Németország* királyai szakítottak a középkori egyetemes német-római császárság eszméjével, s családi politikát folytatva, a hanyatlás útjára terelték a birodalmat. *Francia-* és *Angolországot* a százéves háború első évtizedei gyöngítették, a többi nyugati, középeurópai és déli állam pedig nem versenyezhetett Magyarországgal az elsőbbségért. A nemzet örök hálája őrzi Anjou-királyaink emlékét, amiért hazánkat erőben és tekintélyben Európa egyik vezető államává avatták. Magyarország felemelkedése — a hanyatló európai hatalmak közt.

Egyházpolitika. Lajos király nemcsak a maga, hanem Krisztus országát is iparkodott növelni, s apostoli buzgósággal állt az igehirdetés szolgálatába. Uralkodása alatt a magyarországi *kúnok* végleg elhagyták a pogányságot s az Egyház kebelébe tértek. De a nagyszellemű lovagkirály még hódításait is a katolikus hit terjesztésére igyekezett felhasználni. Legnagyobb eredményt e tekintetben a bogomil-*bosnyákok* között ért el, de a *szerb*, *bolgár* és *halicsi* görög keletiek térítgetésével is kiérdemelte az Egyház elismerését. A havaselvi, moldvai és magyarországi görög keleti *románokkal* és a magyar földre települő *ruténekkel* szemben azonban már kevesebb siker kísérte munkáját. Térítő munka.

A XIII. században Oroszország legnagyobb része tatár uralom alá került, nyugati széle azonban kikerülte a tartós tatár hódítást. Az itt lakó *kisorosz* — rutén — törzs a lengyel-litván únió uralma és lengyel kultúrhatás alá került. A XIV. század elején a rutének egyre nagyobb számban menekültek lengyel uraiktól, *Halicsból és Podoliából*, s Máramarosban és Beregben mint pásztorok és földművelők magyar urak jobbágyai lettek. A katolikus Egyházzal a XVII—XVIII. században egyesültek. A rutének.

Nagy Lajost a pápák dicséretekkel halmozták el s mint «Krisztus védőpajzsát s az Úr atlétáját» keresztes hadsereg élére akarták állítani az *oszmán-törökök* ellen. A törökök ugyanis a XIV. század derekán már Európába hatoltak s körülkerítették Konstantinápolyt, a keleti császárság székvárosát. Az egész európai kereszténység hadbalépése azonban elmaradt, s Lajos egymaga ütközött meg a kereszténység új ellenségével, a török- Török háború,

győzelemmel.

kel. Győzelmet is aratott fölötte, és diadala emlékét ma is hirdeti a tőle emelt és megajándékozott *máriacelli kegytemplom* Stájerországban.

A nápolyi kérdés megoldása.

Élete végén Lajos megérte azt az elégtételt, hogy amint megszűnt a pápák avignoni fogsága, az első «római» pápa, VI. Orbán vele egyetértésben oldotta meg a nápolyi kérdést: Johannát megfosztotta trónjától s Nagy Lajos nevelt fiát, *(Kis) Károly* durazzói herceget koronázta Nápoly királyává.

III. ANJOU-KIRÁLYAINK ORSZÁGKORMÁNYZÁSA.

1. Lovagvilág. Anjou-királyaink magyarságával nem állt ellentétben, hogy újító tevékenységükhöz s kormányzati módszereikhez a mintát idegenből vették. Igy Károly az új arisztokráciából, kipróbált híveiből francia mintára *lovagrendet* alapított, «Szent György lovagjainak testvéri társaságát». A rend tagjai vallási és lovagi kötelezettségekre, a lovagi szellem ápolására vállalkoztak; társadalmi érintkezésüket a finomabb nyugati lovagtársadalom szokásaihoz szabták; férfias bátorságukat és vállalkozó készségüket lovagi tornákon edzették. A testvérülés a korábban széthúzó főnemességet összetartó, egységes társadalmi osztályba olvasztotta össze, s tagjai hűséggel álltak a király oldalára.

Lovagi szellem.

Nagy Lajos jelleme.

A kor lovagi szelleme legszebben *Nagy Lajos* király alakjában teljesedett ki. Mikor trónralépett, Szent László királyt választotta mintaképül, s mindenben híven iparkodott követni a szent király példáját. Jellemének alapvonásai a benső *vallásosság* és *emberszeretet* voltak; mélységes tisztelettel viseltetett Isten Anyja és meleg szeretettel saját édesanyja iránt; nemes gondolkozását jószívűséggel, de egyszersmind *igazságérzettel* párosította, s lovagias *nőtiszteletét* saját tiszta életével tette vonzóvá. De élénken lobogott benne a lovagi élet nemesértelmű *életkedve* is: bátorsága nem ismert félelmet, kedvelte a vidám időtöltést s szerette a tudományt és művészetet. Hálás nemzete talán nem is annyira sikereit, mint inkább emberi nagyságát tisztelte meg a nevéhez fűzött díszes jelzővel.

A régi magyar «hűbéries» hadak.

2. A hadügy szervezése. Itáliai és francia példa lebegtetett Károly király szeme előtt, midőn hűbéri alapon szervezte újjá a hadsereget. De azért mégsem idegen szervezetet ültetett át magyar talajba, hanem régi magyar intézményt épített ki korszerű, nyugaton divatos mintára. A hűbéri hadszervezetet ugyanis a magyar honvédelem is ismerte és alkalmazta. Ilyen kötelezettséggel tartoztak a *serviensek* és az *adományos földesurak*, Kálmán király óta pedig az ispánok is. Az *oligarchia* korában a főurak már valóságos hadsereget tartottak, s ezt saját címeres zászlóik — bandiera — alatt vezették hadba.

Károly «hűbéri» hadserege.

Ezeken a történeti elemeken építette fel Károly király az új, ú. n. *banderiális sereget*. Megkövetelte a birtokos uraktól, hogy birtokaik arányában katonát állítsanak; ennek fejében megengedte, hogy csapatuk élén saját zászlajukat vitessék. Ekkor kezdték a kúnokat vezető nádort, az ispánokat, a vajdát, a bánokat *zászlósurak*nak nevezni. Aki csak kisszámú fegyveresét tudott kiállítani, a megyei bandériumba vonult be csapatával, s ugyancsak a megyei bandériumokban tettek eleget hadbaszállási kötelezettségüknek a köznemesek is. Egyes országos méltóságokat betöltő főurak — mint az erdélyi vajda, a bánok — két bandériumot vezettek hadba: egyet mint földesurak, egyet mint főtisztviselők. Ezt az utóbbit *tiszti bandériumnak* nevezték. Maga a király és külön a királyné is állított ki bandériumot; sőt mint az ország leggazdagabb földesura, a király szolgáltatta a legnagyobb létszámú csapatokat.

Tiszti bandériumok.

Önkormányzatok a közigazgatásban.

3. Közigazgatás és igazságszolgáltatás. Az ország kormányzata II. András, IV. Béla koráig sértetlenül megtartotta a Szent István-féle központosított jellegét. Ekkor a királyok támogatásával a köznemesség és a városi polgárság a *megyei*, illetőleg a *városi önkormányzat* alapjait kezdte lerakni. Anjou-királyaink folytatták az utolsó Árpádok politikáját s kezére jártak a szervezkedő köznemességnek és a városi polgárságnak egyaránt. Ezzel azonban a saját hatalmukat nem gyöngítették, hanem inkább erősítették az arisztokráciával szemben, melynek erejét bandériumai is növelték.

Igazságszolgáltatás alsóbb és felsőbb fokon.

Igazságszolgáltatási szervezetünk Anjou-királyaink alatt a következőkép alakult. A jobbágyokat a földesurak saját bírói ítélőszékük elé vonták; az *úriszéken* rendszerint az uraság gazdatisztje ítélkezett, s ez ellen a vármegyei törvényszékhez lehetett fellebbezni. Egyes földesurak még halálos ítéleteket is hozhattak (pallosjog). A nagyobb birtokosok úriszékein egy szolgabíró is meg szokott jelenni, hogy jelentést tegyen a vármegyének. — A *városokban* a polgárok-választotta bíró ítélt az esküdtekkel. — A vármegye kisnemesi népe fölött a *megyei törvényszék* mondott ítéletet; ennek tagjai voltak az alispán, a négy szolgabíró és négy nemes ember mint esküdt. — Az arisztokrácia kivonta magát a vármegyei törvényszék illetékessége alól s a *királyi kúria* elé vitte ügyeit. A kúrián a nádor, az országbíró s városi ügyekben és pénzügyi vétségekben a tárnokmester mondott ítéletet. — A nádor azonban nemcsak a király vagy a saját udvarában — kúriájában — bíráskodott, hanem rendszeresen kiszállt vidékre is s a vármegyei törvényszékek közreműködésével ítélkezett nemes és nem nemes fölött. Ez az általános vándorbíráskodás — *generale iudicium* — a nádort a nemesség országos főbírájává tette.

A perrendtartás reformja.

Nagy haladást jelentett jogszolgáltatásunkban a *perrendtartás reformja*. Károly ugyanis az Árpád-kor alaki bizonyítását,

mint pl. a bajvívást háttérbe szorította s helyébe a tanúkra, okiratokra támaszkodó anyagi bizonyítást állította.

4. A Szentkorona-eszme és a rendiség. Károly király megkoronáztatásának körülményei nagy tanulságot rejtenek magukban.

A Szentkorona

A keresztény magyarság kezdettől fogva mély tisztelettel és vallásos kegyelettel viseltetett Szent István koronája iránt. Nemcsak első, apostoli királya drága ereklyéjét látta benne, hanem a királlyá szentelés eszközét is: azt a látható jelet a király homlokán, mely őt a keresztény középkori felfogás szerint a világi hatalom tekintetében Krisztus helytartójává, népének urává avatta. Igy a Szentkorona a *királyi méltóság*, de egyúttal a királyi jogok jelképévé, sőt megszemélyesítőjévé lett. A nemzeti lélek ugyanis úgy kezdte felfogni a dolgot, hogy a nemesek voltaképpen a Szentkoronának tartoznak hűséggel, hogy a királyi birtokok a Szentkorona birtokai, sőt maga az államterület is a Szentkorona területe.

a királyi hatalom megszemélyesítése,

Ezzel a felfogással párhuzamosan egy másik eszme is fejlődésnek indult. Ennek értelmében a közhatalmat a pogány korban a nemzeti-nemesi közösség gyakorolta; ez azonban hatalmát idővel a fejedelemre, majd a koronázással a királyra ruházta. E szerint a Szentkorona az *államhatalom* jelképe is, sőt mintegy megtestesülése magának az államnak, a *nemzeti-nemesi közösségnek*. A Szentkorona valósággal titokzatosan élő szervezet: feje a király, tagjai a nemesek. Ezért a nemeseket részesedés illeti az államhatalomból. De csakis őket, mert egyedül ők tagjai a Szentkoronának, minden jog gyökerének.

az államfogalom megtestesülése.

A rendi alkotmány.

A Szentkoronáról vallott eme magyar felfogást a Szentkorona-tanának nevezzük. Jelentőssége mindenekelőtt abban állt, hogy a nemességet államhatalmi, *alkotmányos jogokban* részeltette. Ezzel már az Árpád-kor végén új magyar alkotmányt kezdett kifejleszteni: a «patrimoniális» királyságot felváltó rendi alkotmányt.

A szentkorona-tan elméletét Verbőczi István dolgozta ki a XVI. század elején.

IV. ANJOU-KIRÁLYAINK GAZDASÁGI POLITIKÁJA.

Anjou-királyaink egyik legnagyobb gondjukat pénzügyünk s általában anyagi műveltségünk megerősítésére fordították. Ezt nemcsak azért tették, mivel fényes lovagi udvartartásuk költségeit akarták előteremteni, hanem azért is, mert hadi, külpolitikai és kulturális kiadásaikra is fedezetet kellett találniok.

1. Pénz- és adópolitika. Régebbi pénzügyi politikánk korában — általános európai szokás szerint — pénzünk legtöbbször bizonytalan értéket képviselt s nemzetközi forgalomban használhatatlannak bizonyult. A keresztes hadjáratokkal fellendült nemzetközi kereskedelem azonban állandó értékű pénzt követelt, s az államok igyekeztek is eleget tenni a kor követelésének. Károly királyunk követte a példát: sok kísérletezés után az aranyvalutára tért át s firenzei minta szerint *aranyforintot* veretett; értéke 18.50 aranypengő volt. E mellett a belső kereskedelem számára állandó értékű *ezüst dénárt* (= kb. 20 aranypengő-fillér) is hozott forgalomba. Igy megszilárdítva pénzünk értékét, lehetővé tette mind a bel-, mind a külföldi kereskedelem felvirágzását.

Aranyvaluta

ezüst váltópénzzel.

Pénzreformjával kapcsolatban a királynak le kellett mondania az évi pénzbeváltás jövedelméről. Pótlására Károly 3 ezüst garast, illetőleg 18 dénárt (= 3.50 aranypengő) vetett ki minden «kapura», azaz jobbágytelekre. Ezt a kamara haszna címén szedett rendes, egyenes adót *kapuadónak* nevezték. De azzal is kárpótolta a kincstárt — s egyúttal külkereskedelmi mérlegünket is javította —, hogy monopóliummá tette a nemesérccel való gazdálkodást: megtiltotta a nyers *arany és ezüst kivitelét* s ezt a tulajdonos törvényes árfolyamon a pénzverő kamarának tartozott beszolgáltatni.

Az első állami rendes, egyenes adó.

Nemesérc-monopólium.

2. Bányászat. Hathatós intézkedéseket tett Károly a a nemesérc termelése, a bányaművelés érdekében is, hogy régi színvonalára emelje nemesérc-bányászatunkat Európában. Eddig nagy kárára volt bányászatunknak, hogy a bányaművelés joga kizárólag a királyt illette; ahol tehát nemesércre találtak, a tulajdonos tartozott kárpótlás ellenében az ércet rejtő földbirtokát a kincstárnak átengedni. Ezért a földesurak inkább eltitkolták bányáikat. Az ügy érdekében Károly lemondott a *földbirtok* lefoglalásáról, sőt a *termelt érc bizonyos hányadát* is átengedte a tulajdonosnak. Ezzel elérte, hogy a birtokosok maguk szorgalmazták bányáik kiaknázását. Ekkor lettek az aranybányászat középpontjaivá Nagybánya, Felsőbánya és Körmöcbánya.

Bányaművelés egyetértésben a földesúrral.

3. Ipar és kereskedelem. I. Károly intézkedései gazdaságpolitikánk irányának változását mutatják. Árpádházi királyaink még mezőgazdasági politikát folytattak, most az *ipari-kereskedelmi politika* lépett előtérbe. Anjou-királyaink elsősorban az ipari és kereskedelmi településeket karolták fel s önkormányzat és árumegállító jog adományozásával, a belső vámok elengedésével számos iparos és kereskedő *városnak* vetették meg alapját vagy biztosították erőteljesebb fejlődését. Sokat köszönhetett nekik Eperjes, Kassa, Lőcse, Pozsony, Sopron, Kőszeg, Kolozsvár, Brassó és számtalan más város. A kereskedelem középpontja Buda lett, e mellett különösen a külkereskedelem főútvonalain levő városok jutottak jelentőségre.

Ipari, kereskedelmi élet,

városi fejlődés.

A külfölddel — Ausztriával, Olasz-, Német-, Lengyel-, Cseh- és Morvaországgal való kereskedelem anyagilag igen meg-

A határvám.

erősítette a városi polgárságot, s ezt a kormányzat a maga javára is iparkodott gyümölcsöztetni. I. Károly a behozatali és kiviteli árukra határvámot vetett ki: a *harmincadot*, s ezt nagyobb városokban, ú. n. harmincadhelyeken kellett a kereskedőnek lerónia. Kereskedelmünk nagy forgalmát bizonyítja, hogy a harmincadvám egyik legfőbb jövedelmi forrása lett a kincstárnak.

A polgárok tehervíselése.

Ilyenformán a magánjövedelmeiben meggyöngített királyság elsősorban a polgári rendre hárította az *államháztartás* terheit. Ez azonban nem jelentette az országlakók egyenlőtlen megterhelését, mert viszont a katonai terheket elsősorban a nemesi rend viselte.

V. A TÁRSADALOM ALAKULÁSA.

Nagy Lajos meg akarta hálálni a nemességnek a nápolyi hadjáratokban tanusított hűségét, s kiváltságai és jogai biztosítására törvénybe iktatta II. András kiváltságlevelét, az Aranybullát (1351). A vagyoni rendelkezésről szóló 4. cikkelyt azonban kihagyta belőle, s ennek előnyös következményei lettek a nemességre nézve.

A birtokjogi különbségek megszűnése.

1. Az ősiség és a nemesi társadalom. E törvény alapján az adománybirtok sem volt többé elidegeníthető, hanem erre is az öröklés ősi joga vált érvényessé: vagyis az egyenességi örökösök kihaltával az adománybirtok is a mellékágra szállott a nemzetség keretein belül. Ezzel megszűnt a különbség *szállásbirtok és adománybirtok* között, mert mind a kettőt örökölni lehetett a közös őstől való leszármazás alapján. Éppen ezért az 1351-i törvényt az *ősiség* — aviticitas — törvényének nevezték.

A nemesek jogi egyenlősége elvben

A birtokjogi különbséggel együtt megszűnt a különbség a foglaló ősnemesek és a serviens származású nemesek között. Nagy Lajos még törvénybe is iktatta, hogy «a nemesek mindannyian *egy és ugyanazon szabadsággal* éljenek». Ez azonban nem jelentette azt, hogy a főnemesség bizonyos jogtöbbletet ne élvezzen a köznemességgel szemben. Az *arisztokrácia* tagjai nagyobb részt kaptak a királyi tanácsban, népeiken maguk bíráskodtak, bandériumot tartottak, várat építhettek. E mellett társadalmi tekintély és vagyon dolgában is magasan álltak a köznemesség fölött.

és gyakorlatban.

Mindez érthetőleg azt eredményezte, hogy a főurak újra hatalmaskodni kezdtek nemcsak a szolgaosztállyal, hanem a kisnemesekkel szemben is. Ez a körülmény ismét hűbéri vonást vitt bele a magyar társadalomba. A XIV. század végefelé a kisnemesek — hogy védelmet találjanak — nagybirtokos urak szolgálatába kezdtek állni. A főúri familiákhoz való szolgálati

kapcsolatukat *familiaritasnak*, őket magukat *familiaris*-oknak nevezték. Egyik csoportjuk a földesúr gazdaságában vagy udvarában tiszti teendőket végzett, másik csoportjuk katonai szolgálatot teljesített, mint a serviensek. A nemes familiarisok megtartották nemességüket s e mellett szolgálatukért pénzt, de leginkább földet kaptak uruktól. Ezt a földet *praedium*-nak nevezték, s innét nyerték a főpapok familiarisai a «praedialis nemes» elnevezést.

A familiaritas

A familiaritas századokig élt a magyar társadalomban s különösen a XIV. és XV. században igen nagy hatással volt a politikai élet fejlődésére is. A főúri családokat ugyanis — mint a Garaiakat, Hunyadiakat, Cilleieket, Ujlakiakat — a familiarisok egész hadserege vette körül s támogatta a hatalom után való törekvésükben. Sőt utóbb már nemcsak kisnemesek léptek be főúri familiák kötelékébe, hanem jómódú, sőt nagybirtokos urak is, hogy érdektársaik lehessenek a náluk hatalmasabbaknak.

jelentősége.

A városi önkormányzat.

2. A városi polgárság és az alsóbb néposztályok. A nemesi társadalom után az első helyet a szabad telepesek, ezek között is a *városi polgárok* foglalták el. Anjou-királyaink politikája számottevő gazdasági hatalomra emelte őket s fejlesztette városi önkormányzatukat. Ennek értelmében a maguk területén kötelező jogszabályokat alkothattak, bírót és egyéb elöljárókat (esküdteket) választhattak s közigazgatásukat és igazságszolgáltatásukat maguk intézték. (Mindehhez utóbb az országgyűlési követküldés joga járult.)

A városi polgárokat rangban a jobbágyok követték. A régi jobbágyok («segédtisztek») ivadékai már jobbára a köznemesség soraiba emelkedtek; ennek a kornak a jobbágysága a régi társadalom egyéb szabadosféle elemeiből, földműves telepesekből és felszabadított (rab)szolgákból került ki. Ebben az időben a jobbágy már a *földművelő paraszttal* azonos, aki földesurától mintegy örökbérletként kapja földjét. Ezért urának földbérrel és természéssel adózik, bizonyos igás- vagy kézimunkát teljesít, az Egyháznak tizedet, a királynak telke nagysága szerint rendes és rendkívüli adót (kapuadót és segélypénzt) fizet. — Nagy Lajos egységesítette a fizetendő természést, s az egyházi tized levonása után fennmaradt természész kilencedrészében határozta meg *(kilenced*, 1351). Ezt az uraság nem emelhette, de nem is csökkenthette; az utóbbi intézkedés a földesúr bandériális kötelezettségeinek biztosítását szolgálta.

Az új jobbágyság terhei

A jobbágy barmot és mindenféle ingóságot szerezhetett magának, s ha a föld használatáért a törvényes bérváltságot lefizette, szabadon elköltözhetett földesura birtokáról s másnak a szolgálatába állhatott vagy városba telepedhetett.

és jogai.

A (rab)szolgaság az Anjou-korban megszűntnek mondható. A szolgaosztály minden tagja feljutott már legalább is a jobbágyság legalsó fokára, a *házatlan zsellérek* társadalmi osztályába.

A zsellérek.

VI. AZ ANJOUK KORÁNAK SZELLEMI MŰVELŐDÉSE.

Anjou-királyaink nemcsak politikai hatalomban és anyagi erőben, hanem szellemi műveltség tekintetében is az első sorba emelték hazánkat Európa államai között.

Egyetemi oktatás.

Ebben az időben alapította meg Luxemburgi IV. Károly császár Prágában az első német egyetemet, majd megnyílt az első lengyel egyetem Krakkóban. Nyomban rá — Bécscsel egyidőben — megkezdte működését a mi *pécsi egyetemünk* (1367). A pécsi püspök és káptalan áldozatkészsége hozta létre Nagy Lajos király támogatásával. Ifjaink azonban megalapítása után is tovább látogatták a külföldi egyetemeket.

Irodalom.

Értékes irodalmi terméke e kornak a *Bécsi Képes Krónika*, Kálti Márk székesfehérvári kanonok műve, mely legjobban megőrizte régi mondáinkat. Ugyancsak a XIV. századból való három magyar *nyelvemlékünk:* a lőveni Mária-siralom, a gyulafehérvári széljegyzetek és a königsbergi töredékek.

A képzőművészetek ápolása méltó volt a dicső korszakhoz. A tatárjárás pusztító erővel söpört végig a román kor alkotásain, de a magyar életerő e tekintetben is hamarosan újjáéledt és új munkába fogott. A XIII. században már a gotika bontogatta szárnyait Magyarországon is ; kifejlődését siettette a tatárjárás után betelepülő városi polgárság, mely magával hozta nyugatról az építészetnek ezt az új stílusát. A *magyar gotika* legelső alkotásai már a XIII. században épültek, de műemlékeink túlnyomó része a XIV. és XV. századra esik. A legkiválóbb alkotásokat Sopron, Eperjes, Kassa, Lőcse, Bártfa, Kolozsvár és Brassó e korbeli templomaiban, a világi építészet terén pedig Vajdahunyad várában szemlélhetjük. A gotika szobrászati emlékeit leginkább felvidéki templomaink *szárnyasoltárai* őrzik.

Gotikus műemlékeink.

A korai reneszánsz emlékei.

Az Anjouk udvara már olasz hatás alá került s a *korai reneszánsznak* lett ápolója és terjesztője. Az olasz hatás első fontosabb emléke az I. Károly megkoronázását ábrázoló *falkép a szepeshelyi* székesegyházban. Pompás terméke az Anjou-kori magyar reneszánsznak a *Bécsi Képes Krónika* ötletes és eleven képsorozata. Az Anjou-korban léptek fel az európai művészettörténet legnagyobb alakjai közé tartozó *Kolozsvári Márton és György* szobrásztestvérek. Egyetlen alkotásuk maradt fenn : Szent György bronzszobra, mely előttünk ismeretlen módon Prágába került. (Másolata a budai Halászbástyán.) Hatásuk alatt a magyar *ötvösművészet* európai színvonalra emelkedett; legértékesebb emlékünk e nemben a győri székesegyház Szent László-hermája. Ugyancsak ötvösművészetünk remekei közé tartozik az ú. n. aacheni kincs, amellyel Nagy Lajos a maga építtette aacheni kápolnát ajándékozta meg.

Ötvösművészetünk.

VII. NAGY LAJOS TRÓNJÁNAK ÖRÖKÖSEI.

1. Mária királynő uralkodása.

Mária trónralépése.

Nagy Lajosnak nem volt fiutódja, ezért tizenegyéves leányát és vele együtt jövendőbeli férjét, Luxemburgi Zsigmondot, IV. Károly cseh király és német-római császár fiát tette meg örököseivé. A gyermek *Mária* (1382—1395.) el is foglalta a trónt, de helyette anyja, Erzsébet királyné vette kezébe a kormányzást. A szeszélyes asszonyi uralom azonban csakhamar bajokra vezetett s megrendítette az ország belső erejét és külső tekintélyét.

A magyar-lengyel p. únió megszűnése.

A *lengyelek* mindjárt kezdetben azt kívánták Máriától, hogy Krakkóba költözzék ; Mária azonban mint már megkoronázott magyar király, nem vállalkozhatott erre. Ekkor a lengyelek húgát, *Hedviget* fogadták el uralkodójuknak, de ez egyúttal a Magyarországtól való elszakadásukat jelentette. Hedvig elment Lengyelországba s mindjárt uralkodása elején súlyos áldozatot hozott országáért. Felbontotta Vilmos osztrák herceggel kötött eljegyzését s helyette *Jagelló* litván nagyfejedelemnek nyujtotta kezét. Jagelló erre népével együtt megkeresztelkedett s *Ulászló* néven Lengyelország trónját is elfoglalta. Litvániával való egyesülése nagyhatalommá tette Lengyelországot ; ennek Hedvig királynő édesanyja lett, Litvániának pedig térítő apostola.

Hedvig Lengyelországban.

Kis Károly királysága.

Ugyanekkor idehaza a magyar urak egy része elfordult a nőuralomtól s a nápolyi királyt, Durazzói *(Kis) Károlyt* hívta be az országba. Károly megfeledkezett a Nagy Lajos iránt tartozó hálájáról s elfogadta a koronát. De két hónapig (1385—1386.) sem viselte, mert a királynők hívei (Forgách Balázs) meggyilkolták.

A nápolyi párt lázongása.

Ez azonban még jobban elkeserítette a nápolyi pártot, s a *Drávántúl* lázadás tört ki. Lecsillapítására maguk a királynők jelentek meg, a lázadók azonban a kíséretükben lévő híveiket lekaszabolták, őket magukat pedig fogságba vetették. Máriát a velencei kormány még idejében kiszabadította, *Erzsébet* azonban életével fizetett uralmáért és Kis Károly haláláért.

Az országban egyre erősbödött a férfikirály után való vágyakozás ; ezért a nemzet Mária mellé uralkodótársul választotta Zsigmondot, másfélév óta már a királynő férjét.

2. Zsigmond uralkodása.

Pártütések a király ellen. *Zsigmond* (1387—1437.) kerek félszázadig viselte a Szentkoronát, de ennek a hosszú időnek nagy részét trónja megszilárdítására kellett fordítania. Ennek azonban javarészt maga volt az oka. Eleinte ugyanis valósággal

Elégedetlenség,

pazarolta a királyi javakat, kegyenc-politikát űzött és — a kezdődő reneszánsz szellemének megfelelően — könnyelmű, sőt botrányos életmódot folytatott. Magatartásával csak a nápolyi pártot erősítette, mely Kis Károly halála után fiát, *Nápolyi Lászlót* akarta a magyar trónra ültetni. Zsigmond kegyetlenségekkel próbálta megtörni a lázadókat *(Kont és társai)*, de ezzel még gyűlöletesebbé tette magát.

a nápolyi párt mozgalma.

A király fogsága és kiszabadulása.

A főurak végül *fogságba vetették* a méltatlan uralkodót s meg akarták fosztani a tróntól. Mivel azonban utódja személyében nem tudtak megegyezni, önként visszaadták szabadságát és hatalmát. Zsigmond nem tanult az esetből ; kiszabadulása után magtalan halála esetére *Habsburgi Albert* osztrák herceget tette trónja örökösévé s távolléte idejére reá bízta az ország kormányzását. Ezzel megint felingerelte a nemzet nagy részét, s az elégedetlen országnagyok *Nápolyi Lászlót* hívták meg a trónra. Ez meg is jelent a délvidéken, de benn az országban a király hívei szétverték a pártütők hadait s megtörték a nápolyi párt erejét.

A nápolyi párt bukása.

Zsigmond egyházellenes törvényei.

Zsigmond király megerősödött hatalmát az Egyház ellen sietett érvényesíteni : IX. Bonifác pápa és a magyar főpapok egy része Nápolyi László mellett foglalt állást, s ezt a király nem hagyta megbosszulatlanul. Királyi engedélyhez *(placetum regium)* kötötte minden pápai rendelet kihirdetését, s magához — mint kegyúrhoz — ragadta a *főpapi székek betöltésének* jogát (1404).

Zsigmond beluralma. Trónjának állandó ingadozása végül is arra bírta a királyt, hogy komolyabb életet kezdjen s alkotó munkához lásson.

A kiváltságos telepes községek száma főleg az Anjouk óta nagyon felszaporodott, s szükségessé vált jogviszonyaik új rendezése. Ezek a községek saját földesuruktól, a királytól vagy mástól kapták területüket és kiváltságaikat, s továbbra is földesuruk joghatósága alá tartoztak. Zsigmond király tehát gyűlésbe hívta a saját földesúri joghatósága alá tartozó királyi városok és egyéb *önkormányzatú községek* kiküldötteit s meghallgatásukkal újra szabályozta jogaikat, kiváltságaikat és kötelezettségeiket (1405). Az önkormányzattal bíró községek közül főleg a fallal körülvett ipari és kereskedelmi központok, vagyis a *szabad királyi városok* jutottak egyre nagyobb jelentőségre. Számukat Zsigmond is szaporította.

A városok jogviszonyainak szabályozása.

A vármegye fejlesztése.

A városokhoz hasonlóan tovább fejlesztette Zsigmond a *vármegyéket* is. Többek közt rájuk bízta annak ellenőrzését, vajjon eleget tesznek-e a földesurak banderiális kötelezettségeiknek. A vármegyei szervezet zavartalan működése érdekében úgy rendelkezett, hogy a megválasztott *szolgabíró* pénzbírság terhe alatt köteles elfogadni és legalább egy évig viselni hivatalát ; de éppen ezért a választásnál csak a jómódú megyei nemesség jöhetett szóba.

A honvédelem rendezése.

Zsigmond a banderiális hadkötelezettséget is szabályozta (1435). E szerint a földesurak *harminchárom jobbágy(telek)* után egy-egy könnyű — íjjal, tegezzel, karddal — felszerelt lovas vitézt tartoznak hadbavezetni. A *szegényebb* nemesek együtt állítanak ki harminchárom jobbágy után egy-egy katonát. A *jobbágytalan* nemesek csak maguk szállnak hadba saját költségükön. A földesúrtól így kiállított banderiális katonaságot *telek-katonaságnak* is nevezik.

Az óbudai egyetem.

Szolgálatot tett Zsigmond a szellemi művelődés ügyének is : Óbudán egyetemet alapított *teológiai, jogi, orvosi és bölcsészeti* karral. Mivel azonban anyagilag nem gondoskodott róla kellőképen, a jobb sorsra érdemes alapítás már életében elenyészett.

Zsigmond: német király.

Zsigmond császársága és egyházpolitikája. Atyja, majd testvérbátyja, Vencel után a német rendek Zsigmondot is királyuknak választották (1410). Hasonlóképen a cseh korona is rászállott, de a huszita zavargások miatt csak élete végén tudta birtokába venni.

Az egyházi élet zavarai.

A XIV. század sok zavart és szenvedést zúdított az Egyházra. Szép Fülöp francia király nyomására V. Kelemen pápa Avignonba tette át székhelyét. Ezzel kezdetét vette a mintegy hetven évig (1309—1376.) tartó *«babiloni fogság»*, mely mérhetetlenül sokat ártott az Egyház szellemi és erkölcsi érdekeinek. És alighogy végetért az avignoni fogság, a bíborosok egy része francia bujtogatásra ellenpápát állított a törvényes pápával szemben. Ezzel még szomorúbb korszak, a nyugati nagy *egyházszakadás* vette kezdetét (1378). A törvényes pápa Rómában, az ellenpápa Avignonban tartotta székhelyét, sőt végül a hívek már három pápa között oszlottak meg.

Eretnekségek.

Az avignoni fogság és a nyugati egyházszakadás okozta bajok mellett eretnek tanok is veszélyeztették az Egyház egységét. Igy az angol *Wiclif János* támadta a pápaság intézményét, az egyházi hierarchiát és a szerzetességet, lázított a papság vagyona ellen s tagadta az átlényegülést az Oltáriszentségben. — Tanításait átvette *Husz János*, prágai hitszónok, egyetemi tanár. Az egyetem német tanárai és hallgatói ellene foglaltak állást, de a csehek melléje álltak annál is inkább, mivel Husz már régebben a cseh nemzeti öntudat ébresztőjeként szerepelt a németekkel szemben. Igy a Wiclif-féle vallási és társadalmi eszmék Csehországban a nemzeti érzéssel forrtak össze, s a husziták azon dolgoztak, hogy kiszorítsák hazájukból a németség politikai, gazdasági és kultúrális hatását.

A konstanzi zsinat összehívása.

Mikor a német rendek Zsigmondot megválasztották, arra kötelezték, hogy császári méltóságát az egyházi zavarok megszüntetésére igyekezik felhasználni. Zsigmond eleget akart tenni vállalt feladatának, és sikerült is egyetemes zsinatot összehivatnia *Konstanzba* (1414—1418).

A magyar király a zsinat élén.

A zsinaton a keresztény népek küldötteinek oly nagy tömege jelent meg, hogy a zsinat inkább a nagy nyugati nemzetek parlamentjének, mint egyházi gyülekezetnek tűnt fel. Ennek a *fényes nemzetközi testületnek* irányítója pedig a magyar király volt, s a nehéz kérdésekben tanusított erélyével és diplomáciai ügyességével nem kis dicsőséget szerzett hazánknak.

Az egyházszakadás megszüntetése.

A zsinaton a törvényes pápa önként lemondott, a két ellenpápát pedig megfosztották bitorolt méltóságától. Ezek után V. Márton személyében új pápát választottak, s ezzel véget vetettek a nyugati egyházszakadásnak (1417).

Husz János követői.

A huszita kérdést azonban nem lehetett ilyen simán elintézni. Husz János vonakodott visszavonni tételeit, s ezért a világi hatóság *máglyahalálra* ítélte. Ez azonban nem hallgattatta el követőit. Ellenkezőleg, most már társadalmi térre is átcsaptak s kommunisztikus szellemben *fegyveres harcot* indítottak az egyházi és világi felsőség, a magánvagyon s általában az uralkodó társadalmi és erkölcsi rend ellen.

A Felvidék pusztítása.

Sajnos, pusztító forradalmuk körébe hazánkat is bevonták és sűrűn betörtek a Felvidékre. Kegyetlen hadviselésük a *tatárjárás borzalmait* újította meg; egész vidékek néptelenedtek el, s virágzó falvak százai dőltek romba rabló hadaik betörései nyomán.

Zsigmond uralkodásának mérlege. A huszita pusztítások annál nagyobb veszteséget jelentettek a magyarságra, mivel Zsigmond uralkodása alatt egyéb súlyos csapások is nehezedtek rája. Így Velence felhasználva az ország zavarait, megtámadta *Dalmáciát*. Zsigmond megkísérelte az ellenállást, de a hadjárat költségeit csak lengyel kölcsönből tudta fedezni s zálogul *tizenhárom szepesi várost* kellett lekötnie. Ennek ellenére mégis hamarosan abbahagyta a háborút, s nem lépett fel kellő erélyel Velence későbbi támadása ellen sem. Így aztán Dalmácia végleg elveszett Magyarország számára (1419).

Dalmácia elvesztése,

Ennél is nagyobb veszedelem fenyegette hazánkat a déli határok felől: a *török* befészkelte magát a déli tartományokba s készült Magyarország megrohanására.

török veszedelem.

Zsigmond uralmának kettős arculata.

E sikertelenségek rávilágítanak Zsigmond uralmának kettős arculatára. A magyar és német királyi, a római császári és a cseh királyi koronával a fején úra volt *Európa telemes részének*, — de nem tudta megmenteni a dalmát városokat, s engedte meglazulni a déli hűbéres tartományok kötelékeit. *Magyarnak* akart látszani, a magyar közvélemény azonban *csehet* látott benne; viszont a csehek magyarsága miatt ellenségüknek tekintették. Egy népe sem szerette igazán, mert egyik sem bocsátotta meg szeszélyeit, könnyelműségét s mindenek előtt kegyetlenségét.

Galambócnál ütközött meg még a törökkel Zsigmond

3. Albert uralkodása.

A magyar-osztrák-cseh-német kapcsolat. Árpád-királyaink külpolitikájának folytatásaképen Nagy Lajos *lengyel-magyar-katolikus délszláv-olasz* szövetség létrehozásán és biztosításán fáradozott. Halála után azonban Lengyelország elszakadt, a délszláv tartományok pedig a terjeszkedő török hatalom vonzókörébe kerültek, s a Lajos-féle külpolitikai irány nem volt többé fenntartható. Ezért Zsigmond — tudatos meggondolással vagy ösztönösen — új eligazodást keresett a magyar külpolitika számára, s a török veszedelemmel szemben *magyar-osztrák-cseh-német* kapcsolatot állított. Ezért adta leányát, Erzsébetet, Habsburgi Albert osztrák herceghez s ezt jelölte ki koronáinak örököséül is.

Nagy Lajos

és Zsigmond

külpolitikai iránya.

Zsigmond halála után a magyar rendek meg is választották királyuknak *Albertet* (1437—1439.), s példájukat követték a csehek, majd a németek is. Albert volt *az első Habsburg*, aki Magyarországot, Ausztriát, Csehországot és Németországot főhatósága alatt egyesítette.

Albert országai.

A királyi hatalom korlátozása. Alberttel mint idegen származású királlyal szemben a rendek igyekeztek megszilárdítani a maguk erejét. Ezért az 1439-i országgyűlésen *törvénybe* iktatták, hogy a király nem önhatalmúlag, hanem «a főpapokkal, bárókkal és nemesekkel egyetértőleg» fogja a nádort kiválasztani, mivel ő bíráskodik a király és az ország lakosai közt felmerülő viszályokban. Ezzel a nádor megszünt a király tisztviselője lenni, s országos méltósággá emelkedett.

Nádorválasztás.

Ugyanezen az országgyűlésen a nemesség újra szabályozta a honvédelmi kötelezettséget, de a maga érdekeit előbbre tette az ország érdekeinek. Arra kötelezte ugyanis a királyt, hogy az ország védelmét ő lássa el királyi *zsoldosokkal* és a *banderiális* hadakkal; a nemességet csak akkor szólítsa hadra, ha az említett seregek nem elegendők az ellenállásra.

A honvédelem háttérbe szorítása.

Ezt a határozatot a nemesség — sajnos — akkor hozta, amikor a török az ország határaihoz közeledett.

B) *A Hunyadiak kora.*

I. KÜZDELEM A TÖRÖK HATALOM ELLEN.

1. Az oszmán-törökök megjelenése a déli határon.

Harun al Rasid halála (809.) után az ázsiai arab birodalom bomlásnak indult, s egyes részei egy keleti török népcsoport, a *szeldzsukok* kezére kerültek. Az övék lett többek közt a Szentföld, Palesztina is; ehhez később Kis-Ázsiát is elfoglalták s területén megalapították az ikoniumi szultánságot.

A szeldzsukok

A tatárok kitörése a XIII. században új török törzseket sodort magával Ázsia belsejéből Nyugat felé. E törzsek egyike a szeldzsukoknak hódolt s az ikoniumi birodalomban nyert elhelyezést. *Oszmán nevű vezérük* azonban már a XIV. század elején felszabadította őket, sőt az ikoniumi szultánságot is leigázta.

és oszmán-törökök.

Ezek az oszmán-törökök a XIV. század derekán már a Balkán-félszigetre is behatoltak s veszedelmesen megközelítették a magyar tartományokat. *Nagy Lajos* még sikerrel szállt velük szembe, de ezt az első magyar győzelmet nemsokára követte az első magyar vereség.

Török háborúk

Nagy Lajos

A török ugyanis a Rigómezőn (1389.) leigázta Szerbiát, s portyázó csapatai már Magyarország földjére is átkerültek. A nemzet felismerte a létét fenyegető veszedelmet s készülődni kezdett. Tisztán látta a helyzetet a *Szentszék* is, és kereszteshadat hirdetett. Felhívására sokezer vitéz gyűlt össze Francia-, Angol- és Németországból, általában egész Európából, s a magyarokkal egyesülten vonultak le Zsigmond király fővezérlete alatt a Balkánra. A keresztes had *Nagynikápolynál* ütközött meg Bajazid szultánnal (1396). A francia lovagsereg — a magyaroktól elszakadva — önállóan indította meg a támadást s el is vérzett. A magyarok új csatát kezdtek s már-már megnyerték, de a szerbek — immár a törökök hűbéres népe — a törökök javára döntötték el az ütközetet.

és Zsigmond korában.

A nikápolyi csata.

Zsigmond még többször összemérte fegyvereit a törökkel, de döntő harcokra nem került sor sem az ő, sem Albert király uralkodása alatt.

I. Ulászló trónrajutása. Annál komolyabbra fordult a helyzet Albert utóda, *I. Ulászló* (1440—1444.) korában.

Ulászló a lengyel-litván királyságnak, Kelet-Európa legnagyobb katonai hatalmának volt az ura, s ezért és személyes kiválóságaiért választották meg a magyar rendek. Ezzel hazánk másodszor is perszonális unióba került *Lengyelországgal*. Albert özvegye, Erzsébet, azonban utószülött fiának, *Lászlónak* követelte a koronát. Mind a két fél megtalálta a maga híveit, s így mind a kettőt megkoronázták. Tehát szakadás fenyegette a nemzetet akkor, midőn a török már a határokon állott. Szerencsére ekkor érkezett az országba *Cesarini Julián* bíboros, a pápa követe, hogy megszervezze a török háborút. A főpapnak sikerült békét létesítenie a szembenálló pártok között: Erzsébet fenntartotta ugyan fia jogát a trónra, de elismerte Ulászlót királynak. A kis Lászlót unokabátyja, III. Frigyes császár fogadta gyámságába.

A nemzet megoszlása Ulászló és László között.

Megegyezés.

Igy a nemzet osztatlanul vehette fel a kikerülhetetlen küzdelmet a törökkel. Felvette pedig annak az eszményi hősnek, *Hunyadi Jánosnak* vezetése alatt, akit az isteni Gondviselés küldött hazánk védelmére.

2. Hunyadi János első küzdelmei.

A Hunyadi-család. Hunyadi János ősei valószínűleg *havasalföldi bojárok* (előkelőségek) voltak. Ez azonban éppoly kevéssé jelenti román származását, mint nagyatyjának és atyjának Szerba, illetőleg Vajk neve nem bizonyít a család szláv eredete mellett. Ezeket a neveket akkoriban általánosan viselték az Al-Duna vidékén lakó előkelő családok fiai, maguk a családok azonban tekintélyes részben nem román, hanem *kún, tatár, bolgár és magyar elemekből* kerültek ki. Hunyadi János havaselvi ősei tehát éppúgy lehettek magyarok, mint kúnok vagy bolgárok; erre nézve semmi adattal nem rendelkezünk.

A havasalföldi család nemzetisége.

A Hunyadi-család János atyjának személyében költözött be Havaselvéről Magyarországra. Zsigmond király vitézi tetteiért annyira megkedvelte Vajkot, hogy maga mellé vette udvarába. Itt azután magyar nőt vett feleségül, s János fia abban az időben született, amikor a királytól a *hunyadi uradalmat* kapta adományul. Igy a gyermek magyar környezetben töltötte fiatal éveit, ifjúkorában magyar urak udvarában teljesített vitézi szolgálatot s magyar hatások alatt érlelődött a nemzet nagy fiává.

Hunyadi János neveltetése.

Még alig mult harmincéves, mikor érdemei fejében egymás után szörényi bánná, erdélyi vajdává s Nándorfehérvár kapitányává nevezték ki. Igy rája várt a nagy feladat, hogy a török veszedelem ellen megoltalmazza magyar hazáját és keresztény hitét.

és emelkedése.

Hunyadi első harcai. Várna. Első kisebb győzelmeit az *Al-Dunánál* és *Marosszentimrénél* aratta, s a hazánkba törő ellenséget ismételten kivetette az országból. Győzelmei arra biztatták a nemzetet, hogy a védekezésből támadásba menjen át. Hunyadi a király támogatásával oly nagy hadsereget szerelt fel, aminő a nikápolyi csata óta nem volt együtt. A megindult ú. n. *hosszú hadjárat* (1443. júliusától 1444. februárjáig) csak öregbítette vezéri hírnevét. Egyre délebbre hatolva a Balkánon, feldúlta Nist és Szófiát, és egészen a Balkán-hegység gerincéig nyomult előre. Innét azonban a járhatatlan utak és a tél miatt vissza kellett fordulnia.

A hosszú hadjárat sikerei.

A sikerek fellelkesítették a keresztény világot, elsősorban a Szentszéket. A *pápai legátus* biztatására Ulászló király esküvel fogadta, hogy újabb hadat vezet a török ellen, s támogatásra szólította a keresztény fejedelmeket. Törökországnak ebben az időben sok gondot adott ázsiai alattvalóinak forrongása. Ezért Murad szultán egyezkedni próbált: Brankovics György szerb despota (tartományúr), a magyar király hűbérese útján egész Szerbia visszaadását ígérte. Ulászló *Szegeden* fogadta a szultán követeit. Ezek, csakhogy elkerüljék a hadjáratot, nagyon kedvező feltételeket terjesztettek elő: kivonulnak Szerbiából, Bosz-

Háborúra való esküvés, ennek ellenére

békekötés

niából, Oláhországból, s az összes hadifoglyokat kiadják. A békeajánlat előnyös voltával szemben a támadó háború kimenetelét eleve kétessé tette a külföldi segítség bizonytalansága. Ezért a király tavaszi esküje ellenére tíz évre *békét kötött* a szultánnal, de kikötötte, hogy a török nyolc nap alatt tartozik a feltételeket teljesíteni.

Julián bíboros tiltakozott a békekötés ellen s a háború megindítását szorgalmazta. Fáradozását erősen támogatta az a körülmény, hogy a velencei doge jelentése szerint a pápa, Velence és a burgundi herceg hajóhada befutott a *Hellespontusba* az ázsiai török hadak útjának elzárására. Másrészt a szultán nem teljesítette a *szegedi béke* feltételeit, sőt csapataival állandóan

s végül mégis háború.

zaklatta a magyar végeket. Igy aztán a király a háború mellett döntött s megindította hadait a Balkánra.

A várnai vereség.

A sereg azonban aránylag csekély számú volt, s felszerelésében is sok hiány mutatkozott. Mégis eljutott *Várnáig*, itt azonban nagy meglepetés várta : a szultán egyszerre csak háta mögött termett ázsiai seregével. Állítólag *Brankovics* értesítette a támadásról, s genovai kereskedő hajók szállították át seregét a tengeren. Hunyadi nem várta be a túlerő támadását, hanem rajtaütéssel próbált védekezni. Már-már győzött is, mikor *Ulászló* meggondolatlanul a janicsárok állásába tört ; de lova megsebesülve összerogyott, ő maga elesett, s levágott fejét a janicsárok körülhordozták a csatasorok közt. A keresztény sereg erre felbomlott és szétfutott s úgyszólván teljesen megsemmisült (1444. nov. 10). *Hunyadit* menekülése közben a havaselvi oláh vajda elfogta s csak a nádor háborús fenyegetésére bocsátotta szabadon.

3. Hunyadi János kormányzósága.

Az ideiglenes kormányzat.

A várnai szerencsétlenséget súlyosbította az a zavar, melybe a király eleste juttatta az országot. A rendek sokáig nem kaptak biztos híreket a király haláláról, s ezért nem is rendelkeztek a trón betöltéséről. A kormányhatalmat a főpapokból és főnemesekből álló (szűkebb) *királyi tanács* képviselte, s az országgyűlés *hét országos főkapitányt* választott a rend fenntartására.

Ez az országgyűlés volt az első, amelyen a főpapok, főnemesek és nemesek mellett a *városok* is részt vettek (1445). De állandóan csak a mohácsi vész után szerepeltek a szabad királyi városok követei az országgyűléseken.

Giskra a Felvidéken.

A főkapitányok közt foglalt helyet *Hunyadi* és *Giskra János* is. Ez eredetileg huszita vezér volt, a mozgalom lecsillapodása után azonban Zsigmond király zsoldjába állott. Később Utószülött Lászlót támogatta, s Erzsébet királynő a Felvidék kapitányává nevezte ki; azóta cseh zsoldosaival az egész Felvidéket uralma alatt tartotta.

A gyermek László III. Frigyes fogságában.

Mikor kiderült, hogy Ulászló meghalt a várnai csatatéren, a rendek a *gyermek László* hazahozatala érdekében tárgyalásokat kezdtek *III. Frigyes császárral*. Frigyes azonban az ifjú király örökösödési jogának elismerését kívánta a nemzettől, s megkoronáztatása után is udvarában akarta őt tartani a Szentkoronával együtt. Mindez sértette volna a nemzet függetlenségét és jövő érdekeit, ezért a követek dolguk végezetlen tértek haza a császártól.

Kormányzóválasztás.

A rendek azonban nem akarták az országot továbbra is fő nélkül hagyni, ezért kormányzót állítottak az ország élére. A kormányzónak nagyjából ugyanolyan *hatalmat* biztosítottak, mint a királynak, de mégis bizonyos *korlátozásokkal*. Nevezetesen : megszorították birtokadományozási jogát ; továbbá a maga választotta tanácsosokon kívül másik tanácsot is állítottak melléje, s ennek a véleményét is ki kellett kérnie. A kormányzói tisztre közakarattal a nemzet nagy fiát, *Hunyadi Jánost* emelték. Utóbb az országos főkapitányságokat is megszüntették s az egész végrehajtó hatalmat az ő kezében összpontosították. Viszont vele szemben is megújították az Albert király korában hozott határozatokat, vagyis az ország védelmét rája és a bandériumokra hárították.

A rigómezei vereség.

Kormányzóvá történt választása után Hunyadi szeretett volna Várnáért megfizetni a töröknek. Hadai azonban éppen az említett korlátozó intézkedések miatt nem bizonyultak elegendőnek. Másrészt *Brankovics György* idejében besúgta támadását a töröknek. Tetézte a bajt a *román* segédcsapatok megsemmisülése vagy megfutamodása. Igy a *Rigómező* — most már a magyarokkal szemben — új török diadal színhelye lett (1448). Magának Hunyadinak is menekülnie kellett, s Brankovics fogságába esett ; ez kihasználta a hős vezér helyzetét, s nagy váltságdíjat zsarolt ki tőle.

4. V. László uralkodása.

László kiszabadulása Frigyes császár fogságából.

Hunyadinak ekkor is és más alkalommal is azt kellett látnia, hogy a főnemesek irigységből és féltékenységből, a köznemesek pedig tunyaságból magára hagyják az ország érdekében kifejtett munkájában. Újra *tárgyalásba* bocsátkozott tehát Frigyessel a kis király és a Szentkorona kiadása ügyében. Mielőtt azonban megegyezésre kerülhetett volna a sor, az *osztrák rendek a magyarok és csehek* támogatásával oly erővel léptek fel, hogy a császár kénytelen volt Lászlót *kiszolgáltatni;* a Szentkoronát azonban visszatartotta (1452).

Hunyadi további hatalma.

A kis király — Magyarország, Ausztria és Csehország ura — azzal kezdte uralkodását (1452—1457.), hogy Hunyadi Jánost az ország *főkapitányává*, a királyi jövedelmek *főkezelőjévé* tette s megerősítette *erdélyi vajdaságában*. Igy az ország fölött való tény-

leges hatalom továbbra is Hunyadi kezében maradt. Ennél nagyobb jót nem is tehetett volna a gyermek király a nemzettel. Annál kevésbbé, mivel ő maga *Cillei Ulrik* nevelése alá került, aki egészen ferde irányba terelte nevelését. Cillei Ulrik idegenből származó főúr, Cillei Borbálának, Zsigmond király második feleségének unokaöccse volt. Igy közeli rokonság kapcsolta az ifjú királyhoz, akinek édesanyja Zsigmond és Cillei Borbála házasságából származott.

Az ifjú király

ferde nevelése.

Cillei Ulrik szándékosan úgy nevelte a kis királyt, hogy továbbra is magának és rokonságának, a Garai—Cillei-ligának biztosítsa azt az óriási hatalmat, melyet már Zsigmond óta élvezett. Ezért *léhaságra*, dorbézolásra szoktatta a tizenhárom éves gyermeket, s egyben azon mesterkedett, hogy kivonja Hunyadi János hatása alól. Még attól sem riadt vissza, hogy egyenesen Hunyadi személye ellen izgassa a királyt, s bizalmatlanná tegye a Hunyadi-ház iránt, mint amely szerinte a trónra tör és ellensége a királynak. Pedig Hunyadi János nem törekedett másra, mint a nemzet megmentésére, s erre a célra áldozta fel minden jövedelmét, végül még az életét is.

a Hunyadi-ház ellen való ingerlése.

A török készülődése Nyugat-Európa ellen.

Nándorfehérvár (1456). A török mintegy száz évvel azután, hogy megjelent a Balkánon, elfoglalta a kelet-római császárság fővárosát, Konstantinápolyt (1453.), s úgy látszott, hogy most már akadálytalanul vetheti rá magát Nyugat-Európára. A megrémült Nyugat készülődött a veszedelem ellen, de mint annyiszor, ezúttal sem tett semmit. A keresztény ügy védelme megint a *magyar nemzetre* várt, s maga a Szentszék is Magyarországba vetette bizodalmát. III. Calixtus pápa elrendelte, hogy naponként a déli harangszóra az egész keresztény világ a törökön veendő győzelemért imádkozzék, s *kereszteshábort* hirdetett. Terveit leghatásosabban a ferencesek népszerűsítették, mindenekelőtt a lángszavú és igéző hatású olasz, *Kapisztrán Szent János*.

a Szentszék tevékenysége.

Nándorfehérvár ostroma

II. Mohamed szultán Nándorfehérváron át akart utat nyitni Magyarországra. Ostrom alá fogta tehát a várat, és az új fegyvernemmel, erős tüzérségével kemény próbára tette falait. A védősereg azonban *Szilágyi Mihálynak*, Hunyadi sógorának parancsnoksága alatt hősi ellenállást tanusított. *Hunyadi* azonnal a vár felmentésére sietett. Saját hadseregén kívül csak az a kereszteshad állt rendelkezésére, melyet Kapisztrán Szent János toborzott Magyarországon és Dél-Németországban. A keresztesekből különösen kiváltak hősiességükkel a harmadrendi ferencesek, s halálraszántan küzdöttek perjelük vezetése alatt a pálos szerzetesek.

és felmentése.

Hunyadi, miután a török flotta szétverésével a Duna felől megnyitotta az utat, seregével együtt bevonult a várba, s megsokszorozta annak ellenálló erejét. Mindazáltal a török mármár kitűzte lobogóját a vár fokára, de a védők elszántsága

(Dugovich Titusz) végre is a kereszténveknek hozta meg a diadalt. A szultán temérdek emberének, ágyújának, hadiszereinek és hajójának elvesztésével valósággal úgy menekült el a vár alól.

Hunyadi és Kapisztrán halála.

A győzelem világraszóló hírnevet szerzett Hunyadinak és Kapisztránnak s nagy örömet a keresztény világnak. Az örömnek azonban nemsokára szomorú gyász lépett a nyomába : a hős Hunyadi áldozatául esett a várban kitört *pestisnek*, s két hónap mulva ugyanez a sors érte Kapisztrán Szent Jánost. Hunyadi Jánost a pápák az egyetemes kereszténység első hősének, Krisztus bajnokának és a hit pajzsának magasztalták, mi magyarok pedig egyik legnagyobb nemzeti dicsőségünket tiszteljük eszményi alakjában.

Hunyadi László. Hunyadi halála után újból érkeztek keresztes vitézek Magyarországra, s V. László folytatni készült a harcot a török ellen. Mindenekelőtt a királyi várakat akarta átvenni, mint ebben az időben minden hatalom alapját. De lehet, hogy «a király akarata» csak takaróul szolgált arra a célra, hogy a *Garai—Cillei-liga* a Hunyadiak kezéből minden hatalmat és tisztséget a maga kezébe ragadhasson. Kétségtelen, hogy Cillei *gyűlölettel* volt eltelve a Hunyadiak iránt, s közte és Hunyadi László — János fia — között izzó lánggal csapott föl a két tábor régi harca.

A Cillei-Hunyadi ellentét.

Cillei halála.

Ilyen előzmények után érkezett a király Cilleivel Nándorfehérvárra, a vár megtekintésére. Hunyadi László és nagybátyja, Szilágyi Mihály hódolattal fogadták, de fegyveres kísérete elől bezárták a kapukat. Másnap reggel Hunyadi László szemére lobbantotta Cilleinek sok ármánykodását, *vita közben* kardot rántottak, s Hunyadi emberei levágták Cilleit.

László kivégzése.

A király «megbocsátott» a Hunyadiaknak, s Temesváron az Oltáriszentségre esküdve testvéreiül fogadta Lászlót és öccsét, Mátyást. Környezete, bizalmasai azonban állandóan a testvérek ellen ingerelték ingatag lelkét, s nem nyugodtak addig, míg a Hunyadi-fiúkat Budavárába nem csalták s felségsértés és hűtlenség vétkéért halálra nem ítélték. Az ítéletet Hunyadi Lászlón a budai Szent György-téren végre is hajtották. Ez azonban országszerte oly nagy felháborodást keltett, hogy a király jónak látta a menekülést. Bécsbe, majd Prágába vonult s mindenüvé fogolyként hurcolta magával Mátyást. De nemsokára, hogy Prágába érkezett, meghalt hirtelen halállal (1457).

Mátyás elhurcolása.

II. HUNYADI MÁTYÁS KORA.

1. Mátyás királlyá választása és megkoronázása.

V. Lászlót nemzeti fejedelem követte a trónon, a nagy magyar hős fia: *Hunyadi Mátyás* (1458—1490).

A királyválasztás. A királyválasztó gyűlésre Rákoson összesereglett *köznemesek* rendkívüli érdeklődéssel várták a főurak tanácskozásának eredményét, s türelmetlenségükben elözönlötték Pest városát s a Duna jegét. Itt vették a hírt, hogy a *főnemesség* is az ő jelöltjük személyében egyezett meg, s kitörő örömmel kiáltották ki Mátyást az ország királyának (1458. január).

Az ifjú király erélye. A választott király korára való tekintettel — még egy hónap hiányzott 15. életéve betöltéséből — az országgyűlés kormányzót adott melléje nagybátyja, *Szilágyi Mihály* személyében. Mátyás azonban mindjárt trónraléptekor annyira a maga kezébe vett minden hatalmat, hogy Szilágyi jobbnak látta lemondani kormányzói tisztéről. De a fiatal király még többet is mert: *Garai Lászlót*, testvére egyik gyilkosát, letette a nádorságról, s édesatyjának régi hűséges barátját, Guti Ország Mihályt nevezte ki helyébe.

Főurak pártütése. Erélyes fellépése természetesen nem tetszett az elbizakodott főuraknak. Szilágyi és Garai vezetésével pártot ütöttek ellene s *III. Frigyes császárnak* ajánlották fel a koronát. A császár a pártütők támogatásával nyomban meg is indult Magyarországra, Mátyás azonban visszavonulásra, az elégedetleneket pedig hódolatra kényszerítette.

Egyesség Frigyes császárral. E lázadásnál nagyobb gondot okozott a királynak, hogy a *Szentkorona* még mindig Frigyes császár kezében volt. Nehezítette helyzetét az is, hogy a lengyel *Jagellók* Albert királlyal való rokonságuk címén szintén igényt tartottak a magyar trónra, s ugyanekkor a *török* a déli határokat fenyegette. E súlyos körülmények arra kényszerítették Mátyást, hogy engedményeket tegyen *Frigyesnek:* a császár 80.000 aranyért visszaadja a Szentkoronát, de Mátyás gyermektelen halála esetére örökösödési jogot nyer Magyarországra (Sopron, 1463). Mátyást nagyon bántotta az egyesség második része, s külpolitikájának egyik céljává éppen ennek megváltoztatását tette.

Giskra megtörése. Frigyessel egyidőben megoldotta Mátyás a Giskra-ügyet is. A cseh-huszita zsoldosvezér bandáit kiostromolta a megszállt felvidéki várakból és városokból, őt magát pedig hódolásra kényszerítette. Giskra a király *szolgálatába állott* hadaival együtt, s élete végéig megtartotta a vele kötött egyességet.

A koronázás. A király megkoronázására azonban még most sem kerülhetett a sor. A török ugyanis egyre feljebb haladt *Boszniában* s Jajca várát is elfoglalta. Mátyás sietett ezt visszavenni tőle, s csak ekkor — 1464. tavaszán — tétethette fejére *Szent István koronáját.*

2. Mátyás király külpolitikája.

Kis török háborúk. **A török háborúk.** Mátyás királlyá választását a Szentszék is hathatósan támogatta, mivel atyja török politikájának erőteljes folytatását várta tőle. A király uralkodásának első évtizedében ismételten meg is jelent a déli hadszintéren; nagyobb vállalatba azonban nem bocsátkozott, csupán az *Al-Duna—Száva* vonalát igyekezett biztosítani. Így visszavette Jajcát, a cseh háborúk után pedig Sabácot. Később Báthory István erdélyi vajdát és Kinizsi Pál temesi kapitányt küldte az Erdélyben pusztító törökök ellen, s ezek *Kenyérmezőn* fényes diadalt arattak Ali bég túlnyomó serege fölött.

Mátyás török Egészben véve tehát Mátyás tartózkodott nagyobbszabású vállalatoktól. *Tartózkodását* érthetővé teszi, hogy atyja tapasztalatai után nem bízhatott az egyetemes kereszténység megmozdulásában, a maga ereje pedig nem lett volna elegendő a török kérdés végleges megoldására. De az is valószínű, hogy az egész kérdés csak annyiban érdekelte, amennyiben közvetlen veszedelmet jelentett számára. Már pedig az ő korában lényegesen csökkent ez a veszedelem, mivel a török hatalmat ebben az időben belpolitikai küzdelmek kötötték le. Így a tetterős fiatal király vállalkozó szelleme másfelé, *Nyugaton keresett érvényesülést:* a cseh királyi méltóságra, s ezen mint választófejedelemségen át a német-római császári koronára törekedett. Mint reneszánsz fejedelem, hódításra és új meg új tartományok szerzésére vágyódott, akárcsak kortársai, pl. Frigyes császár és fia, Miksa. Ha ezirányú vállalkozásai több sikerrel járnak, ez talán török politikájának is más irányt adott volna.

és nyugati politikája.

Mátyás vállalkozásának indító okai. **A cseh háború** (1468—1478). Mátyás magyar királlyá választását nyomon követte Podjebrad György cseh királlyá tétele. Koronázási ünnepélyén megesküdött, hogy a huszitákat visszavezeti az Egyházba, de kezdettől fogva csak hitegette a Szentszéket. A pápa végül elvesztette türelmét és megfosztottnak nyilvánította koronájától. Ekkor a *cseh katolikus rendek* Mátyást kérték fel, hogy ragadjon fegyvert a huszíták és Podjebrad ellen. Ugyanezzel a kéréssel fordult hozzá *Frigyes császár* is, remélve, hogy ezúton sikerül visszaszereznie Csehországot a Habsburg-háznak. Jutalmul azzal kecsegtette Mátyást, hogy győzelem esetén «római királlyá» választatja.

A «római király» címét a megválasztott német királyok viselték római császárrá való megkoronáztatásuk előtt; utódaik megválasztását a császárok még a maguk életében iparkodtak elintézni, s így azokat már az elől életében megillette a «római király» elnevezés.

Mátyás szívesen hajlott Frigyes biztatására annál is inkább, mivel felesége, Podjebrad Katalin ekkor már nem élt, apósa pedig több ízben ellenséges magatartást tanusított vele szem-

Sikerek.

ben. Megszállta tehát *Morvaországot* és *Sziléziát*, mire a katolikus érzésű morva és sziléziai rendek királyukká választották. Mikor azonban Podjebrad meghalt, a cseh rendek nem őt, hanem Kázmér lengyel király idősebbik fiát, *Ulászlót* ültették a trónra, s a kétszínű Frigyes — most már Mátyás hatalmának megnövekedésétől tartva — szintén szövetségre lépett a lengyelekkel.

és sikertelenségek.

Magyar lázongás.

A lengyelek beavatkozása súlyos következményekkel járt Mátyásra nézve. A magyar rendek egy része neheztelt a királyra, amiért erős kézzel kormányozza az országot, és nyugati politikája miatt elhanyagolja a török elleni erélyesebb fellépést. Az elégületlenek tehát *Vitéz János esztergomi érsekkel* élükön felhasználták Mátyás nehéz helyzetét, s a lengyel király második fiát, Szent Kázmér herceget akarták magyar királlyá tenni. Ez be is vonult hadaival a Felvidékre, de Mátyás szétverte seregét.

Boroszló ostroma.

A magyarországi zavarok elsimulta után Mátyás a cseh-morva-sziléziai harctéren került veszedelembe : Ulászló és atyja *cseh és lengyel seregekkel* ostrom alá vette Boroszlóban. Ő azonban ezt a harcot is fényes sikerrel vívta meg. Boroszló környékét letarolta, az ellenség szállítmányait pedig elfogta, úgyhogy az ostromló hadak sem emberi, sem állati eleséghez nem juthattak. Végre is ők kezdtek alkudozást az ostromlott királlyal.

A háború eredményei.

Mátyás a török miatt nem vihetett ki nagyobb haderőt Magyarországból, s állandó számbeli kisebbségben kellett maradnia a cseh-lengyel seregekkel szemben. Ezért mérsékelte eredeti háborús célját, s kénytelen-kelletlen megkötötte az *olmützi békét* (1478). Ennek értelmében megtarthatta a kezén lévő cseh tartományokat : Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot ; maga Csehország azonban Ulászlóé maradt, s Mátyás csupán a cseh királyi címet viselte.

A hadüzenet okai.

Az osztrák háborúk (1477—1487). *Frigyes császár* ismételten cserbenhagyta Mátyást cseh háborújában s még szövetkezett is ellene a lengyelekkel. De még nagyobb sértést követett el azzal, hogy Ulászló segítségével a magyar koronát is magának akarta megszerezni. Végre Mátyás elvesztette türelmét s hadat üzent a császárnak. A háborútól legalább a soproni szerződés megváltoztatását remélte.

A háborúk eredménye.

Csapatai hamarosan bekerítették *Bécset* s még beljebb is hatoltak Ausztriába. Mielőtt azonban a háború elmérgesedett volna, a pápa *békét* létesített a szembenálló felek között. Frigyes minden jót ígért, de ezután is ellenség módjára viselkedett Mátyással szemben. Ezért a király ismételten megújította a hadműveleteket, egymásután meghódította az *osztrák, stájer és karintiai* várakat, s magát *Bécset* is bevette (1485). Ezzel oly nagy birodalomnak lett urává, mely Sziléziától Boszniáig s az Adriától az Oltig és a Keleti Kárpátokig terjedt.

Fáradozások Corvin János érdekében.

Ausztria meghódítása után nagyobb külpolitikai vállalatba Mátyás már nem bocsátkozott. Utolsó éveit arra igyekezett felhasználni, hogy a magyar urakkal elfogadtassa örököséül természetes fiát, *Corvin Jánost*, egy boroszlói polgárleánytól született gyermekét. Alkudozásokba bocsátkozott Frigyes császár leendő örökösével, *Miksa főherceggel* is, s hajlandó volt Ausztriát Sziléziával együtt átengedni a Habsburgoknak, ha lemondanak a soproni szerződésről és elismerik fiát a magyar trón örökösének. Mielőtt azonban tárgyalásai eredményre vezettek volna, az 1490. év virágvasárnapján Bécsben szélhüdés érte, s két napi szenvedés után meghalt Magyarország egyik legnagyobb királya.

Mátyás király birodalma.

3. Mátyás király államberendezése.

Kormányzat. A XV. század derekán a magyar rendiség ereje már olyan fokra emelkedett, hogy gátat vetett a középponti hatalom működése elé. Ám *Nyugat-Európa* uralkodói éppen ebben az időben építették ki az újkori nemzetállamokat, s ezt mindenütt a rendiség megtörésével és középponti hatalmuk megszilárdításával hajtották végre. Ezért is nevezi az egyetemes történet ezt a kort a reneszánszkori vagy másképp *korai abszolutizmus* korának. Mátyás is *korszerű nemzetállamot* akart szervezni országából s nem riadt vissza attól, hogy nyugateurópai

Abszolutista kormányzat.

példára elhárítsa útjából a rendi hatalom emelte korlátokat. Tartott ugyan országgyűléseket, de könnyen túltette magát a rendeknek adott ígéretein, ha ezt magasabbrendű célok érdekében hasznosnak látta. A királyi tanácsot lehetőleg háttérbe szorította, s az ország legfőbb vezetését kivette a rendi méltóságok — kincstárnok, erdélyi vajda, főispánok, udvari méltóságok — kezéből. Az ügyeket *saját kancelláriájába* vonta s tőle függő tisztviselőkkel intéztette.

Mint nyugati abszolutista kortársai — a francia VII. Károly, Tudor Henrik, Katolikus Ferdinánd — Mátyás is mindenekelőtt a hadügy és pénzügy tekintetében igyekezett magát függetleníteni a rendektől.

Zsoldos katonaság hazánkban és Európában.

Hadügy. Mátyás király zsoldos hadakkal vívta meg háborúi sorozatát. Külföldi vállalataikban már *Anjou-királyaink* is fogadtak zsoldosokat, s mindinkább erre kényszerítette a magyar középponti hatalmat a nemesség húzódozása a katonáskodástól. Ebben az irányban haladt *Nyugat-Európa* is, sőt itt már egészen kialakult a zsoldos hadszervezet. Fejlődését siettette a pénzgazdálkodás előrehaladottsága s a tüzi fegyverek alkalmazása, ami huzamosabb kiképzést és gyakorlatot igényelt.

Állandó zsoldos hadsereg.

Atyjától eltérően Mátyás már nem háborúról-háborúra fogadta zsoldosait, hanem állandósította és hivatásos katonasággá szervezte őket. Hadseregének cseh, morva és rác tagozata mutatja, hogy katonáit nem csupán magyarokból toborozta. Magához csalogatta a folytonos háborúskodásban élő és így jó katonákká nevelődött cseh zsebrákokat és vezéreiket, köztük a hírhedt *Giskrát is egész hadinépével*. Élete végén zsoldos hadai főparancsnoki tisztét «a fekete» Haugwitz János töltötte be, s erről kezdték zsoldos hadát «*fekete sereg*»-nek nevezni.

Fegyvernemek.

Lovassága nehéz és könnyű fegyverzetű csapatnemekre oszlott. A nyugati harctereken a nehéz lovasság, a törökkel szemben a neki megfelelő könnyű lovasság jutott nagyobb szerephez. A *gyalogosok* közül az íjjal és kopjával felszerelt könnyű fegyverzetű csapatok, valamint a puskások feladata a támadás, a pajzsos és páncélos nehéz gyalogságé pedig — akárcsak a török janicsároké — a védekezés volt. A harmadik fő fegyvernemet, az Itáliából és Franciaországból kiinduló *tüzér* «mesterséget», már Nagy Lajos királyunk is alkalmazta itáliai hadjárataiban. De az ágyú olyan tökéletlen volt még, hogy Mátyás király hatásosabbnak találta az ókorból örökölt középkori ostromlógépeket. A szárazföldi hadsereget dunai *hajóhad* egészítette ki, ez állítólag negyedfélszáz hajóból állott.

Pénzügy. Mátyás király sokágú belső és külső politikája szinte kimeríthetetlen kincstárt igényelt. Ennek ellenére sem terhelte új adóval az országot, hanem csak az elődei alatt szétzilált jövedelmeket szedte rendbe: a regalékat, a bányajövedelmet, a harmincadot s a kamara hasznát (kapuadót). Mivel

azonban az egyes adónemek alól sokan szereztek mentességet, eltörölte azokat, és a helyükbe állított új adónem alól senki sem kapott felmentést. Így lépett a kamara haszna helyébe a *királyi fiskus (kincstár) adója*, a harmincad helyébe a *koronavám*. E «rendes» adók mellett szinte évről-évre rendkívülit is vetett ki, a *subsidiumot* (segélypénzt). Jövedelmei azonban még így sem voltak elegendők hadi kiadásaira sem, annál kevésbbé fényes udvartartására s művészi kedvteléseire. Mindennek csak azért tehetett eleget, mert háborúiban a *pápák* állandó támogatását élvezte, s a *Hunyadi-vagyon* óriási bevételeket biztosított számára.

Régi és új adók.

Egész pénzügyi politikájának azzal vetett biztos alapot, hogy az ország *gazdasági életét fellendítette* s így képessé tette a megsokszorozódott államháztartás terheinek viselésére. Uralkodása anyagi művelődés tekintetében az Anjouk korának folytatása volt, s ezzel együtt Magyarország gazdaságtörténetének legfényesebb korszakát jelenti. Különösen *ötvösiparunk* emelkedett magas színvonalra; de sok pénzt forgalmazott a bőripar is, mert kereskedőink egész Európát bejárták a magyar irhával.

Anyagi művelődés.

Igazságügy. Mátyás király országvezetésének szelleme arra irányult, hogy az erősek túlkapásaival szemben megvédje és erősítse a gyengéket. (*«Mátyás, az igazságos».*) E végből a törvénykezésben is azt az elvet alkalmazta, amelyet a kormányzatban követett: az igazságszolgáltatást is belevonta *királyi kancelláriája* munkakörébe s tisztviselőivel intéztette. Ebből az elvből kifolyólag eltörölte a nádor vidéki vándorbíráskodását, s a nádor bírói működését a királyi udvari bíróságok keretébe illesztette.

Központosítás.

Udvari bíróságok.

Ekkor fejlődött ki a királyi udvarban a *királyi tábla* társas bírósága. Ez már nemcsak időlegesen, hanem állandóan működött, s ülésein az igazságügyi királyi helytartó (locumtenens), a királyi személynök (personalis), a nádor vagy az országbíró elnökölt. A táblától a *királyi kúriához* lehetett fellebbezni; itt maga a király ítélt a királyi tanácsból kiválogatott bírótársakkal.

Vidéki bíróságok.

Ez udvari bíróságok mellett természetesen fennmaradtak az alsóbbrendű bírói hatóságok is, úgymint az *úriszék* és a *városi*, illetőleg *vármegyei törvényszék:* sedria (= sedes iudiciaria). Ennek tagjai — az alispán, a szolgabírák, az esküdtek — a módosabb középnemesek közül kerültek ki.

A nádori cikkelyek.

A nádori méltóság. Utolsó éveiben Mátyás mindent elkövetett, hogy *Corvin Jánosnak* biztosítsa a koronát. Ezért tette meg leghűségesebbnek tartott emberét — Zápolyai Imrét — az ország nádorává s szinte korlátlan hatalmat adott a kezébe, hogy ennek birtokában trónra tudja ültetni János herceget. E szerint a nádor az ország főkapitánya és főbírája, közvetítő a király és a rendek között; a távollevő király helytartója; a király

halála után — ha nincs fiúörököse — összehívja a királyválasztó országgyűlést, s ezen ő adja le az első szavazatot; a kiskorú királynak ő a gyámja. Ezek a «nádori artikulusok» (1485.) nem érték el azt a célt, melyet Mátyás szánt nekik, hazánk történetének későbbi folyásában azonban alapvető jelentőséget nyertek.

4. Mátyás korának szellemi műveltsége.

A humanista fejedelem. A keresztes hadjáratok nyomán új világszemlélet szorította háttérbe a középkor természetfölötti gondolat- és érzésvilágát: a csupán *természetes emberi* életet hirdető humanizmus. A humanista szellem az olasz városokban fejlődött ki, s középpontjává, e korszak Athénjévé *Firenze* lett. Nagyot lendült a humanista tudomány Konstantinápoly török kézre jutása (1453.) után. Az Itáliába menekült görög tudósok ugyanis az olaszokkal vetélkedve kutattak ókori klasszikusok után, mert bennük találták meg világnézetük «evangéliumát».

Humanizmus és humanisták.

Hazánkat már az *Anjouk* korában megérintette a humanizmus szele, s így előbb talált nálunk otthonra, mint francia vagy német földön. A virágzás fokára azonban csak *Mátyás* király emelte. Nagy szerepe volt a magyar humanista-reneszánsz életforma kialakításában Mátyás király második feleségének, *Aragóniai Beatrixnek*, Ferdinánd nápolyi király leányának is, de Mátyás a humanizmust már *Vitéz János* püspök nevelése alatt szívta magába. Király korában is olasz humanistákkal vette magát körül; udvarában élt Ugoletti, mint könyvtárosa; az egyetemes műveltségű Galeotti, a királyról szóló anekdoták feljegyzője, továbbá Bonfini történetíró és mások.

A humanizmus Magyarországon.

Mátyás maga is egész életében újabb és újabb *tanulmányokon* művelte elméjét s teljes erkölcsi és anyagi erejével szolgálta a művelődés ügyét. Egyetemet is állított Pozsonyban a humanista tudományosság, elsősorban a görög nyelv és a természettudományok ápolására. *(Academia Istropolitana.)* Elhunytával azonban az egyetem élete is végetért.

Mátyás, a humanista fejedelem.

A Bibliotheca Corvina. Mátyás művelődési politikájának még beszédesebb alkotása volt világhírű könyvtára, a Bibliotheca Corvina. Az első nagy nyomtatott könyv, a Gutenberg-biblia megjelenése után még húsz év sem telt el, s már Budán működött nyomda, az Itáliában tanult *Hess Andrásé*. Mátyás király azonban kora nyomtatványainál *(incunabulumok)* többre értékelte a kéziratos könyvet, s a reneszánsz fejedelmek módjára ő is legnagyobbrészt díszes *kódexeket* vásárolt és iratott könyvtára számára. A legkiválóbb munkák képviselték az egyházi és világi irodalmat, az ókori klasszikusokat és a korabeli humanistákat. Magyar nyelvű könyvek is gazdagították könyvtárát, de ezekből nem maradt ránk semmi. A Corvina könyvállományát

Ősnyomtatványok és írott kódexek.

hozzávetőleg sem tudjuk megállapítani, forrásaink szerint 500-tól többezerig terjedhetett.

A kódexeket főkép Itáliában *másolták* és díszítették miniatura-képekkel, de a budai várban is nagy műhelyben dolgoztak a másolók és *miniátorok*. A kéziratokat, a külföldön másoltakat is Budán *kötötték* be selyembe, bársonyba s a király címerével, dús aranyozású gyöngysorkeretekkel s ezüst- és aranykapcsokkal ékesítették.

A kódexek kiállítása.

Ez a kincseket érő gyüjtemény Mátyás halála után részint *osztrák*, részint *török* kézen elkallódott, vagy elpusztították a viszontagságos évszázadok. Ma mintegy 170 Corvin-kódexet ismer a világ, ebből körülbelül 45 esik Magyarországra.

A könyvtár sorsa.

A képzőművészetek. Mint a nagy király könyvtárát, úgy képzőművészeti alkotásait sem kímélte meg az idő. Olasz, dalmát, lombard építészek és kőfaragók egész csapata dolgozott pedig Magyarországon, hogy a képzőművészetek területén is diadalra vigye a reneszánsz kultúrát. A pompaszerető fejedelem a királyi *paloták és díszkertek* egész sorát építtette a Duna partján Budától Bécsig. A budai *királyi palota* külső és belső szépségét, szobrait és domborműveit a kortársak nem győzték eléggé magasztalni. Mindebből azonban alig maradt fenn egyéb, mint néhány márványtöredék.

A király építkezései.

A király példáját mind a könyvgyüjtésben, mind az építészetben követték a főnemesek, de méginkább az egyetemeken tanult főpapok. Egész fejedelmi méreteket öltött *Bakócz Tamás* esztergomi érsek műpártolása. Ő építtette az esztergomi Bakócz-kápolnát. Ugyancsak az ő áldozatkészsége mentette meg Mátyás király műkincseiből az ú. n. Kálváriát, a francia és olasz ötvösművészetnek e világhírű remekét.

A főpapok műpártolása.

5. Mátyás király jellemzése.

Mátyás király a hatalomnak olyan magas fokára emelte nemzetét, aminőt soha többé nem ért el. Ezért alakja úgy rögződött bele a köztudatba, mint a *magyar erő és hatalom, a nemzeti nagyság és dicsőség megtestesítője*. Ez a gondolat már csak azért is mélyen belegyökerezett a nemzet lelkébe, mivel Mátyás után soha többé nem lépett nemzeti király a magyar trónra.

Az eszményi király.

E mellett a nagy király egyénisége magában is elég erős és színes hozzá, hogy állandóan foglalkoztassa a magyar elmét, szívet és képzeletet. Erős kézzel kormányozta országát, de népe az igazságos jelzőt illesztette neve mellé. Alig mult el egy esztendeje is hadakozás nélkül, de a könyvet és tudományokat tábori sátrában sem tudta nélkülözni. Hadi vállalatait a harcoló katona áldozatos igénytelenségével vívta, de műpártolása és pompaszeretete világhírre emelte nevét. Egész lelkével hata-

Mátyás egyénisége.

lomra, győzelemre, dicsőségre vágyott, szerette a pompát s fényes udavari életet teremtett maga körül. De mint humanista-reneszánsz lélek is megmaradt vallásosan katolikusnak, tisztelettel és ragaszkodással viseltetett az Egyház feje iránt s jellem tekintetében is felette állt kora legtöbb uralkodójának. Nem származott fejedelmi családból, és mégsem volt a magyarnak nála fejedelmibb királya és parancsolóbb ura. Hadi tudományával és személyes bátorságával országokat igázott le, és mint diplomata távoli és közeli államokat tudott megnyerni politikájának. S ami mindent magában foglal: a középkor végén Európaszerte ébredező *nemzeti öntudatnak* a magyar királyi trónon ő volt első megszemélyesítője, s mint korszerű uralkodó, a magyar államot ő illesztette bele az *újkori európai államrendbe*. Az már nem rajta múlott, hogy munkájának nem akadt folytatója, sőt fenntartója sem.

Alakja élni fog, míg a magyar dicsőség és hatalom, a nemzeti önrendelkezés és európai műveltség érték lesz a magyarság szemében.

C) *Az ország romlása a Jagellók korában.*

I. JAGELLÓ, II. ULÁSZLÓ URALKODÁSA.

1. A királyválasztás. A főnemesség hatalmaskodása. Mátyás király dicsőséges uralkodására Magyarország történetének egyik legszerencsétlenebb korszaka következett. Királyválasztásával a nemzet lelépett arról a nyugateurópai útról, amelyen Mátyás király állami és kulturális életét vezette. E helyett azt az irányt tette magáévá, amelyet e kor szláv államai követtek: a fegyelmet és közérdeket nem ismerő *rendi uralom* elvét. Ezen az úton a nemzet ereje rohamos hanyatlásnak indult, s néhány évtized után oda jutott Magyarország, hogy puszta létéért kellett századokig tartó élet-halálharcot vívnia.

A királyválasztás szempontjai.

Mátyás halála után fia, *Corvin János*, Jagelló Ulászló cseh király, Mátyás volt ellenfele, és a soproni szerződésre támaszkodva Frigyes császár fia, *Miksa* osztrák főherceg követelte a koronát. Corvin János kezében tartotta az óriási terjedelmű Hunyadi-birtokokat és az ország legerősebb váraít; de a legtöbb nagyúr cserbenhagyta, s az Ulászló-pártiak szétverték a tehetetlen és habozó herceg seregét. A trónra aztán *II. Ulászlót* ültették. (1490—1516).

A trónkövetelők.

Külpolitikai szempontból Ulászlót az a remény ajánlotta, hogy mint cseh s talán majd egyúttal lengyel király is elegendő erőt fog nyujtani a *török veszedelem* leküzdésére. A belpolitika szempontjából viszont Ulászló elég *gyengének* látszott az urak előtt arra, hogy vele szemben ismét vissza tudják szerezni a Mátyás király alatt megnyirbált régi hatalmukat.

Ulászló választásának okai.

Már a *választási feltételeket* is úgy szabták meg, hogy a belügyekben és a külpolitikában egyaránt az övék legyen a döntő szó, s az országtanács fölébe kerüljön a királyi hatalomnak.

2. A király gyöngesége. A király valóra váltotta az uraknak ama reményét, melyet gyöngesége iránt tápláltak: tehetetlen uralkodónak bizonyult külső és belső politikájában egyaránt.

Egyesség Miksa főherceggel.

Már uralkodásának első évében kihívta maga ellen a nemzet, elsősorban a köznemesség haragját. *Miksa* ugyanis igényeinek érvényesítésére haddal vonult be az országba, s Ulászló nemcsak Mátyás király ausztriai hódításait adta neki vissza, hanem a trónt is odaigérte arra az esetre, ha fiörökös nélkül halna meg. (*Pozsonyi szerződés*, 1491.) De nemcsak Ausztria veszett el, Ulászló a cseh tartományokat természetesen a cseh koronához csatolta vissza.

A fekete sereg szétbullása.

Megszűnt Mátyás hatalmának alapja, erős hadserege is. A fekete sereget sem a király, sem a rendek nem fizették; mikor aztán zsákmányolni kezdett, *Kinizsi Pál szétverte*. A Mátyás-féle egy forint rendkívüli adót az urak eltörölték; majd azzal állították vissza, hogy maguk fogják azt jobbágyaiktól beszedni s a pénzt saját bandériumaikra fordítják. *A befolyó jövedelmeket* azonban nem fordították a bandériumokra, viszont a királyt megfosztották jövedelmeinek igen jelentős részétől. Igy Ulászló még udvartartásáról sem tudott kellőkép gondoskodni, annál kevésbbé az ország védelméről.

az adójövedelmek elkallódása.

A pénzkezelésben más tekintetben is súlyos visszaélések történtek, s örökös pénzzavarában Ulászló bérbe adta a *vámok* nagy részét, úgyszintén a besztercebányai *rézbányákat* is. Ez utóbbiak az augsburgi *Fuggerek* kezébe kerültek, s a magyar állam helyett ők lettek a nyugateurópai rézpiac urai.

A király pénzzavarai.

3. A fő- és köznemesség pártküzdelme. «Dobzse László» csak névlegesen uralkodott az országon, s vele szemben — akárcsak Hunyadi Mátyás előtt — *főúri ligák* kerítették kezükbe a hatalmat. Annyival is inkább, mivel a főurak nemcsak a királyi hatalmat kötötték gúzsba, hanem a *köznemesség* érvényesülése elé is akadályt állítottak. A választási feltételekben csak a maguk jogairól gondoskodtak, s meg sem említették a köznemeseket. Ebbe a köznemesek természetesen nem nyugodtak bele, s ádáz küzdelem indult meg a fő- és köznemesség között. Mindegyikük kizárólagos uralomra, a másik fél hatalmának megsemmisítésére törekedett, s versengésük közepett hiányzott a királyi tekintély, mely kiegyeztette volna a szembenálló érdekeket.

Versengés a hatalomért.

Eleinte — Corvin János vezetése alatt — a köznemesség éppen nem tudott számának megfelelő szerephez jutni. Több

Zápolyai János a köz-

nemesség élén.

eredményt ért el János herceg halála után új vezére, *Zápolyai János* támogatásával. Ez a hatalmas főúr a királyi koronára vágyódott, s hatalmi törekvéseit akarta érvényesíteni a köznemesi párt élén. A szövetkezés eredményeként a köznemesség visszavívta azt a régi jogát, hogy résztvegyen a *királyi tanácsban*, s jelenléte nélkül a király ne adományozhasson tisztségeket.

A rákosi határozat.

Többségében a köznemesség szavazta meg a rákosi országgyűlés végzését is (1505.) ; e szerint, ha Ulászló fiörökös nélkül hal el, mást, mint *nemzeti királyt* soha többé nem választanak. Ulászlónak azonban fia született, Lajos. Ekkor Miksa császár és Ulászló kölcsönös *házasságokkal* akarták biztosítani ivadékaik számára a magyar koronát ; Lajos herceget Miksa leányunokájával, Mária főhercegnővel jegyezték el ; viszont Miksa fiunokája, Ferdinánd főherceg, Annának, Ulászló leányának lett jegyese.

A Jagellók és Habsburgok családi kapcsolatai.

4. A parasztlázadás (1514). A fő- és köznemesek a saját külön érdekkörükben sokszor szembenálltak egymással, de a közös nemesi előjogok védelmében mindig egyek voltak. Különösen az alsóbb néposztályokkal szemben érvényesítették kíméletlenül jogaikat, s nem könnyítették, hanem inkább egyre súlyosbították azok terheit. Európaszerte egyaránt keserves volt a jobbágy helyzete, s egymást érték a *parasztlázadások*. Mátyás király jobbágyvédő uralma után nálunk is hasonló állapotok következtek be s hasonló gyümölcsöket termettek.

A jobbágyság helyzete Európában és Magyarországon.

Keresztes had gyülekezése a török ellen.

X. Leó pápa a kereszténység és nem utolsó sorban Magyarország védelmére keresztes hadjáratot akart indítani a török ellen. Az erre vonatkozó pápai bullát *Bakócz Tamás* esztergomi érsek ki is hirdette az országban. A humanista-reneszánsz világ azonban már nem érezte a keresztény összetartozandóságot, s Bakócz hívására csak jobbágyok és egytelkes nemesek vették fel a keresztet. Alkalmasabb vezér hiányában az érsek *Dózsa György* székely nemest állította a tömeg élére ; ezt azonban nem élelmezték kellőkép, s Dózsa nem tudta fegyelemben tartani. A forradalmi hangulat láttára Bakócz feloszlatta a sereget, de már elkésett vele. A mintegy százezernyi had az urak ellen fordult, s gyilkolva, rabolva végigdúlta az egész Alföldet Pesttől Temesvárig. Pusztításainak *Zápolyai János* erdélyi vajda vetett véget és a lázadás vezérét kegyetlenül kivégeztette.

Parasztforradalom

és megtorlása.

Az 1514-i országgyűlés azzal büntette a jobbágyokat, hogy megfosztotta őket *szabad költözködési joguktól* s ezzel a valóságos szolgaság állapotába vetette őket földesurukkal szemben. A kegyetlen büntetés magának a nemzet egyetemének ártott legtöbbet. A társadalmi helyzetet ugyanis nemhogy javította volna, ellenkezőleg, még jobban elmérgesítette, s a jobbágyokat valósággal kirekesztve a nemzeti közösségből, magát a nemzeti társadalmat gyöngítette meg.

5. A Tripartitum. A jobbágyokra vonatkozó határozat mindjárt belekerült abba a jogi-könyvbe is, melyet ugyanezen az országgyűlésen mutatott be szerzője, *Verbőczi István* királyi ítélőmester (1514). A jogi-könyv, melyet hármas beosztásáról Tripartitumnak (Tripartitum iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae) neveznek, a magyar szokásjogot és perrendtartást volt hivatott összefoglalni. Verbőczi mint a köznemesek egyik vezére, a köznemességre lehetőleg kedvezően fogalmazta meg tételeit. Igy került bele könyvébe az a jogszabály, hogy minden főpap, báró, mágnás és (köz)nemes egyenlő jogokat élvez, s egy és ugyanazon törvény alatt áll. Ez a tétel nyilvánvalóan ellenkezett a valóságos állapottal, így különösen a familiaritással, mely hűbéri alárendeltséget teremtett a nemesi társadalomban. Az «*egy és ugyanazon nemesség*» (una eadem nobilitas) jelszava azonban halálos sebet ütött a familiaritas intézményén és útját állta annak, hogy a köznemesek a főurak szolganépévé süllyedjenek.

A Hármas könyv legfőbb tételei :

a nemesi jogegyenlőség,

Másik nevezetes része a Hármaskönyvnek az a fejezet, mely a köznemesség államelméletét, a *Szentkoronáról szóló tanítást* tartalmazta. A Szentkorona-tannak Verbőczi-féle megfogalmazása felbonthatatlan kötelékkel kapcsolt bele minden nemest a nemzeti közösségbe, s a főurak és köznemesek viszálykodásában, valamint a török világ szétszakadottságában biztosította a *magyar nemzettest egységét*.

a Szentkoronatan,

A nemesség *sarkalatos jogait* a Hármaskönyv négy pontban állapította meg : a nemes törvényes ítélet nélkül nem tartóztatható le ; csak a koronás királynak tartozik engedelmességgel ; birtokaival szabadon rendelkezik, utánuk semmi adót nem fizet, hadbavonulni is csak az ország védelmében köteles ; nemesi jogai védelmében ellenállhat a szabadságait sértő királynak.

a nemesség jogai.

A Tripartitumot az 1514-i országgyűlés helyeselte, a király is elfogadta, de a főnemesség érthető közbelépésére nem látta el királyi pecséttel s nem is hirdette ki. Igy törvénykönyvnek ugyan nem nevezhető, de törvényhozásunk és bírói joggyakorlatunk s általában a nemzet köztudata mindig *szokásjogi forrásnak* tekintette. Mint ilyen belekerült a Magyar Törvénytárba (Corpus Iuris Hungarici) is (1628).

A Hármaskönyv jogforrás értéke.

II. JAGELLÓ, II. LAJOS KIRÁLY URALKODÁSA.

1. Belső anarchia és külső veszedelem. II. Ulászlót a magyar és cseh trónon egyaránt *II. Lajos* (1516—1526.) követte. A tízéves gyermek, de a melléje állított királyi tanács sem tudta megállítani az országot abban a hanyatlásban, melynek Mátyás után nekiindult. Nagybátyja, *Brandenburgi György* éppoly rosszul nevelte a kis királyt, mint annak idején Cillei Ulrik

A gyermekkirály alkalmatlansága.

V. Lászlót. Igy Lajos nem tanulta meg a fegyelmezett munkát s inkább a *léha szórakozásokat* kereste. A királyi tanács pedig ugyanazt a torzsalkodást folytatta a maga kebelében, mint a fő- és köznemesi párt már évtizedek óta.

Fejetlenség és fegyelmezetlenség.

Ily körülmények közt oly anarchia harapódzott el az országban, mint még soha. A *középponti hatalom* mintha teljességgel elenyészett volna, a rendiség pedig képtelen volt irányítás nélkül felismerni és munkálni az ország érdekeit. Egymásután tartották az országgyűléseket, de ezek meddők és hatástalanok maradtak. Bármit rendeltek ugyanis az ország pénzügyi orvoslására s a végvárak védelmére, a *rendelkezésekkel senki sem törődött*, maguk a törvényhozók sem. Igy a Mátyás alatt megerősített végvárak romlásnak indultak, s II. Szulejmán szultán könnyűszerrel foglalta el *Sabácot, Zimonyt és Nándorfehérvárt* (1521).

A török veszedelem és Nyugat-Európa.

A veszedelem annál nagyobb volt, mivel a külföld támogatására sem lehetett számítani. Követeink ismételten jártak segélyért *Németországban*, de ennek érdeklődését teljesen lekötötte Luther mozgalma és a franciákkal vívott háború. Igy *I. Ferenc francia király* harca az alakulóban levő Habsburg-nagyhatalom ellen eleve megfosztotta hazánkat még a Habsburgok támogatásától is; pedig kettős házasságuk révén kilátásuk nyilt arra, hogy ők lesznek a magyar trón örökösei.

A Szentszék támogatása.

Egyedül a *pápaság* állott a veszélyeztetett Magyarország oldalára. A Szentszék is hiába fáradozott ugyan keresztes hadjárat szervezésén, de legalább nagy *összegeket* küldött zsoldoshad fogadására, s megengedte, hogy az egyházak átadják arany-, ezüsttárgyaikat a háború céljaira. VII. Kelemen pápa külön követet is küldött az országba *Burgio Antal* személyében, s ettől kezdve a mohácsi csatáig ő lett a védelmi törekvések középpontja és mozgatója. Nem elégedett meg az állandó intéssel és biztatással, hanem a pápai segélypénzekből maga is fogadott zsoldosokat az ország megmentésére. Sajnos, a rendek még az utolsó pillanatban is a hatalmon civódtak s a nádorságon marakodtak akkor, amidőn a nagyvezír már megindult az ország felé.

2. A mohácsi vész és okai (1526. augusztus 29.). A nagyvezír bevette a déli határnak immár egyedüli várát, Péterváradot, s megnyitotta az utat a szultán hadainak.

A szembenálló felek erőviszonyai

A király nem sokkal előbb indult el Budáról. A közvetlen veszedelem hírére általános felkelést hirdetett, de csak mintegy 25.000 fegyveres gyülekezett össze a tolnai táborban, és ennek egyharmadát is idegen zsoldosok — lengyelek, németek, morvák — alkották. Ezzel szemben Szulejmán szultán legalább 75.000 főnyi katonasággal és 150—200 ágyúval rendelkezett. E *háromszoros túlerővel* kellett felvennie a küzdelmet a magyar hadseregnek, amelynek még alkalmas vezére sem akadt. Szükségből, mivel senki sem akart vállalkozni, *Tomori*

Vezérhiány.

Pál kalocsai érseket állították a hadak élére. Ezek pedig nagy harcikedvvel eltelve maguk kezdték a támadást a nélkül, hogy bevárták volna a sereggel közeledő Zápolyai János erdélyi vajdát.

A csata lefolyása.

A csata biztatóan indult, de csakhamar súlyos vereségre fordult; a török derékhad nemcsak felfogta a támadást, hanem hamarosan szét is szórta a gyenge hadakat. A kétórai tusából a magyar seregnek alig fele tudott megmenekülni. A király vitézül harcolt, de menekülésében sebesült lovával a Csele-patak torkolatánál az ingoványba süppedt. Ott veszett Tomori is több püspöktársával és sok főnemessel együtt. A török pedig ellenállásra nem találva, Budára vonult, kirabolta Mátyás király palotáját és végigpusztítva az Alföldet, kitakarodott az országból.

A csatavesztés okai.

A mohácsi csatavesztés több volt véletlen hadi szerencsétlenségnél. Könnyen megtaláljuk okát abban a körülményben, hogy a nemzeti élet már Mátyás király halála óta nélkülözte az *államfenntartó erőnek* úgyszólván minden feltételét.

Mindeddig királyaink erős keze emelte hatalomra hazánkat; Mátyás utódai azonban csak névleges fejei voltak az országnak, s a *tunya, tehetetlen uralom* alatt szétmállott a nemzet erkölcsi és anyagi ereje. S történt ez akkor, amidőn a *humanista-reneszánsz világnézet* amúgy is megrontotta a nemzetfenntartó magyar jellemet, s önzővé, pénzhajhászóvá silányította. Az egyházi és világi *főurak* főgondja nem a haza megvédésére, hanem a hatalom megtartására és vagyongyüjtésre irányult. Hatalomra törekedett a *köznemesség* is, de még nagyobb bűnt követett el azzal, hogy nem szállott hadba, mikor már a végső veszedelem fenyegette az országot. Legszembeszökőbbé tette az ország gyöngeségét *a pénzügy ziláltsága*, mit a fő- és köznemesség áldozatkészségének hiánya, a királyi pár pazarlása s a jobbágyosztály teljes leszegényedése okozott. Ennek következtében a honvédelem legelemibb dologi feltételei is hiányoztak.

Ezek a bűnök és mulasztások idézték elő a mohácsi csatavesztést, s ezek terelték a nemzetet arra a keserves útra, melyen Mohács után járnia kellett.

HATODIK SZAKASZ.

Az ország feldarabolásának kora.

I. EURÓPA A MOHÁCSI VÉSZ KORÁBAN.

1. A mohácsi vész következményei. A mohácsi vereség sokkal többet jelentett a magyarság számára egyszerű csatavesztésnél. Következményeiben *másfélszázados török megszállást* vont maga után, s ezzel együtt pótolhatatlan vérveszteséget s szellemi és anyagi értékeink pusztulását.

Megszállás.

A nemzet azonban megalkuvás nélkül felvette a harcot önmagáért és Európáért, a *Nyugatért és a kereszténységért*. Vállalkozása példa nélkül áll Európa történetében: csekély számaránya ellenére évszázadokon át védelmezte az egyetemes keresztény művelődést egy világhatalommal szemben. Kiállása annál nagyobb dicsőséget jelent számára, mivel a tőle védelmezett *nyugati népek* részéről alig részesült támogatásban. A *Szentszék* ugyan továbbra is magáénak tekintette Magyarország ügyét, s minden tőle telhetőt megtett érdekünkben; de rajta kívül csak a Németbirodalom s az osztrák örökös tartományok segélyezték hazánkat, s itt-ott egyes olasz fejedelmek és a spanyolok nyujtottak valamit. A többi európai állam nem érezte a közvetlen veszedelmet s nem is igen törődött vele.

Magyarország önfeláldozása.

Európa hálája.

Európa magatartásának magyarázatát két körülményben kereshetjük: a Habsburgok körül bonyolódó nemzetközi politikában és a nyugati keresztény világ kettészakadásában.

2. A Habsburg-család nagyhatalma és az ellene irányuló törekvések. A Habsburgok a XVI. század elején óriási hatalomra tettek szert. *Miksa* császár Merész Károly leányának, Burgundi Máriának kezével megszerezte családjának Németalföldet és Franche-Comtét, vagyis a keleti (német) Burgundiát. Fia, *Szép Fülöp*, Katolikus Ferdinánd és Izabella leányát vette feleségül, és hozományképen megkapta vele Spanyolországot, Nápolyt, Szicíliát, Szárdiniát és az amerikai gyarmatokat. Mindezek az országok az osztrák örökös tartományokkal és Németországgal egyetemben Szép Fülöp fiának, *V. Károly császárnak* (1519—1556.) a kezében egyesültek. Ehhez járult még, hogy a Jagellók kihalása után Magyarország és Csehország V. Károly császár öccsét, *Ferdinándot* választotta

Birtokgyarapító Habsburgok.

királyává, s így a Habsburg-család egész világbirodalomnak lett urává.

A Habsburgoknak e roppant hatalma természetszerűleg féltékenységet támasztott nyugat és kelet felől egyaránt; ott főkép a franciák, itt a törökök részéről, s V. Károlynak mind nyugat, mind kelet felé háborúkat kellett viselnie. *I. Ferenc* francia király Velencével, Milánóval együtt a pápát is szövetségbe vonta a már Itáliát is fenyegető habsburgi tervek letörésére (cognaci liga, 1526.), másrészt támadásra biztatta a szintén féltékenykedő, világhatalomra áhítozó *törököt*. Így indította meg Szolimán szultán hadait Magyarország ellen, hogy aztán rajta keresztül Ausztria ellen vonulhasson.

Francia és török féltékenység.

A hatalmaknak e külpolitikai érdekellentétei vetették oda hazánkat a töröknek, melyet természetes hatalomvágya amúgyis folytonos hódításra ingerelt.

3. A protestáns hitszakadás. A keresztény Európa azért sem sorakozott fel a «pogány» veszedelem ellen, mivel önmagában is meghasonlott: a legtöbb állam erejét a reformáció és a vele kapcsolatos belső egyenetlenségek foglalták le. Németországban a lutheranizmus, Svájcban a kálvinizmus, Angliában az anglikánizmus született meg, s az új vallások idővel Európa egyéb államaiban is elterjedtek. Svédország, Finnország, Dánia és Norvégia lutheránussá lett, Skóciát és Hollandiát a kálvinizmus hódította meg, s ugyanez szerzett híveket Franciaországban is.

A protestantizmus elterjedése Európában

A hitszakadást az egyházi életbe becsúszott visszaélések tették lehetővé, de a humanista és individualista gondolat- és érzelemvilág s ennek körében nem utolsó helyen az egyházi vagyon felosztásának vágya hozta létre és népszerűsítette egész Európában. Ezen általános okokhoz Magyarországon még különleges okok is járultak. A *mohácsi csata* után csak kevés püspök maradt életben, s elhalálozás következtében ezeknek a száma is csakhamar megfogyatkozott; hozzá egyes püspökségek és apátságok évtizedeken át betöltetlenül maradtak. Igy az *egyházi szervezet* megbénult, s a nép vallásos érzése a német városokból terjedő lutheránus hitben kezdte keresni kielégülését. Ez annál könnyebben történhetett, mivel a protestantizmus eleinte nálunk is megtartotta a katolikus istentisztelet külsőségét. Ezzel párhuzamosan a «*cuius regio, eius religio*» elve a nagybirtokok és a városok egész tömegét szerezte meg a protestantizmusnak; egyes országrészek mint zárt testületek tértek át az új hitre, főkép a tiszántúli részek, melyeknek földesurait szoros rokonsági viszony kötötte össze egymással.

és Magyarországon.

A hitszakadás korában jótékonyan hatott a magyar művelődésre az a *versengés*, mely a katolikusok és protestánsok közt megindult. E versengésnek az iskolaügy, főkép a népoktatás, továbbá az irodalom és a nemzeti nyelv látta hasznát,

A hitszakadás haszna

mert hatása alatt mind a két fél kifejtette teljes erejét. — Ezzel szemben károsan hatott a hitszakadás a nemzet politikai és társadalmi életére. A töröktől szétszabdalt magyarságot lelkileg is szétszakította. A kor ugyanis nem ismerte a vallási türelem fogalmát, s katolikusok és protestánsok egyaránt saját vallásuk egyeduralmát igyekeztek biztosítani. A reformálás több-kevesebb erőszakoskodás közt ment végbe, s viszont a katolikusok sem riadtak vissza ősi hitük erélyes védelmétől. Ez a küzdelem századokon át tartó vallási harcot eredményezett az országban s két ellenséges táborra osztotta a magyarságot akkor, amidőn szorosan eggyé kellett volna forrnia a török és a német veszedelemmel szemben.

és kára.

II. AZ ORSZÁG KÉT RÉSZRE SZAKADÁSA.

1. A kettős királyválasztás. A mohácsi vereség önmagában véve sokkal kisebb csapás volt a tatárjárásnál, s a nemzet rövid idő alatt kiheverhette volna. A magyarság azonban nem ismerte fel a török veszedelmet s komoly nemzetmentő munka helyett új pártoskodásba merült. Ez aztán két részre szakította és végül teljes romlásba döntötte az országot.

A nemzet két részre szakadása

A nemzet szétszakadását a királyválasztás idézte elő. A kisnemesség ujjongott örömében, hogy megszabadult az idegen dinasztiától, s az 1505-i rákosi végzés alapján nemzeti királyt akart választani. Meg is találta jelöltjét *Zápolyai János* erdélyi vajdában, az ország leghatalmasabb urában és legnagyobb birtokosában. Rokonai, familiarisai országszerte szították a hangulatot mellette, s a székesfehérvári országgyűlés köznemesi többsége meg is választotta s nyomban meg is koronázta királynak (1526—1540).

a királyválasztásban :

Zápolyai János,

Zápolyaival szemben *Habsburgi Ferdinánd*, Ausztria főhercege és Csehország királya, a Jagellókkal való rokonságára, valamint Habsburg-őseinek, III. Frigyes és Miksa császároknak szerződéses jogaira hivatkozott, s ő is pályázott a koronára. Ferdinánd hívei főkép a *nyugatmagyarországi urakból* kerültek ki, akik a Habsburgok segítségét várták a török veszedelem ellen. Később azonban János király híveiből is számosan pártoltak át hozzá, mert a rendeket nem annyira elvi kérdések vezették állásfoglalásukban, mint inkább a kapott vagy megígért jutalmak ; ezért az elégedetlen vagy megbántott urak könnyűszerrel csatlakoztak egyik jelölttől a másikhoz. Igy aztán a pozsonyi országgyűlés Ferdinándot (1526—1564.) választotta meg királynak. Ezzel Magyarország két részre szakadt, s fegyveres döntésre került a sor a két király között.

ill. Habsburg Ferdinánd oldalán.

Ferdinánd

2. Az ellenkirályok fegyveres harca. János király szövetségeseket keresett az európai udvarokban, de mialatt hasztalan

fecsérelte az időt, Ferdinánd zsoldosokat fogadott s megindult az ország elfoglalására. Serege nem volt nagy, de a tehetetlen Zápolyai — tetemes birtokai ellenére — még ennyit sem tudott vele szemben kiállítani. Igy *Ferdinánd győzelmesen haladt* előre, János királytól elvonta legnagyobb támaszait s 1527. novemberében szinte az egész ország részvétele mellett koronáztatta meg magát Székesfehérváron. (Ez volt itt az utolsó koronázás.)

sikerei és megkoronázása.

János király híveitől elhagyottan Lengyelországba menekült és segítség után nézett. Már előbb megnyerte I. Ferenc francia királyt, de ez a szövetség nem jelentett neki semmi segítséget. Töprengései közepett a kor legügyesebb politikai kalandorának, *Lasky Jeromos* lengyel főúrnak hatása alá került, s az ő tanácsára a törökhöz folyamodott segítségért. Laskyt küldötte a portára, s ez *Gritti Alajosnak*, Velence politikai ügynökének közvetítésével ki is eszközölte a szultán támogatását. János király ezzel a cselekedetével megnyitotta az ország kapuját a töröknek s előkészítette azt a másfélszázados török megszállást, amelynél nagyobb szerencsétlenség nem érte hazánkat.

Zápolyai szövetkezése a törökkel.

Szulejmán szultán csakhamar megindította hadait Ferdinánd ellen. Egyenesen Bécsnek tartott ; ezt ugyan nem tudta bevenni, de *Budát* már odamenet elfoglalta s átadta János királynak (1529). A Zápolyai-párt ismét megerősödött, s ettől kezdve a két király hívei nem szűntek meg egymás ellen harcolni és egyik oldalon török, a másikon pedig német segédcsapatokkal voltaképpen az országot pusztítani. Ferdinánd Buda visszafoglalására is tett kísérletet, s ezt a szultán nyomban ürügyül használta arra, hogy ismét Bécs ellen induljon. *Kőszeg* vára azonban feltartóztatta útjában. A hős Jurisics Miklós négy hétig állta az ostromot ; ezalatt annyira kifárasztotta a roppant török sereget, hogy a Bécs körül összegyülekezett birodalmi hadat már nem is merte megtámadni (1532).

Szulejmán harmadik és negyedik hadjárata.

3. A váradi béke. A magyar urak lassan ráeszméltek arra, hogy megoszlásuk halálos veszedelmet zúdít az országra. Különösen akkor tűnt ez ki, amidőn János király minden észszerű ok nélkül *Grittit* kormányzóul állította az ország élére, a szultán pedig azzal bízta meg a kalandort, hogy ő tegyen igazságot az ellenkirályok között. Már-már attól lehetett tartani, hogy Gritti, a hajdani konstantinápolyi ékszerkereskedő hűbérbirtokul kapja a töröktől Magyarországot. Erre azonban már csak azért sem került sor, mert kegyetlenkedései miatt gyilkosságnak esett áldozatul.

Gritti felemelkedése és bukása.

Ekkor végre kinyílt az ellenkirályok és híveik szeme, s mindkét részről komolyan keresték a megegyezést. Igy jött létre a *váradi béke* (1538.), s ebben diadalra jutott a magyar urak országegyesítő törekvése. A békeszerződés ugyanis kimondta, hogy a két király egyelőre megmarad saját országrészében : *János* király az ország keleti részében és Erdélyben,

A váradi megegyezés.

Ferdinánd a nyugati és északi részeken, valamint Szlavóniában és Horvátországban ; János halála után azonban az egész ország Ferdinándot, illetőleg fiát választja királlyá. Ha János királynak örökösei születnének, csak a szepesi hercegi címmel ruházzák fel őket és megkapják apjuk birtokait ; ezek nagy részét ugyanis most még Ferdinánd hívei birtokolták.

A kibékülés azonban nem sokáig tartott. Ferdinánd sietett befeketíteni Jánost a portánál, hogy cserbenhagyta a szultánt és a Habsburgok kezére játszotta az országot ; János királyt viszont bántotta a tudat, hogy annyi küzdelem után lemondott a Zápolyai-vér királyságáról. Ezért szerfölött boldognak érezte magát, mikor feleségétől, Izabella lengyel királyleánytól fia született. Halálosságyán úgy rendelkezett, hogy a váradi békét ne hajtsák végre, s fiát tegyék az ország királyává. A csecsemőt, *János Zsigmondot*, leghívebb embereinek, elsősorban Utyeszenics Martinuzzi György pálos szerzetesnek — «Fráter Györgynek» — gyámságára bízta, Verbőczi Istvánt pedig Konstantinápolyba küldte, hogy eszközölje ki a szultán elismerését János Zsigmond királysága számára.

János Zsigmond születése.

III. AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE OSZLÁSA.

1. Buda elfoglalása. A szultán szívesen vállalkozott János Zsigmond támogatására. Most már ugyanis birtokába akarta venni Magyarországot, hogy így kényelmes felvonulást biztosítson magának végső célja, a Habsburg-birodalom felé. Ezért midőn János király halála után Ferdinánd a váradi béke alapján birtokába akarta venni az országot, a szultán Magyarországra sietett, hogy «felmentse» Budavárát a németek ostroma alól. El is űzte az ostromló sereget ; azután táborába kérette a kis János Zsigmondot, kit a Zápolyai-párt már előbb kikiáltott királynak. Mialatt azonban az urak a gyermekkirállyal táborában időztek, kisebb-nagyobb csoportokban *janicsárok szállingóztak be* Buda várába, az őrséget lefegyverezték s a szultán kezére juttatták Magyarország fővárosát (1541).

Szulejmán álnoksága,

Most már az álnok szultán is levetette álarcát : elismerte János Zsigmond magyar királyságát, de egyidejűleg magának foglalta le János király országrészét, a kis király birtokául csak *Erdélyt és a tiszántúli területeket* jelölte ki, s ezért is évi adót követelt.

János Zsigmond sorsa.

2. A török terjeszkedése. Várháborúk. Buda elvesztése fájdalommal töltötte el a magyarságot, s maga Fráter György is Ferdinándhoz közeledett. A király küldött is sereget *Buda felmentésére*, ez azonban a török közeledésének hírére feloszlott, még mielőtt ostromhoz látott volna. Igy a félbemaradt hadjárat csak felingerelte és arra biztatta a szultánt, hogy tovább ter-

jessze hódítását. Hatodik magyarországi hadjáratában (1543—1544) részint személyes vezetése alatt, részint pasái útján meg is szerezte mindazokat a várakat, melyek Buda nyugodt birtoklásához szükségesek voltak. Igy jutott kezére egyebek közt *Siklós, Pécs, Székesfehérvár, Esztergom*, majd *Visegrád, Nógrád és Hatvan*.

Szulejmán hatodik hadjárata.

Ferdinánd tehetetlennek bizonyult a hódító török hatalommal szemben. Németországban a protestánsok schmalkaldeni szövetsége fegyveres harcot folytatott V. *Károly császár*, Ferdinánd testvérbátyja ellen, s szövetségüket a franciák és az angolok is támogatták. Ily körülmények közt Ferdinánd nem számíthatott bátyja segítségére, s nem is tett semmit a török terjeszkedés ellen. Néhány év mulva azonban a császár lett a helyzet ura Németországban, s Ferdinánd vállalkozni mert rá, hogy átvegye *Erdélyt* Fráter Györgytől (1551). E miatt a szultán új seregeket küldött az országba, s Ferdinánd hadereje sokkal gyöngébb volt annál, semhogy feltartóztathatta volna őket. Igy a török kelet és észak felé egyaránt kiszélesítette hódításait ; kezére jutott a Losonczy Istvántól védett *Temesvár* és *Szolnok*, majd a hős Szondy György parancsnoksága alatt vitézül ellenálló *Drégely* és vele a nógrádi és honti várak egész sora. *Eger* várát azonban Dobó István sikeresen megvédte a török ostrom ellen (1552).

Ferdinánd gyöngesége és

megerősödése.

A török újabb támadásai.

A várháború után némi szünet állt be a török terjeszkedésében. Mikor azonban Ferdinánd után *Miksa* (1564—1576.) lépett a trónra s vissza akarta szerezni Erdélyt, maga Szulejmán indította meg hadait — immár hetedszer — Magyarország ellen. Ezúttal *Szigetvárnak* tartott. Örökké emlékezetes marad az a hősi bátorság, amellyel *Zrínyi Miklós* Szigetvárát védelmezte az agg szultán támadása ellen (1566). A maroknyi őrség több mint egy hónapig ellenállott, s ezalatt a hatalmas német birodalmi hadsereg részvétlenül nézte emberfeletti küzdelmét Győr alól. Mikor a tűzvész már lehetetlenné tette a további védelmet, a kisszámú csapat kirohant s vezérével együtt véres kézitusában lelte halálát. Ezt azonban Szulejmán már nem érte meg, mert az ostrom folyamán meghalt.

Szigetvár ostroma.

Szulejmán halála fordulópontot jelentett a török terjeszkedésében. Utóda, II. Szelim békére hajolt és most már Miksa király is a békét kereste. A két uralkodó meg is egyezett a *drinápolyi békében* (1568.), mely végkép megpecsételte Magyarország sorsát. Miksa megtartotta a kezében levő részeket az északkeleti, északi, északnyugati és nyugati vármegyékben ; János Zsigmond megmaradt Erdély és a tiszántúli részek birtokában ; az ország közepe — sajnos — végleg a török kezére jutott.

Egyesség a magyar király és a török között.

IV. A TÖRÖK HÓDOLTSÁGI TERÜLET ÁLLAPOTA A MEGOSZLÁS IDEJÉN.

1. Török kormányzat. Csak háromnegyed század telt el Mátyás király halála óta, s a hatalmas Magyarország három részre szakadt, sőt az ország szíve és legtermékenyebb területei a török birtokába kerültek.

Meghódított és behódolt területek.

A megszállt országrészben különbség volt a *meghódított* és a meghódolt területek közt. Az előbbieket a török valósággal meghódította s a magáénak is tekintette. A *hódolt* területek ellenben a megszállt országrész határait övező sávok voltak, melyek voltakép a magyar király, vagy az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartoztak, de önként behódoltak a töröknek. Behódolásuk azért történt, mivel a király, illetőleg a fejedelem nem tudta őket kellőkép megvédeni a be-becsapó török hadak ellen, s csak így, évi adó árán biztosíthattak maguknak némi kíméletet.

A meghódított terület igazgatása.

A meghódított területet a török tartományokra — *vilajet* — osztotta s ezek katonai és polgári igazgatását pasákra bízta. A vilajet ismét kerületekre — *szandzsák* — oszlott, ezek élén a bégek álltak ugyancsak kettős hatáskörrel. A török közigazgatás azonban csak a mohamedán lakosság érdekeit szolgálta; a nem mohamedánokkal csak annyit törődött, hogy fékentartotta őket és behajtotta rajtuk az adót.

Magyar befolyás török területen.

A töröknek e nemtörődömsége lehetővé tette, hogy a magyar kormányzat annyira-amennyire a török területen is fenntartotta magát. Így a *vármegye* — noha sem tisztviselői kara, sem székhelye nem maradt török uralom alatt — *adót* vetett ki a megszállt lakosságra; sőt az *igazságszolgáltatást* is gyakorolta, és megbüntette azokat, akik török biró elé vitték peres ügyeiket. E mellett a török bizonyos *önkormányzatot* engedélyezett a területén levő községeknek; ez azonban nem jelentett többet, mint hogy fegyveres erőt tarthattak a portyázó rablók megfékezésére. A parasztságnak e rendbiztonsági szervezetét parasztvármegyének nevezték.

A parasztvármegye.

A török hűbérrendszer.

2. Gazdasági és népesedési viszonyok. A meghódított területen megszűnt a földesúr tulajdonjoga, minden föld a *szultáné* lett. Ő azonban csak bizonyos részt tartott meg közvetlenül magának; a többit kisebb-nagyobb hűbér alakjában kiosztotta katonái és hivatalnokai között. A török földesúr — *szpahi* — birtokait a *jobbágynak* kellett megművelnie, s ez a kötelező robotmunkával együtt annyira igénybevette erejét és idejét, hogy saját földjét parlagon kellett hevertetnie. E mellett iszonyú adó is nyomta az ott maradt jobbágy vállát. A török ugyanis minden városnak és falunak megállapította kötelezettségét, s a kivetett *állami és földesúri adót* a községnek minden körülmények közt, a népesség csökkenése után is feltétlenül be kellett

szolgáltatnia. A rendes adón kívül rendkívüli *sarcokkal* is fosztogatták a népet.

A lakosság elmenekülése.

A nyomasztó adó és a mindenféle jobbágyi teher, az ezer és tízezerszámra menő rabszolgafogdosások s mindehhez a rabló martalócok és pribékek (azok a törökhöz pártolt szerb és román bandák, ezek a töröktől elpártolt kóborlók) barangolásai szinte elviselhetetlenné tették az életet s menekülésre kényszerítették egy-egy vidék lakosságát. A menekülés vagy magyar területre történt, vagy esetleg a szultán közvetlen tulajdonába tartozó kincstári községekbe, ahol mégis tűrhetőbb volt az élet. Így néptelenedtek el az Alföld virágzó falvai, s viszont így alakultak ki a nagy *alföldi faluvárosok* — Cegléd, Kőrös, Kecskemét, Hódmezővásárhely stb. —, melyek birtokukba vették a gazdátlanná vált földeket. A népesedési viszonyok hátrányos alakulása mellett még károsabb következménye volt a magyar falvak pusztulásának, hogy az Alföld óriási területeken, főkép a határhoz közelebb eső Temesközben, Bácskában, Szerémségben egészen elvesztette régi színmagyar népét.

a színmagyar nép eltűnése.

Települések. A kipusztult magyarság helyébe *szerbek*, *románok* telepedtek, s így idővel idegen népek lettek úrrá Magyarország legtermékenyebb területein.

A szerbek, románok

Ezek a balkáni népek, szerbek, románok, bosnyákok érzéketlenek voltak saját hazájuk és a kereszténység iránt tartozó kötelességeikkel szemben. Hosszabb-rövidebb ellenkezés után *behódoltak* a töröknek, kiegyeztek vele és évszázadokon át mint renegát (hitehagyott) basák, janicsárok, martalócok szolgálták a török ügyet keresztény hittestvéreikkel szemben. A *török földesúr* is szívesen látta őket magyarországi birtokán. A románok és a szerbek nem voltak sem katolikusok, sem protestánsok, tehát nem éreztek vallási közösséget a magyarral és nem tekintgettek a nyugati hatalmak felé. Másrészt maguk is idegenek lévén magyar földön, nem hivatkoztak jogaikra sem birtokbeli, sem egyéb tekintetben. Ehhez járult még, hogy anyagi-szellemi műveltségük jóval alacsonyabb színvonalon állott, mint a magyar jobbágyé, s így könnyebben ki lehetett őket elégíteni.

Dél-Magyarországon.

A horvát betelepedés.

Ugyanekkor foglalták el első magyarországi telepeiket a horvátok is. Ez a kis nép vitézül védte tengerparti hazáját és katolicizmusát a török ellen, de végre is menekülésre kényszerült. A kivándorlók északnak vették útjukat s legnagyobbrészt *Zágráb* vidékén, az eddigi Szlavóniában telepedtek meg, majd felhatoltak a Dunáig, Sopron, Pozsony, Moson megyéig. A Dráva-Száva közének nyugati része ekkor kezdte felvenni a *Horvátország* nevet, a *Szlavónia* név pedig a Dráva-Száva közének keleti, régi magyar vármegyéire ment át.

3. Művelődési viszonyok. Az idegen betelepülésnek megvolt az a haszna, hogy legalább az ország déli részében meg-

A termőföld elvadulása.

mentették és fenntartották a föld termő erejét. A lakosságtól elhagyott területek ugyanis valósággal elvadultak. A *dunántúli* dombvidéket sűrű bozót lepte el, az *Alföld* pedig begyepesedett, elszikesedett, vagy belepte a futóhomok. A *folyók* eliszaposodtak, kiöntöttek, s mocsaras, lápos területekké változtatták a búzatermő földeket és gazdag legelőket.

Városaink pusztulása.

Ahogy a török megszállás idézte elő Alföldünk mai kedvezőtlen települési és talajviszonyait, úgy a török hódításnak kell tulajdonítanunk azt is, hogy a Nyugathoz képest szegények vagyunk *városi kultúránkban*. A megszállt területen nem fejlődhetett sem az ipar, sem a kereskedelem, sőt fejlődés helyett visszaesés állt be. Hasonlóképen megbénult minden *szellemi élet:* a magyar iskolázás megszűnt, *műkincseinket* a török elrabolta, a művészeti alkotások pedig nemhogy gyarapodtak volna, ellenkezőleg, a meglévők is elpusztultak. Régi román és gotikus templomaink közül csak egy-kettő maradt meg, melyeket a török mecseteknek használt ; a világi épületeket, palotákat kaszárnyákká és börtönökké alakította át, vagy fürdő, mecset építésére használta fel anyagul. Az Árpádok, Anjouk és Mátyás király városaiból — Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Pécs — úgyszólván semmi sem maradt, ami hajdani anyagi és szellemi virágzásukra emlékeztetne. Igy állottak elő városiatlan városaink mindenütt, ahol a török huzamosabb ideig tartózkodott.

Ilyen sivár volt az élet több mint másfél századon keresztül Magyarországnak csaknem fele részén. Nemzetünk helyrehozhatatlan károkat szenvedett népességben, szellemi és anyagi erejében ; de hajlandó volt inkább mindent elszenvedni, semhogy árulója legyen hitének, magyar fajának és a Nyugat kultúrájának.

V. A MAGYAR KIRÁLYSÁG ALAKULÁSA A HABSBURG-DINASZTIA ALATT.

A baj okai :

1. A nemzeti öncélúság háttérbeszorulása. Az országnak három részre oszlása után a királyi Magyarországra várt a feladat, hogy a magyar politikai élet folytonosságát fenntartsa.

A királyi Magyarország fejlődési iránya azonban sokban eltért a magyar állami élet régebbi útjától. Ennek okát részint az új dinasztiában, részint az ország megoszlásában találjuk.

idegen dinasztia

Ami a dinasztiát illeti, azelőtt is voltak nemzetünknek idegen származású királyai. Ezek azonban csak Magyarországon uralkodtak, vagy amennyiben más ország koronáját is viselték, hatalmuk súlypontját mindig Magyarországon keresték és itt is tartották székhelyüket. A Habsburgok azonban elsősorban *német királyok* voltak, Magyarország sohasem vált hazájukká, s nem is laktak ennek területén.

s a megcsonkítottság.

Másrészt viszont a megoszlás-korabeli Magyarország nehezen is lehetett volna középpontja a Habsburg-országoknak. A királyi terület kis részét, szinte csak *határsávját* tette a hajdani Magyarországnak is, még inkább a német Habsburgok terjedelmes birodalmának. Ezért, mint az egész birodalmat, hazánkat is Bécsből, majd Prágából kormányozták.

Ezek a körülmények eleve azt a veszélyt rejtették magukban, hogy a magyar államot idegen érdekek és módszerek kerítik hatalmukba, s a megmaradt kis országrész sem élheti a maga nemzeti életét.

Kormányzati módszer : birodalmi központosítás

2. Az idegen kormányrendszer. Az előre látható veszedelem valóban bekövetkezett : Habsburg-királyaink Magyarországot is belevonták abba az összpontosító politikába, melyet nyugateurópai mintára saját országaikban megindítottak. A központosítás politikáját már Ferdinánd király érvényesítette Magyarországgal szemben. Nem törölte el a magyar kormányzati hatóságokat, de igyekezett őket *alárendelni* a bécsi középponti hatóságoknak. Másrészt arra törekedett, hogy megváltoztassa a magyar hatóságok rendi szervezetét, s véget vessen bennük egy-egy rendi nagyúr közjogi hatalmának. Ezt úgy érte el, hogy az országos rendi méltóságok — a nádor, kincstartó stb. — személyi hatóságát hivatalnokokból álló *társas hatósággá* bővítette. Eljárása látszólag csak a rendi nagyságok letörését célozta ; ám a rendi Magyarország ekkor a nemzetet jelentette, s így az ellene folytatott harc magát a nemzetet érte és pusztította.

és a hivatalok társasítása.

Kormányzati elveinek szem előtt tartásával Ferdinánd a következőképen alakította át Magyarország kormányzatát.

A «birodalmi» szervezet.

Tartományai és országai fölé *titkos tanácsot* állított, s ennek tagjai alkották «birodalma» legfelsőbb kormányát. A legfelsőbb titkos tanács irányításával működtek a neki alárendelt *középponti kormányhatóságok:* az udvari tanács, udvari kamara, udvari kancellária és a haditanács. E középponti kormányhatóságoknak voltak aztán alárendelve — legalább is gyakorlatban — az *egyes országok* kormányhatóságai, köztük a magyar hivatalszervezet is.

A magyar kormányszékek. A magyar alkotmány szerint a király távollétében a nádornak kellett volna kormányoznia az országot a királyi tanáccsal. A tanács meg is maradt, de Ferdinánd, illetve utódai nem töltötték be a nádori széket s helyette egy-egy főurat vagy főpapot neveztek ki királyi helytartóvá. Helytartó kerülvén a királyi tanács élére, ez észrevétlenül *helytartótanáccsá* alakult át. Tagjai részben a régi közjogi főméltóságok (kancellár, országbíró és egyéb előkelő főurak) voltak, részben a királytól kinevezett s tőle függő jogtudós hivatalnokok. A helytartótanács a magyar középponti kormány szerepét töltötte be, helyesebben kellett volna be-

A pozsonyi helytartótanács.

töltenie. Egyrészt ugyanis erősen korlátozták önállóságát a birodalmi kormányhatóságok, másrészt a kormányzat legfontosabb ágait eleve kivonták hatásköre alól.

(A bécsi haditanács.) Nem tartozott hozzá mindenekelőtt a hadügy vezetése. Ez tulajdonkép a nádort illette volna, mint az ország főkapitányát. De éppen azért hagyták sokáig betöltetlenül a nádori széket, mert a hazánkba vezényelt birodalmi hadak nem akarták magukat alávetni a nádornak. Igy a hadügy intézése a *bécsi haditanács* kezébe került.

A végvárak. A török megszállás folytán a királyi és török terület között rendkívül *hosszú határvonal* keletkezett, mely az Adriától félkörben Szatmárig húzódott. E határvonalon köröskörül a földesurak vagy a király várakat emeltek védelmül a török beütései ellen. A védelmi vonal fenntartását azonban a megcsonkított kis ország természetesen nem győzhette; a királyra várt tehát a feladat, hogy a rendelkezésére álló, nem magyar anyagi erőkkel is táplálja hazánk védelmi szervezetét. Ez a körülmény volt egyik főoka annak, hogy honvédelmünket idegen hatóság irányította. — Egyébként a végvárakban, ha itt-ott szolgáltak is idegenek, mindig csak magyarok harcoltak és pusztultak. Nagyúr és szegény jobbágy kölcsönös becsüléssel és szeretettel húzódott bennük egymáshoz, s a haza közös szolgálata szinte eltörölte köztük a társadalmi osztálykülönbséget. A *végvári vitézi élet* a megcsonkított, összezsugorított magyarság igazi «vitézlő oskolája» volt; itt tanulta és gyakorolta a nemzet fiatalja és öregje a vitézi bátorságot, sőt a halálig való önfeláldozást is hazája és keresztény hite védelmében.

A pozsonyi pénzügyi kamara. Nem tartozott a helytartótanács hatáskörébe a pénzügy vezetése sem. Ferdinánd királyi jogánál fogva királyi kincstartót nevezett ki, de társashatóságként *királyi kamarát* szervezett melléje, s ezt mindjárt alá is vetette a bécsi udvari kamarának.

Külügy. Hasonlókép kivették a helytartótanács ügyköréből a *külügyek* vezetését is. Ezt a császár és király minden országára nézve központilag intézte, s ettől kezdve a magyar állam érdekeit külső országokban századokon át a császár követei «képviselték».

A pozsonyi kancellária. A király és az országos hatóságok érintkezése a *királyi kancellária* útján történt. Amint azonban valamely ügy a birodalom másik országát is érdekelte, a magyar kancellária helyett a bécsi udvari kancellária lépett működésbe, s ez közvetítette a király rendeleteit a magyar hatóságokhoz.

A király mind a három kormányszék — helytartótanács, kamara és kancellária — székhelyéül Pozsonyt tette.

Ferdinánd veszedelmes kormányzatával a rendek többször szembehelyezkedtek, s főkép adómegszavazási jogukat használták ki ellene. Ezzel országgyűlések összehívására kényszerítették a királyt, s ezeken iparkodtak akaratukat érvényesíteni az állam kormányzásában.

A jobbágyok helyzete, **3. Társadalmi viszonyok.** A jobbágyok helyzete a parasztlázadás után az 1514-i törvény- és a Hármaskönyv-megszabta irányban fejlődött. Azelőtt a jobbágy mintegy örökbérletként birta földjét földesurától, de lázadása büntetéseként az egyszerű bérmunkás színvonalára süllyesztették: birtokot nem szerezhetett, s be kellett érnie «munkájának bérével és jutalmával». *Röghöz kötötten* élt földesura birtokán, s a számára kiosztott föld használatáért földbérrel, robottal, ajándékokkal és kilenceddel tartozott urának. De a földesúri terheken kívül állami és megyei szolgáltatásokat is kellett teljesítenie: ingyenmunkával szolgált s adót fizetett; így az ő vállát nyomta az országgyűlésen időről-időre megszavazott hadiadó.

Mindamellett a magyar jobbágy sokkal könnyebb igát hordott, mint keleti szomszédai, az oláh, török, lengyel jobbágyok. S ha a nyugati paraszténál nehezebb volt a helyzete, ezt csak a török megszállás-okozta nehéz idők rovására írhatjuk. Egyébként a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek, de nemesítés. maguk a földesurak is nem egy utat nyitottak a *jobbágysors könnyítésére*. Különösen sokat jelentett a nagyszámban történő nemesítés, amellyel a király, illetőleg a fejedelem elsősorban a végbeli vitézeket jutalmazta.

A köznemesi osztály gyöngesége. Ezek az ú. n. *armális* (cimerleveles) nemesek azonban csak állami és földesúri terheiket rázták le magukról, s földbirtokadományban nem részesültek. Ennek következtében a kisnemesi osztálynak csak a számát szaporították a nélkül, hogy a csekély köznemesi birtoktestet növelték volna. Éppen e szegénysége miatt a köznemesség *szűkös és kisszerű életre* volt kárhoztatva, s földjeinek kezelése és jobbágymunkásainak felügyelete alkották legfőbb gondját.

A városi polgárság hanyatlása. Akadtak sorai közt, akik a kereskedelmi életbe kívántak belekapcsolódni, s a városokba költöztek. A városok azonban sem ezeket, sem a török elől menekülő nemes urakat nem akarták befogadni. A nemesember ugyanis a város falai közt is ragaszkodott szabadságaihoz: egyrészt vonakodott a városi közterhek viselésétől, másrészt pedig nem akarta magát alávetni a városi hatóságnak, bíráskodásának. Egyébként a török korszakbeli általános lehanyatlás a városi életet is pangásra kárhoztatta. A polgároknak nem volt elég jövedelmük arra, hogy a zavaros, háborús időkben *zsoldos hadakat* tartsanak védelmükre, s így megbénultan az egyszerű megélhetésért is állandó küzdelmet kellett folytatniok. Ezenközben *ipari és kereskedelmi* életük színvonala alászállott, a *szellemi-művészeti* törekvések pedig teljességgel szüneteltek.

A főnemesség érdemei. A török korszak legjelentősebb szerepét az a társadalmi osztály töltötte be, mely a Jagellók korában újból hatalomra emelkedett: a *nagybirtokú nemesség*. Mindjárt a korszak elején erejének megfelelően vette ki részét az államot terhelő feladatokból: a XVI. század folyamán magára vállalta a honvédelem oroszlánrészét. Mint országos fontosságú kővárak — végvárak —

urai, főnemeseink álltak a tűzvonal első sorában: ők voltak a török ellen irányuló védelmi harcok vezetői s a kimerülésig anyagi támaszai. Sajnos, a magyarságnak nemzetvédelmi szervezkedése, a végvári élet, nem lehetett tartós: egy század elmúltával össze kellett roppannia «Nyugat közönye és Kelet dühe» között.

VI. AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KIALAKULÁSA.

1. Fráter György államszervező munkája. Buda elfoglalásakor a török Erdélyt jelölte ki János Zsigmond számára; így a kis király gyámjára, Fráter Györgyre várt a feladat, hogy az elszakított országrészből államot szervezzen.

A román jobbágyok.

Erdély lakossága magyarokból, székelyekből, szászokból és románokból állott. Ez utóbbiak évszázadokon át *szüntelenül szivárogtak befelé* Havasalföldről és Moldvából, mert otthoni uraik nagyon kegyetlenül bántak velük. Először az áthatolhatatlan erdőkben kerestek menedéket, azután leszálltak a szász városokba és a magyar vármegyékbe, különösen a töröktől feldúlt magyar falvakba. Mivel jobbágyok voltak, nem számították őket az államalkotó népek közé.

A három «nemzet»

A három államalkotó nemzet viszonyai nagyon különbözők voltak. A *magyarok* a vajda külön joghatósága alá tartoztak, a *székelyek* és a *szászok* pedig már az Árpád-királyok óta önkormányzattal rendelkeztek. Igy mind a három «nemzet» különálló közigazgatási egységet alkotott. A *tordai országgyűlésen* (1542.) mégis kimondták az uniót s Fráter Györgyöt királyi helytartónak, kincstárnoknak és a rendek főbírájának választották. Annak a néhány tiszántúli vármegyének (Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok, Zaránd), mely Erdély és a töröktől megh ódított terület közé ékelődött, szintén nem maradt más választása, mint az új erdélyi államtesthez csatlakozni. Igy is történt, a két külön terület — Erdély és az úgynevezett *Részek* (Partium) — államegységben egyesültek egymással.

A «Partium» elnevezés az erdélyi fejedelmek következő címéből eredt: Princeps Transsilvaniae, Dominus *Partium* Regni Hungariae.

A székely társadalom alakulása.

A három nemzet uniója nem vonta maga után összeolvadásukat, hanem mindegyik élte tovább a maga külön életét. Legnagyobb változást a székelyek életében idéztek elő az új viszonyok. Eddig ugyanis csak «ökörsütéssel», vagyis ökörajándékkal szolgáltak bizonyos alkalmakkor a királynak; most pénzbeli adózásra szorították őket, s ez olyan terhet jelentett számukra, hogy a köznép forradalomban tört ki. János Zsigmond azzal büntette őket, hogy a közszabadokat részben a maga, részben a «*primorok*» (primores-főnemesek) és «*lófők*»

(saját lovukon hadbaszálló köznemesek) *jobbágyaivá* tette. Ezzel megszűnt a régi jogegyenlőség a székelyek magasabb és alacsonyabb társadalmi osztályai között.

Erdély a magyar király kezében.

Fráter György sohasem tekintette Erdély különválását véglegesnek, hanem csak előkészületnek az ország területi helyreállításához. Amint tehát elég erőseknek vélte a Habsburgokat a törökkel szemben, önként átadta a kis országot Ferdinándnak (1551). Ennek fejében *János Zsigmond* a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegséget kapta. Ferdinánd király zsoldoshadvezérét, *Castaldot* küldte Erdélybe; ennek hadereje azonban kicsi volt ahhoz, hogy megvédelmezze az országot a törököktől. Ezért *Fráter György* politikai játékra kényszerült: Ferdinánd mellett a törökkel is fenntartotta kapcsolatait, hogy áltassa és távoltartsa Erdélytől. Castaldo azonban nem értette meg «a barát» politikáját, s mint árulót meggyilkoltatta (1551).

Fráter György halála, jelleme.

Ez lett a sorsa a horvát származású, de magyar érzésű nagy államférfiúnak, aki hűségesen szolgálta a Zápolyaiakat, de hűségét mindig össze tudta egyeztetni az egységes magyar állameszme szolgálatával. A külön erdélyi államot az ő rendkívüli akaratereje hívta életre és tartotta fenn. Mint Erdély teljhatalmú ura, hatalomban és gazdagságban pompázhatott volna, ő azonban bőjtölve, szőrcsuhában élte aszkéta életét, s nem ismert egyebet, mint kötelességeket hazájával szemben.

2. A fejedelemség kialakulása. Castaldo erdélyi szereplése csak arra volt jó, hogy a szultánt hódításainak biztosítására intse; ezért kellett elvesznie Temesvárnak és Drégelynek (1552). Ugyanekkor Castaldo — kincsekkel megrakodva — kivonult Erdélyből, s itt teljes zűrzavar ütötte fel a fejét. A szultán a rendekkel együtt János Zsigmond visszatérését sürgette, s ez csakhamar be is következett (1556). *János Zsigmond* most már magyar király is szeretett volna lenni; a török azonban a helyett, hogy segítette volna, békére lépett Miksa királlyal (Drinápoly, 1568). Erre János Zsigmond sem tehetett egyebet, mint hogy ő is egyességet kötött Miksával. (Speier, 1570.) Ebben beérte a fejedelmi ranggal, sőt elismerte a magyar királyt «főjének és feletesének»; viszont Miksa elismerte a Zápolyai család fiági örökösödését Erdélyben.

Speieri egyesség.

Igy Erdély látszólag *önálló fejedelemséggé* alakult, de mivel elismerte a magyar király fennhatóságát, voltaképen visszatért a király hűségére.

3. A Báthoryak. János Zsigmond halála megint felszínre hozta Erdély hovatartozandóságának kérdését. Miksa király magának követelte, de birtokába venni nem tudta. Igy beleegyezett abba, hogy az erdélyiek vajdát válasszanak, s ez hűségesküt tegyen neki. A rendek *somlyai Báthory Istvánt* választották meg, aki csakugyan beérte a vajda címével (1571). A nagyszellemű fejedelem új korszakot nyitott volna Erdély

Báthory István vajda és

életében, de már néhány év mulva lengyel királlyá választották, és eltávozott Erdélyből. Mint lengyel király (1575—1586.), teljesen magáévá tette új hazája érdekeit s visszaszerezte mindazokat a területeket, melyeket az oroszok valaha Lengyelországtól elragadtak. De lengyel királyi trónján is megmaradt Erdély vajdájának, főképen pedig magyarnak, s orosz háborúja után a *törököt* készült kiverni az országból. Nagy terveiben azonban meggátolta halála.

lengyel király.

Igy aztán hazánk nemcsak hogy nem szabadult fel a török járom alól, hanem kevéssel utóbb újabb pusztító háború, az ú. n. tizenötéves török háború (1591—1606.) színhelye lett. A hosszú háború változó sikerrel folyt; *Mezőkeresztesnél* azonban a magyar sereg véres veréseget szenvedett (1596.), s végül is a sok hadakozásban a török bizonyult erősebbnek. Elfoglalta *Egert*, majd *Kanizsát*, s kiterjesztette hódítása határait.

A tizenötéves háború.

A tizenötéves háború idején már *Báthory Zsigmond*, István unokaöccse ült Erdély trónján. Zsigmond éppúgy, mint kortársa, Rudolf király, súlyos idegbetegségben szenvedett. A tizenötéves háborúban magyar szíve a magyar király oldalára állította, s oroszlán bátorsággal harcolt a török ellen Gyurgyevónál és Mezőkeresztesnél. A mezőkeresztesi csata után azonban váratlanul átadta Erdélyt *Rudolfnak* Oppeln és Ratibor hercegségekért, de hamarosan meggondolta magát és visszatért a fejedelmi székbe. Utóbb megint lemondott, ezúttal unokaöccse, *Báthory Endre* bíboros javára, de ismét visszatért. Végül harmadik lemondásával végleg *Rudolf* királynak engedte át országát s eltávozott Erdélyből.

Báthory Zsigmond

állhatatlansága.

Állhatatlanságával nagyon szomorú sorsra juttatta Erdélyt. Rudolf ugyanis e zavaros helyzetben a havasalföldi román vajda segítségét vette igénybe. «Vitéz Mihály» nagyrészt magyarokból álló hadával úrrá is lett Erdélyen, s mint a király helytartója kormányozta. Az erdélyiek azonban hamar ráuntak a vajda balkáni uralmára. Rudolf zsoldosvezére, az olasz *Básta György* meg is szabadította őket tőle, de most meg ő vetette rémuralma alá az országot (1603—4).

Erdély szomorú sorsa.

Az évekig tartó anarchikus állapotok és idegendúlások gazdaságilag is tönkretették a szerencsétlen Erdélyt. Igavonó állat hiányában a jobbágy maga húzta szekerét, s szántás helyett csak ásóval és kapával művelte földjét; azt «*Básta szekerének*», emezt «*Básta ekéjének*» nevezte.

4. Erdély vallási viszonyai. Erdély vallási viszonyai lényegileg ugyanazon az alapon fejlődtek, mint Magyarország többi részén. Mégis fontos hatóerőként szerepelt Erdélyben az a körülmény, hogy János király katolicizmusával szemben *János Zsigmond* néhány év leforgása alatt átment mind a két nagy protestáns — lutheránus és kálvinista — felekezeten s végre az unitáriusoknál állapodott meg. Főkép a fejedelem magatartása

Protestantizmus.

idézte elő, hogy Erdély mind a három protestáns felekezetnek szabad vallásgyakorlatot engedélyezett.

Ezzel szemben a katolikus papoknak országgyűlési határozat tiltotta meg az Erdélyben való tartózkodást, s a Részekbe — Debrecen, Várad területére — sem volt szabad belépniök. *Báthory István*, mint buzgó katolikus fejedelem, nem tartotta meg a tilalmat. Jezsuitákat telepített Erdélybe, s ezek hatásos működést fejtettek ki a katolikus hit újjáélesztésére. De éppen e miatt Báthory halála után eltávolították őket s a katolikus vallás gyakorlását megint korlátok közé szorították.

katolicizmus.

HETEDIK SZAKASZ.

A felkelések kora.

I. A NÉMET URALOM KIFEJLŐDÉSE ÉS BOCSKAY ISTVÁN FELKELÉSE.

Az elnyomás erősbödése.

1. A német uralom magyarellenes fejlődése. A német hatás már *Ferdinánd* (1526—1564.) király idejében kezdett érvényesülni, de az ő jóindulatú uralma elejét vette minden komolyabb összeütközésnek a király és a nemzet között. Fia és utóda, *Miksa* (1564—1576.) már erélyesebben érvényesítette a bécsi központi hatóságok uralmát, s ez sok panaszra adott okot. Még rosszabbra fordult a helyzet *Rudolf* uralkodása idején (1576—1608). A magyar kormányszervek önállósága egyre jobban elsorvadt, s a lelkekben mindinkább meggyökerezett az a tudat, hogy az ország idegenek elnyomását szenvedi.

Az idegen hadak garázdálkodása.

Különösen az idegen hadak magatartása bántotta a nemzetet. Évről-évre *idegen zsoldos csapatok* árasztották el az országot, de a helyett, hogy a török ellen fordultak volna, inkább a magyar lakosságot pusztították. Sőt a méltán nyugtalankodó magyarságra, mint a dinasztia ellenségére tekintettek, s hovatovább már csak őt iparkodtak ellenőrizni és féken tartani. Ezzel a hamis ürüggyel az idegen kapitányok *rablásra és zsarolásra* használták katonai erejüket, a császári kormány pedig Magyarországon is, Erdélyben is egyre több urat fosztott meg hűtlenség és más koholt bűnök címén birtokától.

Protestáns sérelem.

Az általános bajok mellett a protestánsokat az is bántotta, hogy Rudolf király a *kassai nagytemplomot* visszaadta a katolikusoknak. A király ezt mint a szabad királyi városok földesura, a cuius regio elvén cselekedte; a protestánsok azonban tiltakoztak ellene, s az 1604-i országgyűlésen vonakodtak a tárgyalásoktól, míg vallási sérelmükre orvoslást nem kapnak. Ezért *Mátyás főherceg*, Rudolf király öccse és helyettese, az országgyűlési végzésekhez önkényesen még egy törvénycikket (1604. 22. *cikkely)* csatoltatott; ebben megtiltotta a rendeknek, hogy vallási ügyet tárgyaljanak az országgyűlésen, s a meglévő vallásügyi törvények megtartására utasította őket. Hasonló

utólagos betoldás már máskor is történt ugyan, de ez vallási vonatkozásánál fogva érzékenyebben érintette az érdekelteket.

Bocskay sikerei.

2. Bocskay István felkelése. A sérelmek végre nyílt ellenállásra késztették a kormányzattal szemben a nemzet nagy részét, elsősorban a protestánsokat. Az elégedetlenek élére Bocskay István állott, aki szintén hűtlenség gyanujába keveredett. A tiszántúli protestáns nagyúr már néhány hét alatt sikereket ért el: hamarosan bevonult Kassára, s hadai Pozsonyig, Sopronig megszállták *Felső-Magyarországot*. Az erdélyi bujdosók Bethlen Gábor vezetésével *erdélyi fejedelemmé* választották, Magyarország rendjei pedig a szerencsi országgyűlésen «felséges *magyarországi fejedelemnek*» kiáltották ki (1605). A szultán koronát is küldött számára, Bocskay azonban bölcs mérsékletet tanusított és nem koronáztatta meg magát.

A hajdúk.

Bocskay fő hadierejét a hajdúk szolgáltatták. Ezek eredetileg (marha-)*hajtók* voltak, akik télen-nyáron az alföldi parasztvárosok teméntelen szarvasmarháját legeltették, s időről-időre Bécsbe és a délnémet városok piacaira hajtották. E «szegénylegény» pásztornépség jórésze az egyre feljebb nyomuló *rácokból* (szerbekből) került ki, de a kún pusztákon a rác hajdúk elmagyarosodtak, s a magyar származású pusztai jobbágynéppel együtt félelmetes harcosok lettek. Készséggel csatlakoztak a protestáns vezérek mozgalmaihoz, mert maguk is protestánsok, *kálvinisták* voltak. Bocskay hálából az úgynevezett hajdúvárosokban telepítette le s megnemesítette őket, a magyar törvényhozás azonban sohasem tekintette őket igazi nemeseknek.

A bécsi béke.

A felkelés nagy sikerei megegyezésre késztették az udvart, de maga Bocskay is hajlott a békére. Már saját hívei is megelégelték a török szövetséget és a hajdúk «utálatos sok gonoszságát» a szegény nép ellen. Igy jött létre a *bécsi béke* (1606). A békeokmány elrendelte, hogy nádor választassék, s ez magyar tanácsosokkal *kormányozza* az országot. Csak született magyarok viseljenek közhivatalt és nyerjenek földbirtokot; a főurak, nemesek és szabad királyi városok szabadon gyakorolják *vallásukat*. Legjelentősebb vívmánya azonban a békének az volt, hogy *Erdély a Partiummal* együtt önálló fejedelemséget alkot Bocskay felsősége alatt. A kortársak ugyan szemére vetették Bocskaynak, hogy állandósította az erdélyi kis Magyarországot, s azt követelték, hogy megbékülve a császárral, egyesült erővel mentsék ki az országot a török karmaiból. Bocskay azonban tárgyiasabban látta a helyzetet, s tudta, hogy a török nem tűrné Erdély egyesítését az anyaországgal. Az volt tehát az elgondolása, hogy ezzel az új kis magyar állammal egyensúlyban tartja a németet és a törököt, s így biztosítja kettejük közt a maroknyi magyarság életét.

Erdély önállósága.

A zsitvatoroki béke.

A bécsi béke után Bocskay békét teremtett *a török és a német között* is, mert e nélkül nem tudta volna megvalósítani a magyar-török-német viszonyról alkotott terveit. A Zsitva-folyó torkolatánál megkötött béke (1606.) befejezte a 15 évig tartó

hosszú háborút, s tűrhető viszonyt létesített az ellenfelek között. A szultán ugyanis egyenrangú uralkodónak ismerte el a magyar királyt, s felmentette a lealázó adófizetéstől.

3. II. Mátyás trónralépése. Az 1608-i törvények. Hiába voltak azonban a békekötések, Rudolf makacsul vonakodott rendelkezéseiket végrehajtani. Veszedelem fenyegette nemcsak az országot, hanem a dinasztiát is, ezért Mátyás főherceg a rendek támogatásával lemondásra kényszerítette Rudolfot.

A király választó rendek bizalma aztán *Mátyás főherceg* felé fordult (1608—1619.), de megkoronázását feltételekhez kötötték. A koronázás előtt országgyűlést tartottak és fontos alkotmányrendező törvények elfogadására kényszerítették a királyt. Ez a tény nem jelentett kevesebbet, mint hogy a rendek elismertették királyválasztó jogukat az uralkodóház öröklődési törekvéseivel szemben. Ami magukat a törvényeket illeti, ezek közül legfontosabb volt, hogy törvénybe iktatták a bécsi békét; ennek a *kormányzatra* vonatkozó cikkelyei ugyanis a magyar alkotmányt juttatták diadalra. A mezővárosoknak és a falvaknak (jobbágyoknak) is biztosították *vallásuk* szabad gyakorlatát; a *nádort* a rendek választják meg a királytól megnevezett 2—2 katolikus és protestáns jelölt közül. — A koronázás után szerzett törvények közül azok voltak a legnevezetesebbek, amelyek a fennálló gyakorlat alapján az országgyűlés szervezetét s a törvényhozás munkáját szabályozták.

A koronázás előtti törvények

A koronázás utáni törvények.

Az országgyűlés.

E szerint az országgyűlési rendek felső és alsó táblára oszlottak; annak tagjai a főpapok és a főurak, emezé a vármegyék, a szabad kir. városok és a káptalanok követei voltak. Az országgyűlést a király vagy helyettese nyitotta meg s előterjesztette a királyi javaslatokat. Ezeket az alsó tábla a személynök (personalis) elnöklete alatt megtárgyalta s határozatait megküldte a felső táblának; ennek tanácskozásait a nádor vezette s a tárgyalások eredményét közölte az alsó táblával. Ha az üzenetváltások a két tábla között nem vezettek megegyezésre, vegyes ülésre jöttek össze s így szerkesztették meg a királyhoz intézendő feliratot. Ha a király elfogadta az országgyűlés határozatait, szentesítette őket. Ha pedig nem fogadta el, a rendek új tanácskozásra kényszerültek.

Az 1608-i törvények nem kis jelentőségűek alkotmányunk történetében. Habsburg-királyainkkal szemben ezúttal rendezte a nemzet először az ország közjogi viszonyát, s törvényileg biztosította rendi alkotmányát. Éppen ezért a koronázás előtt és után hozott törvények alaptörvényeivé váltak a magyar alkotmánynak.

II. A KATOLIKUS VISSZAHATÁS.

1. Pázmány Péter. Bocskay István felkelésének vallás-politikai eredményei arra vallottak, hogy ebben az időben protestánsok alkották az ország lakosságának többségét. Valóban, a XVI. század végén a lakosságnak már szinte csak *töredéke volt katolikus*, s a többezer protestáns lelkésszel szemben a katolikus papok és szerzetesek száma nem haladta meg a 300-at. Az égető paphiányt a *ferencesek* és a *jezsuiták* buzgalma igyekezett pótolni; ezek vármegyéről-vármegyére jártak, még a hódoltsági területre is bemerészkedtek és vándor-lelkipásztorkodással igyekeztek megtartani hittestvéreiket ősi hitükben.

Hazánk a reformáció

A XVII. század elején azonban Magyarországra is átcsapott a katolikus visszahatás európai áramlata. A nagy munkát, mely hazánkat újra visszaillesztette Európa katolikus közösségébe, *Forgács Ferenc* nyitrai püspök, majd esztergomi érsek indította meg. A mozgalom legbuzgóbb munkásai, mint Nyugat-Európában, nálunk is a jezsuiták voltak, s ezek közt is első helyen *Pázmány Péter*, a magyar katolikus és tudományos kultúra hőse.

és a katolikus visszahatás korában.

Pázmány régi nemes családból származott s eredetileg a református vallásban nevelkedett. Ekkor azonban már érezhető volt az a katolikus ébredés, mely Báthory Istvánnal kezdődött Erdélyben, s nyilván katolikus mostohaanyja hatása alatt a tizenhárom éves Pázmány Péter visszatért ősei katolikus hitére. Majd a jezsuiták kolozsvári iskolájában folytatta tanulmányait és tizenhétéves korában a Jézus-Társaságba lépett. A papnevelőből az első virágkorát élő rend apostoli hitét, törhetetlen akaraterejét és tudományát hozta magával a magyar katolicizmus szolgálatára. Már mint fiatal pap nagyszabású térítő tevékenységet fejtett ki *Forgács Ferenc oldalán*, és ettől kezdve nem ismert nagyobb célt, mint a magyarság visszavezetését a katolikus Egyház kebelébe. Vállalt feladata teljesítésében igazán nagynak mutatta magát: nem erőszakkal munkálta a katolikus restauráció ügyét — ami a harmincéves háború korában nem lett volna ritkaság —, hanem a lelkeket igyekezett meghódítani az Egyháznak. Eszközei tisztán *lelkipásztori eszközök* voltak: prédikáció szóban és írásban, hitvédelmi iratok, papnevelés és katolikus iskolázás. A katolicizmus maradandó erőforrásaiul a tervszerű alkotások egész sorozatát létesítette oly mértékben, hogy kortársai Szent István király jobbját látták kezében feltámadni.

Pázmány Péter

neveltetése,

térítő tevékenysége,

Mikor az esztergomi érseki székbe került, első gondját a papképzésre fordította, s a paphiány pótlására állította fel a bécsi egyetem mellé a máig meglévő magyar szemináriumot, a *Pazmaneumot*; ezt követte a *nagyszombati papnevelő* intézet. Részben lelkipásztori munkára, részben az ifjúság nevelésére

alapításai.

rendházakat s *iskolákat* építtetett a jezsuiták számára, a magasabb tudományos műveltség elsajátítására pedig hittudományi és bölcseleti karból álló *egyetemet* alapított Nagyszombatban (1635). Ez mint Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem, ma is első tudományos főiskolája hazánknak.

A térítő munka eredményei.

Pázmány Péter és nagyobbrészt jezsuita munkatársai — szinte kivétel nélkül előkelő nemes magyar családok sarjai — egészen megváltoztatták Magyarország vallási képét: a katolicizmus évről-évre rohamosan gyarapodott számban és népszerűségben. Pázmány hatása elsősorban a *főúri családoknál* volt észlelhető még a nagy főpap halála után is, úgyhogy a XVII. század közepén már csak négy protestáns főnemes családja maradt a királyi Magyarországnak. A főurak katolizálása egyúttal *jobbágyaik* visszatérését is jelentette, mert az 1608-i törvényt a jobbágyok vallásszabadságáról sem a protestáns, sem a katolikus főurak nem tartották tiszteletben.

Pázmány mint politikus.

Pázmány Péter politikai hitvallása ebben foglalható össze: a magyarságnak «a pogány (török) torka» ellen «az szomszéd *keresztényi fejedelem* szárnya alatt» kell védelmet keresnie». Ebben a felfogásában őszinte irtózattal fordult el az erdélyi törökbarát politikától, viszont magát az *erdélyi fejedelemséget* fenn kívánta tartani a német kormányzat ellensúlyozására, a független magyar államiság biztosítására. De végcélként a régi *egész Magyarország* lebegett szeme előtt, s nem szűnt meg buzdítani a császár-királyt, hogy minden egyebet félretéve, haderejét az örök magyar cél, az ország területi épségének helyreállítására fordítsa.

2. Esterházy Miklós. A legnagyobb magyar főpapnak egyházi és országos politikájában Esterházy Miklós, Magyarországnak húsz éven át nádora, s II. és III. Ferdinánd királyok (1619—1637., illetőleg 1637—1657.) bizalmasa volt a munkatársa. Esterházy a *becsületes és őszinte államférfi* szerepét töltötte be mind a királlyal, mind a nemzettel és a kálvinista erdélyi fejedelmekkel szemben. Nem habozott nyiltan szembeszállni az udvar törvénytelen akaratával, de ugyanakkor törhetetlen képviselője volt annak a *nyugati magyar politikának*, mely halálos veszedelemnek tartotta és elutasította a törökkel való barátkozást. Mindig és következetesen az *ország felszabadítását* szorgalmazta az udvarnál s a nemesség körében egyaránt. Az udvart arra akarta rávenni, hogy a magyar kamara jövedelmeit egészen az ország védelmére fordítsa, a nemesek részéről pedig pénzáldozatot, állandó katonatartást s a régi magyar hadierények felkarolását sürgette.

Esterházy mint politikus.

Meg nem alkuvó álláspontja, heves magyar vérmérséklete és kíméletlen igazmondása nem tette népszerűvé kortársai előtt; de tagadhatatlan, hogy eszményi felfogással és önzetlenséggel kereste a magyar nemzet létkérdéseinek megoldását.

III. BETHLEN GÁBOR KORA ERDÉLYBEN.

1. Bethlen Gábor külpolitikája.

Annak az erdélyi politikának, amellyel szemben Pázmány Péter és Esterházy Miklós állást foglalt, Bethlen Gábor fejedelem (1613—1629.), Bocskay harmadik utódja volt a főképviselője. (Bocskayt Rákóczy Zsigmond, ezt pedig «az utolsó Báthory», a rossz emlékű Báthory Gábor követte a fejedelmi székben.)

Beavatkozás a harmincéves háborúba. Bethlen Gábor török szövetséggel jutott Erdély trónjára, s kezdettől fogva azon fáradozott, hogy hatalmát a Habsburg-királyok magyar országrészére is kiterjessze. Kedvező alkalmat hozott számára a harmincéves háború. Ez először a cseh és német protestáns rendeket állította sorompóba Mátyás és II. Ferdinánd egyházpolitikája ellen. A háború azonban hamarosan elveszítette *vallásos jellegét* és a Habsburgok ellen irányuló s Európa nagy részére kiterjedő *politikai küzdelemmé* változott. Erre vall, hogy a katolikus Franciaország protestáns államokkal: Dániával, Hollandiával, Angliával és Svédországgal egy szövetségben harcolt a Habsburg-hatalom terjeszkedése ellen; viszont a német protestáns fejedelmek egyike-másika a császárokat segítette a küzdelemben; Wallensteinnak, a Habsburgok zsoldos hadvezérének seregei is túlnyomólag protestáns németekből álltak.

A harmincéves háború.

Bethlent leginkább az birta rá a beavatkozásra, hogy a csehek ígéretet tettek neki a *cseh királyságra*, s remélte, hogy ezen az úton a magyar Szentkoronát is könnyebben meg tudja majd szerezni. A csehek mellé állt tehát, de okos tartózkodással nem lépett át az ország határán s közvetlenül nem avatkozott bele a cseh földön folyó harcba. Annál jelentősebb lett vállalkozása nemzeti szempontból. A felsőmagyarországi rendek Kassán «fejükké» választották, s mikor Pozsonyban a *Szentkorona* is birtokába jutott, a besztercebányai országgyűlésen *királynak* kiáltották ki (1620).

Bethlen Gábor beavatkozása.

A felkelések eredményei. A csehek fehérhegyi vesztett csatája után azonban a «választott király» egészen magára maradt. A magyarság kedvét elvették tőle hajdúinak embertelen erőszakoskodásai, s a *katolikusokat* külön is elkeserítette az a bánásmód, melyben a fejedelem hívei részesítették őket. Midőn a hajdúk elfoglalták Kassát (1619.), kegyetlenül meggyilkolták Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita atyákat, valamint Kőrösi Márk esztergomi kanonokot, a X. Pius pápától boldogokká avatott «kassai vértanúkat». Az is bántotta a katolikusokat, hogy a besztercebányai országgyűlés száműzte a jezsuitákat, három kivételével eltörölte a püspökségeket s ezek betöltését is Bethlennek tartotta fenn. E mellett még *saját hívei* is a fejedelem személyes ügyének kezdték már tekinteni vállalkozását. Magára maradottan, a II. Ferdinándtól megígért Fel-

Bethlen magára-maradása.

A nikolsburgi béke.

vidék helyett meg kellett elégednie hét magyar vármegyével, Kassával s Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel ; a királyi címről ellenben le kellett mondania, s a Szentkoronát is vissza kellett adnia *(Nikolsburgi béke*, 1622).

Bethlen alkudozása

Bethlen azonban nem érte be ezzel az eredménnyel s más úton igyekezett valóra váltani Magyarországra vonatkozó terveit. A királynak megígérte a kezén lévő vármegyéknek Magyarországhoz való visszacsatolását s lehetségesnek mondta a katolikus hitre térését is. Ezzel szemben a királytól leánya kezét kérte és azt kívánta, hogy *teljhatalmú kormányzóvá* tegye Magyarországon. Az udvar nem bocsátkozott alkudozásba e kívánságokról, s második mire Bethlen *másodszor* is beleavatkozott a harmincéves háborúba. Magyar, török, román lovasaival a Morva mellett körülzárta Wallenstein táborát, de aztán török hadai megtagadták az és harmadik engedelmességet, s vissza kellett vonulnia. Még *harmadszor* is beavatkozása. megújította támadását. A budai pasa hadaival együtt az északnyugati határra indult Wallenstein ellen. Útközetre azonban nem került sor, s a pozsonyi békében még kevesebb eredményt ért el, mint Nikolsburgban (1626).

2. Bethlen Gábor állama.

Külpolitikai irány. Amit Bocskay István csak elgondolt, azt Bethlen Gábor megvalósította : *új magyar államot* alapított Erdélyben. Ennek birtokában aztán megpróbálkozott azzal a Törökbarát nagy tervvel, hogy *török felsőség elismerése* mellett a maga külpolitika. uralma alá vonja az egész magyarságot. E tervének kivitelében azonban nemcsak a király ellenálló ereje, hanem az ország nyugati részének gondolkozása is akadályozta. A dunántúli részek ugyanis jobbára már katolikusok voltak és nyugati gondolkodásuknak megfelelően Habsburg-főhatóság alatt akarták egyesíteni a szétszakadt nemzetet. Ez a felfogásuk élesen szembeállította őket Bethlennek törökbarát és kálvinista politikájával.

Erdély európai jelentősége.

Ettől függetlenül azonban Bethlen Gábor nagytehetségű és uralkodásra termett államférfi volt, aki az európai politikának jelentékeny tényezőjévé emelte kis országát. Szövetségét nemcsak a *csehek* és a *dánok* keresték, hanem Gusztáv Adolf, a hatalmas *svéd* király is.

Abszolutizmusa,

Belső kormányzat. Bethlen Gábor belső uralma tökéletesen megfelelt annak az irányzatnak, melyet Richelieu ebben az időben kezdeményezett Franciaországban : a *fejedelmi abszolutizmusnak*. Mint az abszolutista uralkodók általában, ő is hadseregére és jól rendezett államháztartására támaszkodott a rendhadereje, gazdasági politikája, dekkel szemben. *Állandó zsoldoshadat* tartott, mint Mátyás király s katonai ereje birtokában messzeható külpolitikát folytathatott. *Jövedelmeit* sok forrásból merítette. A mellett, hogy a nikolsburgi békében hét vármegyét szerzett s Angliától és

Hollandiától állandó segélypénzt kapott, a bel- és külföldi kereskedelembe is annyira belekapcsolódott, hogy bevételei megkétszereződtek. De nemcsak a maga nagy gazdasági erejét vezette bele az állam gazdasági életének vérkeringésébe, hanem a kezdődő *merkantilizmus* rendszabályait is alkalmazta : bányákat nyitott, kereskedelmi társaságokat alapított s idegen iparosokat és kereskedőket telepített országába. Mindezzel messze felülemelte Erdély gazdasági életét a Magyarországon még divatozó terménygazdálkodás fölé.

vallás-politikája,

Valláspolitikáját illetőleg a *katolikusokat* a régi korlátozások közt tartotta s velük, valamint a *szombatosok* zsidózó felekezetével szemben erélyes rendszabályokkal védte az állam *kálvinista* vallását. E mellett azonban engedelmeskedett a politika parancsszavának : hat-hét templomot visszaadott a katolikusoknak, szórványosan jezsuitákat is bocsátott be területére és katolikus urakat is nevezett ki magas állásokba.

művelődési politikája.

Művelődés. Szellemi művelődés tekintetében Bethlen Gábor legfőbb gondját az *iskoláztatásra* fordította. Gyulafehérvárott református főiskolát épített s külön nagy alapítványokkal gondoskodott a szegény diákokról. Az oktatást idegenből, főkép Németországból szerzett tanárokra bízta ; viszont külföldi iskolákba és körutakra is küldött erdélyi ifjakat, hogy fenntartsa a hazai protestantizmus kapcsolatait a külfölddel. Hasznos és díszes épületekkel látta el országát, várakat és palotákat emelt ; gyulafehérvári palotáját belsőleg is igazi *barokk* pompával rendezte be, úgyhogy kortársai elragadtatva magasztalták építkezéseit. Kulturális működése általában, akárcsak politikai munkássága, *kálvinista jelleget* mutatott és ilyen célokat szolgált. Ezzel Pázmány Péterre emlékeztet, akinek viszont minden alkotása a katolicizmus jegyét viselte magán.

IV. ERDÉLY LEHANYATLÁSA.

1. I. Rákóczi György. Erdély virágzása nem szünt meg Bethlen Gábor halálával, de fokozatos hanyatlásnak indult. A nagy fejedelem után először özvegye, Brandenburgi Katalin, majd ennek lemondása után egykori fővezére, *I. Rákóczi György* (1630—1648.) vette át az uralmat. Rákóczi főgondját a maga családi birtokainak gyarapítására fordította. A francia-svéd Beleavatkozása szövetség oldalán ő is beleavatkozott a *harmincéves háborúba*, a harminc éves de a morva határon megállapodott s csak néhány száz embert háborúba küldött Torstenson svéd tábornoknak Brünn alá. Beavatkozásának már csak azért sem lehetett nagyobb eredménye, mivel a porta nyomására időnap előtt kénytelen volt III. Ferdinánddal s békemegkötni a *linzi békét* (1645). Ebben mintegy védekezésül a kötése. katolikus földesúri térítések ellen, felújította az 1608-i törvényt a jobbágyok vallásszabadságáról.

Román nemzetiségi politikája.

A fejedelem a maga kálvinista hitét a görög keleti románok közt is terjeszteni akarta s azt a módszert választotta, amelyet a XVI. század magyar nemesurai és szász városai kezdeményeztek: román nyelvű kálvinista *kátét* adott a kezükbe és román nyelvre fordíttatta a Szentírást *(Rákóczi-biblia)*. Ez a tette korszakot jelentett a román művelődés történetében, mert ezzel kezdődött a szláv szertartású románság nemzeti irodalma a Kárpátokon innen és túl.

2. II. Rákóczi György. Atyjától örökölt hatalmas vagyona birtokában *II. Rákóczi György* (1648—1657.) bőkezűen pártfogolta a szellemi művelődést és erőteljes külpolitikát kezdeményezett. Elismertette fennhatóságát a moldvai és a havasalföldi román vajdával, majd északra fordította figyelmét.

Lengyelországi törekvései és kudarca.

Lengyelországot ebben az időben már nagyon legyengítette a szabad királyválasztás, a rendi politika féktelensége és a vallási ellentéteknek bel- és külpolitikai kérdéssé való kiélezése. Több európai állam is foglalkozott az ország megszerzésének, illetve felosztásának a gondolatával, s Rákóczi is pályázott a lengyel koronára. Törekvéseit a protestáns Svédország is hajlandó volt támogatni, ha neki engedi át Lengyelország északi részét. Rákóczi meg is indította *hadait* a nélkül, hogy kellőkép felkészült volna a hadjáratra. Mindamellett *svéd* támogatással megszerezte Krakkót és Varsót, de aztán a svédeknek az országukra törő dánok ellen kellett védekezniök, s ő magára maradt erdélyi seregével és a két román vajda segédcsapataival. Fokozta a bajt, hogy a féltékeny szultán a krimi *tatár* kánt uszította rá. A fejedelem nagy hadisarc igéretével kiegyezett a lengyelekkel s maga kis csapat élén szerencsésen hazaérkezett, de Kemény János vezetése alatt álló hadai a tatárok torkába kerültek, s vagy elpusztultak, vagy fogságba jutottak.

Erdély leromlása

A szerencsétlen lengyel kaland egy csapásra véget vetett Erdély virágzó korszakának. A török nem tűrt erős magyar államot a meghódított terület szomszédságában s ezért sietett megragadni az alkalmat, hogy Erdélyt tartományává süllyessze. Rákóczit nem ismerte el többé fejedelemnek s először *Rédei Ferencet*, majd *Barcsay Ákost*, ennek halála után pedig *I. Apaffy Mihályt* (1661—1690.) ültette a fejedelmi székbe. A rendektől megválasztott *Kemény János* hiába folyamodott német segítségért; Montecuccoli császári hadvezér megjelent ugyan Erdélyben, de semmit sem tett érte. Így történhetett, hogy a kis országot a török ismételten végigpusztította, megzsarolta és kirabolta. A nemrég még oly virágzó fejedelemség pedig nemhogy a töröknek, de még a két román vajdának és a tatár kánoknak sem tudott ellentállani, s ezek éveken át a Tiszáig keresztül-kasul járták és pusztították a szerencsétlen országot. Az erdélyi kis magyar állam ereje kimerült, s többé nem is igen jött már számításba.

NYOLCADIK SZAKASZ.

I. Lipót kora.

I. AZ URALKODÓHÁZ TÖRÖK POLITIKÁJA ÉS AZ ELLENE TÁMADT ELÉGÜLETLENSÉG.

A török hatalom

1. A bécsi udvar török politikája. A XVI. század végén és a XVII. század elején a török birodalom haderejét rendkívüli mértékben igénybevették az évtizedeken át tartó perzsa háborúk, s ugyanekkor a magyarországi tizenötéves háború is súlyos áldozatokat kívánt tőle. Így érthető, hogy Törökország egyidőre megszünt félelmes ellenség lenni. A XVII. század derekán azonban albán származású *nagyvezírek* kerültek a kormányzat élére; ezek még egyszer összefogták a birodalom erőforrásait s megújították a török külpolitika harcias korszakait. *Erdély* megrohanása már ezekkel a változott viszonyokkal áll összefüggésben. A Köprili-nagyvezírek hordái azonban nem is elégedtek meg Erdély legázolásával, hanem a Partiumba is benyomultak s elfoglalták *Nagyváradot*; egy-két évvel később a királyi Magyarországba törtek be s birtokukba vették *Érsekújvárt* (1663).

felfrissülése s a

A bécsi udvar teljesen érzéketlen magatartást tanusított a török hatalom felfrissülésével szemben, s csak a békét kereste. E törekvésének magyarázatát a Habsburg-dinasztia akkori külpolitikai célkitüzésében kell keresnünk: a harmincéves háború a német birodalmat meggyöngítette, viszont az ellenséges Franciaországot megerősítette; így a Habsburgok érdeke a mindenáron való békét kívánta.

bécsi udvar mozdulatlansága.

Montecuccoli

Ezért történt, hogy bár Kemény János *I. Lipót király* (1657—1705.) védelme alá helyezkedett a törökkel szemben, Montecuccoli császári hadvezér tétlenül nézte Erdély pusztulását, Várad és Érsekújvár elfoglalását. Ő különben is merőben elméleti alapra helyezte a hadviselést: a *nyugati hadtudomány* (Gusztáv Adolf) elvei alapján kerülte a nyilt ütközetet, s felvonulásokkal, taktikai mozdulatokkal akarta kifárasztani az ellenséget. Ez az elmélet azonban a mozgékony, örökösen támadó *törökkel szemben* nem vált be. Magyarország legfontosabb várai elestek, viszont Montecuccoli körülsáncolt táborai

«hadtudománya».

csak arra voltak alkalmasak, hogy kiéljék és elpusztítsák a megszállt környéket.

2. Zrínyi Miklós a költő. Egészen más irányt vett volna a kiújult török háború, ha az udvar magáévá teszi a költő Zrínyi Miklósnak, horvát bánnak török politikáját. Zrínyi Miklós a *szigetvári hős* dédunokája volt; ereiben bosnyák, horvát és dalmát fejedelmek vére folyt, de édesanyja révén Árpád- és Anjou-vér is. Gyámja, *Pázmány Péter* korán ráeszméltette katolikus és magyar kötelességeinek tudatára, s Pázmány udvarában már mint ifjú belekerült a királyi Magyarország szellemi és politikai középpontjába.

Zrínyi ifjú kora.

A nemzeti politika rajongója.

Zrínyinek, mint államférfinak, a Mátyás-korabeli *nemzeti királyság* volt eszménye. E mellett azonban hűséggel viseltetett az idegen dinasztia iránt, s az adott viszonyokkal számolva igyekezett megteremteni a magyar nemzetállam létfeltételeit. Ezek között legnagyobb jelentőségűnek a *nemzeti hadsereget* tartotta, mert felfogása szerint csak ez tudná biztosítani a magyarság nemzeti létét. Minden erejével arra biztatta tehát a nemességet, hogy a maga önkéntes megadóztatásával tegye lehetővé az állandó nemzeti hadsereg felállítását; ha volna a nemzetnek ilyen hadserege, támadólag léphetne fel a török ellen, s egymaga kiszoríthatná az országból.

A Török Áfium.

Munkái közül elsősorban a *Török Áfiumban* fejti ki nemzeti munkatervét és szenvedélyes hangon iparkodik felrázni nemzetét. A rettenetes *török sárkány* gázolja nemzetünket, s nem áll meg a keresztény vérnek patakul ömlése. Nincs idegen nemzet, aki a mi kedvünkért kockára tegye magát: németnek, olasznak, spanyolnak, franciának más a gondja. Sehonnan segítséget nem remélhetünk, a mi sebünk senkinek nem fáj. «*Fegyver*, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio» (elszánás). Vagy ezzel oltalmazzuk meg magunkat, vagy vitézül halunk meg mindnyájan, non datur aliud medium. Nincs hová futnunk, hic nobis vel vincendum, vel moriendum est. De miért kellene elvesznünk vagy kétségbeesnünk, míg Istenben bizodalmunk lehet, s markunkba szablyát szoríthatunk? Teltek a históriák magyar nemzetünk dicsőségével, de mi, mostani magyarok messzeállunk a régiektől, s csúfsága lettünk a nemzeteknek. Tartson a nemzet «*egy armadát lábon készen*», s ha nem telik a nemességből, a pórból kell előállítanunk hadinépünket. Ne sajnáljuk a rávaló költséget! Egy ideig hagyjunk békét pompának és vendégségnek, prémes köntösnek, ezüst kupának s más haszontalan cifraságnak. A mi öltözetünk fegyverderék és páncél, s aztán neki a töröknek most vagy soha! «Imé kiáltok, ímé üvöltök: hallj meg engem élő magyar!»

A török ingerlése háborúra.

Tehát kiűzni a törököt, s az országot mint önálló magyar nemzeti államot ismét belekapcsolni a nyugati kultúrközösségbe: ez volt Zrínyi Miklós nemzeti politikája. Megvalósítására azonban nem akart sor kerülni, nem engedte ezt a bécsi udvar féltékenysége s a magyar rendek húzódozása az áldozatoktól. Zrínyit ez nem riasztotta vissza. Hogy háborúra kényszerítse a törököt, a Mura partján felépítette Zrínyi-Újvárat, majd tél közepén benyomult a drávamenti török

területre, elfoglalta a déli török határerődöket és felégette a hosszú eszéki hidat, a török átkelőhelyét. Célját elérte, a török megindult Stájerország felé és egyenesen Bécsnek tartott. Most már Montecuccoli is felvette a harcot és *szentgotthárdi* fényes győzelmével megállította a török hadsereget (1664). Mindazáltal az erre következett *vasvári* békében (1664.) Lipót a török kezén hagyta a legújabban elfoglalt fontos védelmi pontokat, Váradot és Érsekújvárt, sőt arra kötelezte magát, hogy egészen kivonja hadait Erdélyből.

Győzelem és békekötés.

3. A Wesselényi-szövetkezés. A magyarság teljes joggal a felszabadító háború megindítását remélte a szentgotthárdi diadaltól, s csalódása nagy *elkeseredést* keltett. A köztudatban egyre mélyebb gyökeret vert a gyanú, hogy a bécsi udvar, ha talán tudná, sem akarja felszabadítani az országot a török járom alól, és nem szándékozik megmenteni a pusztuló magyarságot. Válaszul az ország *legelőkelőbb közjogi méltóságai és főurai*, mint Wesselényi Ferenc nádor, Lippay György prímás, Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Péter, Miklós öccse és bán-utódja, továbbá Frangepán Ferenc és I. Rákóczi Ferenc — II. Rákóczi Györgynek katolikussá lett fia — szövetkeztek az Aranybulla ellenállási jogán a nemzetrontó politika ellen (1666).

Az országos elkeseredés

zászlóvivői.

Ebben az időben XIV. Lajos király uralkodott Franciaországban. A «napkirály» nagyszabású külpolitikai célok elérésére fordította minden erejét, s a francia hagyományoknak megfelelően, a német és a spanyol Habsburgok rovására Európa első hatalmává akarta emelni hazáját. Elődje, XIII. Lajos, a harmincéves háborúba avatkozott a Habsburgok ellen, ő pedig úgynevezett *rablóhadjáratai*ban és a *spanyol örökösödési háború*ban állította csatasíkra hadait letörésükre. A Wesselényi-szövetkezés tagjai természetes szövetségesüknek tekintették XIV. Lajost, viszont Lajos most is, utóbb is szívesen látta a magyarországi elégedetlenséget, mert lekötötte a császári sereg egy részét. *Biztatáson* — s utóbb némi pénzen — kívül azonban egyéb segítséget sem most, sem később nem nyujtott a magyar szabadságharcosoknak.

XIV. Lajos,

mint a szövetkezés szövetségese.

A nádor néhány hívével a francia szövetkezés helyett inkább a *török segítségét* óhajtotta megszerezni. A porta azonban Lengyelországgal és Velencével folytatott háborúi miatt békét akart a Habsburgokkal és megtagadta pártfogását. Utána *lengyel szövetséggel* próbálkoztak az urak, de itt sem értek el semmi eredményt.

Török és lengyel kapcsolatkeresés.

A külső támogatás hiányánál még nagyobb bajt jelentett, hogy az összeesküvők maguk közt sem értettek egyet, *egyéni célokat* hajhásztak, sőt többen árulást követtek el. Ily körülmények közt a bécsi kormány könnyűszerrel elnyomta és megbosszulta mozgalmukat. A szövetkezésnek még életben levő vezéreit: Nádasdyt, Zrínyit és Frangepánt a Szentszék közben-

Egyenetlenkedések.

járása ellenére kivégeztette; I. Rákóczi Ferenc kegyelmet kapott, de nagy váltságdíjat kellett érte fizetnie.

II. A KURUC-LABANC VILÁG.

1. A Habsburgok abszolutista kormányzata. A Wesselényi-féle szövetkezésért megbűnhödtek a vezérek, de bűnhödnie kellett érte a nemzetnek is: a bécsi udvar ugyanis ösztönzést merített belőle, hogy erőteljes abszolutisztikus politikát folytasson a magyarság ellen. Ezt a kort az egész európai történelemben az uralkodói hatalom abszolutizmusa jellemzi, s ugyanezt a kormányrendszert igyekeztek meghonosítani a Habsburgok is a maguk országaiban. Mivel pedig a westfáliai békekötés erősen megnyírbálta németországi hatalmukat, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon építsék fel az «Osztrák Ház» egységes nagyhatalmát.

Abszolutizmus

az osztrák tartományokban és Magyarországon.

Az osztrák tartományokban ez a politikai rendszer csak a rendi hatalom visszaszorítását jelentette, Magyarországra azonban elviselhetetlen elnyomásként nehezedett. Itt ugyanis a rendi alkotmány egyúttal a *független államiságot* védelmezte az idegen dinasztia ellen, tehát az abszolutisztikus kormányrendszer tulajdonképen állami függetlenségünket és szuverénitásunkat fojtogatta.

A magyarság szorongatása: idegen katonasággal,

Ezért a magyarság teljes erejével ellenállt az abszolutisztikus törekvéseknek. Viszont Lipót király és tanácsosai német gyűlöletnek minősítették a nemzet alkotmányos ellenállását s meg akarták törni a «lázadó» magyarságot. Mindenekelőtt *idegen katonaságot* vezényeltek az országba s minden vármegyére és városra kirótták a «porciót» a katonaság eltartására.

birtokelkobzással,

Ugyancsak a magyarság megtörésére szolgált az a kegyetlenség, amellyel az udvari kamara *elkoboztatta* a Wesselényi-szövetkezés részeseitől és gyanúsítottjaitól birtokaikat. Várak, nemesi lakóhelyek, falusi birtokok számlálatlanul estek áldozatul, tulajdonosaik pedig földönfutókká váltak. A *protestánsokra* külön is ránehezedett a kormány nyomása. Bizottság járta végig a szabad királyi városokat, s a király kegyúri joga alapján egymásután vette vissza azokat a protestáns templomokat és iskolákat, amelyek azelőtt a katolikusokéi voltak. Ez az eljárás természetesen elkeserítette a protestánsokat; jellemző azonban a kor vallási viszonyaira, hogy a katolicizmus is csak ilyen vallásszabadságot élvezett Erdélyben a protestantizmussal szemben.

protestáns — nyomással

2. A bujdosó kurucok. A kormány politikája súlyos következményeket vont maga után. A Wesselényi-szövetkezés részesei és gyanúsítottjai, a birtokukat vesztett nemesek, az elégedetlen

protestánsok, az elbocsátott végvári katonák s az adóval agyonsanyargatott jobbágyok egyre nagyobb számban menekültek a zaklatások elől a Partiumba s magyar, török és erdélyi végterületekre. Itt mint *hazátlan bujdosók*, prédából éltek: bebetörtek a királyi Magyarországba, megsarcolták a városokat s falvakat, kirabolták a kereskedőket és utasokat, s valóságos hajtóvadászatokat tartottak a gazdagabb urakra, főkép a katolikusokra. A megtámadott területek lakosai és a császári tisztek viszonozták becsapásaikat, s a bujdosók és a császáriak e *guerilla-harcával* kezdetét vette a kuruc-labanc világ. Ennek első éveit a kölcsönös erőszakosságok, rablások és tömeges gyilkosságok a magyar történelem egyik legszomorúbb korszakává avatják.

Kuruc-labanc-világ.

A bécsi kormányt azonban még az országos felfordulás sem indította jobb belátásra, hanem haladt tovább a megkezdett úton. Az abszolutizmus szolgálatára új kormányfőhatóságot szervezett Pozsonyban (1673). Ez a kormányszék — *gubernium* — négy magyar és négy német tagból állott, s elnöke is német volt, Ampringen János Gáspár, a német lovagrend nagymestere.

A gubernium és

Még súlyosabban nehezedett rá a nemzetre a pozsonyi *rendkívüli törvényszék* működése. Ez tömegesen idézte maga elé azokat, akik a Wesselényi-szövetkezés gyanújába keveredtek, vagy akiket több-kevesebb joggal a törökkel és a bujdosó kurucokkal való cimborálásról lehetett vádolni. Az ítéletek börtönre és jószágvesztésre szóltak. Külön eljárást indított a törvényszék a felvidéki protestáns lelkészek ellen, egyrészt politikai magatartásuk miatt, másrészt a protestantizmus megtörésére. Aki a lelkészek közül lemondott hivatásáról, kegyelmet kapott, a többi negyvenet azonban *gályarabságra* ítélték s Nápolyba küldték. De a protestáns államok közbeléptek a gályarabok érdekében, sőt *Hollandia* azzal fenyegette meg a holland katolikusokat, hogy vallásuk magángyakorlatát sem engedélyezi többé. Így aztán a bécsi kormány hozzájárulásával a nápolyi kormány kiszolgáltatta Ruyter hollandi tengernagynak a gályarabokat, de a szabadulás napját nem érték meg mindnyájan.

rendkívüli törvényszék.

A gályarabok.

3. Thököly Imre. A pozsonyi törvényszék működése nem csökkentette, hanem még inkább növelte a bujdosók számát és erejét. Mivel azonban alkalmas vezérük nem akadt, sokáig nem tudtak jelentőségre vergődni. Mikor azonban az ifjú és tehetséges *Thököly Imre* állott élükre, egyszerre félelmetes katonai erő vált belőlük. A villámgyors kuruc lovasság egész Morvaországig megszállta a *Felvidéket*, útjában katolikus papokat kínozott halálra, s mindenünnen előzte a szerzeteseket. A bécsi kormány felvidéki vármegyékkel akarta a kuruc vezért kielégíteni, ő azonban magyar vagy legalább erdélyi fejedelem akart lenni, s *török támogatással* tovább folytatta a küzdelmet.

Kuruc sikerek.

A soproni országgyűlés engedményei

Végre a Szentszék lépett közbe s törökellenes politikája érdekében rávette Lipótot, hogy keresse a megegyezést a felkelőkkel. Lipót országgyűlést hívott össze *Sopronba* (1681.) és számottevő engedményeket tett a mozgalom leszerelésére. Az országgyűlés megszüntette a guberniumot, úgyszintén a helytartóságot is, és betöltötte a nádori széket. A protestánsoknak a bécsi béke, illetőleg az 1608-i törvények értelmében biztosította vallásuk szabadságát. Nyilvános vallásgyakorlatukat azonban a királyi területen úgy korlátozta, ahogy az Erdélyben történt

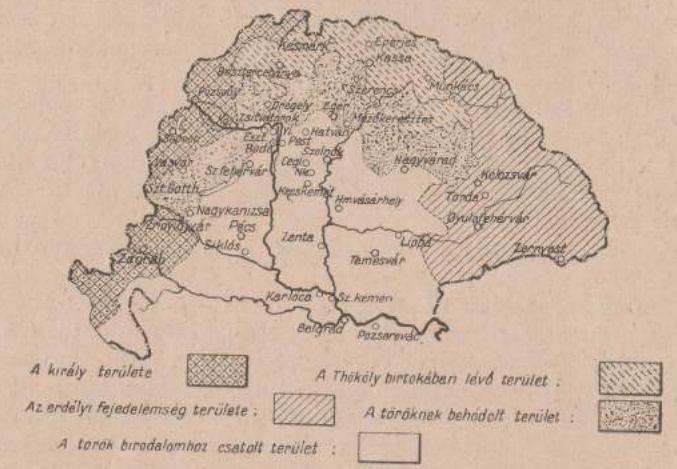

Magyarország a soproni országgyűlés idejében.

a katolikusokkal szemben : csak a becikkelyezett (artikuláris) helyeken engedélyezett protestáns templomot, iskolát és paplakot.

s a protestánsok.

A protestánsok *keveselték* az engedményeket, s ettől kezdve Thököly egészen a *török oltalma alá* helyezkedett. Elfogadta a szultán védelmét az egész magyarságra s ezért évi adót fizetett, viszont a szultán Felső-Magyarország királyává nevezte ki a kuruc vezért. A török szövetségese maradt Thököly abban a háborúban is, mely Magyarország felszabadítását tűzte ki céljául.

III. AZ ORSZÁG FELSZABADITÁSA A TÖRÖK URALOM ALÓL.

1. A felszabadító hadjáratok. A szentgotthárdi győzelem egyidőre megállította a törököt Bécs ellen irányuló terveiben. Mikor azonban a szultán a király és a nemzet ellentéteit látta, újra megindította hadait Bécs ostromára (1683).

Bécs ostroma.

A török vállalata azonban balul ütött ki. *Starhemberg Rüdiger* gróf eleinte maga védte Bécset, leginkább azon a pénzen, melyet a császár XI. Ince pápa ajándékából s a magyar főpapok ausztriai vagyonának lefoglalásából szerzett. Amikor azonban már-már kimerült a védők ereje, az utolsó pillanatban megjelentek *Lotaringiai Károly* herceg német birodalmi és *Sobieski János* lengyel király lengyel hadai, s nemcsak felszabadították a várost Kara Musztafa nagyvezír ostroma alól, hanem azonfelül még roppant veszteségeket is okoztak a töröknek.

Keresztény felbuzdulás

Kara Musztafa kudarcából kitűnt, hogy a török hatalom nem verhetetlen többé. Ez a tanulság újra egyetemes *keresztény érzületben* forrasztotta össze Európát, s így vette kezdetét az a háború, mely több mint másfél évszázados török rabságából meghozta Magyarország felszabadulását.

Budavára felmentése,

A birodalmi és lengyel hadak Bécs alól egyenesen Magyarországra jöttek, *Párkánynál* megverték a budai pasa seregét s visszafoglalták *Esztergomot*. A további hadjárat legdicsőbb tette *Budavár* ostroma volt. Ebben már 14—15 ezer főnyi magyar sereg is résztvett s Esterházy János gróf, Bercsényi Miklós, Bottyán János, Koháry István és más urak vezetése alatt küzdött az ország szívének felszabadításáért. A renegát Abdurrahman pasa hősiesen ellentállt a keresztények ostromának, de közel kéthavi ostrom után Fiáth János győri vitézeinek sikerült az első zászlót kitűzniök a vár falain. Károly lotaringiai herceg és Miksa bajor választó *1686. szeptember 2-án* általános rohamot indított, s a keresztény seregek elszántsága ellenállhatatlannak bizonyult : másfél század után visszakerült keresztény kézbe Magyarország fővárosa.

a török kiűzése Magyarországból.

Buda felmentése aztán megtízszerezte a keresztények önbizalmát, s folytonos győzelmek között folytatták a hadjáratot. Gyors egymásutánban visszavették a *hódított területeket*, megszállták *Erdélyt*, sőt egy-két év mulva Lajos bádeni őrgróf már a Balkánon és a Duna alsó folyásánál aratta diadalait.

Lipót király már abban kezdett reménykedni, hogy egész Európából kiűzheti a törököt. XIV. Lajos francia király rablóhadjáratai azonban újra lekötötték erejét, s így a török visszavette Belgrádot, sőt Dél-Magyarországba is visszamerészkedett. *Savoyai Jenő herceg Zentánál* (1697.) fényes diadalt aratott ugyan felette, mivel azonban a spanyol örökösödési háború már küszöbön állott, Lipót mindenáron be akarta fejezni a török háborút s megkötötte a karlócai békét (1699). Ennek értelmében a szultán lemondott magyarországi hódításairól, a *Maros-Tisza közét* azonban Temesvárral együtt megtarthatta magának.

A zentai csata

s a karlócai béke.

2. Thököly fejedelemsége és bukása. A törökkel együtt szövetségesének, Thökölynek is el kellett buknia. Felső-Magyarország egymásután adta át várait Lipót tábornokainak, s ugyanerre kényszerült Munkácson a hőslelkű *Zrínyi Ilona*, ki férjének,

I. Rákóczi Ferencnek halála után Thököly hitvese lett. A kuruc vezért a háború folyamán hívei is elhagyták és a felszabadító seregekbe álltak, ő azonban kitartott a török mellett s vele együtt kiszorult az országból. I. Apaffy Mihály halála után a szultán őt nevezte ki *erdélyi fejedelemmé ;* ekkor török-tatár hadak élén ismét benyomult Erdélybe, s Zernyestnél megverte az erdélyi és császári sereget (1690). Erre az erdélyiek fejedelmükké választották, dicsősége azonban csak két hónapig tartott : a törökök Szalánkeménnél csatát vesztettek Bádeni Lajossal szemben, s ezért Thökölynek is menekülnie kellett.

Az erdélyi fejedelmi székben,

Innen kezdve török kenyéren élt *Nikomédiában*, s követte őt önkéntes számkivetésébe felesége is. A nemzet 1906-ban *hazahozta* tetemeiket, s Thökölyt a késmárki evangélikus templomban, Zrínyi Ilonát pedig a kassai székesegyházban helyezte örök nyugalomra.

számkivetésben.

IV. LIPÓT BEOLVASZTÓ POLITIKÁJA AZ ORSZÁG FELSZABADITÁSA UTÁN.

1. A nemzet kimerülése s üldöztetése. Amily csapás volt a nemzetre a másfélszázados török megszállás, éppolyan örvendetes volt az ország felszabadítása.

A pápaság,

A felszabadító hadjáratnak *XI. Ince pápa* volt a kezdeményezője és egész haláláig erkölcsi vezetője és anyagi támogatója. Ő volt az, aki fáradhatatlan diplomáciával Lipót szövetségébe vonta Lengyelországot és Velencét, azt szárazföldön, emezt pedig tengeren indítandó háborúra ; Bécs után pedig a keresztény erőket együttartotta és szinte rákényszerítette Magyarország felszabadítására. *Buonvisi Ferenc* nuncius már megelőzőleg is hosszú éveken át iparkodott Lipót kormányát jóindulatra hangolni a magyarság iránt s pillanatra sem hagyott fel a felszabadító háború sürgetésével.

Európa

A legnagyobb áldozatot harcosokban s halottakban egyaránt a *német birodalom* népei hozták. De ott harcoltak a katolikus lengyelek és olaszok, valamint a protestáns angolok, skótok, dánok és svédek csapatai is. Ezzel *Európa* legalább némileg jóvátette azt a részvétlenséget, melyet korábban a magyarság halálküzdelmével szemben tanusított.

és a Habsburg ház érdemei.

A pápaság és a német nép mellett a *Habsburg-ház* szerezte a legtöbb érdemet. Reáhárult a felszabadító seregek összegyüjtésének, felszerelésének és fizetésének a gondja, s végül is kiűzte a törököt hazánk területéről.

A nemzet

A korszakalkotó siker kivívásában tehát nem a magyarságot illette az oroszlánrész ; a töröktől s a bécsi udvartól *agyonsanyargatott nemzet* — miután másfélszázadon át szinte elvérzett Németország és Európa védelmében — nem is lett volna képes

ezt az óriási feladatot megoldani. (Hunyadi Mátyás korában hozzávetőlegesen 4 millió lakosa volt Magyarországnak, az 1720-i népszámlálás 1,770.000 lakost mutatott ki Magyarországon és 800.000-et Erdélyben.) De viszonylagosan tekintve a dolgot, erejét messze felülhaladó mértékben vette ki részét a magyarság a felszabadítás munkájából. *Véráldozata* aránylag nagyobb volt a németekénél, *anyagi szolgáltatásokban* pedig szinte a megsemmisülésig áldozott a háború céljaira. Esterházy Pál nádor szerint Magyarország száz év alatt nem fizetett annyit a töröknek, mint most két esztendő alatt a külföldi katonaságnak. Pedig ez még nem volt minden : a vármegyékre kivetett porció s a falvakba szállásolt zsoldos katonaság kifosztotta a lakosságot, úgyhogy éhínség pusztította a népet, s kétségbeejtő helyzetében mindennapos jelenséggé lett soraiban az öngyilkosság és a család lemészárlása.

élethalálküzdelme

Ezt a nyomorult helyzetet még elviselhetetlenebbé tette egyes császári tábornokok személyes rosszindulata. Közülük az olasz származású *Carafa* gróf hagyott maga után legkeserűbb emléket. Ezredei élén bebolyongta az országot s kegyetlenül kipréselte a magyarságból a porciókat és sarcokat. Mint a felsőmagyarországi hadak parancsnoka, *veszedelmes összeesküvést* «fedezett fel» a magyarok között s vértörvényszéket állított fel Eperjesen az állítólagos összeesküvés elnyomására (1687). A vádlottak ellen szóló bizonyítékok nagyon is kétes forrásokból származtak, mindamellett Carafa húsz polgárt és nemest végeztetett ki kegyetlen kínzások közepett.

Az eperjesi törvényszék.

2. A trónöröklés törvénye. Erdély sorsa. A magyarság a ránehezedő nyomást is elviselte volna, ha az ország felszabadításával nemzeti élete is újraéledt volna. Ez azonban még sokáig nem következett be, mert az udvar az ország felszabadulását a maga hatalmi céljaira igyekezett kihasználni. Eleinte könnyen is tehette ezt, mert a nemzet mély hálával volt eltelve a dinasztia iránt s háláját tettekkel iparkodott bebizonyítani. Igy az 1687-i *pozsonyi országgyűlés* elfogadta a Habsburg-ház fiágának trónöröklési jogát az elsőszülöttség rendje szerint, s csak a fiág kihalása esetére tartotta fenn magának a szabad királyválasztást. Ezenkívül eltörölte az aranybulla záradékát is, mely a nemességet az *ellenállás jogával* ruházta fel a törvénysértő király ellen.

A fiági öröködés törvénye.

Erdély megszállása, illetőleg Thököly bukása után a dinasztia az erdélyi kérdést is a maga szempontjai szerint rendezte. Lipót császár kiadta a *Diploma Leopoldinumot* (1690—91.), s 1848-ig ez szabályozta Erdély jogi helyzetét. A diploma meghagyta az erdélyi vallásszabadságot, de a katolikus egyházat az eddiginél nagyobb szabadságban részesítette ; ugyancsak meghagyta a három nemzet és az országgyűlés jogszokásait, a kormányzást azonban az elhúnyt I. Apaffy Mihály fiának kiskorúságára való tekintettel, kormányszékre — *guberniumra* —

A Lipótféle diploma.

bízta. A gubernium aztán, hogy az ifjú II. Apaffy Mihályt az udvar lemondatta a fejedelemségről, végleges kormányszerve maradt Erdélynek. Az uralkodóház ugyanis nem egyesítette a felszabadult keleti országrészt az anyaországgal, hanem dinasztikus érdekből fenntartotta mind politikai, mind gazdasági különállását.

3. Kollonics Lipót. A dinasztia nem érte be e nagy sikerekkel, hanem az örökös tartományok közé igyekezett beiktatni az országot. E tekintetben legfőbb tanácsosa az *osztrák-szláv* Kollonics családból származó *Kollonics Lipót* volt, aki mint a bécsi udvari kamara elnöke és államminiszter állott a császár mellett, míg az egyházi pályán az esztergomi érseki méltóságra és bíborosi rangra emelkedett.

Kollonics részletes tervezetet dolgozott ki arról, mikép lehetne beilleszteni az országot az abszolút Habsburg-monarchia tervezete keretébe. *Valláspolitikáját* tekintve buzgó munkása volt a katolikus visszahatásnak, de nem lelkipásztori eszközökkel, hanem erőszakos fegyverekkel igyekezett tért hódítani az egyháznak. *Gazdasági* tekintetben a colbertizmus híve volt, s korszerű reformokkal — az ipar és kereskedelem fejlesztésével, a nemesi rend megadóztatásával, telepítésekkel és új birtokrendezéssel — iparkodott az országot vagyonossá tenni. Ám a *közteherviselés* szociális gondolata még áthidalhatatlan ellentétben állt a rendi alkotmánnyal, telepítési és birtokrendezési tervezete pedig nem erősítette, hanem gyengítette a magyarságot. Mint *kultúrpolitikus* egyaránt felkarolta az iskolázást, a tudományokat és a művészeteket, de a nemzeti szellem megfojtására törekedett.

és Lipót kormányzása. Kollonics így reformterveivel gyűlöletessé tette magát a nemzet előtt, s a dinasztiához hű főpapok és főurak is ellentmondtak javaslatainak. Ezért Lipót forma szerint nem is léptette azokat életbe, de a gyakorlatban szerintük kormányzott. Különösen két tekintetben járt el a javaslatok szellemében és a nemzet érdekei ellen : a telepítésekben és a birtokrendezésben.

Telepítések : **4. Nemzetrontó kormányzat.** Az elnéptelenedett Alföldön szükséges volt gondoskodni a lakosság pótlásáról, de a telepeseknek juttatott kedvezmények súlyos károkat okoztak a magyarságnak. A felszabadító háborúk idején (1690.) mintegy szerbek, 200.000 *szerb* menekült a török elől *Dél-Magyarországba*, s mivel a török uralom állandósult a Dunától délre, nem is tértek többé vissza hazájukba. A bécsi kormány zárt tömegben telepítette le őket a Duna-Száva-Tisza és a Maros vidékére, kivette a vármegye joghatósága alól s mint *határőrséget* közvetlenül a császár hatalma alá rendelte. Többek között ezért nem olvadt egybe a délvidéki szerb nemzetiség sohasem a magyarsággal.

németek. Az ország egyéb vidékeire — magyar átköltöztetések mellett — nagyszámú németet telepítettek *Budától a Balatonig*, *Tolna, Baranya és Vas vármegyébe*, a *temesi* bánságba és *Bácskába*. A német telepítés kisebb-nagyobb megszakításokkal a XVIII. század végéig tartott. A németek megmaradhattak nemzeti tulajdonaik, műveltségük és nyelvük teljes birtokában ; viszont minden időben tiszteletben tartották a magyar államiságot és becsületesen segédkeztek ennek kiépítésében.

Az újszerzeményi bizottság. Részben a telepítéssel állt kapcsolatban a magyarság másik nagy sérelme, az újszerzeményi bizottság *(neoacquistica commissio)* működése. A töröktől visszafoglalt területek földesurai ugyanis csak akkor kapták vissza birtokukat, ha okmányokkal tudták igazolni birtokjogukat. Mivel azonban a zavaros időkben az okiratok elkallódtak és megsemmisültek, óriási területek vesztek el örökre a magyarság számára és kerültek *idegen kézre* vagy a korona birtokába. — Ugyanez történt akkor is, ha a birtokjogát igazoló tulajdonos nem tudta megfizetni a felszabadításért reá rótt összeget.

Kisebb sérelmek. E két fősérelmen kívül kisebbekben sem volt hiány. Ismét idegen *zsoldosokkal* árasztották el az Alföldet, s ezek tűrhetetlenül zsarolták a lakosságot. E mellett még súlyos *adókat* is vetettek ki az országra s kíméletlenül hajtották be a nemességen és a papságon is. A jobbágynép meg egészen koldusbotra jutott s a bujdosók mintájára fegyveres bandákba verődött s így kóborolt az országban.

V. II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCA.

Lipót király veszedelmes uralma ellen olyan mozgalom támadt, mely időtartamát és általánosságát tekintve felülmúlt minden eddigi megmozdulást az alkotmány védelmében. Főurak és parasztok, katolikusok és protestánsok, a korábban királyhű vidékek és Habsburg-érzelmű családok, rutén, tót jobbágyok, német városok : mind egymásra találtak, hogy — mint kuruc szabadságharcosok — szembeszálljanak a király nemzetellenes uralmával. A nemzet megmozdulása.

1. Rákóczi ifjúkora s fellépése. Az első kuruc csapatok jobbágyokból és kisnemesekből verődtek össze az ország északkeleti szélein, s mint a régi bujdosók, meg-megrohanták a városokat, falvakat és földesurakat. Mikor azonban *II. Rákóczi Ferenc* állt az elégületlenek élére, ez egyszeriben komoly szabadságharccá fokozta a parasztok forrongását. Forrongásból szabadságharc.

Rákóczi gyermekkora. II. Rákóczi Ferenc a Wesselényi-szövetkezésben résztvett I. Rákóczi Ferencnek és Zrínyi Ilonának, Zrínyi Péter leányának fia, 1676-ban *Borsiban* (Zemplén vm.) született. *Munkács* átadása után anyjával együtt *Bécsbe* költözött. Lipót császár, a fejedelmi gyermek gyámja, ebbéli gondjait Kollonicsra bízta, s ez a csehországi *neuhausi* jezsuita kolostorba adta nevelésre.

Itt szívta magába Rákóczi azt a mély vallásosságot, amely lelkialkatához annyira hozzátartozott.

Prágai egyetemi tanulmányai után birtokain gazdálkodott és minden politikai szerepléstől tartózkodott, mert nem akart ellentétbe kerülni az udvarral. A bécsi kormány azonban így sem bízott benne, s gyanakodó figyelemmel kísérte minden lépését. És csakugyan, eljött az idő, amikor Rákóczi nem nézhette tovább a fellépése. magyarság szenvedéseit, s *Bercsényi Miklós* gróf unszolására cselekvésre határozta magát. A francia királyhoz küldött levele azonban árulás folytán a bécsi kormány kezébe került; erre elfogták és a *bécsújhelyi börtönbe* zárták. Innen felesége, Sarolta Amália hesseni hercegnő Lehmann százados segítségével megszöktette, s Rákóczi *Lengyelországba* menekült. Itt tárgyalásba bocsátkozott a lengyelekkel és *XIV. Lajossal*. Ez ekkor vívta Lipót császár ellen a spanyol örökösödési háborút, sietett tehát az újabb magyarországi zavarokat a maga javára fordítani. Mielőtt azonban megállapodás jött volna létre közöttük, a magyar Felvidék forradalmi megmozdulása Rákóczit hazatérésre bírta.

Előnyomulás **2. A szabadságharc sikerei.** Rákóczi jövetelének puszta hírére a bujdosók rabolva és pusztítva az ország belsejébe indultak, de Károlyi Sándor szatmári főispán szétverte őket. Mikor azonban Rákóczi megérkezett (1703.), a felkelés jellege nyomban megváltozott. Most már a *nemesség* is seregestől csatlakozott a parasztokhoz, sőt Károlyi Sándorral az élén a *főnemesség* a Felső-Tiszától is Rákóczi mellé állott. Ettől kezdve a kuruc hadak diadalról-diadalra haladtak s a *Felső-Tisza* vidékéről kiindulva már az első évben Magyarország nagy részének urai lettek (1703). Mikor a Duna jege befagyott, Károlyi Sándor átkelt rajta s a *Dunántúlt* is meghódította (1704). A kuruc lovasság Bécs alá is elhatolt és Bécsig. ismételten pusztította az *osztrák határszéleket*, Morvaországtól Krajnáig. *Erdély* fejedelmévé választotta Rákóczit (1704.), de a várakat a császári seregek megvédelmezték a kurucok ellen. Általában Erdélyt sikerült legkevésbbé belevonni a mozgalomba; a Diploma Leopoldinum új helyzetet teremtett számára, s nem tudott még kellőkép tájékozódni.

Rákóczi sikereinek láttára a császár békeajánlatokat tett, s halála után fia, *I. József* (1705—1711.) is megújította az alkudozásokat. Rákóczi a rendekkel együtt akarván határozni, «*országgyűlésre*» hívta őket *Szécsénybe*, s meg is jelent csaknem valamennyi A szécsényi országgyűlés. vármegye és város követe (1705). A felkelők a lengyel fegyveres konfederációk mintájára «*nemzeti szövetséget*» kötöttek egymással, Rákóczit pedig «a szövetkezett magyar rendek *vezérlő fejedelmévé*» választották. Az országgyűlés aztán felhatalmazta Rákóczit a béke megkötésére, de az egyesség nem jött létre. A kurucok ugyanis érvénytelennek tartották az 1687-i trónöröklési törvényt, s e mellett a független erdélyi fejedelemség

visszaállítását s a békepontok megtartására semleges hatalmak — Anglia, Hollandia, Svéd- és Lengyelország — kezességét kívánták.

A békealkudozások meghiúsultával XIV. Lajos szövetséget helyezett kilátásba arra az esetre, ha a magyarság kimondja a Habsburgoktól való elszakadását. Rákóczi ismét országgyűlést hirdetett, ezúttal *Ónodra* (1707). A tanácskozó rendekre nagy- Az ónodi trónfosztás. mértékben hatott az a körülmény, hogy Erdély — a fejedelmi székbe iktatván Rákóczit — már elszakadt a dinasztiától. Lelkes hangulatukat méginkább fokozták *XIV. Lajos* fényes ajánlatai, s József királyt trónjától megfosztottnak jelentették ki a nélkül, hogy komolyan tanácskoztak volna a kérdésről. Rákóczi Ferenc a XIV. Lajossal szövetséges bajor választónak, Miksának szánta a koronát; önmagára nem gondolt, s csak az erdélyi fejedelemséget kívánta megtartani.

Rákóczi — mint vezérlő fejedelem — a szécsényi és még inkább az ónodi gyűlés után szinte királyi hatalmat gyakorolt a szövetkezett vármegyék és városok területén. Módjában lett volna uralmát korlátlanná tenni, ezt azonban sem mélyen vallásos lelkiismeretével, sem alkotmányos érzületével nem tudta volna összeegyeztetni. Ezért — mint ahogy rendkívüli szervező tehetségével nemzeti hadsereget teremtett, úgy — az állami élet szempontjából a magyar alkotmánynak megfelelő rendi monarchiát hívott életre s minden tekintetben új Magyarországot, független és *alkotmányos nemzetállamot* kezdett építeni. — *Erdély* kormányzását elkülönítette Magyarországétól s teljes mértékben alkalmazkodott Erdély törvényeihez. Rákóczi alkotmányos kormányzása.

A meg nem valósult remények. **3. A zászló lehanyatlása.** XIV. Lajos felbíztatta Rákóczit a király ellen, de a spanyol örökösödési háború további folyamán vereséget szenvedett a nyugati harctéren, s teljesen magára hagyta a fejedelmet. Nem valósultak meg Rákóczi egyéb reményei sem, amelyeket más külföldi hatalmak támogatásához fűzött. Így az északi, orosz-lengyel-svéd háborúban *Nagy Péter cár* Rákóczit akarta a lengyel trónra ültetni, s ígéretet tett közvetítésre a kurucok és a bécsi udvar között; ugyanekkor azonban Bécsben áskálódott a fejedelem ellen. Egészen eredménytelen terveket szőtt Rákóczi arra nézve is, hogy a spanyol örökösödési háborúban elvonja *Angliát és Hollandiát* a Habsburgok mellől és a maga oldalára állítsa.

A hanyatlás belső okai: a kuruc hadak fogyatkozásai. Támogatás tehát sehonnan nem érkezett, a felkelők ereje pedig rohamosan fogyni kezdett. A hatalmas ellenféllel szemben *Rákóczi serege* vérbeli nemzeti hadsereg volt ugyan, tele lelkesedéssel és vitézséggel, de fegyelmezetlen és a korszerű hadituddományban egészen járatlan. Főrangú *tábornokaiból* hiányzott a szakképzettség, a hadvezetésre való rátermettség és a tapasztalat. E mellett a kuruc sereg Rákóczinak minden áldozatkészsége mellett is kezdettől fogva hiányos volt *felszerelésében*, különösen tüzérsége nélkülözte a korszerű fegyvereket, az ostromágyúkat. Viszont a császári hadvezérek — Savoyai Jenő

irányítása alatt — a magyarországi felszabadító és a spanyol örökösödési háborúk tanulságai alapján újjászervezték és felszerelték a császári sereget, úgyhogy a könnyű kuruc hadak a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudták őket döntően megverni.

pénzügyi zavarok.

Ami a háború anyagi alapjait illeti, a mérhetetlen *Rákóczi-vagyon* sem volt elégséges a hadiköltségek fedezésére, a jószívű fejedelem pedig irtózott a föld népének megterhelésétől. A pénzügyi zavarokat aztán ideig-óráig nagymennyiségű *rézpénz* forgalomba bocsátásával próbálta áthidalni, de ennek értéke idővel annyira alászállt, hogy a katonaság «az piacon elszórta a zsoldját, mint az pelyvát».

Az összeomlás.

A súlyos katonai és pénzügyi nehézségek végül is összeomlásra vezettek : a felkelők *Trencsénnél* döntő vereséget szenvedtek (1708.), s ezt követte a vezérek, mint Ocskay László és Bezerédy Imre *árulása*. Egymásután veszítették el a kurucok a Felvidéket, Erdélyt, a Dunántúlt, s visszaszorultak oda, ahonnét kiindultak, a Felső-Tisza vidékére.

Békekötés,

Rákóczi maga is látta, hogy nem folytathatja tovább a harcot, s békealkudozásokkal bízta meg *Károlyi Sándort*. Maga visszavonult Lengyelországba, s orosz, francia és angol támogatást keresett, hogy legalább tisztességes békét érjen el. A hatalmakat azonban nem érdekelte Magyarország sorsa, s Károlyinak nem maradt más hátra, mint hogy megállapodjék József király megbízottjával, Pálffy János tábornokkal a béke feltételeiben *(Szatmár,* 1711). A *(kis)majtényi mezőn* (Szatmár vm.) összegyűlt kuruc vitézek hűséget esküdtek a királynak, s földbeszúrva a sereg zászlait, szétszéledtek otthonukba.

a béke tartalma.

A békeokmány szerint a király tiszteletben fogja tartani Magyarország és Erdély jogait, úgyszintén a vallási törvényeket is, ígéreteire nézve azonban semmi biztosítékot nem nyujtott. A mozgalom részesei bocsánatot nyertek s visszakapták birtokaikat. Teljes kegyelmet ígért a béke Rákóczinak is, ha visszatér a király hűségére.

4. A bujdosó fejedelem. A fejedelem azonban úgy érezte, hogy beiktatásakor tett esküje Erdély fejedelmi székéhez köti, s erről le nem mondhat. Ezért inkább itthagyott mindent, amit népszerűsége, vagyona s társadalmi helyzete jelentett számára, és hazatérés helyett az önkéntes száműzetést választotta.

Franciaországban,

Először *Lengyel-*, majd *Franciaországban* töltötte életét. Itt XIV. Lajos kitüntetőleg bánt vele, fejedelmi rangját megillető életmódot biztosított számára, de Magyarországot nem foglalta bele az utrechti békébe. Ezért Rákóczi nem is érezte kárpótlásnak a király társaságát és mulatságait. Ellenkezőleg, bántotta az udvar és az arisztokrácia léha élete; vissza is vonult Grosboisba, a *kamalduli szerzetesek kolostorába*, s mintegy másfél évig a kamalduli remeték szigorú életét élte.

E mellett azonban figyelemmel kísérte Európa nemzetközi

politikai életét s új terveinek *Törökországban* kereste megoldását. Élete végéig nem szünt meg a magyar ügy jobbrafordulásáért dolgozni, de nem tudta valóra váltani reményeit. Mélységes katolikus hitében Istenre bízta a maga igazának megítélését, s minden egyéni földi vágyat elfojtva magában, szinte kolostori életre rendezte be *rodostói otthonát*. Naponta többször jött össze bujdosó társaival imádságra, szentmisére, közben pedig tárgyalt, olvasott, írt és rajzolt.

Törökországban.

A rodostói élet.

Mintegy negyedszázados bujdosás után érte el halála 1735-ben, nagypénteken hajnalban. Mindenét feláldozta hazájáért, viszont hazája örökre szívébe zárta a magyar nemzeti szabadság legeszményibb hősét. A nemzet szeretete még porladó csontjait is összeszedte a konstantinápolyi francia lazaristák templomában s nagyszabású országos ünnepségek között temette el a *kassai székesegyházban* (1906). Bujdosó társai hűséges apródjával, Mikes Kelemennel együtt máig is ott nyugosznak a Márvány-tenger partján, «nagy Törökországban».

Hazai földben.

Származási tábla.

Árpádházi királyaink és leányági örököseik.

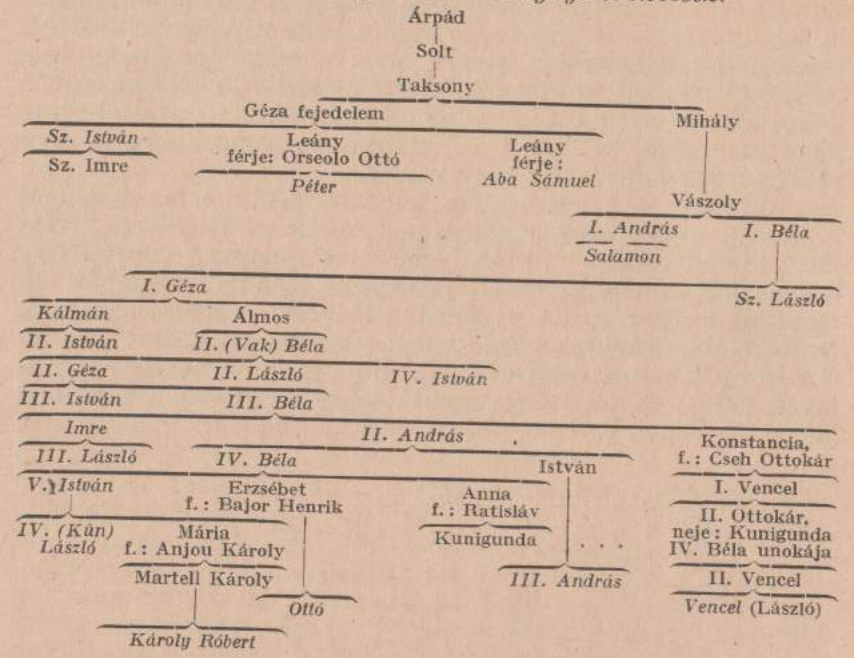

Az Anjouk és utódaik.

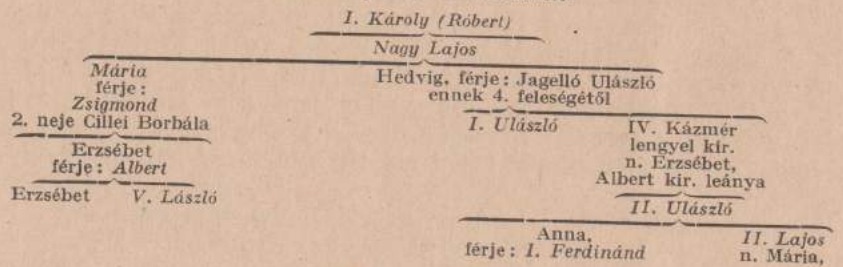

A Habsburg-ház.

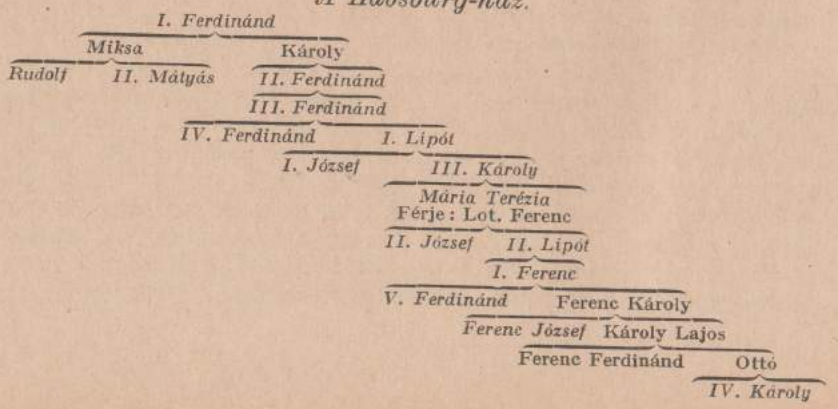

IRODALOM.

A következő összeállítás útbaigazítással akar szolgálni azoknak, akik akár a magyar történelem egyetemével, akár pedig egyes kérdéseivel behatóbban óhajtanak foglalkozni. Természetesen csak a legalapvetőbb és legkönnyebben hozzáférhető munkák felsorolására szorítkozhatunk; akik mélyebben akarnak belemerülni egyes kérdések tanulmányozásába, azoknak úgyis a megfelelő szakirodalom átböngészésén kell kezdeniök.

A) Összefoglaló munkák.

Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza.* 2. kiad. Budapest, 1923.
Eckhart Ferenc: *Magyarország története.* Bp., 1933.
Baráth Tibor: *Magyar történet.* Kolozsvár, 1941.

A részletes összefoglalások közt legújabb és legmodernebb: Hóman Bálint—Szekfű Gyula: *Magyar történet.* 2. kiad. I—V. k. Bp., 1935—36. A munka anyaggyüjtésében, szempontjaiban és feldolgozásmódjában egyaránt a kor színvonalán áll. Nagy részében rátámaszkodik Asztalos Miklós és Pethő Sándor egykötetes összefoglalása: *A magyar nemzet története.* Bp., 1933.

A magyar művelődéstörténet első tudományos rendszerezéseként indult meg a «*Magyar művelődéstörténet*» Domanovszky Sándor, Balanyi György, Mályusz Elemér, Szentpétery Imre és Varju Elemér szerkesztésében. Eddig 3 kötet jelent meg belőle; hiányzik még a IV. és V. kötet.

Kisebb, de részben alapvető tanulmányokat tartalmaz Hóman Bálint összegyüjtött munkáinak I. és II. kötete: *Magyar középkor* és *Történetírás és forráskritika.* Bp., 1938.

B) Egyes korok feldolgozásai.

Őskor. A magyar föld honfoglaláselőtti történetének és műveltségének rövid és világos áttekintését nyujtja Balogh Albin: *Művelődés Magyarország földjén* c. művében. Bp., 1925. A régebbi korokra főleg Tompa Ferenc, a bronzkorszakra Móra Ferenc, Banner János, Roska Márton, Hillebrand Jenő és Márton Lajos, a római uralom és a népvándorlás korára pedig Alföldi András és Fettich Nándor kutatásai alapvetők. Németh Gyula: *Attila és húnjai.* Bp., 1940.

Magyar őstörténet. A magyarság eredetének, ősműveltségének és vándorlásának legújabb összefoglaló áttekintése gr. Zichy István: *Magyar őstörténet* c. műve. Bp., 1939. Mellette még mindig alapvető munkák: Szinnyei József: *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége.* Bp., 1910. és Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Bp., 1930. Új utakon jár Bendefy László: *Kummagyaria.* A kaukázusi magyarság története. Bp., 1941.

A honfoglalás és a kalandos hadjáratok kora. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* Bp., 1900. Hóman Bálint: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.* Bp., 1923. és Magyar középkor 129—189. ll. Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország.* Bp., 1925. Bár sok részében elavult, egészében még mindig tanulsággal forgatható az *Árpád és az Árpádok* c. díszmű. Bp., 1907.

A keresztény államrend kialakulásának kora. Az idevonatkozó összes problémáknak csaknem teljes és kimerítő feldolgozását találjuk abban a háromkötetes hatalmas díszműben, melyet a Magyar Tudományos Akadémia kiváló szakemberek bevonásával 1938-ban adott ki ezzel a címmel: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* L. még Hóman Bálint: *Szent István.* Bp., 1938. Eredeti szempontjaiért említenünk kell Deér József munkáját: *Pogány magyarság—keresztény magyarság.* Bp., 1938. V. ö. még Galla Ferenc: *A clunyi reform hatása Magyarországon.* Bp., 1931.

Az Árpádházi királyok kora. A kor politikai történetére még mindig alapvető: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* I—II. k. 2. kiad. Bp., 1899. Wertner Mór: *Az Árpádok családi története.* Nagybecskerek, 1892. Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története.* Bp., é. n. Karácsonyi János: *Szent László király.* Bp., 1926. Forster Gyula: *III. Béla magyar király emlékezete.* Bp., 1900. Az Árpádok külpolitikájára l. Deér József: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája,* Kaposvár, 1928. Bőséges bibliografiát nyujt Horváth Jenő: *Az Árpádok diplomáciája* 1001—1250. Bp., 1931. A társadalmi fejlődés kérdéseit sok tekintetben tisztázták Erdélyi László és Tagányi Károly polemikus cikkei, melyek a Történeti Szemlében, Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében, Társadalomtudományban és egyebütt jelentek meg. A nagybirtok kialakulására döntő Szekfű Gyula műve: *Serviensek és familiarisok.* Bp., 1913. Váczy Péter: *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság.* (Századok, 1928.) A királyi hatalomra és a szentkoronatanra alapvető Eckhart Ferenc újabb könyve: *A szentkorona-eszme története.* Bp., 1941. A művészet fejlődésére legjobb eligazítással Gerevich Tibor összefoglalása szolgál: *Magyarország románkori emlékei.* Bp., 1938. A családtörténetre nézve l. Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I—III. k. Bp., 1900—1901.

A vegyesházi királyok kora. Az Anjouk korának rövid és világos áttekintését adja Miskolczy István kis munkája: *Magyarország az Anjouk korában.* Bp., 1923. Részletesebb: *Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar-nápolyi kapcsolatok.* Bp., 1937. A régibb irodalomból főleg Pór Antal munkásságát kell kiemelnünk. Nagy Lajos életrajza ma is figyelemreméltó. (Tört. Életrajzok, 1892.) A pénzügyek alakulására alapvető Hóman Bálint munkája: *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Bp., 1921; a megyei rendszerre Holub József: *Zala megye története a középkorban.* Pécs, 1929. Zsigmondra l. Horváth Henrik: *Zsigmond király és kora.* Bp., 1937. A Hunyadiakra s főleg Mátyás királyra vonatkozó régebbi irodalomból még mindig olvasásra méltó: Fraknói Vilmos: *Hunyadi Mátyás király.* Bp., 1890 (Tört. Életr.) és *Bibliotheca Corvina, Mátyás király budai könyvtára.* Bp., 1927. Sok új anyagot és szempontot nyujt a Lukinich Imre szerkesztésében megjelent *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* I—II. k. Bp., 1940. Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldos serege.* Bp., 1925. Berzeviczy Albert: *Beatrix királyné.* Bp., 1908. (Tört. Életr.) Huszti József: *Janus Pannonius.* Bp., 1931. A Jagellók korára: Szabó Dezső: *Küzdelmeink a nemzeti királyságért* 1505—1526. Bp., 1917. Márki Sándor: *Dózsa György.* Bp., 1913. (Tört. Életr.) A mohácsi vészre és előzményeire részletesen

tájékoztat a Lukinich Imre szerkesztésében készült *Mohácsi Emlékkönyv* 1526. Bp., 1926.

A megoszlás kora. A királyi Magyarország életéről és közigazgatásáról modern szellemű összefoglaló munkánk nincs. V. ö. Szilágyi Lóránt: *A modern kormányzattörténet kialakulása,* Századok, 1933. Szekfű Gyula: *Az osztrák központi kormányszervek történetének irodalma,* Tört. Szemle, 1912. Kérészy Zoltán: *Rendi országgyűléseink tanácskozási módja,* Kassa, 1906. Acsády Ignác: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt.* Bp., 1888. A török hódoltságra nézve még mindig Salamon Ferenc műve: *Magyarország a török hódoltság korában,* 2. kiad. Bp., 1886 nyujt legjobb áttekintést. Takáts Sándor könyvei: *Rajzok a török világból,* I—III. k. Bp., 1915—17. *A török hódoltság korából.* Bp., é. n. *Régi magyar kapitányok és generálisok.* Bp., 1922 stb. rengeteg új adatot és színes epizódot nyujtanak, de egyoldalú törökbarát felfogásuk miatt csak kritikával használhatók. Annál értékesebbek művelődéstörténeti adataik.

Erdély történetére újabb összefoglaló munkával nem rendelkezünk. Kővári László: *Erdély történelme,* I—V. k. 1859—63, Szilágyi Sándor: *Erdélyország története,* I—II. k. pedig 1865—66-ban jelent meg. Horváth Jenő 1939-ben kiadott *Erdély története* inkább vázlat. Újabb monografiák: Szadeczky—Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya.* Bp., 1927. Lukinich Imre: *Erdély területi változásai.* Bp., 1918. Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése.* Kolozsvár, 1917. U. a. *Erdély követei a portán.* Kolozsvár, 1921. Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor.* Bp., 1929. Bocskay egyéniségére és felkelése előzményeire még mindig legjobbak Károlyi Árpád tanulmányai. *Néhány történelmi tanulmány.* Bp., 1930. A vallási kérdésekre l. *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene.* Dicsőszentmárton, 1925.

A nemzeti küzdelmek kora. A hitújítás kora katolikus szempontból még mindig nincs feldolgozva. Protestáns részről kitűnő összegezés: Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet.* I. k. 1520—1608. Debrecen, 1938. Az ellenreformáció korára és Pázmány működésére még mindig nélkülözhetetlen Fraknói Vilmos műve: *Pázmány Péter.* Bp., 1886. (Tört. Életr.) Újabb és szempontjaiban modernebb Sík Sándor könyve: *Pázmány.* Bp., 1938. Hajnal István: *Esterházy Miklós lemondása.* Bp., 1929. Sík Sándor: *Zrínyi Miklós.* Bp., é. n. Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése.* I—II. Bp., 1876. Károlyi Árpád: *Buda és Pest visszavívása.* 2. kiad. Bp., 1936.

Thököly Imre életére és felkelése történetére még mindig Angyal Dávid műve: *Thököly Imre,* Bp., 1889 (Tört. Életr.) a legjobb feldolgozás. II. Rákóczi Ferenc életének és felkelésének megvilágítása érdekében Thaly Kálmán tett legtöbbet; nagyszámú forráskiadásai ma is értékesek, de feldolgozásai, mivel inkább a fejedelem íródeákjának, mint tárgyilagos történetírójának érezte magát, csak kritikával használhatók. A fejedelem legrészletesebb életrajzát Márki Sándor írta meg: *II. Rákóczi Ferenc.* I—III. k. Bp., 1907—1910. A nagyszabású munka anyagában ma is becses, de szempontjaiban elavult. Sokkal tárgyilagosabb és reálisabb Markó Árpád munkája: *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér.* Bp., 1934. U. a.: *II. Rákóczi Ferenc.* Bp., 1935. (Magy. Szemle Kincsestára, 142.) Igen gazdag és változatos tartalmú a Lukinich Imre által szerkesztett *Rákóczi-Emlékkönyv.* I—II. k. Bp., 1935. A szatmári béke történetére teljesen kimerítő forrás: Lukinich Imre: *A szatmári béke története és okirattára.* Bp., 1925.

Balanyi György.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ SZAKASZ.

A Kárpáti Medence a honfoglalás előtt.

Oldal

I. Magyarország őstörténete s legrégibb lakói 3

II. A római uralom 4

III. Róma örökösei a Kárpáti Medencében 6
1. A húnok. — 2. Germán népek. — 3. Az avarok és szlávok.

MÁSODIK SZAKASZ.

A magyar nemzet őstörténete és honfoglalása.

I. A magyarok eredete és vándorlása 9
1. Eredet. — 2. A Kuma- és Kubán-menti szállások. — 3. Levedia és Etelköz. — 4. A «másik két Magyarország».

II. A honfoglaló magyarok műveltsége 11
1. Műveltségünk ősi forrásai. — 2. Anyagi műveltség. — 3. Szellemi-erkölcsi műveltség.

III. Európa a magyar honfoglalás korában 14

IV. A honfoglalás és jelentőssége 15
1. Az ország birtokbavétele. — 2. A letelepedés. — 3. A honfoglalás jelentőssége.

V. A kalandozások 17

VI. A kereszténység és a királyság előkészítése 18
1. A magyarság megismerkedése a kereszténységgel. — 2. Géza fejedelem.

HARMADIK SZAKASZ.

A középkori keresztény királyság kora.

I. Szent István király uralkodása 20
1. Bekapcsolódás Európa keresztény közösségébe. — 2. Szent István egyházszervező munkája. — 3. Szent István államszervezése. — 4. Szent István külpolitikája. Utolsó évei.

II. Szent István intézményeinek válsága 26
1. Péter és Aba Sámuel. — 2. András és Béla. — 3. Salamon és Géza.

III. A kereszténység és királyság megerősödése 28
1. Szent László uralkodása. — 2. Kálmán uralkodása. — 3. Testvérviszályok.

IV. Magyarország védekezése a keleti császárság ellen 32
1. Kálmán utódai. — 2. Mánuel császár hatalmi törekvései.

Olda

V. Magyarország nagyhatalmi állása 33
1. III. Béla külpolitikája. — 2. III. Béla belpolitikája.
VI. A középkori keresztény királyság lehanyatlása 36
1. Imre király és András herceg viszálykodása. — 2. A testvérviszály külpolitikai következményei.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A rendi alkotmány kezdete.

I. Az Aranybulla kora 38
1. II. András uralkodása. — 2. Az Aranybulla.
II. A tatárjárás kora 42
1. A tatárjárás. — 2. Az ország helyreállítása.
III. Az utolsó Árpádok 46
1. V. István családi kapcsolatai. — 2. IV. László bel- és külpolitikája. — 3. III. András küzdelmei a trónkövetelőkkel.
IV. Magyarország a XIII. század végén 48
1. Árpád-kori telepeseink. — 2. Az Árpád-kor anyagi és szellemi művelődése. — 3. Árpád-kori társadalmunk és alkotmányunk átalakulása. — 4. Az Árpádok jellemzése.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Magyarország fénykora.

A) *Az Anjouk kora.*

I. Az Anjou-ház trónrajutása 55
1. Cseh Vencel és Bajor Ottó uralkodása. — 2. Anjou Károly trónrajutása.
II. Anjou-királyaink külpolitikája 57
1. I. Károly külpolitikai törekvései. — 2. Nagy Lajos külpolitikája.
III. Anjou-királyaink országkormányzása 62
1. Lovagvilág. — 2. A hadügy szervezése. — 3. Közigazgatás és igazságszolgáltatás. 4. A Szentkorona-eszme és a rendiség.
IV. Anjou-királyaink gazdasági politikája 64
1. Pénz- és adópolitika. — 2. Bányászat. — 3. Ipar és kereskedelem.
V. A társadalom alakulása 66
1. Az ősiség és a nemesi társadalom. — 2. A városi polgárság és az alsóbb néposztályok.
VI. Az Anjouk korának szellemi művelődése 68
VII. Nagy Lajos trónjának örökösei 69
1. Mária királynő uralkodása. — 2. Zsigmond uralkodása. — 3. Albert uralkodása.

B) *A Hunyadiak kora.*

I. Küzdelem a török hatalom ellen 73
1. Az oszmán-törökök megjelenése a déli határon. — 2. Hunyadi János első küzdelmei. — 3. Hunyadi János kormányzósága. — 4. V. László uralkodása.

Oldal

II. Hunyadi Mátyás kora 80
1. Mátyás királlyá választása és megkoronázása. — 2. Mátyás király külpolitikája. — 3. Mátyás király államberendezése. — 4. Mátyás korának szellemi műveltsége. — 5. Mátyás király jellemzése.

C) *Az ország romlása a Jagellók korában.*

I. Jagelló II. Ulászló uralkodása 88
1. A királyválasztás. A főnemesség hatalmaskodása. — 2. A király gyöngesége. — 3. A fő- és köznemesség pártküzdelme. — 4. A parasztlázadás. — 5. A Tripartitum.
II. Jagelló, II. Lajos király uralkodása 91
1. Belső anarchia és külső veszedelem. — 2. A mohácsi vész és okai.

HATODIK SZAKASZ.

Az ország feldarabolásának kora.

I. Európa a mohácsi vész korában 94
1. A mohácsi vész következményei. — 2. A Habsburg-család nagyhatalma és az ellene irányuló törekvések. — 3. A protestáns hitszakadás.
II. Az ország két részre szakadása 96
1. A kettős királyválasztás. — 2. Az ellenkirályok fegyveres harca. — 3. A váradi béke.
III. Az ország három részre oszlása 98
1. Buda elfoglalása. — 2. A török terjeszkedése. Várháborúk.
IV. A török hódoltsági terület állapota a megoszlás idején ... 100
1. Török kormányzat. — 2. Gazdasági és népesedési viszonyok. — 3. Művelődési viszonyok.
V. A magyar királyság alakulása a Habsburg-dinasztia alatt 102
1. A nemzeti öncélúság háttérbeszorulása. — 2. Az idegen kormányrendszer. — 3. Társadalmi viszonyok.
VI. Az erdélyi fejedelemség kialakulása 106
1. Fráter György államszervező munkája. — 2. A fejedelemség kialakulása. — 3. A Báthoryak. — 4. Erdély vallási viszonyai.

HETEDIK SZAKASZ.

A felkelések kora.

I. A német uralom kifejlődése és Bocskay felkelése 110
1. A német uralom magyarellenes fejlődése. — 2. Bocskay István felkelése. — 3. II. Mátyás trónralépése. Az 1608-i törvények.
II. A katolikus visszahatás 113
1. Pázmány Péter. — 2. Esterházy Miklós.
III. Bethlen Gábor kora Erdélyben 115
1. Bethlen Gábor külpolitikája. — 2. Bethlen Gábor állama.
IV. Erdély lehanyatlása 117
1. I. Rákóczi György. — 2. II. Rákóczi György.

NYOLCADIK SZAKASZ.

I. Lipót kora.

Oldal

I. Az uralkodóház török politikája és az ellene támadt elégületlenség 119
1. A bécsi udvar török politikája. — 2. Zrínyi Miklós a költő. — 3. A Wesselényi-szövetkezés.

II. A kuruc-labanc világ 122
1. A Habsburgok abszolutista kormányzata. — 2. A bujdosó kurucok. — 3. Thököly Imre.

III. Az ország felszabadítása a török uralom alól 124
1. A felszabadító hadjáratok. — 2. Thököly fejedelemsége és bukása.

IV. Lipót beolvasztó politikája az ország felszabadítása után 126
1. A nemzet kimerülése s üldöztetése. — 2. A trónöröklés törvénye. Erdély sorsa. — 3. Kollonics Lipót. — 4. Nemzetrontó kormányzat.

V. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca 129
1. Rákóczi Ferenc ifjúkora s fellépése. — 2. A szabadságharc sikerei. — 3. A zászló lehanyatlása. — 4. A bujdosó fejedelem.

Származási tábla.

Irodalom.

HOSSZ- ÉS KERESZTMETSZETEK.

Korszak	*Európai háttér*	*Külpolitika*	*Nemzetiségi viszonyok*	*Társadalmi viszonyok*	*Kormányzás*	*Törvényhozás*	*Igazságszolgáltatás*	*Államháztartás*	*Hadügy*	*Szellemi művelődés*	*Anyagi művelődés*
Szent István kora, 997—1038.	A szétszakadt frank birodalom részeinek szervezkedése. Németország Európa élén. A clunyi reform.	Bajor dinasztikus kapcsolat. Korona-kérés Rómában. Védekező háború a német császár ellen.	«Vendégek» befogadása. A nyugati szlovákság a népi alakulás útján.	Főpapok, seniorok, közszabadok, szabadosok, szolgák, idegenből jött «vendégek».	A király és tanácsa. Udvari főtisztviselők (nádor-ispán), vidéki ispánok (vármegyék).	«A királyi hatalom teljéből» hozott törvények. A királyi tanács meghallgatása.	A király (törvénylátó napok), a nádor és a királybírák működése.	Kir. patrimonium, vármegyék, regálék.	Várőrök és vitézek. A «nemesek» hadkötelezettsége.	Egyházszervezés. Egyházias műveltség: iskolázás, irodalom, képzőművészetek.	Földművelés, ipar és kereskedelem az Egyház hatása alatt.
Szent István intézményeinek válsága és megerősödése, 1038—1116.	III. és IV. Henrik, a hatalmas német császárok kora. Az investituraharc. A kereszteshadjáratok megindulása.	Védekezés a német császári törekvések ellen. A Dukas-korona. Horvát- és Dalmátország hódoltatása. A keleti betörések feltartóztatása.	Besenyők, kúnok izmacliták, zsidók betelepedése.	Földbirtoktörvény: szállásbirtok és adománybirtok.	Szlavon bán, erdélyi vajda.		Udvarispán (országbíró).	—	A várispán «hűbéries» szolgáltatásai Kálmán törvényében.	Pogány lázadások. A kereszténység népszerűsödése s további szervezése. A «Gesta Hungarorum».	—
A görög befolyás és Árpád-kori nagyhatalmunk kora, 1116—1204.	A bizanci császárság elhatalmasodása (Mánuel) és lehanyatlása.	Bosznia meghódítása. Magyar-francia barátkozás. Balkáni hegemóniánk. Halics hódoltatása. III. Béla családi kapcsolatai.	Német települések Erdélybe s a Szepességbe.	A birtokarisztokrácia kezdete.	Királyi kancellária, udvari méltóságok.	—	—	A pénz rontása és megszilárdítása. III. Béla jövedelmei.	—	Francia kultúrhatás III. Béla korában. Anonymus.	Gazdálkodásunk felfrissülése. A telepesek munkássága.
Az Aranybulla kora, 1204—1235.	Szociális forradalmak; társadalmi átalakulás, rendi fejlődés.	Halicsi háborúk. Törekvések a keleti császári korona elnyerésére. Kereszteshadjárat.	Román települések.	A serviensek felemelkedése, a köznemesség kezdetei.	A nádor királyhelyettes a törvénylátó napokon.	—	Az Aranybulla rendelkezése a törvénylátó napokról.	Birtokadományozások, a királyi jövedelmek megcsappanása, súlyos adóztatások; pénzrontás.	A királyi hadsereg megfogyatkozása.	A Halotti beszéd. Románkori műemlékeink.	A közállapotok következtében süllyedés.
A tatárjárás és az utolsó Árpádok kora, 1235—1301.	Mongol hóditás Kelet-Európában. II. Frigyes harca a pápaság ellen. Az Anjouk térfoglalása Dél-Itáliában, a Habsburgoké Németországban.	Jul'án barát útja. Mohi. Délvidéki bánságok. Stájerország. Családi kapcsolat az Anjoukkal. Szövetség a Habsburgokkal, Morvamező.	Szász település. Kún telepítés. A keleti szlovákság a népi alakulás útján.	Báró-, mágnásosztály fejlődése. Köznemesi és városi rend alakulása.	A nemesi vármegye születése. A királyi tanács mint kormányzószerv. A felelős kormányzat csirája.	A törvénylátó napok átalakulása törvényhozássá. A bárók és a köznemesek részvétele a törvényhozásban.	—	Államháztartásunk összeomlása s újjászervezése.	Várépítés, városerősítés.	Kézai Simon.	Az ország anyagi pusztulása s helyreállítása.
Az Anjouk és örököseik kora, 1301—1439.	Anjou-házi királyok Európában. A pápák avignoni fogsága, a nyugati egyházszakadás. Az angol-francia, százéves háború.	Magyar-nápolyi-lengyel kapcsolatok. Magyarország uralma a Balkánon. Nagy Lajos nagyhatalma. Magyar-német-cseh kapcsolat. Konstanz, a husziták.	Rutén település.	Ősiség és nemesi egyenjogúság. Familiaritás. A polgári rend megerősödése. A parasztosztály kifejlődése. A rabszolgaság megszűnése.	Megyei és városi önkormányzat fejlesztése. A szab. kir. városok jogviszonyainak szabályozása. A szentkoronatan, a rendi alkotmány fejlődése. A nádor országos főméltósága (1439).	—	Úriszék, városi és vármegyei törvényszék, nádori bíráskodás, királyi kúria. Anjou Károly perrendtartása.	Aranyvaluta. Kapuadó és segélypénz. Kilenced.	Banderiális hadszervezés. Telekkatonaság. Honvédelmi törvény (1439).	Pécsi egyetem. Bécsi Képes Krónika, nyelvemlékek. A gotika. A Kolozsvári testvérek, szepeshelyi kép, győri herma. Óbudai egyetem.	Aranyvaluta. Bányatermelés. Ipari, kereskedelmi fejlődés, külföldi kapcsolatok.
A Hunyadiak kora, 1439—1490.	A török uralom terjeszkedése a Balkánon. A francia, angol, spanyol korai abszolutizmus. A humanista-reneszánsz művelődés.	Lengyel kapcsolat. Hunyadi János török háborúi. Mátyás török, cseh, osztrák háborúi, nagyhatalma.	Cseh-huszita település a Felvidéken.	A főurak hatalmaskodása Hunyadi János korában, letörésük Mátyás király alatt. A jobbágyvédő király.	Kormányzó az ország élén. Mátyás abszolutizmusa. A nádori artikulusok.	A városok részvétele az országgyűlésben (1445).	Királyi tábla és kúria.	Mátyás király szigorú adótörvényei és rendeletei.	Hunyadi János zsoldos hadai. Mátyás állandó serege, tűzérsége, hajóhada.	Humanista reneszánsz műveltség. Bibliotheca Corvina, könyvnyomtatás. Pozsonyi egyetem. Képzőművészetek, Bakóczkápolna.	Anyagi virágzás Mátyás korában.
A Jagellók kora, 1490—1526.	A török megerősödése. Föltedezések. Spanyol nagyhatalom alakulása.	Magyar-cseh-német dinasztikus kapcsolatok. Török foglalások Mohács.	—	A fő- és köznemesség pártküzdelmei. A parasztlázadás és következményei.	Gyönge király az ország élén, erőszakos főurak a kir. tanácsban.	A Tripartitum mint szokásjogi forrás a törvényhozásban és a birói gyakorlatban.		Az adójövedelmek elsikkadása. Az államháztartás csődje, az ország eladósodása.	A fekete sereg széthullása, a honvédelem legyöngülése.	A reformáció kezdete.	Általános hanyatlás, Besztercebánya bérbeadása.
A török hódítás és a megoszlás kora, 1526—1657	A Habsburgok nagyhatalma és az ellenük irányuló törekvések.	A török terjeszkedése hazánkban. Bethlen Gábor és	Szerb, román és horvát települések. A román műve-	Erősebb főnemesi gyönge köznemesi osztály. A fő- és köz-	Kormányszékek: helytartótanács, kir. kamara, kir. kancellária.	Az országgyűlés adómegszavazási jogának hasznosí-	A magyar felségjog megőrzése igazságszolgáltatásunkban.	Kir. kamara. Török adóprés.	Végvári élet. Honvédelmünk a bécsi haditanács kezében	A katolikus visszahatás. Katolikus és protestáns	A török hódoltsági terület romlása.

A Jagellók kora, 1490—1526.	A török megerősödése. Fölfedezések. Spanyol nagyhatalom alakulása.	Magyar-csehnémet dinasztikus kapcsolatok. Török foglalások Mohács.	—	A fő- és köznemesség pártküzdelmei. A parasztlázadás és következményei.	Gyönge király az ország élén, erőszakos főurak a kir. tanácsban.	A Tripartitum mint szokásjogi forrás a törvényhozásban és a bírói gyakorlatban.		Az adójövedelmek elsikkadása. Az államháztartás csődje, az ország eladósodása.	A fekete sereg széthullása, a honvédelem legyöngülése.	A reformáció kezdete.	Általános hanyatlás, Besztercebánya bérbeadása.
A török hódítás és a megoszlás kora, 1526—1657.	A Habsburgok nagyhatalma és az ellenük irányuló törekvések. A reformáció, vallási küzdelmek. Poroszország és Brandenburg egyesülése. A katolikus visszahatás. A harmincéves háború. A Stuartok, Cromwell.	A török terjeszkedése hazánkban. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György külpolitikája.	Szerb, román és horvát települések. A román művelődés kezdetei.	Erősebb főnemesi gyönge köznemesi osztály. A fő- és köznemesség jogi megkülönböztetése (1608). Hajdu-nemesség; Armális nemesség. Az örökös jobbágyság.	Kormányszékek: helytartótanács, kir. kamara, kir. kancellária. Bécsi centralizáció. A bécsi béke s az 1608-i országgyűlés rendelkezései az ország kormányzásáról.	Az országgyűlés adómegszavazási jogának hasznossága. Az alsó- és felsőtábla beosztása és munkarendje (1608).	A magyar felségjog megőrzése igazságszolgáltatásunkban.	Kir. kamara. Török adóprés.	Végvári élet. Honvédelmünk a bécsi haditanács kezében. Idegen zsoldosok hazánk területén. A hajdú-katonák.	A katolikus visszahatás. Katolikus és protestáns irodalom, iskolázás. A nagyszombati egyetem. A török területen teljes bénultság.	A török hódoltsági terület romlása.
Az ország felszabadításának kora, 1657—1711.	A török hatalom felfrissülése és legyöngülése. XIV. Lajos hegemóniája. Az angol parlamentarizmus fejlődése. Nagy Péter Oroszországa.	Az udvar nagyhatalmi és Zrínyi nemzeti célkitűzései. Wesselényiék francia, Thökölyék török tájékozódása. Az ország felszabadulása a török megszállás alól. Rákóczi Ferenc francia kapcsolatai.	Szerb és német települések.	A nemesség és jobbágyság találkozása Rákóczi F. táborában.	Abszolutizmus, a pozsonyi gubernium. Az erdélyi gubernium.	—	—	Adó-nyomorgatás. A neo-acquistica commissio felszabadítási illetékei.	Zrínyi M. küzdelme a nemzeti hadseregért. II. Rákóczi F. nemzeti hadserege.	—	Az anyagi szolgáltatásokban kimerült ország inséges szegénysége.

TÖRTÉNELMI TANKÖNYVEK

SZERKESZTI BALANYI GYÖRGY dr.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

II. RÉSZ.

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1942

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

A SZATMÁRI BÉKÉTŐL NAPJAINKIG

A GIMNÁZIUM ÉS LEÁNYGIMNÁZIUM VIII. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

ÍRTA

SZEGEDI TASZILÓ

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1942

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

KILENCEDIK SZAKASZ.

A barokk rendi korszak.

I. III. KÁROLY URALKODÁSA.

1. A barokk szellem Európában és Magyarországon.

A barokk

A reformáció ellen támadt katolikus visszahatás már a XVI. század második felében új művelődési korszakot nyitott Európában: a barokk kultúrát. A barokk elnevezés elsősorban arra a képzőművészeti stílusra vonatkozik, mely a reneszánsz és a klasszicizmus között uralkodott Európában; de jelenti ennek a korszaknak (kb. 1550—1750.) egész művelődését és lelkiségét is.

katolikus jellege,

Eredetének megfelelően a barokk világnézet alapjában nem más, mint visszatérés a humanista világszemlélettel megzavart középkori *katolikus életfelfogáshoz*. E szerint megint Istent helyezte az élet középpontjába, s minden vallásos, jó és szép eszme iránt hősies lelkesedést tanusított. A fejedelmi udvaroktól kezdve a legalacsonyabb osztályokig vallásos buzgóság jellemzi a társadalmat: a hívek gyakran veszik magukhoz az Úr testét, Mária-kongregációk és egyéb jámbor társulatok tagjai sorába állnak, búcsúkat, zarándokutakat járnak, s az emberbaráti szeretetet szinte hősies fokban gyakorolják a szegény és szenvedő testvérek iránt. Még a művészeteket is elsősorban a vallás szolgálatába állítják, s egész kis falvak barokk ízlés szerint épített vagy megújított, ékes templomokban dícsérik Istent.

állam-felfogása.

A vallásos gondolat az élet egész területét átjárta, s a barokk lélek az államot is ezzel a felfogással szemlélte: feltétlen tekintélyt biztosított a fejedelemnek, s felmentette őt az alattvalóinak tartozó felelősség alól. Ez a felfogás az abszolutizmust is lehetővé tette az uralkodó számára; de azért uralma mégsem öncélú, mert az *Isten, a vallás és az erkölcs*-kijelölte korlátok közt alattvalói jólétére kell országát kormányoznia.

A magyar barokk.

Hazánkban az új szellemi mozgalom a török megszállás miatt csak lassan tudott tért hódítani. Mindamellett Pázmány Péterben és a költő Zrínyiben már a XVII. században méltó képviselőkre talált, az ország felszabadítása után pedig lassanként egész társadalmunkat áthatotta. A barokk kultúra átvételében helyes történeti érzéke vezette a magyarságot: a barokk lélek lett ugyanis az az erő, amely a török világ szellemi-erkölcsi és anyagi romlásából a magyar földet *új életre* keltette s országunkat újjá építette. Hazánk túlnyomórészt ekkor telt meg mai templomaival, palotáival s ekkor népesedett be újra európai

mintára épített városokkal és falvakkal. Eger, Pozsony, Vác, Pest, Buda, Sopron, Győr, Székesfehérvár, Veszprém e korbeli városrészei ma is barokk szépségekkel ékeskednek.

A Regnum Marianum.

Ami a magyar barokk államszemléletét illeti, a korszak időszerű elemekkel bővítette ki az Árpádok óta egyre fejlődő magyar felfogást: a Regnum Marianum állameszméjét. Alapját *Szent István* királyunk vetette meg. Élete végén ugyanis arra az Égi Anyára bizta a keresztény magyarságot, aki iránt bensőséges kegyelet hatotta át lelkét és kormányzati tevékenységét. Ezt a cselekedetét «Mária népe» mindinkább valóságos végrendeletnek tekintette, amellyel a Szent Király jogérvényesen a Szűzanyára hagyta országát és népét, s ő el is fogadta ezeket. Ezt a gondolatot magáévá tette és ki is szélesítette a barokk felfogás. E szerint a Szentkorona, illetőleg az ország és egész népe «iure hereditario» — örökség jogán — a *Magyarok Nagyasszonyáé*, aki ezért hazánkat, mint saját országát, minden ellensége ellen megvédi. Mária országában minden hatalom Máriától származik: ő választja ki a királyt, épp ezért a magyar nemzet hódolattal hajlik meg ura és királya előtt. A magyarok királya azonban nem lehet abszolutista uralkodó. Nyugat-Európában a fejedelem leigázhatta a rendiséget, de a Regnum Marianum-ban sértetlenül fenn kellett annak maradnia. Szent István örökségtevésénél ugyanis ott álltak a főpapok és urak is, s nekik is szerepük volt az ország felajánlásában; így ők a Magyarok Nagyasszonyának jobbágyai lettek, s a király nem sértheti meg jogaikat és szabadságaikat.

Az állami életnek ez a természetfeletti szemlélete annyi fegyveres és fegyvertelen viszálykodás után egyensúlyi helyzetet teremtett a király és a rendek között. A *nemzet* hódolattal tekintett királyára, aki hatalmát Istentől kapta. Hódolatát még fokozta hálája az uralkodóház iránt, amiért felszabadította hazánkat a török megszállás alól s megtartotta a nemzetet Nyugat-Európa műveltségi körében és megőrizte katolikus vallásában. Viszont az *uralkodó* mérsékelte a rendekkel szemben hatalmát s óvakodott az alkotmány erőszakos elnyomásától; erre intette a közelmult is, amelyben a szabadságharcát vívó magyar félelmetes ellenfélnek mutatta magát.

A rendiség és a királyi hatalom egyensúlya.

A királyi hatalom és a rendiség egyensúlya jellemzi tehát a magyar barokk kort, *III. Károly és Mária Terézia* uralkodását. Tagadhatatlan, hogy az egyetértés sok tekintetben csak látszólagos volt, s a király nagyobb hatalmát jelentette. Ez azonban a rendiséget nem nyugtalanította; az uralkodók kímélték kiváltságos jogait, köztük adómentességét, s ez a körülmény a teljes rendi hatalom káprázatát keltette, illetőleg tartotta fenn a nemességben.

2. A nőági örökösödés és a hadügy rendezése.

Hazánk területi épségének visszaállítása. A XVII. század felszabadító háborúinak végén a Temesköz továbbra is török kézen maradt. *III. Károly* (1711—1740.) azonban új és eredményes küzdelmet indított érte, s két diadalmas hadvezére, Savoyai Jenő és Pálffy János segítségével ezt az utolsó magyar területet is felszabadította a több, mint másfél százados török iga alól. Az ősi magyar határvárat, Nándorfehérvárt szintén visszafoglalták, úgyhogy a török a pozsareváci békében (1718.) Szerbia és Bosznia északi részéről is kénytelen volt lemondani. A Száva—Duna vonalától délre eső területeket a török még III. Károly uralkodása alatt visszaszerezte ugyan (1739.), de Magyarországot csonkítatlanul sikerült a királynak megtartania.

III. Károly felszabadító háborúja.

A nemzetet őszinte hálával töltötte el hazánk teljes felszabadítása, s ezt csakhamar tettekben tanusította a királyi család iránt.

A Pragmatica Sanctio. III. Károly fia féléves korában meghalt. Hogy tehát örökségét családjának biztosítsa, a Pragmatica Sanctio-nak nevezett házi törvénnyel leányát, *Mária Teréziát* jelölte ki utódjául. Ezt az új örökösödési rendet azután országaival, főkép Magyarországgal iparkodott elfogadtatni. Magyarország hozzájárulása azért volt fontos, mivel az 1687. évi törvény a fiág kihalása esetére a szabad királyválasztás jogát biztosította számára. A magyar rendek, miután az osztrák, majd az erdélyi rendek már előbb elfogadták, *az 1722—23. évi országgyűlésen* valóban hozzájárultak a Pragmatica Sanctio-hoz, s határozatukat törvénybe iktatták.

A trón-örökösödés házi és országgyűlési rendezése.

Az 1722—23. évi I. t.-c. értelmében az a nő, vagy ennek fi örököse lesz Magyarország királya, aki az Ausztriai Ház országait és tartományait örökli *(perszonális unió)*. Ezen általános elv mellett a II. cikkely kifejezetten is kiterjesztette a *női ágra* az örökösödés jogát; ennek értelmében III. Károly, I. József és I. Lipót királyok leányainak mindkét nemen levő római katolikus utódai a felsorolt családok sorrendjében és az elsőszülöttség rendje szerint felosztathatatlanul és elválaszthatatlanul — indivisibiliter et inseparabiliter — birtokolják az Ausztriai Ház országait és Magyarországot, a királyválasztás joga pedig csak e családok magvaszakadása esetén száll vissza a nemzetre. Viszonzásul a II. és III. t.-c.-ben mind a királyt, mind utódjait arra kötelezték, hogy a karok és rendek valamennyi jogát, szabadságát és törvényét, vagyis *az ország alkotmányát* maguk is megtartják és másokkal is megtartatják.

A magyar nemzet tizenöt évvel előbb az ónodi országgyűlésen a dinasztia trónvesztését mondta ki, most pedig a Pragmatica Sanctióban szinte elválaszthatatlan kötelékkel fűzte magát az uralkodóházhoz. E mélyreható változás egyrészt a

A Pragm. Sanctio jelentősége.

magyarság *hálájából* fakadt az iránt a dinasztia iránt, mely visszaállította az ország teljes területi épségét; másrészt annak volt a jele, hogy a nemzet a Habsburg-házban, illetőleg a mögötte álló német-osztrák államhatalommal való kapcsolatban ismerte fel a maga gyengeségének legerősebb *támaszát*. A támogatást főkép az biztosította, hogy Ausztria és Magyarország «felosztathatatlan és elválaszthatatlan» birtoklásának elve az *ellenséggel szemben* való védelem dolgában is uniót-egységet jelentett az örökös tartományokkal.

Az állandó, közös hadsereg.

A hadügy rendezése. A védelmi egységet tulajdonkép már meg is valósította az 1715-i országgyűlés, midőn — a nemesi fölkelés fenntartásával — «bennszülöttekből és külföldiekből erősebb rendes hadsereg» tartását rendelte el. Ezzel a rendek az állandó hadsereget hívták életre s a magyar honvédelem munkájába az *osztrák tartományok haderejét* is belevonták. Ám súlyos árat kellett ezért a nemzetnek fizetnie: az állandó haderő nem nemzeti, hanem közös, voltakép idegen hadsereg lett, s ennek csak egy részét alkották a magyar ezredek. Ezért is a *németek és szlávok* jutottak benne tiszti állásokba, a magyarok pedig háttérbe szorultak.

A hadsereg fenntartása.

Az állandó (toborzott) hadsereg fenntartására az ország hadiadót fizetett, s ennek nagyságát az országgyűlések szabták meg. Ez az állandó, «rendes» hadiadó természetesen csak a jobbágyságot és a városi *polgárságot* terhelte, s a *jobbágy* gondoskodott a falvakba beszállásolt katonaság élelmezéséről (hús, kenyér) és mindennemű szükségletéről (fűtés, világítás, a ló számára zab, széna, szalma) is. Ennek a természetben való adónak — porciónak — ellenértékét azonban csak részben számították le a jobbágy adójából.

3. Kormányzati reformok.

Kormányszékek. III. Károly a közigazgatást is szabályozta. Habsburgi királyaink kezdettől fogva iparkodtak mellőzni a nádort s helyette inkább maguk kinevezte helytartóra bízták az ország kormányzását. Ez az eljárás azonban ellenkezett alkotmányunkkal, s ezért mindezideig sem a helytartó, sem a helytartótanács működése törvényileg szabályozva nem volt.

A helytartótanács szervezete, hatásköre.

Az 1722—23. évi országgyűlés végre megszervezte és törvényesítette a királyi helytartótanácsot. *Elnöke* lett a nádor, *tanácsosai* pedig — számszerint 22-en — a főpapok, mágnások és nemesek soraiból kerültek ki. A helytartótanács vezette az ország közrendészeti, egészségügyi, gazdasági, vallási és közoktatási ügyeit; ő hajtotta végre a törvényeket és királyi rendeleteket; gondoskodott a hadiadó felosztásáról, beszedéséről, általában a katonaság ellátásáról; ellenőrizte és irányította a

vármegyék és szabad királyi városok működését. Önálló rendelkezési jogot azonban nem kapott. Minden ügyet a király elé kellett terjesztenie, s az ő leiratai szerint járt el. Igy az egész intézmény a *királyi akarat* végrehajtó szervéül szolgált. Ennek ellenére is nagyra kell működését értékelnünk, mert a nemzet legkiválóbb fiai iparkodtak benne orvosolni az újjáépítésre váró ország ezernyi baját.

A kancellária.

A helytartótanács Pozsonyban, majd Budán működött, de már a királyi udvari kancellária székhelyéül — feladatánál fogva — Bécset jelölték ki. *A kancellária útján* gyakorolta a király kinevezési és adományozási jogát, terjesztette a rendek elé törvényjavaslatait, fogadta a rendek feliratait és küldte meg rendeleteit a helytartótanácsnak, vármegyéknek és városoknak. Viszont a felterjesztések útja is a kancellárián vezetett keresztül. E kormányhatóság élén a főkancellár állott.

A kamara.

A harmadik kormányszék a magyar királyi kamara volt Pozsonyban, melyhez a pénz-, adó- és vám-, általában a *kincstári ügyek* tartoztak. A bécsi kamara gyakorolt rajta felügyeletet, bányászatunknak pedig a kezelését is a bécsi kamara intézte.

Erdély kormányszékei.

Erdély kormányzása nem tartozott a magyar kormányszékek hatáskörébe. Ezt külön erdélyi kormányszék (a *gubernium*) és az erdélyi *kancellária* intézte, szintén a bécsi udvari hatóságok irányítása szerint.

Új szervezet.

Igazságügy. A közigazgatás mellett az 1722—23. országgyűlés az igazságszolgáltatást is újjászervezte. Elsőfokú bíróságoknak megmaradtak az *úriszék*, továbbá a vármegyei, illetőleg városi *törvényszékek;* fellebbviteli bíróságoknak az országgyűlés a *kerületi táblákat* szervezte meg, mégpedig négyet Magyarországon (Nagyszombatban, Kőszegen, Eperjesen és Debrecenben) s egyet — mint báni táblát — Zágrábban. A kerületi tábláktól a királyi személynök (personalis) elnöklete alatt működő *királyi táblához*, innen pedig mint legfelsőbb ítélőszékhez, a nádor vezetése alatt álló *hétszemélyes táblához* (septemviri) lehetett fellebbezni.

A Carolina Resolutio és hatása.

Vallásügy. A vallási ügy rendezése, mivel a rendek nem tudtak megállapodásra jutni, királyi határozattal történt. III. Károly azt az eljárást követte, melyet a protestáns többségű államok alkalmaztak a katolikusokkal szemben, s a *Carolina Resolutióban* (1731.) fenntartotta az 1681-i soproni országgyűlés határozatait. E szerint a protestáns vallások nyilvános gyakorlását csak a törvénybe iktatott helyeken engedte meg, s másutt csupán magán (egy-egy ház népének otthoni összejövetelével történő) istentiszteletet engedélyezett. A Resolutio következtében a protestánsok sokhelyütt visszaestek ugyan tagjaik számában, de megerősödtek összetartásukban.

4. Társadalmi és nemzetiségi viszonyok.

Az ország felszabadítása nagy változásokat idézett elő hazánk népességi viszonyaiban.

A társadalom alakulása. A neoacquistica comissio működése a Rákóczi-szabadságharc hatása alatt megszűnt, s a felszabadított földek tulajdonjogát rendi bizottságok igazolták. A dolog természeténél fogva azonban alig lehetett már találni jogos tulajdonosokat, leszármazottakat, s a földek nagyrésze királyi adomány alá került. A király aztán nemcsak magyarokat, hanem *idegeneket* is tett ezer és tízezer holdak uraivá; nem magyarellenes érzületből, hanem így egyenlítette ki hadvezéreivel, bécsi főtisztviselőivel szemben fennálló tartozásait. A megadományozott idegenek azonban legnagyobbrészt siettek túladni birtokaikon. Igy az életrevaló, munkás és takarékos *magyar urak* — mint a Károlyi-grófok — bő alkalmat találtak birtokszerzésre, annál is inkább, mivel a megszabott megváltási összegért a királytól is kaphattak földet. Ugyanezen az úton a *köznemesség* is nagy számban jutott tekintélyes vagyonhoz, s ezen a réven bekerült a grófi és bárói főnemesség soraiba.

Birtokszerző

mágnás osztály.

A köznemesség.

A köznemesség állapotában maradt földbirtokos osztály szűk keretek közt éldegélt falusi kúriáján. Az állandó hadsereg felállítása óta már nem katonáskodott; ezért még kevesebbet mozdult ki otthonából s *elvidékiesedett*. De földbirtokos lévén, mégis megmaradt úrnak, aki több-kevesebb jobbágyának parancsolt, s a maga körében súlyosabb gondok nélkül élte úri társadalmi életét.

A jobbágyság.

A jobbágy ebben az időben is teljesítette földesurai iránt sok teherrel járó szolgálatát. Mióta pedig a nemesség szerepe a katonai szolgálatban is korlátozódott, az állami terhek túlsúlya is a katonáskodó és adófizető jobbágyra hárult. A kormányzat hamarosan felismerte ezt a helyzetet s ennek megfelelően a *jobbágyvédelmet* tette magyar belpolitikájának egyik legfőbb kérdésévé. Erre annál inkább szükség volt, mivel az ország lakossága a török világban felényire apadt, úgyhogy a munkás népelemet idegen telepítésekkel is pótolták.

Németek.

Telepítések. A telepesek elsősorban németekből kerültek ki: Württemberg, Baden, a Feketeerdő, a Rajna-vidék, Elszász, Lotaringia s egyéb németországi részek lakóiból. Az első bevándorlók után *sváboknak* nevezett telepesek Szatmár megyében, a Bakony, a Vértes és a budai hegyek vidékén, Tolna, Baranya, Somogy megyékben, a Bácskában és a Temesközben kaptak új otthont. A szorgalmas, aránylag művelt nép beleilleszkedett a magyar világba és jó polgára lett új hazájának. Ezt a magatartását érthetővé teszi az a körülmény, hogy kiesett régi hazájának felszívó hatása alól.

Viszont a szerb és román településekben nagy veszedelmet jelentett, hogy ezek a népek földrajzilag nem szakadtak el övéiktől, szellemi kapcsolataikat sem szüntették meg, s népüknek csak mintegy magyarországi nyúlványai lettek. A régóta folyó román betelepülés a XVIII. század folyamán délen Krassó-Szörénybe, a Bánságba és a Bácskába nyúlt el, keleten pedig Biharba, Szatmárba jutott. A bécsi kormány a *román térhódítást* közönyösen nézte, a szerbet ellenben szívesen látta és támogatta. Az egy tömegben élő *szerbséget szoros egységben* tartotta már ortodox vallása; e mellett a bécsi kormány kivette őket a vármegyék joghatósága alól, s mint határőrvidéki katonaságot katonai igazgatás alá helyezte. Kormányzati hatóságukul az «illír udvari bizottság» működött. Mindezzel a «divide et impera» elvét alkalmazta a bécsi kormány: szükség esetén ugyanis a szerb fegyveres erő a magyarság ellen is felhasználhatónak ígérkezett.

románok.

szerbek.

A nagy telepítési tevékenység a szlovákokat is megmozgatta felvidéki lakóhelyükön. Báró Harruckern János György — Békés, Csongrád és Zaránd vármegyék nagy részének ura — az *Alföldre* kezdte őket telepíteni, s ennek nyomán szlovákok lepték el Békéscsabát, Szarvast, Orosházát és Nyíregyházát. E mellett a szlovákok felvidéki települési vonalukat is kijjebb tolták: délen *Pozsonytól Hontig* terjeszkedtek az elnéptelenedett magyar területeken.

Szlovák áttelepítések.

Különös jelentőségűvé vált a Temesköz benépesítése. A bécsi kormány, mint a szerb katonai határőrvidéket, úgy a később felszabadított Temesközt is katonai igazgatás alá vetette, s kormányzását gróf Mercy Claudius tábornokra bízta. A tábornok a már itt lakó szerbek és románok mellé német, francia, olasz, spanyol és bolgár rajokat, különösen képzett iparosokat telepített. Igy aztán nemcsak az elvadult termőföld megjavításával, hanem a selyemtenyésztés meghonosításával, tégla-, posztó- és papírgyárak felállításával is megvetette a Temesköz gazdasági virágzásának alapját.

Temesközi telepítés.

A század folyamán megmozdult az ország magyar népessége is, s szinte *új honfoglalást* tett a lakosságát vesztett területeken. A magyar áttelepítésnek azonban nagy akadálya volt, hogy a jobbágyok még nem kapták vissza szabad költözködési jogukat, a földesurak pedig nem akarták elbocsátani őket.

Magyar átköltözések.

II. MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA.

1. A nemzet harcai királynője trónjáért.

Atyjának — a német trónon VI. Károlynak — császári koronáját Mária Terézia mint nő nem örökölhette, s a német fejedelmek a bajor herceget választották meg VII. Károly néven császárnak. De az osztrák tartományokat sem vehette

nyugodtan birtokába *Mária Terézia* (1740—1780). Alighogy atyja meghalt, *II. Frigyes* porosz király, úgyszintén a bajorok, szászok, franciák, spanyolok mind ellene fordultak abban a reményben, hogy — mint könnyű prédán — osztozkodhatnak örökségén. A királyné teljesen védtelenül állott velük szemben.

A magyarság az osztrák örökösödési

A magyar rendek azonban a pozsonyi országgyűlésen életüket és vérüket ajánlották fel védelmére, s Angliától és Hollandiától is támogatva, az egész *örökösödési háború* (1741—48.) folyamán vitézül küzdöttek a szövetkezett hatalmak ellen. II. Frigyesnek sikerült ugyan Sziléziát elragadnia, egyébként azonban a magyarok hűsége megmentette a királynő számára az Ausztriai Ház tartományait s velük a Habsburg-monarchia nagyhatalmi állását. (Aacheni béke, 1748.) — Hasonló elszántságot tanusított a magyarság a *hétéves háborúban* (1756—63.) is, melyet Mária Terézia Szilézia visszaszerzésére indított. A királynő ugyanis nem nyugodott bele Szilézia elvesztésébe, s a visszaszerzésére irányuló terveinek az európai nemzetközi helyzet is kedvezett. Frigyes szomszédai, Orosz-, Svéd- és Szászország megijedtek Poroszország emelkedésétől s szívesen fordultak ellene. Viszont Anglia, mely ekkor Franciaországgal gyarmatháborút folytatott Észak-Amerikában, (németországi) hannoveri birtokát francia megrohanástól féltvén, szövetségre lépett Frigyessel. A szemben álló érdekek végre is orosz-francia-svéd-szász koalíciót állítottak Mária Terézia mellé Poroszország ellen, Frigyest pedig csak Anglia támogatta. Frigyes azonban ennek ellenére nemcsak porosz királyságát, hanem (Porosz-) Sziléziát is meg tudta tartani. Mária Terézia kezén csak a kis Osztrák-Szilézia maradt. (Hubertsburgi béke, 1763.)

és a hétéves háborúban.

A királynő hálája.

A királynő világosan látta, hogy országai megmentését a magyaroknak köszönheti, s őszinte hálát érzett miatta. Két fia nevelését magyar főúrra bízta, s a magyar főurakat és a gazdagabb nemeseket bécsi udvara körébe vonta. E mellett sokat tett az ország területi épségének helyreállítására. A régi bécsi kormányzati elvek ellenére a *tiszai határőrvidéket* feloszlatta, a *temesi bánság* különállását megszüntette, s területüket vármegyékbe osztotta. *Szerém*, *Verőce* és *Pozsega* megyéket azonban — melyeknek ősi magyar területére a török időkben szerbek telepedtek — a horvát rendek követelésére a zágrábvidéki «Horvátországhoz» kapcsolta. Lengyelország első felosztásakor (1772.) visszaszerezte hazánknak a Zsigmondtól elzálogosított *szepesi városokat;* ugyanekkor Magyarország történelmi jogán birtokába vette *Galíciát* — a régi Halicsot és Lodomériát —, de nem hazánkhoz csatolta, hanem az osztrák tartományok közé sorolta. Ezzel szemben, mintegy kárpótlásul, a Szentkorona országaiba külön testként (corpus separatum) illesztette be *Fiumét*. Ez a város az eredeti, tengerparti Horvátország területén feküdt, tehát a Szentkorona tulajdonába tartozott,

Az ország területének rendezése.

de már századok óta Ausztria igazgatása alatt állott ; így Mária Terézia évszázados jogot állított helyre hazánkhoz való visszacsatolásával. *Erdélyt*, melynek fejedelmi méltóságát II. Apaffy Mihály lemondása után Habsburg-királyaink viselték, nagyfejedelemség rangjára emelte ; Magyarországhoz azonban nem csatolta vissza, mivel maguk az erdélyi rendek sem kívánták.

Székelyek menekülése

Erdélynek eme korbeli életéhez két nevezetes esemény fűződik. A bécsi kormány a Balkán felé irányuló orosz politika («keleti kérdés») tevékenységének láttára a Monarchia délkeleti sarkában határőrvidéket készült szervezni. Határőrvidéki szolgálatra a székelyeket is be akarta sorozni, ezek azonban vonakodtak a császári hadak kötelékébe lépni, mivel régi szabadságuk szerint csak saját tisztjeik alatt voltak kötelesek szolgálni. A császári tisztek erőszakos fellépésére *(mádéfalvi vérengzés*, 1764.) a csíki és gyergyói székelyek tömegesen menekültek Moldvába, majd átköltöztek Bukovina osztrák tartományba. A magyar kormány 1941. május—június havában visszatelepítette őket a felszabadult Bácskába.

Moldvába, Bukovinába.

A dákoromanizmus.

Nagy változás állt be a XVIII. század folyamán az erdélyi románság életében s a magyar-román viszony alakulásában is. A század elején végbement a román nép egy részének — *görög egyesültek*, görög katolikusok — visszatérése a katolikus egyházba, s ezzel fokozott mértékben megindult európai művelődésük. Az egyesültek harmadik püspöke — *Micu (Klein) János Ince* — őszintén szolgálta az unió ügyét, de öntudatos román is volt, s azon dolgozott, hogy népét Erdély negyedik nemzetének ismertesse el. Ebben a törekvésében ő alkalmazta először politikai fegyverként a dáko-románizmus hamis elméletét. Maga az elmélet humanista írókra — köztük Bonfinira — vezethető vissza.

2. Mária Terézia kormányrendszere.

A királynő harca a rendiséggel. Mária Terézia uralkodásának első szakában szorosan alkalmazkodott alkotmányunkhoz. Országgyűléseket tartott, nádort választatott s az állami életet a törvényes kormányszékek útján vezette.

A nemesi adómentesség.

A kormányszékeket uralkodása második felében is fenntartotta, de az alkotmányos iránytól elhajolt. A közigazgatás, udvartartás, főkép pedig a sok háború következtében ugyanis az állam terhei egyre fokozódtak, viszont a leggazdagabb tartomány, Szilézia elveszett a Monarchia számára. Az államháztartás nehézségei közt a kormányzat figyelme mindinkább a nemesi rend adómentességére terelődött, s a királynő mindenáron szerette volna megnyerni a nemesség hozzájárulását az *állami terhek* viseléséhez. A rendek azonban jobbágyaikat sem akarták a végletekig megterhelni, s a maguk megadóztatására sem voltak hajlandók. Pedig a királynő éppen ezt akarta, s abban az alakban kísérelte meg adófizetésre bírni a rendeket, hogy váltsák meg inszurrekciós kötelezettségüket (1764-i országgyűlés). A nemesség azonban nem járult hozzá a királynő kívánságához, bár adómentességi kiváltsága nem illett már bele a «felvilágosodás» felé induló kor szellemébe.

A rendek magatartására a királynő azzal válaszolt, hogy

A királynő elfordulása a rendiségtől.

1764. után nem hívott össze többé országgyűlést, s a nádor halála után a nádori méltóságot sem töltötte be. Vejének, Albert tescheni hercegnek személyében *helytartót* állított az ország élére, és az ügyeket az újonnan alapított legfőbb államtanács sugalmazása szerint intézte.

Gazdasági és társadalompolitika. Ennek az új politikának legnagyobb kárát gazdasági életünk látta. A királynő ugyanis gazdasági térre terelte a nemességgel vívott adóháborúját s így akarta megvenni az országon azt a hiányt, melyet államháztartásában a nemesi rend adómentessége okozott. Hazánk csak magas *kiviteli* vámmal vihette ki mezőgazdasági nyerstermények, állatait s borát Ausztrián kívül minden más országba; így Ausztria verseny nélkül, tehát olcsón vásárolta meg azokat. Viszont a vámtarifa magas *behozatali* vámmal akadályozta meg a külföldi iparcikkeknek Magyarországba való behozatalát, s így Ausztria — ismét verseny nélkül — a maga ipari termékeivel árasztotta el hazánkat. Ezek az intézkedések éppen az európai iparosodás, az ipari forradalom korában a mezőgazdálkodásnál való megállásra kényszerítették hazánkat s az osztrák ipari és kereskedelmi gazdálkodás függvényévé süllyesztették gazdasági életünket.

Osztrák érdekű vámpolitika.

A királynő filantróp politikája.

Ezzel összefüggésben elakadt társadalmi fejlődésünk is. Mialatt nyugaton kifejlődött a korszerű (modern) polgári osztály, nálunk szinte még egy századig csak az úri nemesség és a paraszt jobbágyság alkotta a társadalmat. A melegszívű királynő magáévá tette azokat az emberbaráti eszméket, amelyeket a «felvilágosodás» az Egyház tanításából sajátított ki, s minden erejéből felkarolta az *alacsonyabb társadalmi osztályokat*. Gondoskodása kiterjedt a betegekre, szegényekre, árvákra, öregekre, munkaképtelenekre, s intézményesen iparkodott sorsukon könnyíteni. Elgondolásai azonban még Nyugat-Európához viszonyítva is újak voltak, s hazai viszonyaink között alig lehetett rendeleteit végrehajtani.

a jobbágyszolgáltatások rendezése.

Nem volt teljes foganatja ama rendeletének sem, amellyel a jobbágyügyet kívánta rendezni. A magyar jobbágyság helyzete általában mindig különb volt, mint Közép-Európa legtöbb más államában, ezidőszerint azonban nálunk is megnehezítette életét a sok szolgálmány, melyet tőle követeltek. Ennek ellensúlyozására Mária Terézia az egész országra érvényes úrbéri rendeletet adott ki (*Urbarium*, 1767.) s ebben egységesen szabályozta a jobbágy kötelezettségeit. Megszabta az állami, vármegyei, földesúri szolgáltatásokat pénzben és természetbeni «ajándékokban»; a felszaporodott robotmunkát heti egynapi igás, vagy kétnapi kézi robotra mérsékelte; ha pedig a jobbágynak nem volt egész jobbágytelke — amelynek nagysága a helyi viszonyok szerint változott —, szolgálmányait arányosan csökkentette s a földtelen és házatlan zsellér «dakót» egy évben csupán tizenkét napi kézi robotra kötelezte. Megengedte a jobbágynak, hogy más életpályára taníttathassa fiát és leányát; azt is lehetővé tette számára, hogy szerzeményéről szabadon rendelkezhessék. — Ezek az emberséges intézkedések egyetemesen és hiánytalanul nem valósultak meg; azért jelentőségüket nem lehet kicsinyelni, mivel mégis zsinórmértékül szolgáltak a jobbágy kötelmeinek s kiegyenlítették a jobbágyélet szélsőségeit.

A közoktatás állami intézése.

Tanügyi művelődési politika. Rendeleti úton szabályozta a királynő a közoktatás ügyét is. Az oktatásügy egész Európában mindezideig az Egyház hatáskörébe tartozott, s hazánkban is az Egyház — a katolikus visszahatás korától kezdve elsősorban Jézus Társasága és a Kegyestanítórend — adott a magyarság katolikus részének vallási, nemzeti és világi műveltséget. A felvilágosult abszolutizmus azonban az állam jogkörébe vonta a közoktatást, hogy a maga szellemében irányíthassa az állampolgárok nevelését. Mária Terézia is az állam jogának és kötelességének nyilvánította az iskolai oktatást, s mindjárt meg is szervezte azt *Ratio Educationis* (A nevelés rendje, 1777.) c. tanügyi kódexében. A Ratio az elemi iskola fölé grammatikai (latin) iskolát állított, ebből a tanuló a poetikát s retorikát tanító gimnáziumba, majd a filozófiai és jogi akadémiára, végül az egyetemre léphetett. A tanulásra kitűzött tárgyakat a Ratio hasznosság szerint válogatta ki s e szerint a latin és a német nyelvet a főtárgyak, a magyar nyelvet a melléktárgyak közé sorolta; a régebbi tanterveknél nagyobb figyelemben részesítette azonban a szülőföld és Magyarország földrajzát, valamint a hazai történelmet. Az iskolák igazgatása szempontjából a Ratio 8, illetőleg Horvátországgal együtt 9 tankerületre osztotta az országot, élükön királyi főigazgatók álltak; a népiskolák ellenőrzését királyi tanfelügyelők végezték. — A királynő gyakorlatilag is sok tanügyi intézkedést hajtott végre: szaporította az iskolák számát; a nagyszombati egyetemet a népegészségügy érdekében orvosi karral bővítette ki, majd Budára helyezte át; ő alapította a selmecbányai «bányászati főtanintézetet», vagyis főiskolát.

A Tanulmányi- és vallásalap.

Iskolapolitikájának anyagi alapjául a királynő mindenekelőtt az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend vagyonát használta fel; ebből létesítette a Tanulmányi alapot, mely ma is iskolai célokat szolgál.

Még előbb keletkezett az ugyancsak ma is fennálló Vallásalap. Ezt III. Károly szegény plébánosok segélyezésére létesítette; II. József meggyarapította.

A bécsi udvari élet haszna

Mária Terézia művelődési politikájának jelentékeny eszköze volt az a finom és művelt élet, melyet a bécsi udvarban honosított meg. A német, cseh, olasz főurak mellett a magyar főnemességet, sőt a tőle alapított magyar testőrség révén a közнемességet is belevonta ebbe az életbe, s ezzel az eddig otthonülő magyar arisztokráciát a nyugateurópai, különösen a francia műveltség hatáskörébe állította. Az idegen irodalmi, művészeti,

politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokkal való megismerkedés aztán megtermékenyítette a magyar szellemi életet, s ebből az idegen műveltségből merített ösztönzést Bessenyei György és társasága a magyar nyelv kifejlesztésére és csinosítására.

és kára. A magyar főnemesi családok udvari élete azonban kárára is vált a nemzeti szellemnek. Arisztokratáink érdeklődési köre gyakran teljesen kimerült az udvari életben, s egyesek el is távolodtak a nemzeti közösségtől.

A köznemesség. A köznemesség idehaza, a vármegyékben élte a nemzet politikai életét, s hűségesen védte rendi alkotmányát. De éppen ebben az állandó sérelmi politikájában nem vette észre, hogy midőn a nemzeti szabadságokat védelmezte, voltakép időszerűtlenné vált rendi előjogaiért harcolt.

III. II. JÓZSEF URALKODÁSA.

A barokk szellem későn érkezett Magyarországra s ezért nem is élhetett hosszú ideig. Mária Terézia korában újra életre kelt a humanizmussal megindult naturalista világnézet, s «felvilágosultság» címén hadat üzent a katolikus barokk világnak.

A «felvilágosultság» A «felvilágosultság» a vallásos érzület helyébe hitközömbösséget, sőt istentagadást és egyházgyűlöletet iparkodott ültetni, a fejedelmi abszolutizmust a népfelség gondolatával helyettesítette, a rendi világot az emberi természetjogok hirdetésével ostromolta, s mindezzel forradalmasította a tekintélytisztelő barokk társadalmat.

Magyarországon. Magyarország sem térhetett ki hatása elől, mert gondolatainak buzgó terjesztői akadtak a Bécsben élő s a francia felvilágosodással megismerkedő magyar főurak közt, nemkülönben a hazánkba is átszivárgó szabadkőművességben és a Bessenyei György kezdeményezte franciás irányú irodalomban.

II. József felvilágosultsága Az új szellem Mária Terézia fiát és utódát is hatalmába kerítette. Igy *II. József* (1780—1790. magyar király, 1765. óta német-római császár) a felvilágosult abszolutizmus rajongó képviselőjévé lett s önkényuralmat gyakorolt népein; nem azért, hogy elnyomja, hanem hogy a maga elgondolása szerint boldogítsa őket. Mintaképéül II. Frigyes porosz királyt választotta.

és kormányrendszere. Kormányrendszerének alapelvéül azt tette, hogy különböző fajú, vallású és műveltségű népeit egységes szellemű és szervezetű birodalomba olvasztja össze. Az «*egy ausztriai monarchia*» hangsúlyozása végett nem is koronáztatta magát magyar királlyá s a Szentkoronát Bécsbe vitette. Országgyűlést nem hívott össze, csupán *rendeletekkel* kormányzott. Nádort nem választatott, s a helytartótanács élére «főelnököt» állított; ez kormányozta Budáról az országot a bécsi államtanács irányítása szerint. A *vármegyei* önkormányzatot, mint rendszerével ellenkező intézményt megszüntette, s a nemességnek ezt a félezer éves szervezetét állami szervezetté alakította. A megyéket

Magyarországon tíz, Erdélyben három közigazgatási kerületbe osztotta s ezek élére egy-egy királyi biztost helyezett.

Nyelvrendelet. Nyelvrendeletével a latin helyébe a *németet* tette meg hivatalos nyelvvé; ezentúl tisztviselő csak az lehetett, aki tökéletesen írt és beszélt németül. A középiskolák legfőbb feladata is a német nyelv és műveltség terjesztése lett.

Társadalmi politika. A «kalapos király» felvilágosodott abszolutizmusának egyik legfőbb törekvése a társadalmi kérdés megoldása volt azzal a végső céllal, hogy egyenlőséget teremtsen az emberek között. S minthogy gazdasági felfogását a fiziokrata gazdasági elmélet irányította, ezért mindenekelőtt a *jobbágyot* akarta felszabadítani középkori megkötöttségéből, hogy egyben fokozza a mezőgazdasági termelés eredményét. Minden földművesnek biztosította szabad költözködését, s megengedte a szabad pályaválasztást és az ingó javairól való rendelkezést. Mivel pedig a fiziokrata felfogás szerint a termőföldet tekintette a nemzetgazdaság és államháztartás alapjának, az adózás alapjává is a földbirtokot tette, s a földek felmérésével elő akarta készíteni a *nemesség megadóztatását*. A császár jobbágypolitikáján felbátorodva, az erdélyi román jobbágyok Hora és Kloska vezetése alatt földesuraikra támadtak, s szörnyű kegyetlenséggel gyilkolták a túlnyomórészt magyar földesúri osztály tagjait korra és nemre való tekintet nélkül (1784).

A jozefinizmus. Jellemző volt II. József felvilágosult abszolutizmusára vallási politikája is, melyet nevéről jozefinizmusnak nevezünk. A pápai udvartól érkező vagy oda indított iratok továbbítását s a püspöki rendeletek kihirdetését csak akkor engedélyezte, ha tetszésével találkoztak (*placetum regium*, királyi tetszvényjog). A püspököket a pápa megkérdezése nélkül önhatalmúlag nevezte ki; mintegy száznegyven *kolostort* — köztük néhány apácazárdát — feloszlatott s vagyonukat a Vallásalaphoz csatolta. A *növendékpapok* nevelésére Pozsonyban és Egerben, majd az utóbbi helyett Pesten központi szemináriumot állíttatott; ezekben a papnevelésnek jozefinista szellemben kellett folynia. Egyházpolitikájának legmaradandóbb alkotása *türelmi rendelete* (1781.) volt, amellyel a nem katolikusoknak szabad vallásgyakorlatot és csaknem teljes jogegyenlőséget biztosított; ezzel megingatta a katolicizmus államvallási jellegét. A zsidóknak megengedte, hogy földet béreljenek, ipart s kereskedelmet űzhessenek.

József politikájának összeomlása. II. József nemzetellenes rendeletei ellen a vármegyék állandó harcot folytattak, s midőn a császár élete végén a törökkel hadakozott, megtagadták a katonaállítást és az adószedést. Ugyanekkor Belgium nyiltan fellázadt az uralkodó ellen. Trónjának veszedelmét látva, a császár halálos ágyán minden rendeletét visszavonta, kivéve azokat, amelyek a vallási türelemre, a lelkészek anyagi helyzetének megjavítására és a jobbágyságra vonatkoztak.

TIZEDIK SZAKASZ.

A reformkor.

I. EURÓPA A FRANCIA FORRADALOM ÉS NAPOLEON KORÁBAN.

A francia forradalom lefolyása.

A felvilágosultság eszméi számára Franciaország mutatkozott leghálásabb talajnak. Az állam leromlott pénzügyi helyzete, egyenetlen társadalmi berendezkedése és felső osztályainak erkölcsi romlottsága arra ösztönözte a francia nemzetet, hogy közéletét a felvilágosodott társadalom- és jogbölcselet szellemében alakítsa át. Az erre irányuló mozgalom a királytól összehívott általános rendi gyűlésen forradalommá fokozódott (1789.), s ettől kezdve Európa történetét mintegy negyedszázadon át Franciaország mozgatta.

A forradalom mindenekelőtt az általános «emberi és polgári» jogokat s a népfelség elvét foglalta törvénybe, majd új államformát hozott létre, az alkotmányos monarchiát. De ennek még alaptörvényeit sem dolgozhatta ki, máris a köztársaságpártiak, ezek közül is a túlzó jakobinusok jutottak fölénybe s kerítették kezükbe a hatalmat. A jakobinus többség azután kikiáltotta a köztársaságot (1792.) s kivégeztette XVI. Lajos királyt (1793). De még ezzel sem érte be. A csőcselék nemcsak jogi, hanem gazdasági és társadalmi egyenlőséget is akart, s — Robespierre-rel az élén — irtóharcot kezdett mindenki ellen, aki vagyonával, műveltségével, származásával fölötte állott, s ezrével küldte áldozatait a guillotine alá.

Franciaország harcai

A forradalom nem maradt meg Franciaország belső ügyének. A forradalmárok nem akarták tűrni, hogy Ausztria és több német állam támogassa a külföldre menekült francia arisztokratákat, s kényszerítésükre már XVI. Lajos király háborút üzent Ferenc császárnak és Frigyes Vilmos porosz királynak (1792). Ezzel megindult a háborúk ama sorozata, mely időben több mint két évtizedre, területében pedig egész Európára kiterjedt. A hatalmak szövetségekben tömörültek Franciaország, jobban mondva, ennek lángelméjű hadvezére, Napoleon ellen. Napoleon azonban sokáig legyőzhetetlennek bizonyult, s erejét egész Európa megérezte.

Európa ellen.

Győzelmeivel Ferenc császárt lemondásra kényszerítette Belgiumról és Lombardiáról, majd az austerlitzi csata után Tirolról, sőt a német-római császárságról is; végül már azt is kierőszakolta, hogy a császár hozzáadja feleségül leányát, Mária Lujzát. Hasonló arányú győzelmeket aratott más országokon is, úgyhogy 1810. táján szinte egész Európa urának mondhatta magát. Oroszországi hadjárata (1812.) azonban kudarccal végződött. Erre hatalmas — orosz-porosz-angol-svéd-osztrák-magyar — szövetség alakult ellene, s ez a lipcsei «népek csatájában» le is győzte (1813). Napoleonnak Elba szigetére kellett visszavonulnia, de egy év mulva újra megjelent Franciaországban s újra felvette a küzdelmet Európával. Szerencsecsillaga azonban Waterloo-nál (1815.) végkép lehanyatlott, s a hatalmak Szent Ilona szigetére száműzték. A bécsi kongresszus aztán gyökeres intézkedésekkel, a népek és országok új elrendezésével igyekezett «törvényes állapotokat» teremteni Európában (1814—15). A felvilágosultság és a forradalom szellemi örökségét azonban kiirtani nem tudta.

Napoleon bukása.

II. A MAGYAR FELVILÁGOSODÁS ÉS AZ ALKOTMÁNYOS REFORMPROGRAMM.

A magyar felvilágosodás eszmevilága.

II. József abszolutizmusa általában ellenállásra talált a rendekben, magának a felvilágosodásnak eszméi azonban egyre nagyobb népszerűségre tettek szert a magyar társadalomban.

A magyar felvilágosodás azonban nem lépett forradalmi útra, nem is a népfelség elvét tűzte ki reformjainak végcéljául, hanem *alkotmányos* úton s a *rendiség* fenntartásával kívánta életbe léptetni a korszellem követelte *reformokat*. E mellett a magyar felvilágosodást erős *nemzeti szellem* hatotta át. A németesítés ellenhatásaképen már ekkor fellobogott, főkép a köznemesség széles rétegeiben, az a nemzeti öntudat, mely általános uralkodó eszméjévé lett a XIX. század Európájának. A fellángolt nacionalizmus társadalmi téren visszaállította jogaiba a magyar szót és a magyar ruhát, politikai tekintetben pedig a nemzeti függetlenség biztosítását követelte.

Az 1790/91-i országgyűlés.

Az egész ország izzó hangulatában hívta össze József császár öccse és utóda, *II. Lipót* (1790—1792) az országgyűlést Budára. Az 1790—91. diéta mindenekelőtt visszaállította a II. József alatt megsemmisített *alkotmányt*. Kimondta, hogy a trónralépő király köteles magát hat hónap alatt megkoronáztatni; Magyarország kapcsolt részeivel együtt *szabad és független ország*, s ezért saját törvényei és szokásai szerint kormányzandó; a törvényeket a király és az országgyűlési rendek együtt szerzik, és e célból minden három évben országgyűlés tartandó; országgyűlési határozat nélkül a király sem adót nem róhat ki, sem katonát nem szedhet. — Ezek a határozatok nemcsak az ősi magyar alkotmányból folytak, hanem a felvilágosodott jogbölcselet szellemének is megfeleltek.

A reformok kérdése.

Ami a felvilágosodás követeléseit illette, a Carolina Resolutio megszorításaival szemben a törvényhozás biztosította a protestáns és görög keleti vallások szabad gyakorlását és önkormányzatot adott a protestánsoknak vallási, iskolai, és alapítványi ügyeikben. Másrészt a rendek ideiglenesen elfogadták Mária Terézia úrbéri rendelkezését s megengedték a jobbágynak földesura engedelmével történő költözését. A francia égalité gondolata azonban még messze állt a rendek felfogásától, s így a reformok tekintetében nagyon óvatosak voltak. Csak *bizottságokat* küldtek ki s feladatukká tették, hogy a politikai, katonai, pénzügyi, társadalmi (jobbágykérdés), gazdasági, nevelés- és oktatásügyi, nyelvi és irodalmi kérdésekről korszerű törvényjavaslatokat készítsenek. De alig zárult be az országgyűlés, a francia forradalmi események megzavarták Európát, benne hazánkat is, s a reformoknak háttérbe kellett szorulniok.

III. FERENC KIRÁLY URALKODÁSA.

Ferenc király korszerű indulása.

1. Hazánk a francia forradalom és Napoleon korában. Lipót rövid uralkodása után fia, *I. Ferenc* (1792—1835.) foglalta el a trónt. Az ifjú király jóindulattal viseltetett a nemzet ügyei iránt, a mérsékelt *reformoknak* sem volt elvből ellensége, s uralkodása alatt megindulhatott volna az ország lassú átalakulása a változott idők szellemében. E folyamatot azonban mindjárt az elején megzavarta a «magyar jakobinusok» összeesküvése.

A magyar jakobinizmus

A magyar jakobinizmust egy gyönge jellemű papi ember, a rác származású *Martinovics Ignác* szabadkőműves kalandor kezdeményezte. Előbb mint rendőrségi ügynök a francia forradalommal rokonszenvező egyének után kémkedett, utóbb pedig maga hirdette a szélsőséges eszméket s forradalomra izgatott. A király azonban okult a konvent rémuralmán, melynek nagynénje, Mária Antoinette királyné is áldozatául esett, s pörbe fogatta az összeesküvőket. Martinovicsnak magának vezetőtársaival együtt halállal kellett lakolnia (1795.), a kisebb bűnösök pedig, köztük *Kazinczy Ferenc* is, évekig tartó fogságot szenvedtek.

káros hatása.

Ezzel vége is volt a forradalmi mozgalomnak, de káros hatása még csak ezután mutatkozott: *a király és a rendek* egyaránt elidegenedtek a reformoktól, mint amelyek — úgy látszott — forradalmi csirát rejtenek magukban, s az országot felfordulással, a trónt és a nemességet pedig végveszedelemmel fenyegetik. Ehhez járult még, hogy Ausztriával együtt hazánk is belesodródott a francia háborúkba, s mindezek következtében a reformok ügye egyelőre kiszorult az országkormányzat munkatervéből.

Részvételünk a francia háborúkban.

E helyett a nemesség a francia seregek ellen küzdött királya trónjáért s vele együtt a maga rendi állásáért. Mindjárt Ferenc király trónralépése után megkezdődött az országban a toborzás. A nemesi *inszurrekció* is négyszer szállt táborba, tényleges részvételére azonban csak egyszer került sor: a győri csatában Beauharnais Jenő, Napoleon mostohafia ellen (1809). De nemcsak emberanyagban, hanem pénzben, állatban és mindenféle élelemben is erején felül adózott az ország. Áldozatkészségét nem ingatta meg Napoleon schönbrunni kiáltványa sem, amelyben a dinasztiától való elszakadásra és nemzeti király választására izgatta a magyarságot (1809).

Pénzügyi összeomlás és devalváció

A hosszantartó háború, katonai és adóterhek, mellettük még több terméketlen esztendő azonban válságba sodorták a Monarchiát. Pénzügyi egyensúlya felborult, s a bécsi kormány a rászakadt pénzhiányban fedezet nélkül kezdte nyomatni a papírbankót. Ennek következtében a papírpénz vásárlóereje névértékének egytizedére süllyedt, s a pénzügyi bukást nem lehetett többé elkerülni. Ekkor Wallis osztrák pénzügyminiszter a *devalváció* (értékcsökkentés) eszközéhez nyúlt, s a papír- és

rézpénz értékét egyötödére szállította le (1811). Ezzel az állam adósságát (beváltási terhét) egyötödére csökkentette ugyan, de ez a lakosság súlyos kárára történt.

Magyarországon.

A papírpénz Magyarországon is forgalomban lévén, a devalváció hazánkra is kiterjedt. Minden társadalmi osztály elvesztette pénzének 80%-át, s e mellett az adót új pénzben, tehát ötszörösen kellett megfizetni. Az 1811—12. *országgyűlés* tiltakozott ellene, hogy az örökös tartományokban szükségessé vált pénzügyi intézkedéseket Magyarországra is kiterjesszék, de tiltakozása hiábavalónak bizonyult. Ezzel Magyarország voltaképpen elvesztette pénzügyi önállóságát Ausztriával szemben, és tehetetlenül kellett néznie, hogy az első devalvációt öt év mulva *a második* is követte. Hazánknak nem maradt más hátra, mint elfogadni a rendelkezést.

Ferenc király abszolutizmusa

2. A szentszövetség és Metternich kora. A devalvációk éveiben politikai állapotaink is rosszra fordultak. Ferenc király az 1811—12. diéta magatartása miatt megneheztelt a nemzetre; nem is volt többé szándékában országgyűlést tartani, és csak *rendeletekkel* kormányozta az országot.

a bécsi kongresszus után.

Önkényes eljárása még erősbödött Napoleon bukásával. A hatalmak a bécsi kongresszuson *Európa békéjét és egyensúlyát* igyekeztek megteremteni, de eljárásukban korszerűtlen útra léptek. Az éppen akkor feltörő eszméket — a liberalizmust és a nacionalizmust — figyelmen kívül hagyták, sőt elnyomták, holott a népek már Európaszerte alkotmányos és nemzeti államok után vágyakoztak. Ezzel szemben a bécsi kongresszus politikájának biztosítására az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király szövetséget kötöttek egymással, s ehhez a «*szentszövetséghez*» a pápa, az angol uralkodóherceg és a török szultán kivételével a többi európai fejedelem is csatlakozott.

Metternich.

A szentszövetség politikáját *Metternich Kelemen* herceg, Ausztria külügyminisztere, majd kancellárja iparkodott valósággá tenni. Metternich a sok népből álló Habsburg-birodalmat féltette a nemzeti és szabadelvű gondolattól, s ezek feltartóztatásával akarta biztosítani a Monarchiának, s vele együtt Közép-Európának azt a nyugalmat, amelyet a francia forradalom előtt élvezett. Túlzó aggodalmaskodásában azonban nem ismert középutat a hagyományok tisztelete és a forradalom között, s minden erejével távoltartotta a felvilágosodás eszméit nemcsak a birodalomtól, hanem Európa egyéb országaitól is. (Intervenció elve.)

A kormányrendszer.

Metternichnek a külügyek vezetése volt a főfeladata, s a belügyekben inkább más, felelős és felelőtlen tanácsadók gyakoroltak nagyobb befolyást az uralkodóra. Ezek sugallatára aztán Ferenc császár és király alacsony színvonalú *önkényuralmat* alakított ki e korszak osztrák politikájának szolgálatára: cenzúra alá fogta nemcsak a sajtót, hanem a diplomáciai és magánle-

velezést is, és titkos feljelentőkkel, kémekkel figyeltette alattvalói életét, hogy megakadályozzon minden szabadelvű megmozdulást.

Az irodalom ébresztő hatása.

Igy történt ez természetesen hazánkban is, úgyhogy az ország politikai élete egészen megmerevedett. De ha meg is bénította szellemi életünket a bécsi abszolutizmus, a nemzet lelkét nem tudta megölni, s irodalmunkból olyan erős mozgalom nőtt ki, mely hazánk korszerű megújhodására vezetett. Íróink, mint *Kazinczy Ferenc*, mindenekelőtt a magyar nyelv fejlesztésére s kimüvelésére fordították legfőbb gondjukat, s nyelvünk pallérozásával a megújhodás vágyát és gondolatát vitték bele közéletünkbe. A nemzeti eszméknek Európaszerte a romanticizmus adott ekkor hangot, s nálunk is ez az irodalmi irány volt a nemzet leghatásosabb ébresztője. Csokonai és Berzsenyi után ugyanis romantikus költőink — a két Kisfaludy, Kölcsey, Vörösmarty, Czuczor — a történeti multba tekintettek vissza s az eszményített magyar történelem emlékeivel serkentették tevékenységre az alvó nemzetet.

Ebbe az irodalmi mozgalomba kapcsolódott bele Széchenyi István gróf, aki aztán politikai, társadalmi s gazdasági téren egyaránt vezérévé lett az ébredező magyarságnak.

3. Nemzetgazdaságunk és társadalmunk a század fordulóján. Hazánk gazdasági állapota a XVIII. század végén s a XIX. elején éppen nem mondható virágzónak.

Mezőgazdaság.

Mezőgazdaságunk fejlődésére kedvező hatással volt a keszthelyi gazdasági iskola, melyet az alapító Festetich György grófról *Georgikon*-nak neveztek. Ezt követte a magyaróvári gazdasági tanintézet felállítása. E mellett néhány uradalom mintagazdálkodást folytatott, s példájukra a nemes urak is hozzáláttak földjük feljavításához, a mocsaras, bozótos területek termőföldé alakításához. Lelkesítette őket az a kedvező mezőgazdasági helyzet is, amelyet a francia háborúk idéztek elő. A háborús időket azonban visszaesés, *gazdasági pangás* követte. A kivitel ismét megnehezedett, a devalvációk pedig súlyos pénzhiányt okoztak. Igy a beruházásoknak meg kellett állniok, s a föld termőképessége leromlott. Legrosszabb állapotban voltak az alföldi puszták, még a gulya, ménes is csak tengődött rajtuk.

ipar,

Mezőgazdaságunknál is erőtlenebbnek mutatkozik e korszak ipara és kereskedelme. *Kézműveseink* inkább mezőgazdák voltak, mint iparosok; *gyáriparról* pedig csak annyiban beszélhetünk, hogy itt-ott egy-egy malomban, pálinkafőzőben megjelent a gőzgép. Ugyanekkor az osztrák örökös tartományok rohamosan iparosodtak, többek között éppen azért, mert a bécsi vámpolitika nagy előnyt biztosított nekik hazánkkal szemben. — Ugyancsak e miatt nem tudott kifejlődni kereskedelmünk sem, bár ennek okát szárazföldi és vízi *útjaink* elhanyagoltságában is kell keresnünk. De meg a magyar ember

kereskedelem.

húzódozott is a kereskedelmi pályától, s nemzetgazdaságunk e fontos ágát idegeneknek engedte át: németnek, rácnak, görögnek, örménynek, zsidónak.

Igy történt, hogy amikor Nyugat-Európa iparos és kereskedő osztálya már a XIX. század polgári-demokratikus államát kezdte építgetni, nálunk még mindig *nem fejlődött ki* a «harmadik rend», az iparosok és kereskedők korszerű társadalma. Még fájóbb sebe volt nemzeti társadalmunknak a jobbágyviszonyok *rendezetlensége* s Nyugat-Európához képest nagy elmaradottsága. A magyar jobbágy sorsa a francia forradalom után sem vált könnyebbé, sőt egyben-másban még súlyosbították a vármegyétől kívánt szolgáltatások s az a bánásmód, melyet urai és a hatóságok vele szemben alkalmaztak. De mentől sanyarúbb volt a jobbágy élete, a nemesen gondolkodók annál világosabban látták és érezték, hogy társadalmi helyzetünk megérett a gyökeres újításokra.

Polgárság és jobbágyság.

IV. A RÉGI MAGYARORSZÁG AZ ÁTALAKULÁS ÚTJÁN.

1. Széchenyi István gróf eszmevilága.

A pozsonyi diéta

Az 1820-as évek szabadságmozgalmai ellen a bécsi kormány a magyar ezredeket is kivezényelte s Itália nagyvárosaiba helyezte. A katonaállítást azonban országgyűlés nélkül követelte, ezért a vármegyék megtagadták az engedelmességet. Magatartásuk arra bírta Ferenc királyt, hogy igyekezzék kibékülni a nemzettel; visszatért tehát az *alkotmányosság útjára*, s tizenhárom évi szünetelés után összehívta az országgyűlést (1825).

működése.

Az 1825—27. pozsonyi diéta csak annyi érdemleges munkát végzett, hogy újra megerősítette az ország alkotmányát és új bizottságokat küldött ki az 1790—91-es reformmunkálatok ügyében. Mindamellett ez az országgyűlés mégis korszakalkotóvá vált történelmünkben, mert vele nagy lendületet vett nemzeti életünk megújhodása. Ez alkalommal lépett ugyanis a közszereplés területére *gróf Széchenyi István*: felajánlotta egyévi jövedelmét (60.000 forintot) oly tudós társaság megalapítására, mely a magyar nyelvet és irodalmat fogja művelni, s ezzel megvetette a Magyar Tudományos Akadémia alapját.

Széchenyi István fellépése,

jellemének alapvonásai,

Széchenyi István Széchenyi Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum nagyszellemű alapítójának volt a fia. Igy mintegy apai örökségkép szívta magába azt a mélyen *katolikus világnézetet*, amellyel a nemzeti társadalom életét szemlélte, s azt a gyakorlatilag is vallásos érzületet, mely nagy munkájában erkölcsi erővel telítette. Lelkének másik alapvonását meleg *fajszeretete* alkotta, amelybe őszinte keresztény erkölcsiségének megfelelően jobbágytestvéreit is belefoglalta.

életcélja,

Mint fiatal katona beutazta Európa nagy részét, tanul-

mányozta az államok, főkép Anglia politikai, gazdasági és társadalmi berendezését. Ekkor érlelődött meg benne a gondolat, hogy életét elmaradott hazája újjáalakításának fogja szentelni. Magára vállalt feladatának meg is felelt oly mértékben, hogy nem csupán a nagy államférfi szerepét töltötte be történelmünkben, hanem a magyar nemzet nevelőjévé magasztosodott. Ő nem a külső magyar világot — a politikai, társadalmi, gazdasági berendezkedést — kívánta csak új és tökéletesebb alakba önteni, hanem a belső magyar világot, *a nemzeti lelket akarta megújítani* és megifjítani. Alapgondolata, melyet többszörösen kifejtett Hitel, Világ, Stádium, Kelet Népe és egyéb kisebb munkáiban, a következő: műveljük ki egyéni erkölcsi lényünket, s az egyedekből majd kialakul a megnemesített egyetemes nemzeti lélek. Igy fejthetjük ki magyar nemzetiségünket s így tölthetjük be azt a még be nem töltött nemzeti *hivatásunkat*, melyet a Teremtő a népek sokvirágú rétjén a magyarság elé tűzött.

reformgondolata.

Nemzeti bűnök,

Ezért mindenekelőtt *le kell vetkőznünk* nemzeti bűneinket: a hiú önhittséget, mely azt gondolja, hogy «Hunniát az egész világ bámulja és irigyli»; a szalmatüzet, minél fogva lelkes vállalkozásaink jóformán előbb halnak meg, mint megszülettek; a közrestséget, amely miatt a magyar nem tud elmerülni szorgalmas munkába; végül az irigységet, az egymásra acsarkodást, mely örökös politikai és társadalmi viszályokban gyönget bennünket. Mindezek helyébe «közértelmiséget» kell *magunkra öltenünk*, vagyis: széles rétegekre kiterjedő tudást és nemes erkölcsi tulajdonokat, honszeretetet, zarándoki komolyságot, kötelességérzetet, szorgalmat és egyetértést.

szükséges erények.

A magyar nyelv.

Kora szükségletének megfelelően a nemzeti erő egyik legfőbb tényezőjének a nemzeti nyelvet tekintette s ezt akarta a latin helyébe állítani. Ezzel együtt magyar színházat, irodalmat és társas életet sürgetett, mert a nemzeti lélek megerősödésének elsőrendű eszközeit látta bennük.

Helyesen ítélte meg a *gazdasági és társadalmi élet* összefüggését, s mind a kettőt úgy akarta megújítani, hogy az ország minden lakosa megtalálhassa a maga «polgári létét». E polgári lét első kellékének az új gazdasági berendezkedést tekintette; ez ugyanis anyagi jobblétet teremt, s így fogékonyabbá teszi az embereket a szellemi-erkölcsi művelődés iránt. Az anyagi boldogulásnak szerinte főkép a *hitel* hiánya állja útját. Az ősiség ugyanis úgy leköti a földet a nemzetségnek és a koronának, hogy a nemes nem kap rá hitelt, hitel nélkül pedig nem tudja földjét beruházni. Éppígy sínylődik a mezőgazdaság a *robot* miatt is, mert a kényszermunka nem lehet jó és alapos. Törölni kell tehát mind az ősiséget, mind a robotot, de velük együtt a *céhrendszert* is, mely az ipari termelésnek vet gátat. — A polgári lét második kelléke a társadalom helyesebb berendezkedése, nevezetesen: a törvény előtt való egyenlőség, a terhek

Új gazdasági élet,

új társadalmi berendezkedés.

egyenlő viselése és bizonyos polgári jogok (hivatali és birtokszerzési jog) kiterjesztése a *jobbágyokra.* A nép túlnyomó része ugyanis — «kilenc millió hű jobbágy, jó katona» — minden polgári jog nélkül visel minden terhet; ezt az osztályt be kell iktatni a nemzet sorába, hogy emberi méltóságában, erkölcseiben nemesedhessék, s így lelkileg is, számbelileg is gyarapítsa nemzetünket.

Széchenyi fogadtatása.

Széchenyi István nemzetmentő gondolatainak és munkásságának voltak lelkes támogatói, de voltak gáncsolói és ellenségei is. A *kormány* ellene foglalt állást, mert minden újításban forradalmi mozgolódást és állami önállóságra való törekvést látott. A *nemesség* maradi része az ősi alkotmányt féltette Széchenyitől, de a gondolkodók egyre nagyobb számban és lelkesedéssel álltak oldala mellé. Sőt idővel sokakat már nem is elégített ki Széchenyinek lépésről-lépésre haladó politikája, hanem a nyugati liberális (szabadelvű) irányzat szellemében *radikális* (gyökeres) reformokat követeltek a nemzeti élet egész területére. Nagy küzdelmek folytak tehát az ú. n. reformországgyűléseken, amelyek 1825-től kezdve szinte két évtized alatt egészen megváltoztatták az ország politikai és társadalmi képét.

2. A reformországgyűlések és eredményeik.

Az átalakulás nagyon lassan haladt előre. A rendek az 1830-i júliusi forradalom hírére is inkább óvatosabbak lettek a reformokkal szemben, mint lelkesedtek értük. Igy a viszonyokhoz képest kielégítőknek kell tartanunk azokat az újításokat, amelyeket a reformok hívei — Széchenyi István, Kölcsey Ferenc, Deák Ferenc és Wesselényi Miklós báró vezérlete alatt — az 1832—36. országgyűlésen keresztülvittek.

Az 1832/36. országgyűlés.

A *jobbágykérdésben* megtárgyalták a rendek Mária Terézia Urbáriumát s ennek alapján enyhítettek a jobbágy úrbéri kötelezettségein és megkönnyítették költözködését. A *közteherviselés* kérdésében is történt haladás. Az országgyűlés költségeit a nemesi rendre hárították, a jobbágytelket használó szegény nemest adófizetésre kötelezték s az építendő Lánchídon a nemességre is kiterjesztették a hídvámot. E törvények nem annyira gazdasági, mint inkább politikai jelentőséggel bírtak, mert három oldalról is kikezdték a nemesi rend adómentességét. A *nyelvkérdésben* is sikerült a reformpártnak engedményt kicsikarnia: ezentúl a latin mellett magyarul is megfogalmazzák a törvényeket, s kétség esetén a magyar szöveget kell eredetinek és hitelesnek tekinteni.

A reformpártiak üldözése.

A rendek e vívmányok ellenére is elégedetlenek voltak a kormánnyal, mely következetesen akadékoskodott a reformokkal szemben. Bizalmatlanságuk elkeseredéssé fokozódott, mikor a kormány az országgyűlés berekesztése után erőszakos módon

próbálta kedvét szegni a reformok híveinek. Igy *Wesselényi Miklósi* Szatmár megye közgyűlésén mondott politikai beszédéért pörbe fogta és elítéltette. Ugyancsak fogságra vetette «veszedelmes nézetek ápolása» miatt a lelkes országgyűlési ifjúság vezetőjét, *Lovassy Lászlót.* A legnagyobb felháborodást azonban *Kossuth Lajos* üldözése keltette. Kossuth mint a távollevő báró Vécsey Sámuel főrend helyettese (absentium ablegatus) foglalt helyet az 1832—36. diéta alsó tábláján. Mint ilyen, fel nem szólalhatott ugyan, de mégis nagyhatású munkát fejtett ki a reformok mellett: Országgyűlési Tudósítások című lapjában országszerte rokonszenvet keltett az újítások iránt. Az országgyűlés berekesztése után tovább folytatta ujságírói működését s a megyegyűlésekről írt Törvényhatósági Tudósításokban a vármegyei életbe is belevitte az országos megújulás gondolatát. A kormány eltiltotta a Törvényhatósági Tudósítások kiadásától, s mikor Kossuth tovább folytatta ebbeli működését, elfogták és börtönre ítélték. De mindez célt tévesztett, Kossuth neve éppen így vált ismeretessé és rokonszenvessé az egész országban.

Az 1839/40. országgyűlés.

De nemcsak Kossuth népszerűségének, hanem a reformok ügyének is használt a kormány magatartása: meggyarapította a reformok híveit. Igy történt, hogy az 1839—40. országgyűlés már messzebb ment a jobbágykérdés rendezésében. E szerint a jobbágy összes földesúri terheit megválthatta pénzzel, s így felszabadithatta földjét minden jobbágyi szolgáltatás alól; földesurának hatósága azonban továbbra is megmaradt fölötte. *(Örökváltság.)* Ugyanez az országgyűlés újabb jogokat biztositott a *magyar nyelvnek* is: ettől kezdve az országgyűlés és a törvényhatóságok feliratait, valamint a helytartótanács köriratait magyar nyelven kellett megszerkeszteni.

Az 1843/44. országgyűlés.

De anyanyelvünk végleges diadalát csak az 1843—44. országgyűlés határozata jelentette. Ekkor végre magyar lett az állam hivatalos nyelve, az iskolai oktatásé is. Ez a törvény rendkívüli hatással lehetett volna nemzeti művelődésünkre, de a szabadságharcot követő önkényuralom e tekintetben is megállította, sőt visszavetette fejlődésünket.

3. Liberális-demokrata irányzat. Kossuth Lajos.

A nemzeti megújhodásnak mintegy tizenöt éven át Széchenyi volt a vezére, a negyvenes évek elejétől kezdve azonban a reformmozgalom olyan útra tért, mely messzire elhajlott a Széchenyi kijelölte iránytól. Az új felfogás első képviselői az országgyűlési követeket kisérő jogászifjak, a jurátusok voltak; ezek már ósdiaknak találták a rendi világ embereit, s a francia és német forradalmi irókért lelkesedtek. A *liberalizmus jelszavait* hangoztatták s természeti jogokról, gazdasági, társadalmi, politikai szabadságról (polgári jogegyenlőség, népképviselet, sajtó-

A jurátusok.

jog, stb.) álmodoztak, de határozott tervet nem dolgoztak ki a nemzeti élet irányitására.

A liberális követelések.

Az országgyűlésekről elszéledt fiatalság azután a vidéki köznemesség és a városi polgárság közt is elhintette és népszerűsitette a liberalizmus eszméit. Ez a liberális-demokrata irányzat azonban nem az általános liberális eszmékért, hanem elsősorban a magyar szükségletekért szállt síkra, s ebben sem állitott fel túlzó követeléseket. Az *ősiség* eltörlése, a *jobbágyügy* rendezése, a *közadózás* és a többi, eddig is hangoztatott reformgondolatok mellett csak a *népképviseleti parlamentet* kezdte emlegetni; ehhez járult utóbb a *felelős kormány* eszméje. A negyvenes évek liberális mozgalmának tehát nem annyira reformterve adott jelentőséget, mint inkább az a mód, amellyel követeléseit érvényesiteni akarta.

Széchenyi és Kossuth ellentétei:

Ennek a liberális demokrata ellenzéknek ugyanis Kossuth Lajos volt a vezére, aki politikai felfogás és eljárás tekintetében élesen szembehelyezkedett Széchenyi István elveivel és módszereivel. Széchenyi az anyagi és kulturális felemelkedésben kereste az átalakulás nyitját s az állami és társadalmi élet korszerűsitésének alapfeltételét. Kossuth megfordította a munkatervet: a nemzetgazdaság és a műveltség felvirágzását a már megvalósitott liberális-demokrata berendezkedéstől várta. — Széchenyi — éppen anyagi és szellemi kultúránk hiányosságai miatt — nem tartotta még érettnek a nemzeti társadalmat a nyugati alkotmányos intézmények befogadására, s előbb politikai nevelésben akarta részesiteni népét; Kossuth nem táplált ilyen aggodalmat, s erőszakos gyorsasággal iparkodott magyar talajba átültetni Nyugat demokráciáját. Széchenyi a polgári szabadságot egyébként is csak bizonyos korlátok között tekintette üdvösnek; Kossuth a felvilágosult bölcselet értelmében a teljes mértékű jogkiterjesztésnek volt híve. — Széchenyi, mint gyakorlati államférfi, higgadt épitőmunkával dolgozott nemzete jövőjén; Kossuthot természete inkább arra tette alkalmassá, hogy bírálatot gyakoroljon a közállapotok felett s lángoló szavával és tollával népszerűsitse a nemzeti megújhodás gondolatát. — Széchenyi a reformokat az arisztokrácia megnyerésével iparkodott megvalósitani; Kossuth nem bizott a főnemesi osztályban, a szegény nemesek tömegére támaszkodott és ezt szembe is állitotta a főnemességgel.

munkaterv.

jogkiterjesztés.

munkaterület.

munkatársak

Legmélyrehatóbban Ausztria iránt tanusitott magatartásuk választotta el őket egymástól. Ausztriához való viszonyunkat Széchenyi egyáltalán nem bolygatta s elitélt minden olyan lépést, mely megzavarhatná a két állam közt fennálló egyensúlyt. Számbavette ugyanis a Habsburg-háznak Ausztriára, Lombardiára és Németországra támaszkodó hadi és gazdasági erejét, s a gyönge magyarság részéről végzetesnek tartott minden összeütközést e hatalommal. Ezzel szemben Kossuth a Monarchiában elfoglalt helyzetünk megváltoztatására, a szabad és

és az ausztriai kérdés

tekintetében.

független magyar államiság megvalósítására törekedett, mert e nélkül lehetetlennek vélte nemzeti fejlődésünket. Felhasználta a köznemességben soha ki nem alvó kuruchangulatot s politikai szenvedélyeket keltett a tömegekben. Ennek ugyan megvolt az a jó hatása, hogy mindent elsöprő reformkedvet ébresztett a köznemességben, de nagy kár is származott belőle. Az érzelmi-hangulati politika háttérbe szorította Széchenyinek «hideg-ész»-politikáját, szinte kizárta a Bécscsel való együttműködést, s — ami ebből következett — megújhodásunkat Magyarország és Ausztria erőviszonyainak alakulásától tette függővé.

A két államférfi harcában hatalmas vonzóerőt jelentett Kossuthnak páratlan népszerűsége, melyet háromévi fogsága szerzett számára. Személyének varázsát aztán a szerkesztésében megindult Pesti Hírlappal (1841.) szétsugározta az országra s a nemzet közvéleményét lassanként a maga politikája mellé állította.

4. A reformkor társadalmának gazdasági és kulturális munkássága.

Amióta Széchenyi «felébresztette szendergéséből» a nemzetet, a magyar társadalom mind több és több figyelmet tanusított a közélet kérdései iránt s lelkesedéssel vette ki részét a művelődési és gazdasági reformmunkából.

Széchenyi gyakorlati alkotásai.

Maga Széchenyi azzal kezdte, hogy Pozsonyban *lóversenytársulatot* alapított ; ebből néhány év alatt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) fejlődött ki. Bekapcsolódva a bécsi Dunagőzhajózási Társaságba, ennek hajóival megindította a *gőzhajózást* a Dunán, le egészen Konstantinápolyig. Hogy pedig megszüntesse az átszállást és átrakodást az Al-Dunán, Vásárhelyi Pál mérnökkel megkezdte a *Vaskapu* sziklainak áttörését. Majd a *Tisza szabályozásához* látott, hogy megmentse pusztító áradásaitól az Alföldet. A bekövetkezett izgalmas idők és események azonban ezt a munkát éppúgy elgáncsolták, mint a fiumei kikötőre és a Pestet Szegeddel összekötő Duna—Tisza-csatornára vonatkozó terveit. Nagy gazdasági és társadalmi érdekeket szolgált Széchenyi a *balatoni gőzhajózás* megindításával (1846.), nemkülönben az első hazai gőzmalom (Pesti Hengermalom) és az első *hajógyár* (Óbudai Hajógyár) felállításával is. Hasonló buzgólkodást fejtett ki a *vasútépítés* ügyében, és néhány kis vonal ki is épült 1848-ig ; így : a nagyszombat—pozsonyi lóvonat, majd a pest—váci, pest—szolnoki, úgyszintén az osztrák határtól Pozsonyig, illetőleg Sopronig nyuló gőzvasút.

Ipari és kereskedelmi egyesületek.

Kossuth is kivette részét az alkotó munkából, de a két nagy államférfi a gyakorlati élet kérdéseiben sem jutott azonos felfogásra. Ausztria elnyomó vámpolitikájával szemben Széchenyi közös vámterületet akart Ausztriával ; Kossuth ellenben List Frigyesnek, a német vámegység megalapítójának tanítását

követve az önálló vámterület mellett tört lándzsát. Az 1843—44. országgyűlésen hívei törvénybe is akarták iktatni a védővámos rendszert, s midőn ez nem sikerült, Országos Iparvédő Egyesületet alakítottak (1844). A tagok kötelezték magukat, hogy csak magyar iparossal dolgoztatnak s idegen gyártmányt nem vásárolnak. A *Védegylet* és vele kapcsolatban Kossuth Gyáralapító Társasága nem tudott ugyan egyik napról a másikra magyar ipart teremteni, de legalább felkeltette az ország lakosságának lelkesedését és gazdaságpolitikai öntudatát.

Több gyakorlati értéket képviselt a Védegylettel kapcsolatos Iparegyesület, valamint a Kereskedelmi Társaság, mely szintén Kossuth buzdításának köszönhette megalakulását. Fáy András, Széchenyi egyik leglelkesebb híve, létrehozta a Pesti Hazai Első *Takarékpénztárt* (1840.), s Széchenyi tevékenysége folytán a Pesti Magyar *Kereskedelmi Bank* is megkezdte működését (1841). pénzintézetek.

Az 1830. év végén megalakult a *Magyar Tudományos Akadémia* s hozzálátott nyelvünk kimüveléséhez és a magyar tudományosság terjesztéséhez. Az egyes tudományágak szakszerű művelésére külön tudományos társulatok is alakultak, így az Orvosi, majd a Természettudományi Társulat s a katolikus magyar kultúra ápolására és terjesztésére a *Szent István-Társulat* (1848). Ezek az egyesületek mind Pestet tették szellemi életük középpontjává, s itt csoportosultak szépíróink is az Auróra-Körben, majd a *Kisfaludy-Társaságban* (1836). Tudósaink, szépíróink egyaránt felismerték a sajtó fontosságát, s az előbbiek főkép a Tudományos Gyüjtemény c. folyóiratban irányították a magyar tudományosságot, az utóbbiak pedig az Auróra-évkönyvben és az Athenaeum folyóiratban nevelték a magyar szépirodalom számára az olvasó közönséget. Tudományos és szépirodalmi társaságok.

Széchenyi István atyja, Ferenc gróf már 1802-ben az országnak ajándékozta könyvtárát és műgyüjteményét, s ezzel megvetette a *Magyar Nemzeti Múzeum* alapját. A magyar nyelv és nemzetiség fejlesztése szempontjából nagyjelentőségű alapítás volt a *Nemzeti Színház* (1837) ; Pest vármegye építtette társadalmi gyüjtés igénybevételével s néhány évig irányította is, de hamarosan az állam vette kezébe. A Nemzeti Színház megnyitása a magyar zene történetében is korszakalkotó lépést jelentett ; a színház ugyanis addigi, jobbára csak népi és cigányzenénkkel be nem érve, intézményesen ápolta a magyar műzenét. Előadásain felváltva kerültek műsorra prózai darabok és operák ; ez utóbbiak betanítását Erkel Ferenc végezte, maga is több magyar dalmű szerzője s Kölcsey *Hymnusának* megzenésítője (1844). Ugyanekkor legnagyobb zeneművészünk, Liszt Ferenc egész Európát meghódította a magyar zenének. Kulturális intézmények.

Megérezte az alkotó idők lendületét képzőművészetünk is. *Építészetünk* nagy rokonérzéssel fogadta, szinte nemzetivé avatta a korszak európai stílusformáját, a klasszicizmust. Közz- Képzőművészetek.

épületeink — a Nemzeti Múzeum s a Lánchíd is — mind ezt a stílust követték, s vidéken a megyei székházak, kastélyok és udvarházak is meghódoltak előtte. A *szobrászat* terén a klaszszicizmus törekvéseit Ferenczi István, a *festészetben* pedig a népszerű tájfestő, id. Markó Károly képviselte.

V. NEMZETISÉGEINK A REFORMKORBAN.

Nemzeti megújhodásunk nem maradt meg csupán a magyarság belső ügyének. Az általános európai nacionalista áramlat, különösen pedig a magyar megújhodás felébresztette nemzetiségeink öntudatát is, és messzire tekintő vágyakat ébresztett bennük.

Román művelődés és politika.

1. A **román** nemzetiségi érzést a román iskolák tanárai, román papok és diákok, sőt magyar hivatalokat betöltő román tisztviselők ébresztgették. Nemcsak akadály nélkül tehették ezt, hanem még magyar tudósok segítették őket román könyveik megírásában. Az első román társadalmi egyesület is Pesten alakult. A román ébredés azonban hamarosan dákoromán irányt vett s igényt támasztott az erdélyi románság politikai elismertetésére, sőt már a Moldvában és Havasalföldön élő románokkal való egyesülés gondolata is megszületett.

Szerb törekvések.

2. A **szerb** nemzeti öntudat elmélyítése is akadálytalanul, a magyarság szemeláttára folyhatott hazánkban; a cirillbetűs szerb könyvek a pesti egyetemi nyomdában láttak napvilágot. A magyarországi szerbek öntudatát nem kis mértékben fokozta, hogy Szerbia a XIX. század első évtizedeiben kivívta önkormányzatát a török hatalommal szemben. A karlócai pátriárka azonban már azt kívánta volna, hogy az oroszok függetlenítsék Szerbiát s egyesítsék vele a Szerémséget és a tengermelléket.

A magyar-horvát kapcsolat lazítása.

3. A tengerparti **Horvátország** Szent László és Kálmán idejében lépett életközösségbe hazánkkal. Nem tartománya, hanem társországa lett ugyan Magyarországnak, de az uralkodó személyének közössége a két királyságot kezdettől fogva szerves egységbe, *egy* magyar államba forrasztotta össze. Ez a szoros közjogi kapcsolat századokon át testvériségben egyesítette a két nemzetet, a nacionalista ébredés azonban itt is véget vetett a jóviszonynak. Az 1790—91-i országgyűlésen már a horvátok semmiképp sem akartak abba beleegyezni, hogy Magyarországon a latin helyett a magyar legyen hivatalos nyelvvé. Az ellentéteket aztán kimélyítette Gáj Lajos izgatása, amellyel a magyarok illirizmus. ellen s a délszlávok egyesítésére tüzelte honfitársait. A délszláv népeket ugyanis nyelvrokonságuk alapján egységes nemzetté fogta össze, s mint az Európának e részén lakó ókori «illír nép» örököseit e földek urává igyekezett tenni: létre akarta hozni «Illíriát», mely Horvátországot, Dél-Magyarországot, Karintiát, Krajnát, Stájerország déli részét, Boszniát, Hercegovinát, Montenegrót, Szerbiát és Bulgáriát egyesítette volna. Az illír gondolatot hatékonyan támogatta az a körülmény, hogy az osztrák és magyar tengerpartból — Dalmáciából már Napoleon is «illír királyságot» alkotott.

A pánszlávizmus eredete,

Gáj Lajos mozgalma tulajdonkép a pánszlávizmusnak volt hullámverése, mely az összes szláv népek egyesítésére törekedett.

A szláv nyelvek feltűnő rokonvonásokat mutatnak ugyan egymással, de ez nem jelent egyúttal faji egységet is. Valóban a szlávok a történelemben való fellépésük óta soha nem voltak egységes faj, annál kevésbbé politikailag egységes nemzet. Noha már a középkorban érezték összetartozásukat, a szláv egységet csak XVIII. századbeli német írók kezdték hirdetni. Munkájukat szláv tudósok folytatták, s a szláv közösség gondolata már a XIX. század elején pánszláv törekvésekre vezetett.

népszerűsítése.

A pánszlávizmus eszméjét a német kultúrához legközelebb eső ausztria-magyarországi szlávok hirdették először, nevezetesen *Kollár János* pesti evangélikus szlovák pap. A mozgalom közelebb férkőzött a lutheránus, mint a katolikus szlovákokhoz; a szlovák lutheránusok vallási könyvei ugyanis cseh nyelvűek voltak, s a pánszláv álmokat éppen a cseh nyelvű tót irodalom táplálta.

A német nemzetiség.

4. Ami **német** nemzetiségünk magatartását illeti, a városi polgárság szépen magyarosodott. Előljártak ebben az iskolákat végzett elemek, s közülök nem egy nagy értéke lett a magyar szellemi életnek (Toldy Ferenc, Henszlmann Imre, Kerényi Frigyes, Frankenburg Adolf). Az erdélyi szászok azonban — politikailag zárt szervezetben élvén — tovább őrizték német kultúrájukat.

A zsidókérdés.

5. A nemzeti kérdésekkel egyidőben már a zsidókérdés is felvetődött. Az *1839—40-i országgyűlés* megengedte a zsidóknak, hogy bárhol lakhatnak, bármilyen foglalkozást űzhetnek. Ezt a liberális rendelkezést azonban hamarosan sok aggodalom kísérte. Galiciából ugyanis megindult a zsidó beáramlás, s komoly gondokat okozott a nemzeti társadalomnak.

VI. AZ 1848-I ALKOTMÁNY.

1. Készülődés az 1847-i országgyűlésre. Az egész Európát elárasztó liberális törekvések, különösen a magyar reformkor erőfeszítései nem maradtak hatástalanok a *bécsi kormányzatra.* Maga Metternich állapította meg, hogy «Magyarország megérkezett a forradalmi pokol pitvarába», s e forradalmi láz lecsillapítására nem látott más módot, mint hogy maga vegye kezébe a magyar átalakulás vezetését. Ezért a konzervatív főúri fiatalok vezérét, *gróf Apponyi Györgyöt* neveztette ki alkancellárnak s azzal a feladattal bízta meg, hogy a legközelebbi országgyűlésre többséget szerezzen a kormánynak. E cél elérésére Apponyi a vármegyék megpuhításához látott: erőskezű főispánokat vagy

Az adminisztrátorok.

főispáni helytartókat — *adminisztrátorokat* — állított élükre. Ezek aztán akár törvénytelen eszközökkel is kierőszakolták, hogy a vármegye közönsége kormánytámogató utasítást adjon követeinek.

A municipalisták és centralisták.

Ugyanekkor a liberális párt erejét megosztotta az a küzdelem, melyet tagjai a vármegye kérdésében egymás ellen folytattak. A *municipalisták* — Kossuthtal az élükön — az új Magyarországban is biztosítani akarták a vármegye alkotmányvédő szerepét, s továbbra is önkormányzatot követeltek számára. Viszont a *centralisták* — br. Eötvös József, br. Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Szalay László stb. — összeférhetetlennek találták az autonóm vármegyét a felelős kormányzattal, sőt a parlamentáris kormányzás akadályának tekintették azt. Mielőtt azonban szakításra került volna a sor a két fél között, Deák Ferenc «Ellenzéki nyilatkozata» a municipalisták javára békét teremtett köztük, s az egész liberális párt egységesen indult neki az országgyűlés várható harcainak.

Az első hónapok.

2. Az 1847—48-i országgyűlés. Az 1847. év novemberében hívta össze Pozsonyba Ferdinánd király azt az országgyűlést, amelyen a reformtörekvések tekintélyes részét maga a kormány pártja készült megvalósítani. A diéta tárgyalásai eredménnyel biztattak. A kormány ígéretet tett az adminisztrátori rendszer elejtésére, s úgy látszott, hogy a reformok ügye komoly haladást tesz előre. Ezzel szemben az országgyűlés többsége hajlandó volt a közjogi kérdések kikapcsolására, ami Kossuth népszerűségének csökkenését jelentette.

A februári forradalom hatása Európában,

1848. februárjában azonban szocialista szellemű forradalom játszódott le Párizsban. Lajos Fülöp polgárkirálysága megbukott, s az állam köztársasággá alakult. A francia forradalom megmozgatta Itáliát is, s a félsziget kis szuverén államai egymás után álltak sorompóba az alkotmányos szabadság kivívására s a nemzeti egység — *Italia Unita* — megteremtésére. Megérlelte a februári forradalom a német szabadelvű és nacionalista törekvéseket is. *Bécsben* (1848. március 13.), majd *Berlinben* (március 18.) utcai harcokra került a sor, s a forradalom egyszeriben véget vetett Metternich négy évtizedes uralmának. Mind az osztrák császár, mind pedig a porosz király engedékennyé vált a reformok iránt, s a frankfurti nemzetgyűlés a német egység gondolatát is valóra igyekezett váltani.

Pozsonyban

A párizsi forradalom híre hazánkban is felzaklatta a kedélyeket. A pozsonyi országgyűlés egyik óráról a másikra elfogadta Kossuth *felirati javaslatát* s ebben köztehervíselést, független, felelős kormányt és népképviseleti parlamentet követelt hazánknak. A felirati javaslatot országgyűlési küldöttség vitte meg

és Pesten.

Bécsbe István nádor vezetése alatt. Ugyanezen a napon a pesti ifjúság — Petőfivel, Jókaival az élén — a cenzura megkerülésével kinyomatta Petőfi Nemzeti Dalát s tüntetést rendezett a

magyar nemzet kívánságait tartalmazó 12 pont mellett *(1848. március 15).*

Az első felelős kormány.

3. A 48-as törvények. A történtek hatása alatt a király nem zárkózott el a nemzet követelései elől, az országgyűlés pedig három hét alatt elkészítette a nemzeti szabadság és polgári jogegyenlőség alkotmányát. Viszont a király már április 7-én kinevezte az első felelős kormányt, 11-én pedig szentesítve adta át a törvényeket István nádornak s «általa az egész nemzetnek». A felelős minisztérium elnöke *gróf Batthyány Lajos* lett, s helyet kapott a kormányban mind a liberális, mind a konzervatív párt. Annak *Kossuth*, mint pénzügyminiszter, ennek *Széchenyi*, mint közlekedésügyi miniszter volt a legkiválóbb képviselője. Tagjai voltak a kormánynak *Deák Ferenc* és *báró Eötvös József* is, amaz mint igazságügyi, ez pedig mint vallás- és közoktatásügyi miniszter.

A 48-as törvények

Ami a 48-as törvények lényegét illeti, ezek megadták az országnak a független és felelős kormányt és népképviseleti parlamentet egyéb liberális alapjogokkal együtt. A *független s felelős kormányzat* és a *népképviseleti parlament* nemzeti vívmány volt, mely háromszázéves küzdelem után először biztosította komolyan önálló és független állami létünket. A liberális vívmányok lerombolták a rendi világot s polgári jogegyenlőséget teremtettek. Megszüntették a *jobbágyságot* minden szolgáltatásával együtt; ezzel kapcsolatban megörökítették a papi rendnek azt a nagy áldozatát, hogy kárpótlás nélkül mondott le a papi tizedről, a földesuraknak pedig kárpótlást ígértek. A polgárok személyi, vallási és sajtószabadságot nyertek; az ősiség és a céhrendszer eltörlésével felszabadították a földbirtokot és az ipart. A társadalmi élet egyensúlya érdekében kimondták a *közteherviselést* és a törvény előtt való egyenlőséget. A bevett (katolikus, református, lutheránus, görög keleti, unitárius) *vallásokra* nézve a «tökéletes egyenlőség és viszonosság» elvét állították fel. A belső rend biztosítására megalkották a *nemzetőrséget* s egyidejűleg megszüntették a nemesi felkelést. Intézkedett a törvényhozás a *Partium* (Kraszna, Középszolnok, Zaránd megyék, Kővár vidéke és Zilah városa) visszacsatolásáról, úgyszintén Magyarország és *Erdély* egyesítéséről is, de eleve biztosította Erdély külön törvényeinek és szabadságainak fenntartását, ha nem ellenkeznek a magyar törvényekkel.

nemzeti és liberális vívmányai.

A törvények méltatása.

A 48-as törvényhozásban a magyar nemzet politikai bölcsesége és államalkotó ereje nyilatkozott meg. Ami más államokban forradalom és vérontás közt ment végbe, azt nálunk a kiváltságos rendek önként s a maguk érdekeinek háttérbeszorításával valósították meg. Megvalósították pedig forradalmi tömegek hatásától menten, és nem az alkotmány megsemmisítésével, hanem fejlesztésével.

TIZENEGYEDIK SZAKASZ.

A szabadságharc és a kiegyezés kora.

I. AUSZTRIA ÉS A NEMZETISÉGEK ÁLLÁSFOGLALÁSA AZ ÚJ MAGYARORSZÁG ELLEN.

A 48-as törvények hiányossága.

Az 1848-i törvényhozásnak súlyos alkotmányjogi alapelveket kellett megállapítania, s az átalakulás lázas türelmetlenségében nem tudott tökéletes munkát végezni. Igy történt, hogy az új alkotmány nem rendezte Magyarország viszonyát Ausztriához, amellyel pedig a Pragmatica Sanctio elválaszthatatlanul összekapcsolta a nemzetet. E mulasztás különösen *hadügyi tekintetben* volt feltűnő, hogy t. i. az önálló magyar hadsereg felállításának jogát nem hozta összhangzásba a közös védelem kötelezettségével. Ez annál nagyobb aggodalmat keltett a bécsi kormányban, mivel az olasz szabadságmozgalmak komolyan veszélyeztették Lombardiát, és szükség volt a magyarok fegyveres támogatására. A polgári főtisztviselőkből, cseh-német arisztokratákból és tábornokokból álló udvari-katonai párt — a *kamarilla* — a Monarchia egységét féltette az új Magyarországtól, s megfélemlítésére nemzetiségeinket vette fegyvertársul maga mellé.

A kamarilla és a nemzetiségek:

horvátok,

Ezt a politikáját a kamarilla már akkor megkezdte, amidőn még a felelős magyar kormány kinevezése előtt *Jellasics Józsefet* tette meg horvát bánnak. A horvátok külön független államot kívántak, s a magyar kormány bele is egyezett volna Horvátország elválásába, a puszta szövetségi viszonyba. Jellasics azonban arra akarta kényszeríteni hazánkat, hogy had- és pénzügyét szolgáltassa ki a bécsi központosító irányzatnak; ezt a követelést a magyar kormány nem teljesíthette.

szerbek,

A szerbek hajlandók voltak megmaradni a magyar Szentkorona uralma alatt, de *önkormányzatú szerb államterületet*, sőt politikai függetlenséget követeltek a szerb «nemzet» számára. A pátriárka mellé vajdát választottak s ezeket tekintették kormányuknak.

románok,

A románok tiltakoztak *Erdély uniója* ellen s nem ismerték el a magyar minisztériumot. Egyedül a császárnak voltak hajlandók magukat alávetni, s Erdélyre az osztrák alkotmány kiterjesztését kérték.

németek,

Német nemzetiségünket megkapta a szabadság, a szabadelvű haladás eszméje, s ennek vonzóereje előmozdította a német polgárság *beolvadási folyamatát*. A nemsokára kezdődő szabadságharcban tömegesen vett részt a németség, magasrangú katonát is szép számmal találunk közöttük s több aradi vértanút is. — Az *erdélyi szászok* azonban Erdély uniója ellen fordultak, visszahívták a pesti parlamentbe küldött követeiket s a románok politikai tevékenységébe kapcsolódtak.

szlovákok, rutének.

A felvidéki szlovák és rutén tömegek híven kitartottak a *magyar állameszme* mellett. Sőt a nemsokára meginduló szabadságharcban a magyarok oldalára álltak s oly odaadóan küzdöttek, mint valamikor Rákóczi Ferenc kuruc zászlai alatt. Tették pedig ezt akkor, midőn a lázadó románok és szerbek rablással, gyujtogatással, embermészárlással pusztították az erdélyi magyarságot, illetőleg délvidéki lakosságot.

II. A NEMZET ÖNVÉDELMI ÉS SZABADSÁGHARCA.

Hadügyi érdekösszeütközés

1. A nemzeti önvédelem. A kamarilla és a nemzetiségek magatartása határozott eljárásra késztette a magyarságot. Az *első népképviseleti országgyűlés*, melyet a beteg király helyett István nádor mint teljhatalmú királyi helytartó nyitott meg, Kossuth beszédének hatása alatt már egy héten belül 200.000 katonát és hadiköltségekre 42 millió forintot szavazott meg a haza védelmére (1848. július 11). Ugyanekkor a kormány gyakorlatilag nem járult hozzá az olasz harctéren álló közös magyar ezredek kiegészítéséhez, s ezért Bécsben egyre halogatták a július 11-i törvényjavaslatok királyi szentesítését. A magyarságnak védtelenül kellett néznie a nemzetiségek egyre fenyegetőbb magatartását, nevezetesen Jellasicsét, aki már fegyverrel indult meg a «pártütő magyar kormány» letörésére.

Ausztriával.

Pénzügyi

E nehéz helyzetben Kossuth — mint pénzügyminiszter — a távollevő Batthyány és minisztertársai megkérdezése nélkül közhírré tette, hogy 5 forintos *államjegyeket* fog kibocsátani a honvédelem költségeire. Eljárása elkedvetlenítette Batthyányt, s mivel Bécsben sem tudott eredményt elérni, a kormánnyal együtt beadta lemondását. A parlament azonban hozzájárult az államjegyek kibocsátásához és a *toborzás* megindítását is kimondta (szeptember 6—12).

és honvédelmi intézkedések.

Néhány nap mulva a király újra Batthyányt bízta meg kormányalakítással. Mielőtt azonban az új kormány megalakult volna, Jellasics már a *Balatonig* érkezett hadaival. István nádor közbenjárására a király teljhatalmú királyi biztossal próbálta meg a magyar-horvát ellentétek elsimítását. A kiküldött *gróf Lamberg Ferenc* altábornagy konzervatív felfogású, de magyar érzésű, jóindulatú katona volt, s Batthyány jót várt tőle. Elébe is utazott, de elkerülték egymást, s Lamberg egyedül érkezett a fővárosba. E körülménynek végzetes következmé-

Jellasics betörése,

Lamberg megbizatása és

nyei lettek. Lamberg megbízó levele nélkülözte a felelős miniszteri ellenjegyzést; ezért Kossuth az országgyűlésen törvénytelennek minősítette megbizatását, a felizgatott tömeg pedig a *pesti hajóhidon* meggyilkolta a grófot. Másnap a Kossuth toborozta alföldi újonchadak összecsaptak Jellasics seregével Pákozdnál és elvonulásra kényszerítették (szeptember 29).

meggyilkoltatása.

A magyarság felkészülése

Lamberg meggyilkolásával odalett a kölcsönös megbékülés lehetősége. A király Jellasicsot nevezte ki teljhatalmú biztosának, az országgyűlést feloszlatta s az országot haditörvények alá vetette. A parlament azonban nem oszlott széjjel, hanem Kossuth vezetése alatt *honvédelmi bizottmányra* ruházta a kormányzó hatalmat. Kossuth tettereje aztán új meg új felkelőhadakat varázsolt elő a magyar földből, *Görgey Artúr* katonai lángesze pedig győzni tudó hadsereget szervezett a kaszás nemzetőrökből, az önkéntes nemes urakból és jurátusokból.

Ausztria támadása ellen.

A bécsi udvar is folytatta készülődését a magyarság ellen. A beteg Ferdinánd királyt lemondatta s helyébe unokaöccsét, *Ferenc Józsefet* ültette (1848. december 2). Az új császár aztán a már készen álló *Windischgraetz Alfréd* hercegre bízta «a felségsértő ellenszegülés» leverését. Windischgraetz Stájerországtól Galiciáig központosított támadást rendelt hazánk ellen, maga pedig a Duna vonalát választotta felvonulási irányának.

Windischgraetz Budán.

2. A szabadságharc. Az osztrák sereget a Görgey vezetése alatt álló felsődunai hadtestnek kellett volna feltartóztatnia, Görgey azonban a túlerő elől lépésről-lépésre a főváros felé hátrált. Windischgraetz az év elején *(1849. január 5.)* Budára is bevonult s itt gróf *Batthyány Lajost* sok más hazafival együtt elfogatta és börtönre vetette. A honvédelmi bizottmány Kossuthtal együtt Debrecenbe menekült, s az országgyűlés is ide tette át székhelyét.

Görgey felvidéki hadjárata.

Görgey a főváros megszállása előtt elhagyta Pestet s a Duna balpartján *északnak* vonult vissza, hogy Windischgraetzet eltérítse az ország belsejébe irányuló útjától. E felvidéki téli hadjárat ragyogó haditett volt. Roppant nehézségek és a császári hadakkal való állandó csatározások között jutott el a magyar sereg Szepesbe; majd — Erdősi Imre piaristától lelkesítve — rohammal verekedte át magát a *Branyiszkói-hágón* Sáros megyébe; végül a Felső-Tisza vidékére érkezett s itt egyesült a tiszántúli hadtesttel.

A kápolnai csata

Az egyesített magyar hadak fővezérletét Kossuth a volt lengyel szabadsághősre, Dembinszky Henrikre bízta. Dembinszky Kápolnánál ütközött meg Windischgraetz hadaival, a csata azonban a magyarok visszavonulásával végződött (1849. február). Úgy látszott, hogy a magyarság ügye megbukott, s Windischgraetz is ily értelmű jelentést küldött Bécsbe. Ennek hatása alatt a császár új «birodalmi alkotmányt» adott ki az

s a birodalmi alkotmány.

«ausztriai császárság» számára, s ebben az *«összbirodalomban»* Magyarország csak tartományt alkotott volna (1849. március 4).

A tavaszi hadjárat.

Az udvar örömét azonban csakhamar szorongás váltotta fel, mert a kápolnai csatát követő tavaszi hadjárat fényes eredményeket hozott a magyar seregeknek. A legfőbb hadvezetést Görgey vette át, s honvédségünk a diadalok sorát vívta ki *Szolnok, Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác és Nagysarló* határában. E győzelmek hatása alatt *Komárom* is felszabadult, s Görgey *Budát* is visszafoglalta az osztrák Hentzi tábornok kezéből (1849. május 21). Közben Damjanich János, majd Perczel Mór visszaverte a *szerb-osztrák* erőket, Bem József pedig — kinek leglelkesebb katonája Petőfi Sándor volt — nagyrészt székely katonái élén felszabadította *Erdélyt* s a császári seregeket északon Bukovinába, délen pedig orosz segítségükkel együtt Havasalföldre szorította ki.

A debreceni trónfosztás

A tavaszi hadjárat fényes sikerei azonban súlyos politikai hiba elkövetésére csábították a debreceni országgyűlést. Feleletül a március 4-i császári határozatra, Kossuth az uralkodóház letételét indítványozta, s indítványát a debreceni református nagytemplomban az országgyűlés egyhangúlag elfogadta *(1849. április 14)*. Az ország kormányformájáról egyelőre nem történt határozat, de addig is, míg a «nemzetgyűlés» erről dönteni fog, egyhangú lelkesedéssel Kossuthot állították «kormányzó elnök»-ként az ország élére. A debreceni határozatot indokolásával együtt «A magyar nemzet *függetlenségi nyilatkozatá*»-ban hozta a nemzetgyűlés az «egész művelt világ» tudomására.

és következményei.

A trónfosztás súlyos következményeket vont maga után. Mindenekelőtt visszatetszést szült az uralkodóházhoz hű elemekben és nyugtalanságot keltett a hadseregben. A dinasztikus érzésű tisztek ugyanis abban a felfogásban léptek át a honvédek közé, hogy a királytól szentesített alkotmányt védik: a trónfosztás azonban súlyos zavart támasztott bennük korábbi katonai esküjüket és további kötelességüket illetőleg. De sok kárral járt a detronizáció kifelé is: egyrészt lehetetlenné tette a békés kiegyezést a *dinasztiával*, másrészt siettette *I. Miklós orosz cár* segítségét a forradalmi Magyarország ellen, mint amelynek sikerei Lengyelországot is hasonló lépésekre csábíthatnák. *Paskievics Iván* herceg vezetése alatt észak és kelet felől mintegy 200.000 főnyi orosz hadsereg nyomult az országba; ugyanekkor nyugat felől az osztrák *Haynau* táborszernagy, Horvátország felől *Jellasics* hadai közeledtek. A magyar szabadságharc ügye válságosra fordult; annyival is inkább, mert a 48-as forradalmak már mindenütt — Párisban, Bécsben, Milánóban, Rómában, Berlinben egyaránt — lecsendesedtek, s a kormány sehonnan nem remélhetett segítséget. Sőt a függetlenségi nyilatkozat a nemzet soraiban is inkább apasztotta, mint gyarapította a politikai és fegyveres harcosok számát és erejét.

A magyar hadak

A többszörös ellenséggel szemben Kossuth a Maros—Tisza vidékét jelölte ki a *magyar hadak összevonására.* Görgey a komárom—ácsi csatában még megkísérelte Haynau feltartóztatását, de terve nem sikerült, s ő is megindult Szeged felé. A kormány is ide tette át székhelyét Pestről, ahol Buda visszafoglalása óta tartózkodott. A délvidéki remények azonban végzetes katasztrófába fulladtak. Görgeynek az osztrák és az orosz hadak között csak óriási kerülővel sikerült lejutnia, s ezalatt *Bem* elvesztette segesvári csatáját az oroszokkal szemben (1849 július 31.), majd pedig a temesvári ütközetben Haynautól szenvedett vereséget. Igy Görgey számára már nem volt hadsereg, mellyel egyesülhetett volna, s magára maradottan a délről közeledő osztrák és az északról előtörő orosz hadak közé ékelődött. E válságos napokban a kormány lemondott és Görgeyre ruházta mind a katonai, mind a polgári főhatalmat. Görgey nem folytatta a céltalan küzdelmet és Rüdiger orosz tábornok előtt *Világosnál* letette a fegyvert (1849. augusztus 13). Példáját követte a többi tábornok, legutoljára Klapka György, aki október első napjaiban adta át Komáromot a császári hadaknak.

bekerítése

s a fegyverletétel.

A gyors hadi sikereket áhító Kossuth s az erőviszonyokat számbavevő, óvatos Görgey már a szabadságharc alatt is többször ellentétben állt egymással, a szabadságharc bukása után pedig Kossuth árulással vádolta meg Görgeyt. A közvéleményben hitelre talált vádja, a tábornok főtisztjei azonban kezdettől fogva védelmére keltek hadvezérüknek. Ma már tisztán áll előttünk Görgey, mint: a magyar történelem egyik legnagyobb katonai lángelméje, szabadságharcunk hőse, törhetetlen férfiú, aki kötelességérzetében emberi és hadvezéri hírnevét is feláldozta hazájáért.

Görgey «árulása».

III. A SZABADSÁGHARCOT KÖVETŐ ÖNKÉNYURALOM ÉS A KIEGYEZÉS.

1. A megtorlás. A szerencsétlenül végződött szabadságharcra Bécs — az orosz cár és az angol kormány közbenjárása ellenére — véres bosszúval felelt. Eszközei voltak Haynau táborszernagy, katonai főparancsnok, a bresciai hóhér, s mellette Schwarzenberg Félix herceg osztrák miniszterelnök, a «hideg vámpír». A különböző haditörvényszékek a fegyverletételt követő években mintegy 500 halálos ítéletet mondtak ki s ezekből száznál többet végre is hajtottak. A nemzet legmélyebb kegyelete *Batthyány Lajos* és az aradi vértanuk emlékét őrzi. Batthyányt Pesten, a mai Szabadság-tér szomszédságában golyóval végezték ki, agyonlövetésének helyét emlék jelzi. Ugyanezen a napon, október 6-án *Aradon 13 tábornok*, illetőleg főtiszt részint bitófán, részint golyó által szenvedett vértanui halált, amiért császári szolgálatból a honvédség soraiba lépett.

1849 okt. 6.

A halálos áldozatokon kívül ezernél több hűséges hazafi sínylődött éveken át különböző várbörtönökben, így a pesti

Újépületben, Olmützben, Kufsteinban, Josefstadtban, Komáromban, Aradon.

Széchenyi tragédiája.

Széchenyi István idegzetét már előbb megőrölték az események, s 1848. szeptemberében a bécs-döblingi elmegyógyintézet lakója lett tragikus haláláig (1860).

«Egyszeri jelenség, soha nem ismétlődő miraculum Széchenyi István. Nemzeti életünk kimagasló csúcsa ő, melyet nagyságában soha senki el nem érhet, de amely messze sugározza az egész magyarság számára, nemzedékek során keresztül a maga páratlan életének tényeit . . . Ő születésénél fogva arisztokrata volt, de hosszú évek munkájával, lelke minden törekvésével a szellemi elit tagja, s a magyar elit örök Elsője lett . . .» (Szekfű Gyula.)

Kossuth és az emigránsok.

Kossuth Lajos mintegy négyezer fenyegetett honfitársával *Törökországba* menekült. Közülök mintegy háromezer hamarosan visszatért, a többiek pedig szétszéledtek *Európába* és Amerikába, s amerre csak megfordultak, mindenütt rokonszenvet és tiszteletet keltettek a nemzet iránt. Kossuth hosszabb időt töltött *Angliában és Amerikában*, s mindkét állam páratlan ünneplésekben részesítette. Véglegesen az olaszországi *Turinban* telepedett meg (1867.) s élete végéig fenntartotta kapcsolatait magyarországi híveivel. Kilencvenkét éves korában halt meg; holttestét a nemzet itthon temette el a budapesti kerepesi temetőben s díszes síremlékkel jelezte pihenőhelyét (1894).

«Nem volt név, mely a magyar nép széles rétegeinek érzelmi világán annyira uralkodott, mint Kossuth Lajosé. Az egész magyar parasztság benne látta felszabadítóját a jobbágyság bilincseiből, és Kossuth apánknak nevezte. A magyar függetlenségi eszme benne testesült meg, bár olyan alakban — t. i. az elszakadás alakjában —, amelyben azt a kiegyezést követő időben egy komoly politikai tényező sem akarta megvalósítani.» (Apponyi A.: Emlékirataim.)

Az ország megcsonkítása.

2. Az önkényuralom. A szabadságharc elnyomása után a bécsi kormány úgy bánt Magyarországgal, mint amely «lázadása» folytán elvesztette minden igényét régi történeti jogaira. Erdélyt, valamint a szlavon vármegyékkel, a Muraközzel és Fiuméval bővített Horvát-Szlavonországot, nemkülönben a Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó-Szörény és részben Szerém megyékből alakított «szerb vajdaságot és temesi bánságot» leszakították az ország testéről. De nem azért, hogy önkormányzattal ajándékozzák meg a magyarellenes nemzetiségeket, hanem hogy közvetlenül a bécsi minisztériumnak vessék alá őket. Igy aztán semmivé váltak az illír álmok, s nem valósultak meg a román ábrándok sem. Ellenkezőleg: még Horvátország is elvesztette ősi autonómiáját, s a szászok is sirathatták a magyaroktól kapott és tőlük soha nem zavart szabadságaikat.

A nemzetiségek sorsa.

A Bach-rendszer.

Az ország közigazgatását Bach Sándor, az egységes birodalom belügyminisztere irányította, s végső célként Magyarországnak az «összbirodalomba» való tökéletes beolvasztását tűzte ki maga elé. Császári nyilt parancs (patens) még az 1849.

március 4-i alkotmányt is felfüggesztette, s a kormányzás császári rendeletek alapján történt. A megcsonkított országot öt kerületre (Pest, Pozsony, Sopron, Kassa, Nagyvárad) osztották, s az élükre állított főispánok útján kormányozták. Az önkényuralom eszközeiként osztrák, cseh és cseh-német hivatalnokok és zsandárok szolgáltak.

Hasznos alkotások.

Tagadhatatlan, hogy az abszolutizmus hasznos alkotásokkal is szolgálta a nemzetet. *Gazdasági* életünk javára tovább építette vasútjainkat, folytatta a Tisza szabályozását s megszüntette a Magyarországot és Ausztriát elválasztó vámsorompót. *Társadalmi* fejlődésünket egyenletesebbé tette azzal, hogy — amire a magyar kormánynak már nem volt ideje — megszüntette az úrbéri viszonyokat és felszabadította a jobbágyságot; igaz viszont, hogy ennek a nemesség nagy kárát látta. Végül *kulturális* szempontból számottevő volt iskolai reformja: reáliskolákat («műtanodákat») állított fel, s mind ezekben, mind a gimnáziumokban életbeléptette az érettségi vizsgálatot.

A nemzet magatartása.

Mindez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy az abszolutizmus halálos veszedelembe sodorta nemzeti létünket. Ezért — noha akadtak «*Bach-huszárok*» a magyarok között is — a nemzet általában távoltartotta magát a rendszertől és Deák Ferenc tanácsára *passzív rezisztenciával* (tétlen ellenállással) próbálta gyengíteni kényuralmát.

Ausztria külpolitikai helyzete.

A nemzet ellenállásának hathatós támaszául szolgált az emigránsok külföldi tevékenysége, de még inkább az a súlyos helyzet, mely a szabadságharcot követő évtizedekben Ausztriára nehezedett.

Ausztria hálájában bízva, a magyar szabadságharc után néhány évre Oroszország megkísérelte a keleti kérdés megoldását, Anglia és Franciaország azonban felléptek ellene és megakadályozták tervei végrehajtásában *(krími háború, 1854—56)*. Ausztria saját érdekeit féltvén, egyik félhez sem csatlakozott, így aztán mindkét oldalról megnehezteltek reá. Ezért, mikor Szardínia mozgalmat indított az egységes Itália megalkotására, III. Napoleon Szardínia mellé állott, hogy meghálálja a krími háborúban való tényleges részvételét. Az egyesült szárd-francia seregek a solferinói csatában (1859.) meg is verték Ferenc József hadait, s Ausztria kénytelen volt lemondani *Lombardiáról*.

Az olaszok ügyét a Kossuth- és Klapka szervezte *emigráns magyar légió* is támogatta, nemcsak a lombardiai, hanem a nápoly—sziciliai felszabadító hadjáratban is (Türr István). Ennek fejében a franciák és olaszok egyaránt ígéretet tettek, hogy a magyarországi abszolutizmust fegyveres erővel fogják letörni; erre azonban nem került sor. Nem tudta megvalósítani Kossuth azt a tervét sem, hogy Magyarországot, Romániát, Horvát- és Szlavonországot szövetségben, az ú. n. *dunai konfederációban* egyesíti, közös ügyekkel és közös parlamenttel; ezt a gondolatot a magyar közvélemény elkeseredéssel utasította vissza.

De ha nem is váltak valóra az emigránsok reményei, Lombardia elvesztése alapjaiban rendítette meg az osztrák birodalmat. Nyilvánvalóvá lett ez akkor, midőn Poroszország politikája kezdett ránehezedni Ausztriára, hogy kiszorítsa a Németbirodalomból. Az ellentéteket Bismarck kancellár vitte döntésre: szövetségre lépett az olaszokkal

s a *königgraetzi csatában* döntő csapást mért az osztrákokra (1866.). A Németbirodalom hegemóniája Poroszországé lett, s Ausztria Velencét is elveszítvén, kiszorult Itáliából.

Az októberi diploma «alkotmánya.»

Az állandóan nehéz külpolitikai viszonyok közt a császár országainak legalább belső erejét igyekezett megszilárdítani, s elejtvén Bachot, az *1860-i októberi diplomában* újra alkotmányt adott birodalmának. Magyarország független államiságát azonban az új alkotmány sem ismerte el, hanem úgy tekintette, mint a birodalom egyik tagját. Visszaállította a 48. előtti intézményeket, a kancelláriát és a helytartótanácsot; de mint birodalma többi országának, hazánknak is csak tartományi országgyűléseket engedélyezett, a «birodalmi közös ügyek» elintézését pedig a bécsi központi parlamentnek tartotta fenn. Magyarországnak és Erdélynek is ide kellett volna küldenie követeit (85, ill. 26).

Az 1861-i országgyűlés és Deák felirati javaslatai.

Ilyen alapon hívta össze az uralkodó *1861-i februári pátensével* a magyar országgyűlést, melynek meg kellett volna választania a birodalmi tanácsba küldendő tagokat. Az országgyűlés Deák Ferenc javaslatára felirattal fordult a királyhoz. Ebben Deák meggyőzően kimutatta, hogy az októberi diploma homlokegyenest ellenkezik a Pragmatica Sanctióval, mert a perszonális únió helyébe önhatalmúlag reális uniót akar léptetni. Ezért a felirat a diplomával és a pátenssel szemben az 1848-as alkotmány visszaállítását s vele együtt az ország területi egységének helyreállítását követelte. Az uralkodó azonban nem fogadta el a felirat érvelését, s ugyanez lett a sorsa a Deák-szerkesztette második feliratnak is.

A provizórium.

A császár aztán feloszlatta az országgyűlést, *Schmerling Antal* osztrák miniszterelnök pedig újra abszolutizmus alá vetette az országot. Kormányzatát provizóriumnak nevezte, mert csak átmenetileg akarta fenntartani, addig, amíg meg nem töri a nemzetet. A Poroszország részéről fenyegető veszedelem azonban jobb belátásra bírta az udvart, s örömmel fogadta Deák Ferencnek a Pesti Naplóban közzétett *húsvéti cikkét* (1865). Ebben Deák tiltakozott az Ausztriától való elszakadás vádja ellen, és arra hivatkozott, hogy a Pragmatica Sanctio már magában is biztosítja a két ország kölcsönös védelmét. Utóbb Deák és a köréje csoportosult politikusok a lapokban bővebben is kifejtették tervezetüket az Ausztriával való kapcsolatok rendezésére. Végre az uralkodó bölcsen felismerte teendőit, s összehívta a magyar országgyűlést a kiegyezés tárgyalására.

A «húsvéti cikk.»

3. A kiegyezés. Az országgyűlés 1865. decemberében nyílt meg Pesten, s a kiküldött bizottságok szorgalmasan hozzáláttak munkájukhoz. Ferenc József eleinte nem volt hajlandó a 48-as törvények elfogadására, de a közben lefolyt porosz-olasz-osztrák háború (1866.) kudarcai végleg meggyőzték arról, hogy a dinasz-

tia nagyhatalmi állása érdekében Magyarországra kell támaszkodnia.

A második felelős minisztérium.

Igy a császár visszatért az 1849-ben megsemmisített jogfolytonosság alapjára, s Andrássy Gyula elnöklete alatt felelős minisztériumot nevezett ki. Ez aztán elfogadtatta az országgyűléssel a kiegyezési tervezetet, mely mint az 1867-i XII. t.-c. került be törvénytárunkba. A nemzet kibékülése uralkodójával 1867. június 8-án lett teljessé. Ekkor Ferenc József magát magyar királlyá, feleségét, a magyarokat őszintén szerető, népszerű Erzsébetet pedig királynévá koronáztatta és megesküdött az ország alkotmányára.

A koronázás.

Az 1867. XII. t.-c. kettős alapelve.

A kiegyezési törvény a magyar-osztrák államkapcsolatot két alapeszmén építette fel. Az egyik, hogy a Pragmatica Sanctio az uralkodó személye által összeköti a két államot, s e közösség «*viszonos kötelezettséget*» állapít meg köztük egymás védelmére. A másik pedig az az alapelv, hogy mind Ausztria, mind «Magyarország alkotmánya és belkormányzati *önállása* sértetlenül fenntartatik». A két államnak e közjogi kapcsolatát dualizmusnak nevezzük.

A közös ügyek.

A közös védelem eszközeit a kiegyezési törvény a *hadügyben*, a *külügyben* és e kettő fenntartására szolgáló *pénzügyben* jelölte meg. Ezeket az ügyeket közösekké tette Magyarország és Ausztria között, úgy azonban, hogy ami a hadseregnek egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére tartozik, ezt «alkotmányos fejedelmi jogai» alapján a király intézi.

A vezérlet joga azt jelenti, hogy a haderőnek legfőbb vezetése békében és háborúban egyaránt a királyt illeti, s e jogát személyesen vagy tőle kinevezett hadvezér útján gyakorolja. A vezénylet joga a hadügyazgatásban való legfőbb parancsolás (Kommando) jogát foglalja magában; a legfőbb hadúr általános szabályzatban is kifejezheti akaratát s egyes esetekre szóló parancsokat is adhat. A vezénylet joga a fegyelmi hatalmat is magában foglalja. A belszervezet joga a haderő belső szervezésére hatalmazza fel a legfőbb hadurat: megállapítja a fegyvernemeket, a hadsereget kisebb részekre tagolja, kijelöli a katonai hatóságokat, gyakorolja a tiszti kinevezéseket.

A Monarchia hadügyét az 1868-i törvényhozás úgy szabályozta, hogy a közös hadsereg kiegészítő részeként Magyarországon királyi honvédséget szervezett. Ugyanígy Ausztria számára Landwehrt állítottak fel. A magyar honvédség hivatalos nyelve — a közös hadsereg német nyelvével szemben — magyar volt.

A közös ügyek intézése.

A közös ügyeket *közös miniszterek* vezetik. Parlamenti tárgyalásukra mindkét állam országgyűlése egyenlő jogú és egyenlő számú bizottságot — *delegációt* — küld ki; ezek határozatait külön-külön saját országgyűlésük emeli törvényerőre, s a magyar, illetőleg az osztrák minisztérium hajtja végre. A közös költségeket a két állam erejének megfelelően viseli; a felosztás arányában, a kvótában, időről-időre megegyeznek.

Gazdasági közösségek.

A közjogi kapcsolatból kifolyólag gazdasági kérdésekben is jöttek létre bizonyos megállapodások. Igy a két állam vámközösségre lépett egymással s közös pénzrendszert fogadott el.

Később Osztrák-Magyar Bank néven közös állami pénzintézet is alakult, s ez kapott megbízást a közös bankjegyek kibocsátására és a két állam hiteligényeinek kielégítésére.

A kiegyezés után lassanként helyreállt hazánk területi egysége is, törvényeink egymásután csatolták vissza az anyaországhoz Erdélyt, a Partiumot s a katonai határőrvidéket.

4. Kiegyezés Horvátországgal és a «nemzetiségi egyenjogúság» törvénye. Az Ausztriával történt kiegyezés után a magyar kormány Horvátországgal is igyekezett megtalálni a kibékülés módját. A tárgyalások nehezen haladtak előre, mert a horvátok csak a perszonális uniót akarták Magyarországgal szemben elismerni. Végre Deák és Andrássy fáradozásai megtermették gyümölcsüket: az 1868-i XXX. törvénycikkben létrejött a horvát kiegyezés.

Horvát-Szlavon-Dalmátország

E szerint Magyarország végleg lemondott Alsó-Szlavónia ősi magyar megyéiről (Szerém, Verőce, Pozsega) Horvátország javára, de visszacsatolta az önkényuralom idején Horvátországhoz kapcsolt Muraközt és Fiumét. A horvát királyság Horvát-Szlavon-Dalmátország néven Magyarországgal «egy és ugyanazon állami közösséget» alkot: a magyar államot. E mellett azonban széleskörű önkormányzatot nyert külön törvényhozással és kormánnyal, melynek feje a magyar királytól kinevezett bán lett. Az autonómia hatáskörébe tartozott a *beligazgatás*, a *vallás- és közoktatásügy*, valamint az *igazságügy;* a hadügy és pénzügy közös volt Magyarországgal, s ezek intézésére Horvátország képviselőket küldött a magyar képviselőházba és főrendeket a magyar főrendiházba. Magyarország mintájára Horvátország is megszervezhette a maga honvédségét, s ennek vezényleti nyelve horvát volt. Éppígy jogot nyertek a horvát nyelv használatára a magyar országgyűlésbe kiküldött horvát képviselők is.

államközössége, önkormányzata,

honvédsége.

A nemzetiségi törvény

Ugyanez az országgyűlés alkotta meg a nemzetiségi jogviszonyokat szabályozó nemzetiségi törvényt is.

Egyes nemzetiségeink azt kívánták, hogy az ország képviselete, hivatalai és méltóságai nemzetiségi arány szerint osztassanak meg; az ország a lakosság többségének nemzetisége szerint osztassék fel kerületekre, s ezekben a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok (rutének) és németek egyenjogú nemzetekként rendezkedjenek be; használhassák saját zászlójukat; saját nyelvükkel élhessenek nemcsak a kerületek helyi közigazgatásában, hanem az országos hatóságokkal való érintkezésükben is; saját nyelvüket nyilváníthassák tannyelvnek, s még az egyetemi oktatást is módjuk legyen saját nyelvükön hallgatni. Mindezzel szemben elismerték volna a magyar állam területi épségét és politikai egységét.

tartalma.

A kisebbségi javaslattal szemben az országgyűlés a Deák—Eötvös-féle javaslatot emelte törvényerőre (1868. XLIV. t.-c.). E szerint a törvény csak egy nemzetet ismer: a «politikai tekintetben oszthatatlan *egységes magyar nemzetet*»; hozzáfűzi azon-

ban, hogy az egységes magyar nemzetnek «a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, *egyenjogú tagja*». E két elvnek megfelelően területi nemzetiségi jogokat a törvény nem engedélyez, de lehetővé teszi, hogy a nemzetiségek ápolhassák műveltségüket. Ezért megengedi, hogy magánosok, közösségek és felekezetek, magyarok és nemzetiségiek egyaránt, *alsó-, közép- és felsőiskolákat* állítsanak, s ezek tannyelvét maguk határozzák meg. Ami a közéleti *nyelvhasználatot* illeti, az országgyűlésnek és az ország kormányzásának hivatalos nyelve a magyar; e mellett azonban a saját községével, törvényhatóságával, egyházi hatóságával és az alsófokú bíróságokkal való érintkezésében, még az államkormányhoz intézett beadványaiban is mindenki a saját nyelvét használhatja.

Iskolázás és nyelvhasználat.

A nemzetiségi kérdésnek ily kisebbségvédelmi alapon való megoldása példa nélkül állt az akkori Európában. Az idő szerint ugyanis az államok uralkodó népe mindenütt a nemzetiségek beolvasztására törekedett, viszont a kisebbségek külön államiságra, de legalább is önkormányzatra iparkodtak szert tenni. Igy a magyar egyenjogosítás törvénye, mely a mai kisebbségvédelmi rendszer előfutárja volt, nem elégítette ki nemzetiségeinket, s nem fogadták el alapul a magyarsághoz való viszonyuk rendezésére és további fejlesztésére.

A nemzetiségek elégedetlensége.

TIZENKETTEDIK SZAKASZ.

A dualizmus kora.

I. HAZÁNK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI ÉLETÉNEK ALAKULÁSA.

1. A társadalmi élet.

A 48-as törvények polgári jogegyenlőséget teremtettek társadalmi osztályaink között. A jogegyenlőség azonban csak a közjogi-rendi különbségeket küszöbölte ki, a társadalmi különbségeket nem érintette. Ez annyit jelentett, hogy továbbra is megmaradt a társadalomban a származási, rangbeli és vagyoni erőviszonyok különbözősége.

Mágnásosztály.

A társadalom élén álló mágnásaink továbbra is részt vettek az állami és nemzeti feladatok munkálásában, s anyagi erejükkel és tekintélyükkel nagy befolyást gyakoroltak politikai, társadalmi és kulturális életünkre. Reformkorbeli elődeikhez mérten azonban jelentőségük alábbszállott.

A köznemesség elszegényedése.

Középnemesi osztályunk a 48. előtti időkhöz képest nagy vagyoni változáson ment keresztül. Midőn ugyanis a Bach-rendszer végrehajtotta a *jobbágyság felszabadítására* vonatkozó 48-as törvényeket, s a jobbágyot teljesjogú urává tette a használatában lévő földesúri teleknek: a nemesség szegényebb lett birtokállományában, s elvesztette a jobbágyi fizetségeket és ingyenmunkát, a robotot is. Az úrbéri viszonyokat rendező császári nyiltparancs (patens, 1853.) földtehermentesítési kötvények kiadásával kártalanította ugyan a nemességet, de a földbirtokosok csak hosszabb várakozás után juthattak hozzá a kárpótlási összeg kamataihoz. Ehhez járult még, hogy a jobbágyság megszüntével egyidejűleg — a *közteherviselés* elvének megfelelően — a nemesúr vállát is megterhelték adóval. Mindez együtt anyagi válságba döntötte köznemesi osztályunkat, s ezt maga még elmélyítette azzal, hogy egyrészt nem emelte gazdaságát a kor színvonalára, másrészt nem szabta szűkebbre régebbi igényeit.

A gentry.

Elszegényedett középnemesi osztályunk aztán minisztériumi, vármegyei hivatalokat vállalt, vagy politikai és katonai pályán igyekezett érvényesülni. De mint *hivatalnoki nemesség* is megtartotta rokoni és érzelmi kapcsolatait a földbirtokos társadalommal, s ezzel együtt a gentry-nek nevezett társadalmi osztályt alkotta.

A polgári osztály.

Társadalmi súly tekintetében legközelebb állott a középnemességhez a *polgári osztály;* főkép ama tagjai, akik földbirtokuk vagy hivatali rangjuk folytán az «úri» társadalomba emelkedtek. Az ipart és kereskedelmet azonban a magyar felfogás még ekkor sem tekintette úri foglalkozásnak. Innen van, hogy iparos és kereskedő osztályunk csak a legújabb időkben kezd felemelkedni társadalmi tekintély dolgában a nyugati polgárság színvonalára.

A paraszt-ság nehéz helyzete,

A jobbágyból lett *önálló parasztság* helyzete is sokáig kedvezőtlen képet mutatott. Az új kisbirtokos osztály szegény és tudatlan volt ahhoz, hogy kellőkép felszerelje és megművelje földjét. A falusi gazdálkodás kezdetleges maradt, a nép szellemi, lelki művelését a közjogi pártharcok közt elhanyagolták, a földtelen zselléreket nem elégítették ki. Ily körülmények közt a paraszti osztály egyrésze ipartelepekre szóródott szét *gyári napszámosnak*, vagy Amerikába — Székelyföldről nagyrészt Romániába — vándorolt és *«fehér rabszolgaságba»* süllyedt. (Ugyanekkor a keleti határon bevándorolt a zsidóság és elfoglalta vezető helyét a pénzügyi, ipari és kereskedelmi életben, valamint az értelmiségi szabad pályákon.)

kiván-dorlása,

mentése.

Utóbb azonban a társadalom és a hivatalos *kormányzat* is észrevette a falu értékeit, s Széchenyi nemzetnevelő tervei értelmében iskolapolitikával, vándortanítással, könyvtárak, gazdakörök, szövetkezetek szervezésével emelte a falu anyagi és szellemi színvonalát. *Gróf Károlyi Sándor* fogyasztási- és hitelszövetkezetek alapításával, *Darányi Ignác* földmívelésügyi miniszter pedig állattal, gépekkel, nemesített vetőmaggal támogatta a mezőgazdasági kisembereket.

Ipari munkás-ság.

Gyáriparunk nehezen és csak a XIX. század vége felé indult fejlődésnek, amikor a nagytőke nagyobb mértékben kezdett ipartelepek felállítására, bányakitermelésre vállalkozni. Ezzel kapcsolatban fejlődött ki igazán munkásosztályunk is, de éppen e miatt alighogy életre kelt, máris a *kapitalizmus* zsákmányává lett. Másrészt liberális politikánk és polgári társadalmunk nem törődött eléggé a fejlődő munkásság megszervezésével; így ezt a *nemzetközi szocializmus* kerítette hatalmába és a maga világszemléletéhez igyekezett idomítani.

2. A gazdasági élet fejlődése. Az államháztartás.

A kiegyezés után a gazdasági életnek mind a három ága örvendetes fejlődésnek indult.

Mező-gazdaság-unk fel-javítása.

A *mezőgazdasági termelés* számára egyre több termőterületet biztosított a folyók (Tisza) szabályozása, mocsaras területek kiszárítása és szikes talajok megjavítása. A termőföld megnagyobbodása mellett gazdáink jövedelmezőbb termelést folytattak: a szemes- és kapásnövényeken kívül iparnövényeket

és mesterséges takarmányt is termeltek, gyümölcstermelést folytattak, az állattenyésztésben fajnemesítésre törekedtek, gépeket állítottak be a munkába és műtrágyával is fokozták a termelés hozamát. A mezőgazdasági oktatást és nevelést szolgálta a debreceni, kassai és kolozsvári gazdasági akadémiák megnyitása, nemkülönben egyes falvakban önálló gazdasági népiskolák szervezése.

A kis-ipar és a gyár-ipar.

Ipari termelésünket a kiegyezés után kedvezőtlenül befolyásolta közös vámterületünk a haladottabb Ausztriával. Ennek ellensúlyozására az állam ipariskolákat létesített s — Európában elsőként — kötelező tanonciskolát szervezett (1884.), pénzbeli segélyeket, gépeket és szerszámokat osztott ki a kisiparosok közt s a gyáripart is támogatásban részesítette. Legvirágzóbb iparvállalataink azok lettek, amelyek az ország mezőgazdasági termékeit dolgozzák fel, vagy pedig az agrárszükségleteket elégítik ki: malomipar, szesz-, cukor- és sörgyárak, vas- és gépgyárak. Közöttük világhírű ipartelepeink fejlődtek, így pl. több budapesti gőzmalmunk, a Ganz-gyár, a M. Kir. Állami Gépgyár, a csepeli Weisz Manfréd-gyár.

Baross G. működése.

Kereskedelmünk fejlesztésében különösen Baross Gábor kereskedelmi miniszter fejtett ki nagy munkát. Tevékenységét kiterjesztette a vasutakra, a dunai- és tengerhajózásra (Vaskapu szabályozása), közutakra egyaránt; egyesítette a postát és a távirót; vasutainkat államosította s leszállított olcsó díjszabásával, a zónarendszerrel megsokszorozta a személy- és áruforgalmat. Vasúthálózatunk középpontjává Budapestet tette s ezzel a legtávolabbi határvidékeket is a fővároshoz kapcsolva, gazdaságilag is megszilárdította hazánk természetadta egységét.

Külkeres-kedelmünk.

Úthálózatunk kiépítése lehetővé tette, hogy összeköttetésbe lépjünk az európai és tengerentúli piacokkal is. Külkereskedelmünk főleg három irányban mozgott: Ausztriával vámterületi közösségben éltünk; mellette agrártermelésünk fölöslegét Németországba és Angliába szállítottuk; a Balkánra gépeket vittünk ki s mezőgazdasági terményeket hoztunk be helyettük.

Államház-tartásunk rende-zése.

A kiegyezés után az osztrák államadósság egy részének átvállalása, az úrbéri terhek megváltása (földtehermentesítés) s az állami beruházások megnövekedése rendkívül megterhelték az államot és tartós pénzügyi válságot okoztak. Ennek orvoslására a törvényhozás a tömegfogyasztási cikkekre, mint pl. a cukorra, *fogyasztási adót* vetett ki; az állami adósságokat kedvezőbb feltételű adóssággá változtatta *(konvertálta)*, az italmérési és korcsmanyitási jogot, a szesz, a só, a dohány termelését és forgalombahozatalát állami *egyedárusággá* (monopóliummá) nyilvánította, vagyis az állam kizárólagos jogába vette. Ezek az intézkedések lényegesen megkönnyítették az állam pénzügyi helyzetét.

II. SZELLEMI MŰVELTSÉGÜNK A DUALIZMUS KORÁBAN.

1. Műveltségünk korszerű fejlődése. A kiegyezést követő korban szellemi művelődésünk korszakalkotó változáson ment át. Kulturális életünk is felszabadult Ausztria nyomása alól, s a magyarság maga szabhatta meg művelődési céljait és irányait.

Népoktatás. Eötvös József közoktatásügyi miniszter törvényileg szabályozta *népoktatásunkat* s ennek alapjává a 15. életév betöltéséig tartó iskolalátogatási kötelezettséget tette (1868). A tankötelezettség elvével megelőztük Angliát, Franciaországot és Olaszországot is. Ugyanez a törvény a népoktatás betetőzésére a polgári iskolát szervezte. A magasabb általános műveltség megszerzésére s a felsőbb tudományos képzés előkészítésére az 1883. évi középiskolai törvény újjászervezte az ősi *gimnáziumot* és az abszolútizmus korában felállított *reáliskolát*. A tudományok művelésére megalapították a második tudományegyetemet Kolozsvárott (1872.) s megszervezték a Műegyetemet Budapesten (1872.), majd felállították a harmadik és negyedik tudományegyetemet Pozsonyban és Debrecenben (1912). E mellett akadémiákon, főiskolákon s szakiskolákban történt a szakpályákra lépő ifjúság oktatása.

és középiskolák, egyetemek.

Tudományos, irodalmi, művészeti társaságok. A szak- és közművelődés fejlesztésére új tudományos és irodalmi társaságok alakultak nemcsak Budapesten (Petőfi-Társaság), hanem vidéki városokban is. Nincs olyan tudománycsoport, amelynek ápolására több-kevesebb egyesület ne létesült volna, s ezeknek tagjai becses alkotásokkal gyarapították tudományos irodalmunkat.

Irodalomtörténetírók, nyelvészek, Az irodalomtörténet legjelesebb művelői voltak: Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes, Katona Lajos, Négyessy László, Horváth János, Császár Elemér és Pintér Jenő.

A magyar és összehasonlító nyelvészet megalapításával Hunfalvy Pál és Budenz József, művelésével Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Gombocz Zoltán és Melich János szereztek nagy érdemeket.

orvosok, Az orvosi tudomány világhírességei lettek: Semmelweis Ignác, Hőgyes Endre és Szentgyörgyi Albert.

matematikusok, A matematikában is dicsekedhetünk világhírű tudósokkal: Bolyai Jánossal és atyjával, Farkassal. Nevezetes munkásságot fejtett ki Kürschák József, Suták József piarista és Geöcze Zoárd is.

természettudósok és feltalálók, A technikában a nagy alkotók és feltalálók egész sora követte Vásárhelyi Pált, Széchenyi István lángeszű munkatársát. Jedlik Ányos bencés készítette az első dinamót és az első elektromotort; Petzval József objektív lencséje tette lehetővé az arc fényképezését; Bánki Donát és Csonka János közös találmánya volt a benzinmotorhoz való porlasztó, karburátor, melyet többé-kevésbbé módosítva használnak ma az egész földkerekség automobiljai és repülőgépjei. Ugyancsak világsikert jelentett Bláthy Ottó Titusz, Déri Miklós és Zipernovszky Károly közös találmánya, a váltakozó áramú transzformátor-rendszer, mely lehetővé tette az elektromos energiának nagy távolságokra való átvitelét és nagy területeken való elosztását. Kandó Kálmán nevéhez fűződik az elektromos áramnak nagyvasúti vontatási célokra való felhasználása. Pollák Antal és Virág József gyors betűtávírója a legnagyobb teljesítményt érte el, Európában és Amerikában egyaránt használatba vették. Az egész világ ismeri Frommer Rudolf fegyverszerkezeteit. Báró Eötvös Lóránt torziós ingája nélkülözhetetlen eszköze a geodéziai (földméréstani), geofizikai (fizikai földrajzi) és a gyakorlati geológiai (földtani) kutatásoknak. Az említetteken kívül számos más feltalálóval dicsekedhetünk, akik a magyar nevet szűkebb hazánk határain túl is, messzi távolságokban ismertté tették.

felfedező utazók. Felfedező utazókat is adtunk a művelt világnak. Juliánus barát legendás hírnevét újította meg Kőrösi Csoma Sándor, akinek teljes önfeláldozása páratlanul áll az utazások történetében. Világhírű eredményeket ért el Reguly Antal finn- és oroszországi, urali utazása. Világhírt szerzett id. Lóczy Lajos kínai, belsőázsiai s hátsóindiai, Magyar László afrikai és gróf Teleki Samu ugyancsak afrikai útjaival, illetőleg tudományos megállapításaival. E legnagyobbak mellett még sok más földrajzi utazónk szerzett rendkívüli érdemeket a nemzetközi tudományos világban, közöttük misszionáriusaink is, főkép jezsuiták a XVIII. században. Magyar ember a leghíresebb felfedezők közt emlegetett Stein Aurél is, aki azonban angol-indiai szolgálatban állt.

Nem maradt el hazánk a századforduló művészeti irányainak szolgálatában sem.

Építészet. Építészetünk a nyugati irányokat követve, a történeti stílusokat újította fel. Az olasz reneszánsz építészet remekei közé tartozik a budapesti Szent István-bazilika és Operaház (Ybl Miklós), rendkívül hatásos a csúcsíves Országháza (Steindl Imre), stílszerűen renoválták a gotikus Koronázó Boldogasszony-templomot (Schulek Frigyes). Festőien illeszkedik bele a budai Várhegy képébe a román stílusú Halászbástya (Schulek Frigyes). Az egész magyarországi stílusfejlődést bemutatja a budapesti városligeti történelmi épületcsoport (Alpár Ignác). Századvégi építészetünket az új magyar stílus keresése jellemzi; így épült a budapesti Iparművészeti Múzeum és a Postatakarékpénztár (Lechner Ödön).

szobrászat, festészet. Jeles szobrászművészeink e korban: Izsó Miklós, Zala György, Stróbl Alajos, Fadrusz János, Róna József.

Festőink közül történeti tárgyakat dolgoztak fel: Madarász Viktor, Székely Bertalan, Benczur Gyula, Lotz Károly, Than Mór és Feszty Árpád. — A magyar tájak napfényes levegőjét meleg színekkel ábrázolta Szinyei-Merse Pál. Az ő nevét írta zászlajára a nagybányai festőiskola; ezt Hollósy Simon alapította, s Ferenczy Károly volt a legkimagaslóbb képviselője. A magyar földet és népet rajzolta a szolnoki és a kecskeméti iskola is; az előbbinek alapítója Fényes Adolf, az utóbbié pedig Iványi-Grünwald Béla volt.

Mellettük és utánuk a jelesnél jelesebb festők egész sorát lehetne felsorolni, a magyar művészet ugyanis a festészetben tudja felmutatni a legnagyobb értékeket. Az első közöttük Munkácsy Mihály, kinek nevét az egész művelt világ ismeri. Mind vallási (Krisztus Pilátus előtt, Golgotha, Ecce Homo), mind történelmi (Honfoglalás) tárgyú képei, nemkülönben életképei (Siralomház, Éjjeli csavargók) hatalmas erejű alkotások.

zeneművészet. Zeneművészetünk fejlődésére ebben a korban nagy hatással volt az Országos m. kir. Zeneakadémia megnyitása Liszt Ferenc vezetése alatt (1875.); őt barátja, Mihalovich Ödön zeneszerző követte. Zeneirodalmunk kiválóságai: Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Hubay Jenő, Kodály Zoltán, Radnai Miklós, Szabados Béla.

Közgyűjteményeink. A kiegyezés után nagy fejlődésnek indultak könyvtáraink és múzeumaink is. A népművelés szempontjából nagy hivatást

töltenek be népkönyvtáraink: falvak, munkástanfolyamok, egyesületek könyvtárai, vándorkönyvtárak. A népkönyvtárakat az állam, vagy egyes községek és művelődési egyesületek tartják fenn.

A Nemzeti Múzeum.

Budapesti országos közgyüjteményeinket (1934. óta) a Magyar Nemzeti Múzeum foglalja magában. Ennek önkormányzati szervezetébe tartoznak: a Magy. Kir. Országos Levéltár, az Orsz. Széchenyi-Könyvtár, az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum, a Magy. Történeti Múzeum közös címébe foglalt Régészeti-Történeti-Iparművészeti-Gyüjtemények és Néprajzi Múzeum, valamint az Orsz. Természettudományi Múzeum. Nagyon gazdag számos vidéki város történeti és egyéb gyüjteménye is.

2. Művelődésünk hibái a századfordulón. Művelődésünk minden irányú gazdagodása azt jelentette, hogy a magyarság kulturális téren lépést tartott Európával. Az «európaiság» sok tekintetben dicsőségére és hasznára vált a nemzetnek, de súlyos károk is származtak belőle. A XIX. század uralkodó eszméi közül a liberalizmus és a szocializmus gondolata nagyon hamar ferde irányba tévedt s megrontotta Európa szellemét. A

Radikalizmus,

liberalizmus egyre jobban radikális jelleget öltött, a *radikalizmus* aztán minden irányban romboló hatást fejtett ki. A politikai radikalizmus lenézte a nemzeti hagyományokat s a fennálló állami és társadalmi rend gyökeres átalakítását követelte; a vallási és filozófiai radikalizmus pedig megtámadott minden vallásos gondolatot, különösen a katolikus Egyházat fogta ostrom alá. Ugyanekkor a szociális kérdést a zsidó származású

szocializmus

Marx Károly *szociáldemokrata és kommunista* rendszerré dolgozta ki: osztályharcba bonyolította a társadalmi osztályokat, materialista felfogásában elvetette a keresztény világnézetet, az internacionalizmus hirdetésével pedig hadat üzent a hazafias gondolkodásnak.

és rokon irányzatok

Radikalizmus, marxista szocializmus, materializmus, internacionalizmus, kozmopolitizmus: ezek az eszmék iparkodtak hatalmukba keríteni a századvégi európai társadalmat, s az egyes országokban sikerült is több-kevesebb eredményt elérniök. Az eszméket legnagyobb hatással az irodalom terjesztette

irodalmunkban.

Hazai irodalmunk egy része is az új világszemlélet szolgálatába szegődött. Azt a nemzeti irányt, mely Vörösmarty, Petőfi, Arany és Tompa útjait járta, a nyugati hatások háttérbe igyekeztek szorítani s a vezetést a maguk kezébe iparkodtak ragadni. Ez az irodalom telítve volt léhasággal és nagyobbrészt kevés, vagy semmi közösséget sem tartott a magyar fajisággal és a keresztény világszemlélettel. A forradalmi ifjúság a zsidó vezetés alatt álló *A Hét*, illetőleg a *Nyugat* című folyóiratok köré csoportosult s bennük, valamint a napisajtóban és könyvekben népszerűsítette a maga radikális szellemiségét.

III. A DUALIZMUS KORÁNAK BELPOLITIKAI TÖRTÉNETE.

Közjogi pártoskodás.

A 67-es kiegyezés után széles körökben talált hitelre a számkivetésben élő Kossuthnak ama vádja, hogy Deák és Andrássy műve, a kiegyezés, a nemzet halálát jelenti. Ezért a kiegyezés alapján álló kormánypárt és az ellenzéki pártok között éles közjogi harc vette kezdetét, melyet a Turinban élő «hontalan öreg», a nép eszményitett szabadsághőse, Kossuth Lajos szított. A nemzet érdeklődésének középpontjában a közjogi kérdések álltak, s egészen az első világháborúig a pártoknak ez irányban folytatott küzdelme emésztette a nemzet erejét.

A szabadelvű párt

1. A szabadelvű párt, Tisza Kálmán. A 70-es évek derekán a balközép-párt szakított az ellenzéki politikával s összeolvadt a kiegyezést létrehozó Deák-párttal. Egyesülésükből a szabadelvű párt jött létre, mely 30 éven át uralkodott a parlamentben. E hosszú idő első felében (1875—1890.) *Tisza Kálmán* viselte a kormányelnöki méltóságot. A belpolitika vezetése tekintetében érdeme Tisza Kálmánnak, hogy a 48-as alapon álló ellenzék támadásai közt is fenn tudta tartani az akkor egyedül lehetséges és célravezető közjogi berendezkedést, a közösügyes rendszert, s ezzel együtt a békés fejlődés lehetőségét.

jelentősége.

A szabadelvű párt kialakulása idején gróf Andrássy Gyula vezette a Monarchia külügyeit (1871—79). Andrássy volt az első államférfi Hunyadi Mátyás óta, akinek módjában állt a történelmi Magyarországban magyar szempontú külpolitikát folytatnia. Andrássy fel is használta ezt a lehetőséget s az egész Monarchia erejével szolgálta célkitűzéseit. Politikai rendszerének alapjává a Németországgal való együttműködést tette; ez irányú fáradozásának eredményét a kettőssövetség megkötésében (1879.) érte el, mely aztán utódja alatt hármasszövetséggé bővült (1882). Legnagyobb sikerét a berlini kongresszuson aratta, amikor is a Monarchia s benne Magyarország érdekei szerint rendeztette el a keleti kérdést: Oroszországnak s vazallusának, Szerbiának balkáni túlsúlyát meggyöngítette s helyébe a Monarchiáét állította (Bosznia okkupációja, 1878).

Tisza Kálmán sok harcot vívott a függetlenségi párttal. Végül is ez a közös hadsereg ellen folytatott támadásaival lemondásra kényszerítette az első szabadelvű miniszterelnököt.

2. Az egyházpolitikai harcok. Tisza Kálmán bukása után Wekerle Sándor és Bánffy Dezső báró miniszterelnökök egyházpolitikai kérdésekkel foglalkoztatták a parlamentet, hogy a közjogi kérdések körül nyugalmat teremtsenek.

Az Egyház a XIX. században.

Barokk-korbeli virágzása után az Egyházra nehéz idők következtek. Először a jozefinizmus ejtett rajta súlyos sebeket, majd a liberalizmus ellenséges érzületét kellett elviselnie.

A liberális korszellem hatása már a reformkorban megnyilatkozott, s ez hozta létre az 1848-i XX. törvénycikket, mely a törvényesen bevett vallásfelekezetek (katolikus, lutheránus, református, görög

keleti, unitárius) közt «tökéletes egyenlőséget és viszonosságot állapított meg». A katolikus országgyűlési rendek a törvénnyel szemben csak azt kívánták, hogy a törvényhozás az Egyháznak is adja meg azokat a jogokat, amelyeket a bevett felekezetek élveztek. Nevezetesen: hogy biztosítsák a katolikusoknak is az önrendelkezési jogot egyházi, iskolai és alapítványi ügyeikben. (Katolikus autonómia.) Ezt a kérelmet azonban a rendek — mint elkésettet — nem tűzték ki tárgyalásra, holott egy nappal később elfogadták a szerb görög keletiek beadványát és teljesítették kérelmeiket.

Az 1848. XX. t.-c. csupán elvet mondott ki, s a vallási egyenlőség és viszonosság gyakorlati alkalmazásait későbbi nemzedéknek kellett törvénybe foglalnia. Így a XIX. század második felében is foglalkoztatták a nemzeti társadalmat a vallásügyek. Több egyházellenes támadás után a kilencvenes években kerültek ismét előtérbe, s mivel a korszellem még mindig a liberalizmus és a szabadkőművesség igáját nyögte, a katolikus, sőt nem egy tekintetben a keresztény és nemzeti érdekek ellen nyertek megoldást.

Egyházpolitikai törvények.

Az *1894.*, ill. *1895-i egyházpolitikai törvények* kötelezővé tették a polgári házasságot, mégpedig oly értelemben, hogy az állam egyedül ezt tekinti érvényesnek. A polgári házassággal egyrészt lehetővé tették a házassági kötelékek polgári felbontását, másrészt elhárították a keresztények és zsidók összeházasodásának akadályait. A katolikus és nem katolikus (vagyis vegyes) vallású szülők házasságából született gyermekek vallási hovatartozását illetőleg a törvény következőképen rendelkezett: a szülők megegyezhetnek arra nézve, hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy az anya vallását kövessék; ily szerződés elmulasztása esetén a gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását. — A bevett vallások közé befogadták a zsidót is (receptio). E mellett teljessé tették a vallásszabadságot úgyannyira, hogy a felekezetlenséget is megengedték.

A néppárt.

Az egyházpolitikai törvények helyesbítésére *Zichy Nándor gróf* már 1895-ben új parlamenti pártot alakított, a néppártot. A néppárt nyiltan keresztény világnézetet, ezzel együtt több szocializmust és megértőbb nemzetiségi politikát hirdetett. Ezek alapján alkalmas lett volna arra, hogy a közjogi kérdések előtérbe állítása helyett világnézeti alapon egyesítse a legjobb keresztény erőket. A liberális korszellem azonban nem kedvezett neki, s elszigetelten kellett harcolnia eszményeiért. Sajnos, utóbb a néppárt is meddő közjogi küzdelmekbe bonyolódott a helyett, hogy a Zichy Nándor követelte úton szolgálta volna a keresztény nemzeti érdekeket.

Zichy Nándor.

Zichy Nándort (1829—1911.) a koporsója fölött tartott emlékbeszédében Prohászka Ottokár úgy jellemezte, mint Homo Dei-t, Homo Ecclesiae-t és Homo Patriae-t. Jellemének fővonásait a mély vallásosság, az elvek vértanui szolgálata, a szelíd jóság és a kimeríthetetlen áldozatkészség alkotta. Egyénisége a katolikus magyar főúr eszményi alakját testesítette meg, s időtálló értéke marad történelmünknek. — Zichy Nándorral együtt dolgozott a kereszténvibb és szociálisabb Magyarország felépítésén hozzá méltó munkatársa, Molnár János apát.

3. A szabadelvű párt bukása s a koalíciós kormány. Az egyházpolitikai harcok okozta országos izgalmat egyidőre lecsendesítette a honfoglalás ezredéves évfordulója (*Millenium*, 1896). A béke azonban nem sokáig tartott. Az 1900-as évek elején a honvédelmi miniszter katonai létszámemelést kért, viszont ennek fejében az ellenzék nemzeti követeléseket jelentett be, így többek között *magyar szolgálati nyelvet* kívánt a magyar ezredekben s a közös hadsereg legénységének feleskétését a magyar alkotmányra. Az ellentétek nagy kavarodást idéztek elő a politikai életben, s a zavart még fokozta Ferenc József királynak *chlopy-i hadiparancsa* (1903). Ebben a király kijelentette, hogy sohasem fog engedni hadúri jogaiból, amelyek a kiegyezés értelmében őt illetik; de még nagyobb visszatetszést keltett, hogy a hadiparancs beleértőleg a birodalom «néptörzsei» közé sorozta a magyar nemzetet. A közvéleményt tovább izgatta még, hogy az osztrák miniszterelnök illetéktelenül a magyar nemzeti követelések ellen nyilatkozott a bécsi parlamentben. Midőn ebben a hangulatban *gróf Tisza István* — Tisza Kálmán fia — miniszterelnök tanácsára a király feloszlatta a magyar országgyűlést, a képviselőválasztás elsöpörte a három évtizeden át kormányzó szabadelvű pártot s a szövetkezett ellenzékieket küldte be a parlamentbe (1905).

Katonai követelések.

A szabadelvű párt bukása.

A király *báró Fehérváry Géza* táborszernagyot, a magyar darabont-testőrség kapitányát bízta meg kormányalakítással, de ennek az ú. n. darabont-kormánynak az egész nemzet ellenállott (1905—1906).

A darabont-kormány.

Ekkor a király bizalma az egyesült ellenzék — koalíció — felé fordult, s Wekerle Sándort nevezte ki miniszterelnökké. Wekerle «nagy kormány»-a az ellenzék legnagyobb férfiaiból állott. Tagjai voltak többek között *gróf Apponyi Albert, ifj. Andrássy Gyula*, a nagy külügyminiszter fia, *Kossuth Ferenc*, Kossuth Lajos fia, *Zichy Aladár*, Zichy Nándor fia és *Darányi Ignác*. A szabadelvű párt bukása a nemzeti társadalmat káprázatba ejtette, s azt hitte, elérkezett minden nemzeti kívánság teljesülésének az ideje. Sőt az európai nagy nemzetek példájára a magyarság is az imperializmus ábrándjait kezdte szőni, s legalább abban reménykedett, hogy vezető állama lesz a Habsburg-monarchiának. Sajnos, hamar fel kellett ébrednie álmaiból. A koalíciós kormány sem tudta kierőszakolni Ausztriától a gazdasági követeléseket: az önálló magyar bankot s az önálló vámterületet, amelyre különben Magyarország elő sem volt készítve; másrészt az uralkodó továbbra is elzárkózott a katonai engedmények elől, amit nagyrészt Ferenc Ferdinánd trónörökös befolyásának kell tulajdonítanunk. Igy aztán a nemzet kiábrándult a koalícióból, s nemzeti munkapárt néven ismét 67-es alapon álló többséget választott a képviselőházba (1910).

A koalíciós kormány.

Mialatt a nemzet ezekbe az áldatlan közjogi harcokba merült, egyre bizonytalanabbá vált az európai nemzetközi helyzet. Hamarosan ki is robbant belőle az az óriási összeütközés, amelyet a történelem első világháború néven ismer.

IV. EURÓPA A DUALIZMUS KORÁBAN.

1. **Az imperializmus.** A XIX. század három fő eszméjét: a liberalizmust, nacionalizmust és szocializmust az idők és a történeti események egyre jobban megérlelték, s a század utolsó negyede már egészen hatalmuk alatt állott. A *liberalizmus* főkép a belpolitikai élet demokratikus berendezésében és a gazdasági szabadverseny elvének győzelmében éreztette erejét. A *szocializmus* a marxista, azaz szociáldemokrata és kommunista elméletek valóraváltásával igyekezett «meggyógyítani» a kapitalista gazdasági és társadalmi életet; e helyett azonban csak a keresztény világnézetet rontotta meg és osztályharcokba bonyolította a társadalmat. Tévelygéseivel szemben a XIX—XX. század fordulóján az Egyház mutatott helyes utat kereszténységszociális tanításával a félrevezetett társadalomnak.

A liberális és szocialista eszmék

A liberalizmus és szocializmus kérdései szorosan összefüggtek azzal a nagymérvű haladással, melyet a gazdasági élet mind a három ága mutatott. Nagyon számottevő volt e tekintetben az a körülmény, hogy a technikai találmányok következtében szinte kimeríthetetlen lehetőségek nyíltak a közlekedés számára. Ez nagyban fokozta a *tengerentúli gyarmatok* jelentőségét, mert rendkívüli gazdasági és politikai hatalmat ígértek birtokosaiknak. A nemzeti érzés természetszerűen fogékonynak mutatkozott a lehetőségek iránt; a nemzetek arra törekedtek, hogy főkép gyarmatszerzés útján mentől nagyobb részt biztosítsanak maguknak a világuralomból. Ezt a törekvést *imperiális politikának* nevezzük.

s a gazdasági törekvések.

A népek versenyében *Anglia* haladt az élen. Amikor egyes európai országok és az Amerikai Egyesült Államok a gyarmatosításnak még csak szándékánál tartottak, Anglia már óriási gyarmatbirodalmat mondhatott magáénak Kanadával, Indiával, Ausztráliával és a Fokfölddel. Az *államok* nem nézték tétlenül Angliának minden egyebet felülmúló világhatalmát, s a maguk érdekét is igyekeztek érvényesíteni. Az ebből támadt bonyodalmak és *érdekellentétek* jellemzik az 1914-es világháborút megelőző mintegy félszáz esztendőt.

Anglia imperializmusa.

2. A hármasszövetség politikai túlsúlya. Az a nagyhatalom, mely a világuralomra törekvő Anglia legfélelmetesebb versenytársává emelkedett, Németország volt.

Németország felemelkedése.

Németország az 1870—71. francia háború után lépett a *nemzetközi külpolitika* porondjára. A franciák legyőzése után Poroszország vezetése alatt megalakult a második német császárság, s a német nép hosszú évszázadok után ismét elfoglalta azt a helyet Európában, mely megfelelt történeti multjának és belső erejének.

A három császár szövetsége.

Ekkori politikai vezetője, Bismarck kancellár, barátokat iparkodott szerezni a megtorló háborúra készülődő Franciaország ellen, és sikerült is *Oroszországot* s *Ausztria és Magyarországot Németország* szövetségébe vonnia. (A három császár szövetsége, 1872.) Ez a szövetség azonban rövid életű volt. A balkáni keresztény népek — Románia, Szerbia, Montenegró,

Bulgária — Oroszország támogatásával felszabadították magukat Törökország uralma alól, s így a Balkán népei fölött Oroszország ragadta magához a vezető szerepet. Ez azonban ellenkezett mind Németország, mind pedig a Monarchia érdekeivel, s ezért *Bismarck* kancellár *Andrássy Gyulának*, a Monarchia külügyminiszterének javaslatára kongresszusra hívta össze a hatalmakat Berlinbe (1878). A kongresszus a Monarchia javára döntötte el a balkáni problémát. Elismerte a keresztény kisállamok függetlenségét, de Boszniát és Hercegovinát — melyre Szerbia és Montenegró pályázott — a Monarchia érdekkörébe utalta s ezt a két tartomány megszállásával is megbízta. Ezzel a kongresszus megtörte Oroszország balkáni túlsúlyát, és háttérbe szorította Szerbiát, a Monarchia veszedelmes szomszédját.

A berlini kongresszus.

A történtek miatt Oroszország elhidegült *Németországtól* és a *Monarchiától*, s Németország ellenfeléhez, Franciaországhoz kezdett közeledni. Ezzel szemben Bismarck és Andrássy szorosabb kapcsolatot létesítettek államaik között, s Oroszország esetleges támadása ellen megkötötték a kettős szövetséget (1879). A kettős szövetséghez aztán több állam csatlakozott, olyanok, amelyek érdekellentétben álltak Oroszvagy Franciaországgal.

A kettős-szövetség.

Mindenekelőtt *Olaszország* csatlakozott a két hatalomhoz, s a kettős szövetséget hármas szövetséggé bővítette (1882). Az ifjú Olaszország ugyanis Afrika északi partján a török fennhatóság alatt álló Tuniszra pályázott, de ezt Franciaország vonta védnöksége alá. — Hamarosan társult a hármasszövetséggel Románia is, mely Oroszország részéről érezte magát fenyegetettnek (1883).

A hármas-szövetség

Anglia nem lépett be a szövetségbe, de külön-külön egyezményt kötött Olaszországgal és a Monarchiával. Az olasz-angol egyezmény afrikai gyarmatpolitikájuk kölcsönös biztosítását szolgálta Franciaországgal szemben, a Monarchiával kötött szerződés pedig a balkáni helyzet fenntartására irányult Oroszország ellen. — Jóviszonyt tartott a szövetséggel *Törökország* és *Bulgária* is. A *szerb* Obrenovics-dinasztia (Milán és Sándor, 1868—1903.) is őszintén kereste a Monarchia barátságát, de éppen ennek a politikájának esett áldozatul, s Karagyorgyevics Péter megint az orosz érdekkörbe kapcsolta Szerbiát (1903).

hatalmi túlsúlya.

E hatalmi csoportosulások nem jelentettek kevesebbet, mint hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben a hármasszövetség irányította Európa nemzetközi életét.

3. A hármasantant kialakulása. A hármasszövetség hatalmi túlsúlya nem maradhatott sokáig érintetlenül. A hatalmak imperiális politikája folytán új érdekellentétek és érdekkapcsolatok támadtak, s az érdekeknek ez az új szövevénye új hatalmi csoportosulásokat eredményezett.

Az új csoportosulások közt első volt *Oroszország és Franciaország* szövetsége, amely országok már régóta természetes támaszt láttak egymásban (1891). — Majd *Olasz- és Franciaország* látta jónak, hogy

Francia-orosz szövetség.

francia-olasz egyesség.

kiegyezzenek egymással. A francia-olasz megállapodás Olaszországnak Tripoliszra, Franciaországnak pedig Marokkóra engedett szabadkezet (1902).

Német-angol ellentétek.

Az új érdekellentétek közt Németország és Anglia ellentéte lépett fel leghatalmasabb irányító tényezőként. A 80-as években Németország gyarmatszerző politikát kezdeményezett, s ezzel az Angliával való verseny útjára lépett. Vilmos császár aztán megalkotta a német tengeri haderőt s ezt a német technika fejlődésével nem ugyan nagyobbá, de tökéletesebbé fejlesztette az angolnál is. Másrészt Németország szorgalmasabb és igénytelenebb munkaerejével oly olcsó árut szállított a világpiacra, hogy Anglia nem tudott vele lépést tartani. Ez a körülmény félelemmel töltötte el Angliát, különösen amióta Németországnak sikerült megindítania a berlin—bagdadi vasút építését. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ez a vasút az egész Közel-Keletet Németország ipari érdekkörébe kapcsolja ; sőt komolyan fenyegeti Anglia indiai piacát is, melyet a vasút gyorsabban ér el, mint a nagy kerülővel járó és lassú hajó.

Világraszóló érdekeinek Németországtól való féltése arra ösztönözte Angliát, hogy kiegyezzék Francia- és Oroszországgal, amelyek ellen annak idején a hármasszövetség barátságát kereste. Először a

Francia-angol antant, angol-orosz egyesség

francia-angol «szívélyes szövetségi viszony» — entente cordiale — jött létre ; ebben Franciaország megint csak Marokkót biztosította magának, Anglia pedig elismertette érdekeit Egyiptomban és a Felső-Nílus vidékén (1904). — Ezt az egyezményt az *angol-orosz* megegyezés követte ; ez Perzsia északi övezetében az orosz, déli zónájában és Afganisztánban pedig az angol érdekeltséget biztosította (1907).

Igy jött létre a francia-orosz, francia-angol és angol-orosz egyezmény, mely hármasantantot létesített Németország és a Monarchia ellenében. Tagjai szoros értelemben csak Angol-, Francia- és Oroszország voltak ugyan, de lassanként köréje csoportosultak mindazok az államok, amelyek a Monarchia vagy Németország kárára szőtték külpolitikai terveiket.

V. NEMZETISÉGEINK A DUALIZMUS KORÁBAN.

Elégedetlen nemzetiségek :

Az 1868-i kiegyezés széleskörű önkormányzatot biztosított a Horvát-Szlavon-Dalmát társországoknak. A nacionalistákat azonban mégsem elégítette ki és a horvát közvélemény előtt sohasem vált népszerűvé. Ugyanez áll az 1868-i nemzetiségi törvényre is : nemzetiségeink elégedetlenek voltak vele, mert nem kisebbségvédelmet kívántak, hanem kizárólagos uralommal rendelkező nemzeti(ségi) kerületekre akarták volna bontani a magyar államot.

horvátok,

1. Nemzetiségeink magatartása. A *horvátok* eleinte a független Horvátország megteremtésében reménykedtek. A XX. század elején ugyan feladták a kilátástalan küzdelmet, de ettől kezdve azon dolgoztak, hogy legalább *trialisztikus alapra* állítsák a Monarchiát. Míg tehát a kiegyezés két állam közjogi kapcsolatára építette fel a Monarchiát (dualizmus), a horvátok egyenjogú harmadik államtagnak akarták beékelni a horvát királyságot, mely Horvát-Dalmát-Szlavonországot, Boszniát, Hercegovinát, Isztriát és Fiumét foglalta volna magában (trializmus).

szerbek,

A horvát törekvéseket a magyar kormányzat magában Horvátországban is a *szerb* nemzetiség megnyerésével igyekezett ellensúlyozni. Ez a politika nem bizonyult előrelátónak, mert maguk a magyarországi szerbek is államellenesen viselkedtek és Szerbiával éreztek. Szerbia pedig, mióta a berlini kongresszuson elérte teljes függetlenségét, nagy *délszláv államról* ábrándozott ; ezt azonban csak a Monarchia szétrobbantásával remélhette, s erre is törekedett. Sajnálatos rövidlátása volt a dualizmus korának, hogy nem vette észre a történeti Magyarországot fenyegető szerb veszedelmet.

románok,

Ugyanekkor az erdélyi *románok* Romániára tekintettek, mely a berlini kongresszuson szintén elérte állami szuverénitását, majd királysággá alakult (1881.) s egyre jobban megerősödött. Voltak ugyan az erdélyi románok közt, akik a magyarokkal őszintén keresték a megegyezést, de ezt a békés irányzatot elnyomta a Románia felé irányuló irredenta törekvés. Románia ifjúsága már ekkor nem akart kevesebbet, mint egyesíteni a 11 millió románságot a Dnyesztertől a Tiszáig, s e törekvések támogatására tanáraival együtt *Kultúrligát* alakított. A liga egyik feladatának azt tekintette, hogy felhívja a figyelmet az erdélyi románság «sérelmeire». Igy született meg az a *Memorandum*, melyben az erdélyi románok a király elé terjesztették panaszaikat a magyar igazságszolgáltatás, a magyar iskolapolitika s ezzel együtt az állítólagos erőszakos magyarosítás ellen. A Memorandum végzetesen aláásta Magyarország külföldi tekintélyét, s Európaszerte olvasott írók is — mint a csehektől «tájékoztatott» norvég Björnson, az orosz Tolsztoj, s az angol Seton-Watson (Scotus Viator) — hazánk ellen hangolták a világ közvéleményét. A magyar bíróság elítélte azokat az erdélyi románokat, akik az emlékiratot a király elé vitték ; de ez az ítélet is — melyet különben a király egy év mulva kegyelemre változtatott — csak arra volt jó, hogy új érdeklődést és rokonszenvet keltsen a románok iránt Európában.

csehek és szlovákok.

A *csehek* és a *szlovákok* csehbarát része a csehszlovák egység gondolatát népszerűsítette. Éppen a millénium évében alakult meg Prágában a «Csehszlovák Egység» pártegyesülete, s pénzzel, ösztöndíjak adományozásával, könyvek és hírlapok kiadásával szolgálta a nemzetegység ügyét. Az eszme legtüzesebb harcosa a szlovák származású *Masaryk Tamás* prágai egyetemi tanár volt. Ő nevelte azt a szlovák nemzedéket, mely mint orvos, ügyvéd, nagyiparos, kereskedő : meg nem alkuvó eltökéltséggel vezette a felvidéki szlovákságot a csehszlovák egység felé.

A magyarság

2. A magyar nemzetiségi politika. Nemzetiségeink magatartása a érthetőleg káros következményeket vont maga után

elkedvetlenedése.

a nemzetiségi kérdés alakulásában. A magyarság nem látta célszerűnek, hogy Eötvös és Deák nemes liberalizmusának szellemében tovább fejlessze a kisebbségi védelmet. Igy még maga az egyenjogúság törvénye sem nyert komoly végrehajtást, sőt kormányzatunk — amennyiben magyar nemzetvédelmi szempontból szükségesnek mutatkozott — egyes vonatkozásaiban megszorította s itt-ott *újra szabályozta* a törvény liberális intézkedéseit. Igy pánszláv izgatás miatt bezárt három szlovák gimnáziumot, a hitoktatás nyelvévé a magyart rendelte, az Apponyi-féle törvényekben pedig a magyar nyelv eredményes oktatását követelte a nemzetiségi iskolákban.

A magyarság türelmes magatartása.

A nemzetiségek kifogásolták ezeket a rendelkezéseket s erőszakos magyarosításról panaszkodtak. Ezzel szemben az az igazság, hogy amikor egész Európa valóban nemzeti erőszakot alkalmazott, Magyarország *az erőszaknak csak a látszatát* keltette fel. A magyar állam mindvégig a legnagyobb türelemmel viseltetett a nem magyar *iskolák* iránt, bár jórészük nem felelt meg a törvényes követelményeknek. Még a világháború első évében is 150 olyan tanító működött, aki maga sem tudott magyarul. A magyarság mindenkor tiszteletben tartotta az idegenek népiségét és sohasem alkalmazta nemzetiségei ellen az erőszakos elnyomás amaz eszközeit, amelyeket utóbb kisebbségi sorsra kárhoztatva, maga kénytelen volt elviselni. — Ami pedig az *anyagi művelődést* illeti, állami iparfejlesztésünk különös figyelmet fordított a nemzetiségi vidékekre. Rózsahegyen alakult a Monarchia egyik legnagyobb textilvállalata, a legnagyobb gyapjúfeldolgozó gyár pedig Zsolnán létesült. A rutén földön az állam a vegyipari vállalatok egész sorát alapította (Munkács), parcelláztatott, háziipari és hitelszövetkezeteket létesített, ingyenes jogsegélyről gondoskodott. Erdélyben különösen a földgáz környékén alakultak jelentős gyáripari vállalatok (nitrogén-, cement-, üveg-, szódagyár). Általában óvodák, iskolák, utak, vasutak, hidak aránytalanul nagyobb számban épültek nemzetiségi területeken, mint a magyarlakta tájakon. S mindehhez a magyar kormányzat azt is elnézte, hogy a román bankok (nagyszebeni Albina) jóvoltából mint kerülnek ősi magyar birtokok román kézre Erdélyben, s mikép dolgozik a cseh tőke, illetőleg az amerikai szlovák pénz a Rózsahegyi Bankban, illetőleg a szlovák Tátra Bankban a magyarság rovására.

A trónörökös nemzetiségi politikája.

Ez volt a helyzete hazánknak és a Monarchiának a XX. század elején: kívülről az antant gyűrűje szorította, belülről nemzetiségei akarták szétmállasztani. Ferenc Ferdinánd főherceg — Ferenc József unokaöccse, aki Rudolf királyfi halála (1889.) után a trón örököse lett — felismerte a helyzet fenyegető voltát, s különböző terveket szőtt a dinasztia és a nagyhatalom megmentésére.

Politikájának alapjává a nemzetiségekkel való megegyezést tette, hogy megtartsa őket a Monarchia számára. Először a nemzetiségek egyenrangúságán és önkormányzatán felépülő federalisztikus államszervezettel vélte biztosíthatónak a dinasztia nagyhatalmát. Utóbb a trializmus felé közeledett s Ausztria és Magyarország mellett a Monarchia harmadik egyenrangú államának előbb Csehországot, majd a katolikus horvát- és szlovén vezetés alatt megalakítandó Dél-Szláviát szánta. A trialisztikus megoldás azonban esetleg a magyarok és szlávok összefogását eredményezte volna Ausztria ellen, s ezért élete vége felé a trónörökös visszatért a dualizmus ideiglenes alapjára. Politikai céljairól azonban nem mondott le, s az általános, titkos választójogot kívánta volna életbeléptetni, hogy ezzel juttassa nagyobb érvényesüléshez a nemzetiségeket.

Ferenc Ferdinánd politikája nem kis veszedelmet jelentett a magyar nemzetállam számára, s nemzetiségeink, illetőleg anyaországaik érthető ujjongással fogadták elgondolásait. Kivétel volt köztük Szerbia, mert a trónörökös politikája keresztezte a szerbek balkáni terveit és ábrándjait. Szerbia ugyanis magának akarta megszerezni Boszniát, Hercegovinát és Dalmáciát, hogy kijusson az Adriára.

VI. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ.

1. Európa és hazánk a világháború küszöbén.

Háborús válságok Európában. Mióta a hármasszövetséggel szemben kialakult a hármasantant, a nemzetközi politika vezetői világosan látták, hogy a két szövetségi rendszer között előbb-utóbb nagy leszámolásnak kell következnie.

Az antant hatalmak háborús céljai.

Anglia biztosítani akarta világgazdasági helyzetét és tengeri uralmát Németország ellenében. *Franciaország* nem tudta elfelejteni az 1870—71. háború szégyenét és Elzász-Lotaringia elvesztését, s mindenáron bosszút akart állni Németországon (revanche). *Oroszország* következetesen a közelkeleti kérdés megoldását tette külpolitikájának tengelyévé, s törekvéseinek legfőbb akadályait a Monarchiában és Németországban látta.

Az antanttal szövetkezett államok.

Igy állította szembe az érdekellentét a hármasantant mindenegyes tagját Németországgal és a Monarchiával, a tőlük bekerített középponti hatalmakkal. Állásfoglalásukban segítőtársakra akadtak azokban az államokban, amelyek szintén követeléseket támasztottak a Monarchiával, illetőleg Németországgal szemben. *Olaszország*ot az a remény vitte a középponti hatalmak ellenségeinek táborába, hogy a Monarchia felbomlasztásával a még «meg nem váltott» Itália (Italia Irredenta), vagyis Fiume, Trieszt és Trient birtokába juthat, ezenfelül ura lehet az Adriának és irányítója a Balkánnak; e mellett arra is gondolt, hogy csak Franciaország és Anglia jóindulatával szerezheti meg Törökországtól Tripoliszt, amelyre szabadkezet kapott Franciaországtól. Hasonlókép antant segítséggel kereste délszláv igényeinek valóraváltását *Szerbia*, s erre az oldalra állították törekvései *Romániát* is, mely Erdélyre pályázott.

Háborús veszélyek.

Ilyen körülmények közt már csak a megfelelő alkalom kellett hozzá, hogy a szembenálló felek összemérjék erejüket.

Ezért a nemzetközi viszonyok már a világháború előtt is többször kiéleződtek és fegyveres összecsapással fenyegettek.

Bosznia bekebelezése,

Ez történt 1908-ban, amikor az ú. n. ifjú-törökök forradalma alkotmányt követelt Törökországnak, kifelé pedig iparkodott megszilárdítani a birodalom tekintélyét. Fellépésük bizonytalanná tette Bosznia és Hercegovina sorsát, és Ferenc József a magyar Szentkorona történeti jogán birodalmához csatolta e tartományokat *(annexió, 1908.)*, melyeket 30 évvel előbb megszállott. Olaszország s méginkább Szerbia tiltakozott az annexió ellen, Oroszország pedig szította Szerbia harci kedvét. De az antant államok nem voltak felkészülve, s ezért a háborús válságot békésen el lehetett simítani.

a marokkói kérdés,

Néhány év mulva — Marokkó miatt — *Francia- és Németország között* éleződött ki a helyzet (1911). Anglia Franciaországot támogatta, és Németországnak bele kellett nyugodnia, hogy Marokkó Franciaország védnöksége alá kerüljön.

az első balkánháború,

Majd ismét a Balkán idézett elő háborús veszedelmet. A balkáni szláv népek — *Montenegró, Szerbia, Bulgária* — és velük együtt *Görögország* orosz ösztönzésre szövetségbe tömörültek, s a balkáni keresztények (Albánia, Macedónia) felszabadítására az európai Törökország felosztását tűzték ki céljukul. A Monarchia — mivel a balkáni birtokállomány megváltoztatása az ő érdekeit is fenyegette volna — a statusquo mellett foglalt állást, viszont Oroszország a balkáni szövetséget támogatta. A háborúban a hatalmak meglepetésére kezdettől fogva a szövetségesek voltak fölényben (1912).

az albán kérdés,

Ily körülmények közt ültek össze tanácskozásra Londonban a hatalmak londoni követei. Az érdekösszeütközések oly élesek voltak, hogy Oroszország és a Monarchia már hadaikat is mozgósították. A legfőbb nehézséget az okozta, hogy a szövetségesek osztozkodni akartak a felszabadított *Albánián*, de sem a Monarchia, sem Olaszország nem akarta tűrni, hogy a szerbek kijussanak az Adriára. Annál kevésbbé nyugodhattak volna ebbe bele, mivel ezen a réven Oroszország előtt is megnyílt volna az út az Adriához. Végül is a békekötés független államnak nyilvánította Albániát, s ezzel elejét vette a háborús veszedelem továbbterjedésének. (Albánián kívül Macedónia is felszabadult Törökország uralma alól. Az albán fejedelemség az első világháború után köztársasággá, majd királysággá alakult.)

a második balkánháború.

A háború fegyverzaja még jóformán el sem csitult, mikor a *szerbek* és *görögök* macedón területeket követeltek *Bulgáriától*, s Dobrudzsa déli részét akarván megszerezni, *Románia* is a bolgárellenes arcvonalhoz csatlakozott. A harc most már a szövetségesek közt újult ki, sőt *Törökország* is megindította hadait a szorongatott bulgárok ellen. — Ez a második balkánháború a bukaresti békével ért véget (1913). Ennek értelmében Macedóniát felosztották Görögország, Szerbia és Bulgária között, Románia pedig megkapta Dél-Dobrudzsát. Bulgáriát tehát megfosztották az első balkánháborúban szerzett hódításainak tetemes részétől, Törökországot pedig szinte kiszorították Európából.

Mindez a Monarchia kudarcát is jelentette, amennyiben épp a velünk barátságos viszonyban álló balkáni államok gyöngültek meg, viszont Szerbia és Románia megerősödtek.

Belpolitikai helyzetünk a világháború küszöbén. A balkánháborúk idején a hármasantant bekerítve tartotta már Németországot és a Monarchiát, s — belgrádi, bukaresti és prágai hátterükkel — nemzetiségeink is ijesztő előhaladást tettek ellenünk való állásfoglalásukban. Ugyanekkor a magyarság kebelében még mindig a 67-es és 48-as politikai pártok terméketlen harca emésztette a magyar erőt, a nemzetközi *szociáldemokrácia* forradalmasította a tömeget, a szabadkőműves-zsidó szellemű polgári *radikális* párt vakmerő lenézéssel támadta az egész magyar életet: a képviselőházban pedig az ellenzék több mint egy éven át *obstrukciót* folytatott a véderőjavaslat ellen. Ebben a veszedelmes helyzetben *gróf Tisza István*, a munkapárt vezére, mint házelnök, parlamenti csínnyel megszavaztatta a véderőjavaslatot, a tárgyalásokat akadályozó képviselőket pedig karhatalommal távolíttatta el a Házból (1912). Eljárásával megszilárdította az állam rendjét, de maga és pártja ellen ingerelte az ellenzéket, ennek csoportjai közt a függetlenségi pártot, mely egyre jobban a szélsőséges irányú gróf Károlyi Mihály hatása alá került.

Párt-harcok

és forradalmasítás,

Tisza István.

A belső ellentétek még fokozódtak, amikor a király Tisza Istvánt miniszterelnökké nevezte ki (1913). Igy történt, hogy a világháború is — mint annak idején Mohács, pártoskodó nemzedéket talált Magyarországon.

Orosz-szerb-román készülődés.

A világháború kitörése. A balkánháború előidézte európai viszályt a hatalmak elsimították, de annál jobban készülődtek a fegyveres döntésre. *Oroszország* a Németbirodalmat a nyugati antant hatalmakra bízta; maga a balkánháború győzteseivel, *Szerbiával és Romániával*, a Monarchiát vállalta, s az orosz, román és szerb hadak 1914. tavaszán fel is vonultak az Al-Duna és a Száva vonalára.

Ferenc József betegsége.

Ugyanebben az időben Ferenc József császár és király súlyos betegségbe esett, és felgyógyulására alig lehetett számítani. Ellenségeink abban kezdtek reménykedni, hogy az *uralkodó halálával* Ausztria nemzetiségei elszakadnak, s igy magától megindul a Monarchia bomlási folyamata.

A sarajevói merénylet.

A 84 éves uralkodó azonban felépült betegségéből, s a halálához fűzött remények füstbementek. Ellenségeink figyelme ekkor Ferenc Ferdinánd trónörökösre irányult, aki Boszniába készült hadgyakorlatokra. Szerbiában merényletet készítettek elő ellene, s mikor Csehországból az a — légből kapott — értesítés jött, hogy Vilmos császár és Ferenc Ferdinánd támadásra készülnek Szerbia ellen, forradalmi nacionalisták Sarajevóban lelőtték Ferenc Ferdinándot és feleségét (1914. június 28). A tett sokkal súlyosabb volt, semhogy megtorlás nélkül maradhatott volna. A szerb kormány azonban megtagadta a kívánt elégtételt, s miután az orosz minisztertanács mozgósítást rendelt, Szerbia is talpra állította haderejét. Erre Ferenc József hadat üzent Szerbiának. Igy indult meg az a háború, melyet az antantpolitika készített elő a Monarchia és Németország ellen.

A háborús felek.

Ausztria és Magyarország oldalán Németország, majd Törökország és Bulgária harcolt. Olaszország, a hármasszövetség harmadik tagja, először semleges maradt, aztán a középponti hatalmak ellen fogott fegyvert. Az *antant hatalmak* és érdektársaik — a maguk vagy a középponti hatalmak hadüzenete

után — mindannyian hadbaléptek. Az első évben Francia-, Orosz- és Angolország, Szerbia, Montenegró, Belgium és Japán, majd a háború folyamán még más 22 állam állt velünk szemben. Az összeütközés világháborúvá fejlődött, mely négyévi tartama alatt mind az öt világrészt fegyverbe állította (1914—18).

2. A világháború lefolyása.

Magyarország kormánya nem akart háborút, s Tisza István gróf miniszterelnök hivatalosan is ellenezte. Nem tudtunk azonban kitérni előle, s a nemzet áldozatos lélekkel vállalta a reákényszerített küzdelmet.

1914. A háború első részét mozgó harcok alkották. A németek — haditervüknek megfelelően — folytonos győzelmek közt átvonultak Belgiumon s Párizs felé nyomultak. A Marne-folyónál azonban a franciák megállították őket a további előhaladásban. Ezzel a nyugati hadműveletek álló, lövészárok-háborúvá alakultak, s a német hadsereg egy része az orosz harctérre vonult. A középponti hatalmak haditerve szerint az orosz gőzhengert idáig Galiciában és Nyugat-Lengyelországban a Monarchia, Kelet-Poroszországban a német haderő tartotta lekötve. Itt Hindenburg tábornagy az egyik orosz hadsereget Tannenbergnél megsemmisítette, a másikat pedig a Mazuri-tavakba szorította.

Háborúnk az orosz harctéren,

Ugyanezen az őszön a mi hadaink a szerbek ellen indítottak támadást. Mélyen benyomultak az ország szívébe, de mivel a gyors előhaladás miatt a kellő utánpótlást nem tudták megszervezni, támadásuk gyászos vereséggel végződött.

Szerbiában,

A szerbiai kudarc után újra az északi és a keleti harctéren vontuk össze csapatainkat, mert az oroszok benyomultak a Kárpátokba s hazánk északkeleti részeibe. Katonáink beásták magukat s 1914—15. telén hihetetlen szenvedések közt állták a kárpáti harcokat, hogy megmentsék Magyarországot. Örök emléke lesz a magyar katonai vitézségnek a *limanovai* csata, melyben a lóról leszállt maroknyi huszárság napokig tartó kézitusát vívott az orosz tömegek feltartóztatására (1914. december). Leírhatatlan az a gyötrelem is, melyet a galiciai *Przemysl* várának védelmében álltak ki hős katonáink.

a Kárpátokban.

Nagy segítséget jelentett a középponti hatalmaknak, hogy 1914. őszén Törökország is hozzájuk csatlakozott. E miatt ugyan az antant hatalmak támadó sereget küldtek Gallipoli-félszigetre és flottájukkal is ki akarták erőszakolni a *Dardanellákon* való átkelést, a törökök azonban bámulatos elszántsággal mindvégig megvédték fővárosukat és tengerszorosaikat.

Törökország belépése.

1915. A háború második évét hatalmas méretű mozgóháborúk jellemezték.

A magyar-osztrák és német hadak együttes *gorlicei áttörése*

Gorlice.

május havában annyira visszaszorította az oroszok arcvonalát, hogy egész Lengyelországot ki kellett üríteniök. Gyors visszavonulással megmenekültek ugyan a megsemmisüléstől, de erejükben és önbizalmukban meggyengültek, s az egész Oroszbirodalom megrendült.

Mielőtt azonban a gorlicei sikert kiaknázhattuk volna, angol nyomásra Olaszország is hadbalépett a középponti hatalmak ellen. Az olasz hadüzenet elsősorban a magyar és osztrák seregeknek jelentett új harcteret *Dél-Tirolban*, *Karintiában*, a görz-gradiscai *Isonzó* partján és a *Doberdó* szikláin. A túlnyomóan magyar kötelékekből álló csapatok azonban hősiesen megállták helyüket s az olasz támadásokat mindvégig felfogták.

Az olasz harctér.

Harmadik nagy eseménye volt az évnek a Szerbia ellen indított büntetőhadjárat; ebben már a bolgárok is részt vettek, hogy visszaszerezzék a második balkánháborúban elragadott területeiket. Az egyesült seregek valósággal végiggázoltak Szerbián és Montenegrón s az ellenséges seregeket Korfuba és Franciaországba való menekülésre kényszerítették.

Szerbia leverése.

1916. Szerbia helyébe Románia lépett. Midőn ugyanis nyugaton az öthónapos verduni csata borzalmaiban a legkiválóbb német hadosztályok tönkrementek, s keleten az orosz Bruszilov tábornok új támadást kezdett a Monarchia ellen, Románia kihasználta a helyzetet, s úgyszólván hadüzenet nélkül betört Magyarországba (augusztus). *Erdély* népe borzalmasan megszenvedte a betörést. A megindított büntetőhadjárat során azonban a középponti hatalmak nemcsak Erdélyből űzték ki az ellenséget, hanem ennek fővárosába, *Bukarestbe* is bevonultak.

Román háború.

A románok bukása Oroszország meggyöngülését is jelentette. Igy a Monarchia, de különösen Magyarország, tulajdonkép már elérte hadicéljait: elhárította magáról az olasz, szerb, román és orosz támadásokat. Ezért midőn Ferenc József halála (1916. november 21.) után *IV. Károly király* lépett örökébe, békét ajánlott az ellenségnek. Az antant azonban nem adta fel a küzdelmet, s a magyarság továbbra is hűségesen állt szövetségesei mellett mind a szárazföldön, mind a tengeren.

IV. Károly békeajánlata.

Tengeri és légi háborúk. A Monarchia az Adrián nem kereste a döntő ütközetet a többszörös fölényben lévő antant hatalmakkal. Csak partvédelmi háborút folytatott s másrészt iparkodott az ellenséget elzárni hadi és élelmezési anyagának kiegészítésétől. E feladatok megoldásában többször kitüntette magát *Nagybányai Horthy Miklós* sorhajókapitány. Nyomban az olasz hadüzenet után, mint egy hajóosztag parancsnoka, részt vett az olasz partok bombázásában. Bár hajóját, a *Novara* cirkálót is több találat érte, fényesen végrehajtotta feladatát. Utóbb nagyszámú antant gőzhajót süllyesztett el, amelyek élelmet és hadiszert szállítottak Montenegrónak és Szerbiának. De legnagyobb teljesítménye az *Otrantói-szoroshoz* fűződik (1917.

Az Adrián vívott harcok.

május). Itt az antant teljesen elzárta kijáratunkat a Földközitengerre. Horthy Miklós felvonult három könnyű cirkálóval, és két torpedóhajótól támogatva valósággal megsemmisítette az ellenséges hajók záróvonalát. A Novara vezérhajót számos találat érte, maga Horthy Miklós is súlyos sebeket kapott, ennek ellenére kitartott és elvégezte feladatát. Hadi tetteiért IV. Károly király soron kívül ellentengernaggyá nevezte ki s rábízta az osztrák és magyar flotta parancsnokságát. A háború utolsó napjaiban pedig újabb kitüntető elismerést és altengernagyi rangot nyert a királytól.

Részt vett a háborúban dunai flottillánk is. Ez nyitotta meg a háborút Belgrád lövésével s mindvégig jó szolgálatot tett a szerbek és románok ellen.

Anglia és Németország tengeri harcmodora.

A nagy tengeri csatákat általában mindegyik hadviselő állam kerülte s nagy csatahajóit inkább védett kikötőkben tartotta. Ezért a tengeri háború csak kisebb hajóegységek portyázásából állott. *Angolország* arra használta tengeri haderejét, hogy zár alá vette Németországot s lehetetlenné igyekezett tenni hadi és élelmi szükségleteinek beszerzését. *Németország* erre nagyszámú búvárhajót vetett harcba és érzékeny károkat okozott Angliának. Az ellenséges hatalmak aknaháborút is folytattak egymás ellen, s mindegyik fél iparkodott megbénítani a másik hajózását.

Légi csaták.

A világháború nagymértékben kifejlesztette a légi csatározást is. Németország ismételten bombázta *Zeppelinjeivel* Párizst és Londont. Sokkal nagyobb hatást értek el azonban a *repülőgépek*. Eleinte e tekintetben is a németek voltak fölényben, de utóbb a francia és az angol légierő felsőbbsége állandósult.

1917. A középponti hatalmak legyőzték Oroszországot, Szerbia és Románia seregeit, de a legyőzött államokat békére kényszeríteni nem tudták. Mivel így a megszállt területeken nagyszámú katonaságot kellett tartaniok, a nyugati ellenségekkel szemben nem léphettek fel döntően. Növelte a bajokat s a középponti hatalmak helyzetét még jobban rontotta, hogy az **Amerikai Egyesült Államok** elnöke, Wilson is megüzente nekik a háborút (1917). Amerika ugyanis hadiszert szállított a nyugati hatalmaknak; a németek erre korlátlan *búvárhajó-harccal* feleltek, vagyis — a magyar kormány ellenzése dacára — a semleges szállítóhajókat is megtorpedózták. E harcnak amerikai állampolgárok is estek áldozatul, s anyagi tekintetben is temérdek kárt szenvedett belőle Amerika. Számításba vették az Egyesült Államok azt is, hogy az antant hatalmak vereség esetén nem tudnák nekik megfizetni felgyülemlett háborús adósságukat. Mindezek az okok párosultak az angolok iránt érzett fajrokoni vonzalommal s beavatkozásra késztették Amerikát az antant oldalán.

Amerika hadbalépése.

Amerika aztán emberben, hadianyagban, élelemben és

technikai felszerelésben (tank = harckocsi) oly kimeríthetetlen készletet dobott bele a háborúba, hogy még aránytalanabbá tette a küzdelmet a középponti hatalmak rovására.

Az orosz forradalom.

E nehéz helyzetben nagy megkönnyebbülésre szolgált a középponti hatalmaknak, hogy **Oroszország** összeroskadt a háború csapásai alatt. A sok vért vesztett katonaság és a meggyötört nép forradalomban tört ki, a cár kénytelen volt lemondani, s a vezetést a szocialisták vették kezükbe. Először a mérsékeltebb irányzat hívei *(mensevikiek)* kerültek uralomra, de csakhamar a Lenin vezetése alatt álló szélsőségesek, a *bolsevikiek* léptek előtérbe, főkép mivel azonnali békét ígértek. *Szovjetek*, azaz munkás- és katonatanácsok (választmányok) keretében szervezték meg a népet s 1917. őszén a szovjetek köztársaságának, vagyis tanácsköztársaságnak nyilvánították az országot. A vezetők a «nép»-re hivatkozva korlátlan hatalmat ragadtak kezükbe, ezért ezt az államformát proletárdiktatúrának is nevezik.

Békekötés az oroszokkal és a románokkal.

1918. A tanácsköztársaság hamarosan megkötötte a békét a középponti hatalmakkal s belenyugodott abba, hogy Lengyel-, Finn-, Lett-, Észtország és Litvánia elszakadjon a birodalomtól. *(Breszt-litovszki béke, 1918.)* Az oroszok kiválása folytán Románia támogatás nélkül maradt a keleti hadszíntéren. Ezért ő is békét kért s jelentéktelen határkiigazítások árán meg is kapta *(Bukaresti béke,* 1918).

A háború vége felé.

Ezek után a keleti arcvonalon megszűntek a hadműveletek, az olasz és a francia tereken pedig annál nagyobb sikerrel folytak reánk nézve. Az olasz harctéren már Velencét fenyegettük, a németek pedig messzehordó ágyúikkal Párizst lőtték.

A középponti hatalmak kimerülése.

Mindamellett már gondolni sem lehetett arra, hogy a végső győzelmet a középponti hatalmak fogják megnyerni. Már a kimerültség jelei kezdtek náluk mutatkozni, viszont Amerikából kétmilliós friss hadsereg érkezett és szállt harcba a nyugati fronton. Igy a franciaországi német támadás lassan védekezésbe, sőt visszavonulásba ment át, s megkezdődött a középponti hatalmak összeomlása.

A bolgár arcvonal összeomlása.

Szeptemberben a bolgárokat összeroppantotta a Szaloniki felől jött antant támadás, és fegyverszünetet kértek. *Bulgária kiválása* folytán a Monarchia — elsősorban hazánk — déli határa fedezetlenül maradt a francia-angol-szerb hadak előtt, s az új helyzetben a románok is megint veszedelmesekké váltak. Mindez nyugtalanná tette az *olasz tűzvonalban* álló katonáinkat, s hazakívánkoztak a határok védelmére. De izgatták őket a Monarchia bomladozásáról s a magyarországi forradalmi mozgolódásokról szóló hírek is, ezért főkép a tartalékok nem akartak már tűzbe menni. Ily körülmények közt sikerrel járt az olaszok újabb támadása. Erre megkezdtük az olasz föld kiürítését s Diaz tábornokkal a Monarchia minden arcvonalára kiterjedő fegyverszünetet kötöttünk Páduában; ezzel be is fejeztük a háborút.

olasz tűzvonalunk bomladozása,

fegyverszünetünk.

A fegyverszünet biztosította a magyar állam területi épségét (1918. november 3).

Német és török fegyverszünet.

Ugyanekkor, bennünket megelőzve, fegyverszünetet kötöttek a törökök, s néhány nappal utánunk a németek. Ezzel a világháború véget ért.

VII. A VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ FORRADALMAK.

A középponti hatalmak kifáradása,

1. A középponti hatalmak belső összeomlása. A középponti hatalmak a négyéves háború folyamán máskor is veszítettek csatákat, de mindig kiheverték vereségeiket. Ez annak a jele volt, hogy rendkívüli belső lelkierő táplálta őket. Az 1918. évi őszi csatavesztéseik azonban végzetessé lettek rájuk, mert már kifáradtak a túlnyomó számú és kimeríthetetlen anyagi forrással rendelkező ellenséggel szemben. Kimerültségüket aztán kihasználta az ellenséges propaganda; ez *Wilson 14 pontja* alapján igazságos és megegyezéses békét ígért a háborútól megcsömörlött világnak, s elvette kedvét a további küzdelemtől.

elkedvetlenedése.

A középponti hatalmak legyengülését azonban egyéb bajok is okozták. Németország nem tudta már elviselni az ellene alkalmazott éhségzárlatot, a Monarchia belső frontját pedig nemzetiségei tették tarthatatlanná. A *csehek* Masaryk Tamás és Benes Eduárd vezetése alatt már a háború derekán (1916) Nemzeti Tanácsot választottak Párizsban és előkészítették a csehszlovák állam kialakítását. A Tanács diplomáciai működését nagyszámú cseh hadifogoly s katonaszökevény támogatta, akik légiókba tömörülten az antant oldalán indultak új harcba. A csehszlovák kérdés 1918-ra már annyira megérett, hogy Masaryk az amerikai Pittsburgban szövetséget köthetett az amerikai szlovákokkal Csehszlovákia felállítására (1918. május). A magyarországi *rutének* csatlakozását Csehszlovákiához szintén amerikai rutének mondták ki (1918), s Amerikában élő *délszlávok* határozták el a délszláv birodalom megalakítását is (1915).

A Monarchia bomlasztása

Mikor tehát a középponti hatalmak 1918. őszén meginogtak, a nemzetiségek már ugrásra készen várták az alkalmas pillanatot. *Csehország* nyitotta meg a sort: október végén kivált a Monarchiából, s turócszentmártoni ülésükön a mi *szlovákjaink* is csatlakoztak hozzájuk (október). Ugyanebben az időben a *horvát* tartománygyűlés a megalakulandó délszláv államhoz való csatlakozást mondta ki, gyulafehérvári gyűlésükön pedig az erdélyi *románok* Romániával való egyesülésüket határozták el (december).

és felbomlása.

2. Az «őszirózsás» forradalom. A háborús összeomlásnak minden államban megvolt a politikai hatása. *Bulgáriában* forradalom tört ki, s menekülésre kényszerítette Ferdinánd királyt. *Németországban* a szociáldemokraták ragadták magukhoz a hatalmat, s miután Vilmos császár eltávozott az országból,

Forradalmak a szövetséges államokban.

kikiáltották a köztársaságot. A nemzetiségeitől elhagyott *Német-Ausztriában* a szocialista és nagynémet áramlatok kerekedtek felül annyira, hogy a Németországhoz való csatlakozást is elhatározták (1918. november).

A magyarországi forradalom előkészítése

A háború szerencsétlen vége hazánkban is végzetes következményeket vont maga után. A *szabadkőművesek*, a *polgári radikálisok* és *szociáldemokraták* már a háborút megelőző évtizedekben fölötte káros befolyást gyakoroltak a magyar társadalomra. Befolyásuk még növekedett a háború éveiben. Politikai pártjaik, egyesületeik, főkép pedig hatalmas *sajtójuk* útján egyre jobban megmérgezték a társadalmat, a keresztény és nemzeti világnézettel ellentétes eszmékkel telítették és hazafiasságában megingatták. A nemzet behódolása a neki idegen, sőt létét romboló szellem előtt: ez tette lehetővé elernyedésünket s lelki összeomlásunkat.

és kitörése.

A nemzetrontó irányzat *gróf Károlyi Mihályban* találta meg eszközét. Károlyi, a függetlenségi párt balszárnyának vezére, a szociáldemokratákból, radikálisokból és saját pártjából minden törvényes alap és felhatalmazás nélkül *Nemzeti Tanácsot* alakított, s ez magának igényelte a nemzet vezetését. A közvélemény rögtöni és kedvező békét és teljesen független Magyarországot várt Károlyitól, és tömegesen csatlakoztak hozzá a nemzeti társadalom rétegeiből: egyik napról a másikra alakult katonatanácsok, diáktanácsok, testületek, rendőrség, tisztviselők, helyi községi tanácsok stb. Egymást érték a tüntetések, s nem volt senki, aki ezt a forradalmi zűrzavart megállította volna. Ellenkezőleg: a Nemzeti Tanács szolgálatába szegődött forradalmárok az *október 31-ére* virradó éjjelen megszállták a főváros fontos pontjait, s ennek az ú. n. októberi forradalomnak hatása alatt a király Károlyit nevezte ki miniszterelnökké.

A forradalom első áldozatai.

Az ország forradalmárok kezére jutott, s ezek szétzüllesztették katonai erejét és polgári rendjét. Az «új világ» első áldozata *gróf Tisza István* volt, az az államférfi, aki «nyilt szemekkel látta az örvényt», amely felé nemzete haladt, s rettenthetetlen akaraterővel dolgozott megmentésén; gonosz kezek saját lakásán gyilkolták meg. A második áldozat volt maga a *király*, akit Károlyi egy főrendi küldöttség útján lemondásra szólított. A király ugyan nem mondott le trónjáról, de kijelentette, hogy nem avatkozik a kormányzásba, és elfogadja a nemzetnek az államformára vonatkozó elhatározását. Ezt követőleg az Országház kupolacsarnokában a tanácsok kongresszusa (november 16-án) kikiáltotta a «népköztársaságot»; elnöke Károlyi Mihály lett.

A «népkormány bűnei.

Az új népkormány egész működése a jóvátehetetlen bűnök sorozatából állott. Károlyi — még mint miniszterelnök — elvetette a páduai fegyverszüneti szerződést s a független magyar

állam nevében újat kötött Belgrádban a balkáni antant sereg francia parancsnokával. Ám éppen ezzel dobta oda prédául hazánkat, mert ez a szerződés már bizonyos magyar területek kiürítésére kötelezte az országot. A délmagyarországi területeket aztán a szerb, az erdélyi részeket román csapatok szállták meg, s az északi megyékbe csehek vonultak be. A kormány pedig a helyett, hogy ellenállott volna, még a helyi védekezéseket is megakadályozta, mert vakon bízott a világforradalomban, illetőleg a nemzetközi radikális és szocialista erők igazságtevésében. Ez az oktalan bizakodás tette Magyarországot a nemzetiségek könnyű prédájává.

Éppen ilyen szerencsétlen volt a Károlyi-kormány belpolitikája is. A hatalmat egyre jobban a szociáldemokratáknak engedte át, s még a katonaság is szociáldemokrata alapra helyezkedett. A szociáldemokrata és radikális vezéreket elkápráztatta az ölükbe hullott nagy hatalom, s valóságos kényuralmat gyakoroltak a polgárság fölött. A kommunista szervezkedéssel azonban nem tudtak vagy nem akartak szembeszállni, s az ország feltartóztathatatlanul haladt a kommunizmus felé.

3. A tanácsköztársaság. A nemzet félelemmel nézte a népkormány magatartását a kommunistákkal szemben, s amitől aggódott, be is következett : a szociáldemokrata és kommunista pártok egyesültek s kommunista tanácsköztársasággá alakították az országot *(1919. március 21)*. Károlyi Mihály uralma megszűnt, s a miniszterek helyébe népbiztosok ültek. Elméletben az új rendszer a proletárok diktatúrája lett volna, de valójában *«őrültek és gonoszlevők»* — túlnyomórészt zsidók — egyéni zsarnoksága alá jutott a nemzet. A valláserkölcsi és hazafias eszméket gúny tárgyává tették és megsemmisítésükre törekedtek ; a legkitűnőbb és leghűségesebb magyarokat legyilkolták vagy börtönbe zárták, terrorlegényekkel kínozták, s kémkedéssel, forradalmi törvényszék elé állítással az egész polgárságot örökös rettegésben tartották. A termelést megbénították, a városokat kiéheztették, s az egész nemzeti társadalmat testileglelkileg egyaránt halálra gyötörték.

A tanácsköztársaság «működése».

A proletárdiktatúra több mint 500 embert küldött halálba, köztük 19 katolikus papot.

A szegedi kormány.

Az antant hatalmaktól megszállt Szegeden *gróf Károlyi Gyula*, *Nagybányai Horthy Miklós* és *gróf Teleki Pál* vezetésével ellenforradalmi kormány alakult, s a proletárdiktatúra megbuktatásán dolgozott. A fegyver és pénz hiánya azonban tehetetlenségre kárhoztatta a legelszántabb akaratot is.

A kommunizmus bukása.

Mindamellett a kommunista kísérlet mégis kudarccal végződött. Egyrészt a józan nép, a keresztény *magyar falu* mint egy ember szállt vele szembe, másrészt a vörös hadsereg nem tudta feltartóztatni az országba hatoló *román hadakat*. (Szolnoki csata, július 30.) Ilyen körülmények közt a tanácskormány lemondásra kényszerült s kimenekült az országból. A proletárdiktatúra ötödfél hónapi országpusztítása véget ért (1919. július 31).

A nemzet hálás kegyelettel őrzi Romanelli Guido olasz alezredes emlékét. Mint a budapesti olasz katonai misszió vezetője, védelmébe vette a kommunistáktól üldözött magyarságot, így a Ludovika Akadémia ellenforradalmár növendékeit.

VIII. A TRIANONI BÉKEPARANCS.

1. Az ország jogrendjének helyreállítása. A menekülő népbiztosok tanácsa szociáldemokrata kormányra ruházta át a hatalmat, de a «fehér» szervezkedés ezt a kormányt is hamarosan eltávolította helyéről. *Friedrich István* vezetésével keresztény irányzatú minisztérium alakult, s ennek jutott feladatául a két forradalomban feldúlt jogrend helyreállítása.

A Friedrich-kormány.

Rendkívül megnehezítette az újjáalakulás munkáját, hogy a *román csapatok* bevonultak a fővárosba (1919. augusztus 3.), s Győr—Székesfehérvár vonaláig a Dunántúl északi részét is megszállták. Viszont *Nagybányai Horthy Miklós* is megindult Szegedről a nemzeti hadsereg első alakulataival a Dunántúlra. A románok lépésről-lépésre visszahúzódtak hadai elől, s ő, mint *a nemzeti hadsereg fővezére*, a nemzet örömmámorától övezve vonult be a fővárosba (november 16). Ettől kezdve ő vette kezébe a nemzet sorsának intézését. Különösen is vállalta ezt a feladatot akkor, amidőn a forradalom romjainak eltakarítására s a magyar alkotmány helyreállítására összeült nemzetgyűlés az ország élére állította. Az *1920. I. t.-c.* ugyanis megállapítván a királyi hatalom szünetelését, az államfői teendők ellátására kormányzó választását rendelte. Erre a méltóságra emelte a nemzetgyűlés Nagybányai Horthy Miklós fővezért, s megválasztását a nemzet általános lelkesedése kísérte (1920. március 1).

Horthy Miklós fővezér, majd kormányzó.

2. A trianoni békeparancs. A kommün bukása után alakult kormányaink rövidéletűek voltak, mert az antant — a nemzet közvéleményével szemben — a liberálisoknak és a szociáldemokratáknak is helyet követelt a kormányzatban. Végre koncentrációs (együttes) kormány alakult, s ezt az antant meghívta a «béketárgyalásokra».

A párizsi békekonferencia.

1919. januárjában ült össze a békeértekezlet Párizsban. Az öt győztes állam — Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország, Japán — két-két megbízottja alkotta az értekezlet főtanácsát. Wilson elnök új világot akart volna alkotni az igazságos és tartós béke alapján. A győző nagyhatalmakat és a hozzájuk csatlakozott kisállamokat azonban csak egy cél vezette : a legyőzöttek kizsákmányolása és megnyomorítása. Az értekezlet nem is tárgyalt a legyőzöttekkel a feltételekről, hanem csak közölte velük rendelkezéseit s kényszerí-

tette őket azok elfogadására. Igy írták alá a békediktátumokat Párizs külvárosaiban: Németország Versailles-ban (1919.), Ausztria Saint Germain-ben (1919.), Bulgária Neuilly-ben (1919.), Törökország Sèvres-ben (1920.).

A békeparancsok.

A tanácskozó hatalmak a legyőzötteket vádolták meg a háború előidézésével, s mindannyiukra büntető rendelkezéseket szabtak. Németország területéből Elzász-Lotaringiát Franciaországnak, Nyugat-Poroszország és Posen legnagyobb részét, valamint Szilézia iparvidékeit a visszaállított Lengyelországnak adták; Danzigot a Népszövetség kormányzata alatt szabadvárossá tették, de Lengyelország érdekkörébe utalták, s a tengerhez vezető folyosóval (korridor) elvágták Kelet-Poroszországot a birodalomtól; végül megfosztották a birodalmat minden gyarmatától s megfizethetetlen hadisarcot róttak rája. — *Ausztriától* elszakították s önálló államnak ismerték el Cseh- és Morvaországot; Ausztria olasz területeit Olaszországnak, délszláv részeit Jugoszláviának, román vidékeit (Bukovinát) Romániának juttatták. — *Bulgáriát* megfosztották az Égei-tenger partvidékeitől Görögország javára, Macedóniától pedig Jugoszlávia érdekében.

A magyar «béketárgyalás».

Mint Németország, Ausztria és Bulgária, úgy Magyarország is korábban megkapta volna már a maga békeparancsát, de a két forradalom miatt csak 1920-ban került rá a sor. Január 15-én vette át gróf Apponyi Albert, a magyar küldöttség vezetője, a szövetséges és társult (antant) hatalmak békefeltételeit Párizsban. Másnap megrendítő beszédben fejezte ki Magyarország tiltakozását a békepontok ellen, s olyan egyéni és erkölcsi sikert aratott, amilyenben nagyon kevés szónoknak lehet része. Gyakorlati eredményt azonban nem tudott elérni. A csehszlovák, román és délszláv Nemzeti Tanácsok a háború folyamán elhitették a francia és angol közvéleménnyel, hogy elnyomjuk a nemzetiségeket, s a világháborúért mi vagyunk *felelősek*. Másrészt az antant hatalmak már a háború alatt elkötelezték magukat a Monarchia utódállamainak, sőt — igaz, hogy a forradalmi Károlyi-uralom bűne folytán — a magyar béketárgyalás idejére hazánkat már *fel is darabolták* ellenséges szomszédaink. Igy aztán nem maradt számunkra egyéb, mint elfogadni a békeparancsot; ennek aláírása a versaillesi Nagy Trianon-palotában történt 1920. június 4-én.

A trianoni béke elhatározottsága.

tartalma.

A békeokmány I. fejezete — mint a többi békeszerződésben is — a Nemzetek Szövetségének szabályzatát közölte. A második fejezet Magyarország területi változásairól rendelkezett. E szerint Magyarország elveszítette régi (Horvát- és Szlavonország nélkül 283.000 négyzetkilométer) *területének* több mint kétharmadát Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Ausztria, Lengyelország, Olaszország javára, s területe nem is egészen 93.000 négyzetkilométerre zsugorodott össze. Ezzel együtt *lakossága* (Horvát-Szlavonország nélkül számítva) 18 millióról 8 milliónál kevesebbre olvadt, s az utódállamokhoz csatoltak mintegy 3,300.000 magyart. Vármegyéinkből mindössze 10 maradt épen, huszonhármat megcsonkítottak, 30-at pedig teljesen elszakítottak. Mint a középponti hatalmak többi tagját, Magyarországot is *lefegyverezték;* a békeszerződés megtiltotta a katonai sorozást, s mindössze 35.000-nyi zsoldos hadat engedélyezett nehéz tüzérség és repülőgép nélkül. *Jóvátétel* címén óriási hadikárpótlással terhelték meg az országot. A Dunát nemzetközi folyónak nyilvánították.

törvénybeiktatása.

A magyar nemzetgyűlés, «tekintettel a kényszerhelyzetre», 1920. november 13—15. napjain becikkelyezte a trianoni békeparancsot, s ez mint 1921. évi XXXIII. t.-c. került be törvénytárunkba. Ezzel végződött számunkra az a világháború, melyet nem akartunk, s amelyben halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban több mint 2 millió katonát áldoztunk. A trianoni béke aláírásának s itthoni becikkelyezésének gyásznapjait imádságban és könnyek között templomaiban töltötte el a nemzet. S megindult azon az úton, amelynek szenvedéseit előre látta, de magát az utat sokkal rövidebbnek remélte.

A trianoni Magyarország vezérei.

E kereszthordozó időkben a Gondviselés nagy férfiakkal áldotta meg nemzetünket, akik elcsüggedésében bátorították és sötétségeiben a helyes útirányt mutogatták. — Az első közöttük *vitéz Nagybányai Horthy Miklós*, az országnak több mint 20 év óta kormányzója. «A bolsevizmus és a román megszállás után a szörnyű káoszban ő lett a tengely, a gerinc, az erő, akinek parancsoló és szervező tekintélyét egy szívvel-lélekkel elismerte a nemzet s önként alávetette magát.» (Kornis Gyula.) A bel- és külpolitikában mindenekelőtt ő képviselte a nemzet élniakarását, a társadalompolitikában a földművesosztály felkarolását s az ipari munkásrend megbecsülését; ő építette ki hadseregünket s töltötte meg nemzeti hivatástudattal; a csonka országot ő gyarapította meg területében, s általában ő volt a lelke annak az emberfeletti munkának, mely 1919. Magyarországából a ma Magyarországát formálta. — Küzdelmeinek osztályos társa volt *gróf Apponyi Albert*, a katolikus hitéből élő nagy lélek, a magasabbrendű szellem és erkölcs bajnoka, egy életen át eszmék hirdetője; «a nagy tragédia után az ezer sebből vérző, megcsonkított magyar népet lelki tisztaságával és önérzetes méltóságával, a magyarság és az emberiség érdekeit összhangba hozni akaró idealizmusával iparkodott meggyógyítani a világ-lelkiismeretének felrázása útján». (Kornis Gyula.) — Apponyi Albertnek rokonszellemű kortársa volt *Prohászka Ottokár* székesfehérvári püspök. «A mi korunk katolikus, sőt magyar intelligenciájának lelkébe az ő írásainak és szavainak tüze égette bele a Krisztus-arcot... Az Istenből kiáradó lélek — a magyar föld lelki pusztaságában és üresség ében — Prohászka szelleme volt, s az ő lelki fuvallata ébresztette fel a fojtogató közönyösségből és lankasztó kételkedésből a magyar intelligenciát... Lelki és szellemi hatása korszakot alkotó, új szellemi és lelki világot nyitó volt a magyar glóbuszon». (Csernoch János hercegprímás.)

TIZENHARMADIK SZAKASZ.

A Trianon utáni korszak.

I. A NÉPSZÖVETSÉG ÉS A GYŐZTES ÁLLAMOK HATALMASKODÁSA.

A Népszövetség

1. A Népszövetség. *Wilson*, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, tartós békével akarta megajándékozni az emberiséget, s oly nemzetközi szervezetet kívánt létrehozni, mely az államok nemzetközi életéből kiküszöböli, vagy legalább békésen megoldja az ellentéteket. A párizsi békeszerződések meg is alkották a Nemzetek Szövetségét; ez azonban korántsem lett azzá az áldásos békeművé, aminek a jószándékú, de elméleti politikus, Wilson elnök szánta.

elvben és gyakorlatban.

A győztes hatalmak ugyanis egészen a maguk érdekei szerint alakították ki a szövetséget, s ennek következtében az nem is lett egyéb, mint *a győztes hatalmak szervezete* a párizsi kényszerbékék biztosítására. Ez annál nagyobb hiba volt, mivel a Népszövetségnek egyik legfőbb feladata — az alapokmány szerint — éppen az lett volna, hogy javítgassa a békeszerződések hibáit. Ezt azonban annyira elmulasztotta, hogy például a nemzeti *kisebbségi sérelmeket* figyelmére se méltatta, s a többszáz kisebbségi panasz közül egész fennállása alatt nem intézett el többet hatnál. Igy maradhatott fönn két évtizeden át az az igazságtalanság, amellyel a párizsi szerződések két osztályba sorozták az emberi társadalmat: a szabad és nem szabad, az első- és másodrendű népek osztályába.

A győzők hatalmaskodásának eszközei.

2. A győztes államok hatalmaskodása. A párizsi békemű és a Népszövetség erejével a győztes hatalmak igájukban tartották a legyőzötteket. Ezek természetesen igyekeztek kivonni magukat a mértéktelen és igazságtalan elnyomás alól, s így állandó összeütközésbe kerültek a győztesekkel. Ezeknek a szüntelen ütközéseknek a története tölti ki a világháborút követő két évtizedet.

Különösen a *jóvátételi követelések* könyörtelen behajtása és a *katonai leszerelés* volt az a két fegyver, amellyel az antant hatalmak a volt középponti államok fölött hatalmaskodtak. Jóvátételi igényeikkel szinte megsemmisítették a legyőzött országok gazdasági alapjait, az egyoldalú lefegyverzéssel pedig számba sem vehető csekélységre zsugorították katonai erejüket.

Ilyen körülmények közt hiábavalóknak bizonyultak a kölcsönös megértésre törekvő nemzetközi megállapodások (locarnói egyezmény, Kellog-paktum), mert egyáltalán nem tudták előmozditani az államok megbékélését és egymáshoz való közeledését.

Politikai

Németországra mindenekelőtt nyugati szomszédjának, Franciaországnak nyomása nehezedett, hazánkat pedig az utódállamok — Csehország, Románia és Jugoszlávia — gyűrűje fojtogatta.

és gazdasági válság.

A győztes államok politikai és gazdasági hatalmaskodása a nemzetközi életben állandó bizonytalanságot teremtett, s ez végül is oly *gazdasági válságra* vezetett, mely az egész világot elöntötte (1929). A gazdasági szakértők megállapitották, hogy a világgazdasági válság egyik legfőbb oka a jóvátételi fizetések rendszere; így aztán a hatalmak a további jóvátételi fizetéseket megszüntették (1932).

Ez a határozat annak a jele volt, hogy a győztes hatalmak nem tudják már tovább igájukban tartani a legyőzötteket.

II. ÚJ SZELLEM ÉBREDÉSE KÖZÉP- ÉS DÉL-EURÓPÁBAN.

Az első világháborút követő időkben a győztes hatalmak magatartása világosan azt mutatta, hogy a «régi» Európa gondolkodási módját, a liberális-kapitalista-szocialista-demokrata szellemet akarják fenntartani. Ez azonban a maga nemzetközi erejével megfojtással fenyegette a legyőzötteket és súlyos gazdasági, társadalmi és politikai válságokat idézett elő más államokban is. Ezért egyes nemzeti társadalmak egymásután léptek sorompóba, hogy belső életükből és erejükhöz képest a nemzetközi politikából is kiirtsák az idejétmulta régi szellemet és új világot teremtsenek Európában.

Keresztény nemzeti irány.

1. Magyarország. Ezt az irányzatot — mint társadalmi és politikai mozgalmat — nyomban a proletárdiktatúra bukása után hazánk kezdeményezte (1919). A nemzet bölcsen levonta bukásának tanulságait s a csonka hazában új magyar államot iparkodott felépiteni: olyat, amely a közélet minden vonatkozásában a keresztény igazságokat és elveket érvényesíti, a hazát megtagadó szocializmussal-kommunizmussal szemben legfőbb céljának a nemzeti élet szolgálatát vallja, s a nemzetközi kapitalizmussal ellentétben igazságosabb gazdasági és szociális alapokon akarja felépiteni a nemzeti társadalmat. Társadalmi egyesületek és politikai pártok vállvetve dolgoztak a kitűzött cél elérésén s értek is el eredményeket. Közéletünk teljes átalakulása azonban nem következett be. Egyrészt több tekintetben megmaradtunk a jelszavaknál, s a keresztény, nemzeti és szociális elveket nem ültettük át következetesen a valóságba; másrészt trianoni megcsonkitottságunkban nem is voltunk elég

nagy és erős nép ahhoz, hogy magunkra hagyottan új életrendet tudtunk volna létrehozni.

2. Olaszország. Magyarország után Itália ébredése következett. Az olasz nép a békeszerződésekben kijátszottnak érezte magát; elkeseredett hangulatát aztán a szocialisták és kommunisták a hatalom megszerzésére iparkodtak kihasználni, s az országot a teljes felfordulás lejtőjére sodorták.

A fasizmus.

Egy rendkívüli egyéniség — *Benito Mussolini* azonban új világot teremtett Itáliában (1922). Szakított a XIX. századbeli demokrácia elvével, s a tényleges politikai hatalmat a maga — mint a fasiszta párt vezére, illetőleg a kormány elnöke — kezéhez ragadta. A korporációs szervezetekkel kiküszöbölte az osztályharcot a társadalomból, s a megvalósított nemzeti egységgel erőssé tette az olasz népet arra az új külpolitikára, amelyet célul tűzött ki nemzete elé. A nemzeti egységet hatalmas mértékben szolgálta a lateráni egyezmény (1929.); ez ugyanis kibékítette az Egyházat az olasz állammal s lehetővé tette a katolikus olasz nép számára vallási és nemzeti hűségének összeegyeztetését.

3. Portugália. Portugália XIX. századbeli történetében egyik forradalom a másikat követte, s a belső zavarok közt egyre mélyebbre süllyedt az ország politikai, gazdasági és társadalmi élete. Ebből a végzetes állapotból azonban a hadsereg nemzeti forradalma (1926.) kiemelte Portugáliát, *Oliveira Salazar* pedig — mint pénzügyminiszter, majd egyúttal miniszterelnök (1932.) — újjávarázsolta a trianoni Magyarországnál is kisebb, bár gyarmatokban bővelkedő államot.

Salazar állama.

Salazar mindenekelőtt a pénzügyeket rendezte, azután pedig új államrendet épített fel. Ennek tekintélyi jelleget ad az a körülmény, hogy a köztársasági elnök tényked̈ése nincs alávetve a nemzetgyűlés bírálatának, s a miniszterelnök csak az államfőnek, a miniszterek pedig csak az államfőnek és a miniszterelnöknek tartoznak felelősséggel. Feltűnő a portugál államban a család nagy szerepe. A község közigazgatásában való részvétel a családfőket (apát, özvegy édesanyát stb.) illeti, s az alkotmány — a liberális államokkal ellentétben — egyébként is messzemenő erkölcsi és anyagi védelemmel és támogatással iparkodik megszilárdítani a család intézményét. Nagy szerepet juttat a portugál alkotmány a hivatásrendi társulásnak is. Az állam a nemzetgazdaság területén a legcsekélyebbre csökkenti a maga tényked̈ését s annál szélesebb jogkörrel ruházza fel a szakmai társulásokat.

Salazar az összeomlástól mentette meg Portugáliát, s korszerű erkölcsi és anyagi erőforrásokat nyitva számára, új életre keltette hazáját.

4. Németország. Portugália megújulása — bármily sorsdöntő volt is a saját szempontjából — alig lehetett hatással az

európai nagypolitikára; annál nagyobb és messzehatóbb következményekkel járt az az átalakulás, mely Németországban ment végbe.

Németország, — hogy mentse a menthetőt — mintegy másfél évtizeden át a «teljesítés politikáját» követte a győző hatalmak politikai, katonai és gazdasági elnyomásával szemben. Ekkor azonban *Hitler Adolf* állt nemzete élére s mint kancellár (1933.), majd Hindenburg halála után a birodalom vezére (1934.), a nemzeti szocializmus rendszerével új utakra vezette a németséget.

A nemzeti szocializmus.

A Hitler-féle Harmadik Birodalom — mely időrendben a középkori német-római s az újkori német császárságot követte — totális és tekintélyi állam a birodalmi vezér és kancellár vezetése alatt. Az államrend szociális és nemzeti alapokon épül fel, s a német-germán faj hatalomra juttatását tekinti külpolitikai céljának. Ezek az eszmék páratlan hatást értek el a németség körében: a weimari Németországot felrázták aléltságából, a birodalom népét erejének tudatára ébresztették és rendkívüli áldozatokra és erőfeszítésre lelkesítették.

5. Spanyolország. Az említett államok után Spanyolország talált magára.

Forradalom,

Spanyolország XIX. századbeli történelmét — Portugáliához hasonlóan — az egyenetlenségek, fegyveres polgárháborúk és forradalmak töltötték ki, s ezek végül már a királyság ősi intézményét is megbuktatták (1931). A köztársaság azonban nem tudta a rendet helyreállítani. Az anarchisták, kommunisták és szabadkőművesek ugyanis felszabadították a nép alsóbbrendű ösztöneit, s a spanyol társadalmat oly testvérharcba bonyolították, mely a rablások, gyilkosságok, az Egyház s az egyházi és polgári társadalom ellen elkövetett gaztettek sorozatából állott.

újjászületés.

E nemzetrontás ellen azonban *Franco tábornok* nemzeti hadsereget szervezett s le is győzte a «baloldali frontot» (1936—1939). Majd újjászervezte az államot. A teljes hatalmat ő gyakorolja, tehát tekintélyi államformát adott hazájának. A társadalmi rendet szaktestületeken építette fel. A katalánok és a baszkok elszakadási vagy önkormányzati törekvéseit megtörte, a nemzet egységét biztosította. Általában pedig egész működésével az egészséges fejlődés útjára állította népét s lehetővé tette számára erejének kifejtését és érvényesítését.

III. NÉMET- ÉS OLASZORSZÁG FELEMELKEDÉSE.

1. Mussolini külpolitikája. A fasizmus Olaszországnak nemcsak állami berendezkedését, hanem szinte egész lelkületét is megváltoztatta s alkalmassá tette az olasz népet azokra a külpolitikai feladatokra, amelyekkel Mussolini a hatalom polcára akarta emelni hazáját. A Duce szeme előtt ugyanis nagy terv körvonalai bontakoztak ki: olasz vezetőszerep Közép-Európában és a Balkánon, olasz uralom a Földközi tengeren és olasz gyarmatbirodalom Európán kívül.

Magyar és osztrák irányzat.

Imperialista terveinek keresztülvitelére segítőtársakat keresett, s erre mindenekelőtt a megcsonkított, de nagyértékű kulcshelyzettel rendelkező és erőslelkű Magyarországot találta alkalmasnak. Magyarország ugyanis természetes szövetségese lehetett Olaszországnak, különösen Szerbiával szemben. A kölcsönös rokonszenv és érdek *barátsági szerződésre* vezetett a két állam között (1927.), s ezt olasz-osztrák szerződés követte (1930). Ettől kezdve *Olaszország, Magyarország és Ausztria* között egyre szorosabbá váló kapcsolat jött létre; a kapcsolat aztán hármas szerződést hozott létre köztük, amelyben politikájuk összeegyeztetésére kötelezték magukat (római paktum, 1934).

Olasz, német veszedelem

A berlin—római tengely. Olaszország gyarmatpolitikáját Mussolini a Földközi-tenger keleti medencéje felé irányította: *Abesszíniát* akarta megszerezni és háborút indított érte (1935). Törekvései azonban súlyos ellentétbe sodorták Angliával és Franciaországgal, s a Népszövetség nemzetközi rendszabályokat léptetett életbe Olaszország ellen.

Ugyanabban az időben, amikor Olaszország Abesszínia megszerzésére készülődött, Németországban Hitler Adolf került az állam élére (1933—34.), s csakhamar erővel teljes külpolitikába fogott a német nép felemelésére. Azzal kezdte, hogy törvénybe iktatta az általános védkötelezettséget, *s erős hadsereg* szervezéséhez látott. Németország ellenfelei azonban tüstént megérezték az őket fenyegető veszedelmet s francia-orosz és orosz-cseh szövetkezéssel bekerítették a Harmadik Birodalmat (1935.), de vele együtt Magyarországot is.

és az egymásra találás

Az egyaránt fenyegetett Német- és Olaszország felismerte, hogy természetes szövetségesekként támogathatnák egymást ellenfeleikkel szemben, s mind a két oldalról keresték az együttműködés útját. A kölcsönös megértés és barátság létrehozásán sokat fáradt a kisantantnak kiszolgáltatott Magyarország miniszterelnöke, *Gömbös Gyula*, s közvetítésével létre is jött a «berlin-római tengely». E kifejezés szorosan véve a szerződés nélküli német-olasz együttműködést jelentette. A magyar miniszterelnök szereplése azonban a mellett tanuskodott, hogy a tengelyhatalmak hazánkat is magukhoz tartozónak tekintették, s elég erősnek vélték arra, hogy nemzetközi politikájuk részesévé avassák.

haszna.

A berlin-római tengely kialakulása kölcsönös támaszt jelentett a két állam számára s külpolitikai céljuk tetterős munkálására bátorította őket. Németország megszállta a *Rajna vonalát* — amelyen a versaillesi békeszerződés értelmében nem volt szabad katonát tartania — és ezen a területen is visszaállította a birodalom felségjogát (1936). — Ugyanekkor az olasz hadsereg a győzelmes befejezésig folytatta az afrikai háborút, s leigázta és Viktor Emánuel király «császári» uralmának elismerésére kényszerítette *Abesszíniát* (1936).

Berlin—Róma—Tokió.

Az első sikerek elmélyítették a német és olasz állam baráti viszonyát. Ebből kifolyólag messzebbmenő külpolitikai együttműködésre vállalkoztak s ebbe Japánt is bevonták. Nevezetesen Németország és Japán antikomintern szerződést kötött a Kommunista Internacionale ellen (1936.), s Olaszország is csatlakozott hozzájuk (1937). A *Berlin—Róma—Tokió-háromszög* — melynek keretébe utóbb (1939.) Magyarország is belépett — a nemzetközi viszonyok nagyfontosságú változását jelentette. Az antikomintern szerződés magában véve csak a kommunizmus elleni küzdelemre egyesítette a három hatalmat, de valójában új hatalmi csoportosulások árnyékát vetette előre. Mindenekelőtt mozdulatlanságra kényszerítette Oroszországot, Németországnak és Japánnak legerősebb szárazföldi ellenfelét. E mellett azonban a szövetkezésből eredő kapcsolatok lehetővé tették a jövőben annak a gondolatnak a kialakulását, hogy a három hatalom érdekei a tengereken is összeegyeztethetők volnának olyan hatalmakkal szemben, amelyek a szerződő felek érdekútjait keresztezik.

2. Németország felemelkedése. Külpolitikai terveiben Hitler nem kisebb feladatot tűzött ki maga elé, mint az összes német törzseknek az anyaországban való egyesítését.

Ausztria beolvasztása.

Tekintete mindenekelőtt Ausztriára esett, s mikor elérkezettnek látta az időt, nagy engedményeket követelt az ausztriai nemzeti szocialista párt részére. *Schuschnigg* osztrák kancellár azonban inkább lemondott, semhogy hozzájáruljon a kívánságokhoz. Erre német csapatok megszállták Ausztriát, s az osztrák nép szavazása is a csatlakozás mellett döntött (1938. március).

A cseh-német kérdés.

Ausztria beolvasztása megmozgatta azt a *csehországi német* tömböt is, mely közvetlenül a Németbirodalom tőszomszédságában élt. Ám a cseh-németek megmozdulása már-már háborút idézett elő Németország és Csehszlovákia között, s ennek elhárítására a Führer és a Duce, a francia és az angol miniszterelnök — Daladier és Chamberlain — közös tanácskozásra ült össze *Münchenben* (1938. szeptember). Az értekezlet elismerte a cseh-németek jogát a Németországhoz való csatlakozásra, s erre a németek nyomban bevonultak a nekik ítélt területre.

a müncheni döntés.

Csehszlovákia bomlása.

A cseh-németek elszakadása után Csehszlovákia a *magyarlakta* területek legnagyobb részét Magyarországnak volt kénytelen átengedni; a lengyelek is megszállták a *lengyellakta* földet Szilézia határán; a következő év tavaszán pedig a szlovákok a magyar Felvidéket szakították le, s *Szlovákia* néven független állammá alakították (1939. március). A csehek Németországot okolták összetákolt birodalmuk széthullásáért és elégedetlenségüknek németellenes tüntetésekben adtak kifejezést. Ez az eljárás olyan felháborodást keltett Németországban, hogy *Hacha elnök* jónak látta «a német nép vezérének kezébe tenni a cseh nép sorsát». Ezzel Cseh- és Morvaország német protektorátussá, védnökséggé alakult (1939. március).

a protektorátus.

A Memel-vidék.

Csak egy hét telt el Csehország birtokbavétele után, s a birodalmi vezér tettereje az elszakított Memel-vidéket vette vissza Litvániától (1939 március).

[Ugyanebben az időben Mussolini az adriatengeri és balkáni olasz politika érdekében tett hatalmas lépést: katonailag megszállta Albániát és perszonális unióban Itáliához fűzte a kisterjedelmű, de Olaszországra nézve nagy jelentőséggel bíró királyságot (1939. április).

E súlyos feladatok oldozgatása közben a két baráti hatalom, Német- és Olaszország elérkezettnek látta a pillanatot a szorosabb összekapcsolódásra, s politikai és katonai szövetségre lépett egymással (1939. május).]

Lengyel háború.

Ily előzmények után Hitler külpolitikai tevékenysége kelet felé fordult: a versaillesi békében elvett és csaknem tisztára német Danzigot visszakövetelte, a korridoron át pedig Kelet-Poroszországba vezető út- és vasútvonal építésének jogát kívánta Lengyelországtól. A lengyelek azonban elutasították ajánlatát és készek voltak inkább fegyveresen megmérkőzni a birodalommal. A hadműveletek csak nagyon rövid ideig tartottak. *Németország* technikai felkészültségével eltiport minden ellenállást s villámgyorsan előrehatolt az ország testébe. Majd új ellenség lépte át Lengyelország keleti határát: a *Szovjet*, amellyel Németország még a lengyel háború kitörése előtt megnemtámadási szerződést kötött. A német és orosz haderő néhány hét alatt megtörte a lengyel ellenállást (1939. szeptember). A németek ekkor barátsági szerződésre léptek az oroszokkal s ú. n. érdekhatárvonallal kettéosztották Lengyelországot. A határ Litvániától Varsó—Przemysl vonalán az Északkeleti Kárpátokig húzódott s itt Magyarországot érte.

Orosz-finn háború.

A lengyel területek birtokbavétele után Oroszország tengeri, szárazföldi és légi támaszpontokat követelt a kis balti államoktól. Az észtek, lettek és litvánok eleget is tettek követeléseinek, Finnország azonban ellenállott s fegyveres védekezéshez látott. A csaknem félévig (1939. november—1940 március) tartó háborúban az egész világot

bámulatra ragadta a finnek önfeláldozó bátorsága és haditudománya; de végre is a túlerő elől meg kellett hátrálniok, s bele kellett törődniök hazájuk megcsonkításába. A moszkvai béke szovjet kézre adott egész sor szigetet a Finn-öbölben s Oroszországnak juttatta a Karjalai-földszorost Viipuri városával együtt, melyet a finnek oly feledhetetlen hősiességgel védelmeztek.

Az angol-német-francia háború

3. A második világháború. A lengyel hadjárat befejezése után Hitler vezér és kancellár békét óhajtott, de az *angolok és franciák* — akik már a lengyel háború első napjaiban hadat üzentek — a háborúnak Nyugaton való folytatására kényszerítették. A németek ebben a küzdelemben is olyan diadalokat arattak, amelyek páratlanul állnak a történelemben. Eleinte mindkét részről csak csatározások, légiharcok, felderítések folytak, de 1940. tavaszán fellángolt a háború. A németek az angolok ellen való védekezésül megszállták *Dániát* és *Norvégiát* (1940. április), majd *Hollandiát, Belgiumot* és *Luxemburgot* (május); az utóbbit be is kebelezték a birodalomba. Aztán Belgiumon át, valamint a Maginot-vonal áttörésével *Franciaországba* s magába Párizsba is behatoltak, a franciákat fegyverletételre kényszerítették s az ország északi felét és nyugati részét megszállták (1940. június).

német sikerei.

Olaszország belépése.

Az utolsó hetekben az olaszok is beleavatkoztak a háborúba s a francia-olasz határon indítottak hadműveleteket. A franciákkal ugyan Németországgal egyidejűleg ők is fegyverszünetre léptek (1940. június), az angolok ellen azonban tovább kellett a háborút folytatniok.

Az angolok ugyanis nem hajoltak a békére, s Német- és Olaszország a háború folytatására kényszerült. A nyugati szárazföldön ugyan a francia fegyverszünet véget vetett a hadműveleteknek, de annál hevesebb küzdelmek alakultak ki a levegőben, a tengeren és az északafrikai olasz gyarmatokban. Ezekben a harcokban a németek és olaszok hűséggel támogatták egymást, annál is inkább, mivel kapcsolatukat még szorosabbra fűzték egymással, de egyben Japánnal is. Ez az ú. n. háromhatalmi egyezmény politikai, gazdasági és katonai szövetséget létesített *Németország, Olaszország és Japán* között s a szövetkezés célját Európa és Kelet-Ázsia új elrendezésében határozta meg (1940. szeptember). A háromhatalmi egyezményhez még ugyanazon év őszén *Magyarország, Románia és Szlovákia* is csatlakozott, s a következő év tavaszán *Jugoszlávia* is követte példájukat.

Háromhatalmi egyezmény.

Háború Szerbiával és Görögországgal.

Belgrád azonban katonai forradalommal tiltakozott a csatlakozás ellen s az új kormány mozgósította a jugoszláv hadsereget is (1941. március). Ez természetesen önmagában is háborús okot jelentett, de hozzájárult még, hogy ugyanekkor angol csapatok szálltak ki Görögországban. *Görögország* ugyanis már 1940. októbere óta harcban állott Olaszországgal, mivel ez nem tűrte, hogy Görögország a semlegességgel össze nem férhető módon Angliát támogassa. Most tehát — feleletül a szerb mozgósításra és az angol csapatszállításra — Németország is levonult a Balkánra, Itáliával karöltve leverte az egyesült szerb-görög-angol sereget és megszállta Szerbiát és Görögországot (1941. április—május). Ezzel egyidejűleg Magyarország birtokába vette a Bácskát, Dél-Baranyát és a Muraközt.

A német-orosz háború.

Alig fejeződött be a balkáni háború, Németország június végén keletre fordult. Itt a lengyel területek birtokbavétele, valamint a finn háború sikerei megnövelték Oroszország erejét és bátorságát. A finnekkel kötött győzelmes békéje után önkényesen megszállta Litvániát, Észt- és Lettországot s ezeket a Szovjethez való csatlakozásra kényszerítette. Majd Romániától kicsikarta Észak-Bukovinát és Besszarábiát (1940. június—július). Igy körülbástyázva magát, készenálló emberanyagával és kiváló technikai felszerelésével irtóháborút készült indítani a keresztény Nyugat-Európa ellen. Németország azonban megelőzte s villámgyors támadással megakadályozta terve végrehajtásában (1941. június). Ebben a hadjáratában *Magyarország, Olaszország, Finnország, Szlovákia és Románia*, önkénteseivel pedig több más európai állam is felvonult Németország oldalán.

Japán belépése.

A háború 1941. decemberében a Távol-Keletet is lángba borította. Itt Japán szállott harcba az Amerikai Egyesült Államok és Anglia ellen, s mindjárt a háború első hónapjaiban egymásután vette birtokába Amerika, Anglia és velük együtt Hollandia gyarmatait a délkeletázsiai szigetvilágban.

IV. CSONKA-MAGYARORSZÁG ÉLETE.

1. Csonka-Magyarország külpolitikai küzdelmei a trianoni béke helyesbítéséért.

A kisantant

A kisantant szövetség. A párizsi békeparancsok az Osztrák és Magyar Monarchiát feldarabolták s az egyes részeit túlnyomólag Romániának, Csehszlovákiának és Jugoszláviának juttatták. Magyarország testéből *Csehszlovákia* az Északnyugati és Északkeleti Felvidéket tépte ki. *Jugoszlávia* Horvát-Szlavonországon felül a Bácskát, a vele szomszédos tiszántúli és aldunai területet, Dél-Baranyát és a Muraközt ragadta el. *Románia* Erdélylyel és a Nagy-Alföld keleti részeivel nagyobb magyar területet vett el tőlünk, mint amennyi Csonka-Magyarországnak maradt (101.478—92.833 négyzetkilométer).

létrejötte.

Hazánknak ez a súlyos megcsonkítása mély sebet ütött a magyarság szívén, de azért mégis elszántan látott hozzá az ezeréves magyar élet feltámasztásához. Első tekintetét *Franciaországra* vetette, mint amely — úgy látszott — Magyarországnak és mellette Ausztriának szánta a tartóoszlop szerepét középeurópai politikájában. A külpolitikai helyzet ily irányú alakulása azonban megijesztette a prédájukat féltő utódállamokat, és

Benes csehszlovák külügyminiszter szövetséget hozott létre Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia között (1920—21). Ez a kisantantnak nevezett szövetség aztán külpolitikailag bekerítette hazánkat, elszigetelte Európától s mindenképen a trianoni békeparancs fenntartásán munkálkodott.

Olasz irányú külpolitika. A kisantant sikereinek láttára Franciaország lemondott a Magyarországhoz és Ausztriához való közeledés politikájáról s a kisantanttal lépett egyre szorosabb kapcsolatba. Ez a körülmény arra bírta a békeszerződésekben csalódott Olaszországot, hogy óvatosságot tanusítson a kisantanttal szemben, mint amely a *csehek és délszlávok* révén szláv hatalmi túlsúlyt teremt Közép-Európában, s másfelől Franciaországgal, Olaszország versenytársával tart barátságos kapcsolatot. Olaszországnak szembe kellett helyezkednie ezzel az alakulással, és Magyarország felé kezdett tájékozódni. Ez az olasz gondolat szíves fogadtatásra talált az *elszigetelt* Magyarországon, annyival is inkább, mivel Olaszország támogatásával jött már létre a velencei magyar-osztrák konferencia is, mely a sopronvidéki népszavazás elrendelésével rést ütött a trianoni börtön falán és lehetővé tette Sopron — a «Civitas Fidelissima» — megmentését. (Annál jobban fájt a magyarságnak, hogy a Sopróntól nyugatra fekvő terület az osztrákoké maradt, s Burgenland néven tartományaik közé iktatták, 1921.)

Olasz és magyar érdekek találkozása.

Elszigeteltségünk enyhülése.

A nemzet azonban nemcsak az idegen hatalmak esetleges külpolitikai érdekeitől, vagy jóindulatától várta sorsának jobbrafordulását, hanem maga is mindent elkövetett helyzetének megjavítására. Jelentős lépést tett e tekintetben Bethlen István miniszterelnök: hazánk felvételét kérte a *Népszövetségbe*, s kérelmét egyhangú határozattal teljesítették is (1923). A Népszövetségbe való belépésünk anyagi és erkölcsi erőtöbbletet eredményezett. Jelentékeny *pénzügyi kölcsönt* (250 millió aranykoronát) kaptunk csődbekergetett államháztartásunk rendezésére, másrészt pedig genfi kiküldötteinknek sikerült Európa figyelmét ráterelniök a trianoni békeparancs igazságtalanságaira. Gróf *Apponyi Albert* a diadalok sorozatát aratta Európa nemzetközi parlamentjében, s egyidejűleg a magyar társadalom a személyes és írásos propaganda ezer eszközével igyekezett meggyőzni a külföldet a magyar igazságról. Igy aztán a kisantant minden mesterkedése ellenére is sikerült lassanként barátokat szereznünk a külpolitikai világban.

Olasz barátsági szerződés.

Egyes külföldi politikusok megnyerése is haszonnal járt reánk nézve, döntő fontosságú eredményt azonban csak akkor értünk el, amidőn a kölcsönös érdekek sugallatára barátsági szerződést kötöttünk *Olaszországgal* (1927). Ez az egyezmény kiemelte hazánkat trianoni elszigeteltségéből, nevezetesen abból a gyűrűből, amelybe a kisantant zárta. Erre vallott mindjárt az a körülmény, hogy *Ausztria* is magyar barátságát hangoztatta

a kisantanttal szemben, mely az osztrák államot a maga oldalára igyekezett állítani.

Az olasz-magyar szerződés megkötésekor *Mussolini* már Trianon ellen nyilatkozott, s szavának nagy része volt abban, hogy pár hónappal utóbb az angol *Rothermere lord* lapjában (a Daily Mail-ben) a világ közvéleménye elé tárta a trianoni igazságtalanságot. A magyar nemzet sérelmei belekerültek a világpolitika érdeklődési körébe, s egyre több igazságszerető politikus tette magáévá a jelszót: Igazságot Magyarországnak!

Harc Trianon ellen.

Magyarország külpolitikai megerősödése és tekintélye érdekében rendkívüli szolgálatot tett Szent Imre herceg halálának kilencszázados évfordulója, melyet a nemzet XI. Pius pápa kegyéből magyar szentévként ünnepelhetett meg (1930). A nemzetközi nagy katolikus ünnepségek a *művelt világ középpontjába* állították megcsonkított hazánkat, s rámutattak ezeréves keresztény műveltségünkre. Ettől kezdve évről-évre egyre több idegen kereste fel országunkat, s Európa szinte felfedezte a magyarságot. Ez aztán újabb lehetőségeket teremtett arranézve, hogy nemzeti társadalmunk ostrom alá fogja Európa közvéleményét.

A Szent Imre-év.

Ekkorra azonban nem érett még meg a helyzet a trianoni béke helyesbítésére. Különösen a kisantant gáncsolta el minden igyekezetünket. Ellenfeleink ebben az időben álltak erejük teljében; sőt *Jugoszlávia* és *Románia Török-* és *Görögországot* is szövetségükbe vonták balkáni érdekeik kölcsönös támogatására, elsősorban a bolgár revíziós törekvések meggátlására (balkáni szövetség, 1934). Szerencsére ezt a kisantant-szervezkedést nagyon rövid időn belül ellensúlyozta a mi javunkra a *Magyarország, Olaszország és Ausztria* között létrejött római paktum (1934). Ez a szerződés ugyanis összekovácsolta a három baráti államot, s a szerződő felek politikájuk összeegyeztetésére kötelezték magukat.

Balkáni szövetség és római paktum.

A «tengely-politika.» Az olasz-magyar-osztrák egyezményt a Gömbös-kormány kötötte meg Mussolinival és Dollfuss kancellárral. Gömbös Gyula azonban Rómánál és Bécsnél messzebb is tekintett, s azon fáradozott, hogy az antant hatalmakkal szemben való érdekközösség alapján közelebb vigye egymáshoz a német és olasz államot. A vezető államférfiak kölcsönös megértéséből aztán ki is alakult a «berlin-római tengely», vagyis az együttműködésre irányuló német-olasz kapcsolat, mely Magyarországot is belevonta politikájába. Végeredményben a tengely nem jelentett kevesebbet, mint hogy a kisantant-francia-orosz-angol érdekkörrel szemben német-olasz-magyar államcsoportosulás iparkodott erejét érvényesíteni az európai politikában. Ez nem kis mértékben növelte hazánk nemzetközi tekintélyét s lehetővé tette leghőbb vágyának, a trianoni béke megváltoztatásának hatékonyabb munkálását.

Gömbös politikája.

Csonka Magyarország megnövekedése. Kormányaink szerencsés bel- és külpolitikája nagy belső és külső erőbeli gyarapodást eredményezett számunkra. Ennek tanubizonyságát maga a kisantant szolgáltatta, mikor két évtized után végre elismerte

katonai egyenjogúságunkat és nem tett kifogást Magyarország felfegyverkezése ellen (1938. augusztus). Engedékenységük világosan jelezte, hogy maguk is észrevették az európai erőviszonyok megváltozását s az ebből rájuk háramló veszedelmeket.

Az Északnyugati Felvidék

Észak-Magyarország. A viharfelhők a kisantant középpontja, Csehszlovákia fölött tornyosultak. A megerősödött Németország elszakította tőle a cseh-német területeket, s ezzel megindult a csehszlovák mű-állam bomlása. Miután a müncheni négyhatalmi egyezmény a magyarlakta területeket elvileg Magyarországnak ítélte, Német- és Olaszország döntőbíráskodása pedig a bécsi *Belvedere-palotában* megállapította a visszacsatolandó részeket (1938. november 2), Magyarország nyomban visszavette a magyarlakta *északnyugati földet*, csaknem Pozsonytól Munkácsig (1938. november 5—11). De az események nem álltak meg északnyugaton. A következő év tavaszán Szlovákia önálló állammá alakult s Kárpátalját elvágta Csehországtól. Erre honvédségünk bevonult a szlovák és a román megszállt területek közé eső *Északkeleti Felvidékre*, a roppant nehéz terepet néhány nap alatt megtisztította a cseh csapatoktól és ukrán bandáktól, s a rutén földet visszacsatolta Magyarországhoz (1939. március 14—19). — Kárpátaljai bevonulásunkkal egyidejűleg a német csapatok megszállták Cseh- és Morvaországot, s ezzel a mondvacsinált csehszlovák állam egészen megsemmisült.

és Kárpátalja visszavétele.

Románia bomladozása.

Kelet-Magyarország. Csehszlovákia széthullását Románia bomladozása követte. 1940. nyarán Oroszország visszavette tőle Besszarábiát s Észak-Bukovinától is megfosztotta; erre a magyarok és bolgárok is visszakövetelték régi területeiket Romániától. A magyar-román tárgyalások azonban nem vezettek sikerre, s a két kormány Német- és Olaszország döntéséhez folyamodott. A *második belvederei döntő határozat* (1940. augusztus 30.) nem felelt ugyan meg a magyar várakozásnak, de mégis nekünk juttatta a megszállt *Kelet-Magyarországot és Észak-Erdélyt a Székelyföld legnagyobb részével együtt.* A nekünk ítélt részeket honvédségünk hamarosan meg is szállta (1940 szeptember 5—15). Utána néhány napra a bolgárok is bevonultak Dél-Dobrudzsába.

Jugoszlávia forradalma és háborúja.

Dél-Magyarország. A kisantant két államának sorsát a harmadik sem kerülhette el. Jugoszlávia kihívta maga ellen Németországot, s ezzel a felbomlás útjára lépett. A *német haderő* bevonult Szerbiába, a *horvátok* pedig kikiáltották állami függetlenségüket és kiszakították maguknak a Dráva-Duna-Száva közét. Ezáltal a jugoszláv államhoz csatolt *magyar területek* éppoly helyzetbe kerültek, mint előző évben Kárpátalja: egy új államalakulat elvágta őket trianoni hódító államuktól, ez esetben Szerbiától. Kormányunknak le kellett vonnia a helyzet következményeit, ha elszakított magyar testvéreinket és területeinket nem akarta odadobni a forradalom- és felbomlás okozta bizonytalanságoknak. E mellett Szerbia légitámadásokat intézett ellenünk s határunkat sem tartotta tiszteletben; végre is honvédségünk harcbalépett és bevonult a szerbektől megszállt területek legnagyobb részébe (1941. április 11—14).

A visszatért országrészek erősen megnövelték Csonka-Magyarország területét és lakosságát. A volt jugoszláv területek felszabadításával csonka hazánk területe mintegy 172 000 négyzetkilométerre, lakossága pedig mintegy 14,700.000 főre emelkedett. Ezzel Európa középállamainak sorába kerültünk, Délkelet-Európának pedig legerősebb hatalmává lettünk.

A megnagyarapodott Csonka-Magyarország.

2. Csonka-Magyarország belpolitikai élete.

A trianoni magyar állam berendezkedése. A trianoni nemzedék azzal a súlyos feladattal találta magát szemben, hogy felépítse romjaiból az országot.

A békeszerződés aláírása után *gróf Teleki Pál* kormánya *földreformot* hajtott végre, hogy arányosabbá tegye a földbirtok megoszlását a földművelő osztályok kezében. Hibája volt azonban a reformnak, hogy a kisbirtok helyett a törpebirtokot szaporította, pedig ez nem tudja biztosítani a földművelő család megélhetését. Jobban sikerült ugyanekkor a *házhelyosztás*, ami negyedmillió kisembernek tette lehetővé családiház építését.

A trianoni élet megindulása.

A legsürgősebben megoldandó másik kérdés a pénz romlásának megállítása s *az állam háztartásának rendezése* lett volna. A világháború, a rákövetkező forradalmak, az öthónapos román megszállás, az országcsonkítás, a jóvátétel: szinte megsemmisítette nemzeti vagyonunkat. Az egymásután következő kormányok kénytelenek voltak fedezet nélkül szaporítani a pénzt, úgyhogy ennek értéke zuhanásszerűen szállt lejjebb és lejjebb. A pénzügyi helyzetet azonban meggyógyítani már azért sem lehetett, mivel a győző hatalmak háborús jóvátételi zálogul lefoglalták az állam minden bevételét.

A pénzügyi helyzet.

A pénzügyi bajokhoz politikai zavarok is járultak. *IV. Károly király* ismételten megjelent az országban, hogy visszavegye az uralmat (1921. március és október). Nemcsak hívei, a legitimisták biztatták erre, hanem Franciaország magatartása is bátorította; a franciák ugyanis ekkor még nem a kisantantban, hanem Magyarországban keresték középeurópai hatalmuk támaszpontját. A király második kísérlete azonban végzetessé vált reá nézve. Sokan voltak, akik a király visszatérését — főkép a kisantant fenyegetésére — károsnak tartották az országra, tehát megakadályozták Budapestre való bevonulását. A fogságba esett királyt aztán angol hajó *Madeira szigetére* szállította, a nemzetgyűlés pedig a külföldi hatalmak követelésére megszüntette IV. Károly uralkodó jogait s az egész *Ausztriai Ház* trónörökösödési jogát. A király nem sokáig élt számkivetésében:

IV. Károly király tragédiája.

félév mulva elérte halála, melyet a hivő lélek megadásával fogadott s áldozatul ajánlott fel népeiért (1922. április 1).

Államháztartásunk rendezése.

A királykérdés megszünte után megjavult a külföldhöz való viszonyunk, s a *Népszövetségbe* is felvették hazánkat (1923). Ennek köszönhető, hogy pénzügyünk «szanálására» is sor kerülhetett; ezt a Népszövetség jelentékeny *kölcsönével* hajtottuk végre. Ugyanekkor megállapították háborús jóvátételi tartozásunk összegét s évenként 10 millió aranykorona fizetésére kötelezték az országot. (A jóvátételi fizetségek általános törlésével a mi kötelezettségünk is megszűnt.) A szanálással kapcsolatban áttértünk a *pengő-pénzegységre* (1927. január 1).

Az ország pénzügyi szanálását gróf Bethlen István kormánya (1921—31.) vitte keresztül, aminthogy a megcsonkított ország bel- és külpolitikájának egyéb területein is ez a kormány végezte el az alapvetés nehéz munkáját.

Károlyi Gyula kormánya.

Bethlen István tízéves miniszterelnöksége után *gróf Károlyi Gyula* állt a kormány élére (1931—32). Ekkor kezdte Magyarországon hatását éreztetni a gazdasági világválság. Károlyi Gyula *szigorú takarékossággal* iparkodott vele megbirkózni, s minden tekintetben az önzetlen és tiszta jellemű kormányférfi emlékét hagyta maga után.

Gömbös Gyula.

A trianoni Magyarország erősödése. Károlyi Gyula kezéből Gömbös Gyula vette át a nemzet vezetését (1932—36). Kormányzati céljait nemzeti munkatervbe foglalta s haláláig dolgozott megvalósításukon. Belpolitikai munkássága arra irányult, hogy erőteljessé tegye a független és öncélú magyar államot; külpolitikájában a kormányzat nyilt munkatervévé tette, ami eddig még csak társadalmi mozgalom volt: a küzdelmet a *trianoni béke helyesbítéséért*. E tekintetben nem ismert fáradtságot, s gyakorta megjelent a hozzánk jóindulatú államok vezetőinél: Német-, Bolgár-, Lengyelországban, ismételten Ausztriában és Olaszországban. Viszont gyakran fogadhatta Magyarországon idegen államok kormányférfiait és diplomatáit. Külpolitikai sikereit az *olasz-magyar-osztrák hármas egyezmény* s a *berlin-római tengely* kialakulása jelzi.

A Darányi-kormány.

Gömbös Gyulát földmüvelésügyi minisztere, *Darányi Kálmán* követte a kormányelnöki székben. Két évi (1936—8.) kormányzatának legértékesebb alkotása volt az a nagyszabású terv — «győri programm» —, melyet nagy nemzeti célok megvalósítására dolgozott ki. A nemzet önfeláldozóan vállalkozott a munkaterv végrehajtására, s tehetsége szerint meg is felelt a magára vállalt feladatnak. Óriási összeget teremtett elő a maga erejéből s a nemzetközi helyzetnek és a korszerű követelményeknek megfelelően kiépítette *honvédelmünket* és iparkodott megoldani legsürgősebb társadalmi feladatainkat, elsősorban a magyar falu *szociális kérdéseit* (egészségügy, mezőgazdasági munkások és cselédek öregségi biztosítása, földbirtokreform, telepítés).

Az Imrédy-kormány.

Darányi után Imrédy Béla vezetése alá került az ország (1938—39). Rövid kormányzása idején tartotta Budapesten feledhetetlen ünnepségeit a XXXIV. Nemzetközi *Eucharisztikus Kongresszus*, amelyen Pacelli Jenő bíboros államtitkár — a későbbi XII. Pius pápa — elnökölt (1938. május 25—29). A kongresszus nagy mértékben gyarapította hazánk erkölcsi tekintélyét a keresztény világban.

Ugyancsak az Imrédy-kormányt érte az a szerencse, hogy visszavehette az északnyugati területeket Csehszlovákiától (1938. november). Kárpátalja, valamint a románoktól felszabadított terület visszavételét már gróf Teleki Pál kormánya intézte (1939. márciusában, illetőleg 1940. szeptemberében). Az ezeréves határ déli vonalát Bárdossy László kormánya vette a magyar felségjog alá (1941. április).

A Teleki-kormány.

Belpolitika tekintetében a Teleki-kormánynak (1939—41.) a visszavett területek kormányzati, gazdasági és művelődési beillesztése adott örvendetes gondokat. Többek közt életbe léptette «*a rutén nép számára* a magyar államiság keretein belül azt az önkormányzatot, melyet azon kívül való életében elérni nem tudott.» Ugyancsak a Teleki-kormány volt az, mely végrehajtotta a *Darányi-féle munkatervet*, s ezzel összefüggésben megfelelő keretek közé szorította «*a zsidók* közéleti és gazdasági térfoglalását.»

Teleki Pál az összeomlás után kétszer volt kultuszminiszter, kétszer külügyminiszter, kétszer miniszterelnök, s mind eme méltóságában — Kormányzó Urunk megállapítása szerint — «az utolsó lehelletéig önkínzó lelkiismeretességgel hazájáért dolgozó államférfinak» mutatta magát. Mint a kultúrvilág egyik legnagyobb földrajztudósa harcolt a békeszerződés ellen már Trianonban, s az ő cáfolatot nem tűrő tudománya vívta ki az első belvederei döntés kedvező eredményeit; ugyanígy az ő tettereje szerezte vissza Kárpátalját, s a második belvederei döntésben az ő küzdő jobbja ölelte vissza a magyar nemzetcsaládba a székelyeket.

A Bárdossy-kormány.

A Bárdossy-kormány (1941—42.) a magyarságnak egy nagyon régi tartozását hajtotta végre: a nemzet általános örömére visszatelepítette a bukovinai székelyeket s a felszabadult Bácskában jelölte ki telepeiket (1941. május-június).

3. Csonka-Magyarország gazdasági élete.

A nehézségek és tanulságaik.

Mezőgazdaság. A trianoni béke szétrombolta egész gazdasági életünket. A magyar mezőgazdaság előtt valamikor a hatalmas Monarchia s távoli országok határai álltak nyitva. A világháború után a Monarchia szétesett, az államok pedig *önellátásra* (autarchiára) törekedtek, s lehetőleg elzárkóztak minden bevitel elől. Különösen is az elzárkózás módszerét követték velünk szemben a szomszédos *kisantant* államok, hogy megtörjék irántuk tanusított magatartásunkat. Ez okok folytán mezőgazdaságunk nem fejlődhetett, s főkép a *világgazdasági válság* idején (1929—33) fenyegető mértékben vissza is esett.

A nehézségek azonban némi jót is hoztak magukkal: megértették gazdáinkkal, hogy nemcsak mennyiségi, hanem *minőségi termelésre* is törekedjenek, mert csak így vehetnek részt a világversenyben. Arra is megtanított bennünket Trianon, hogy a hagyományos *termelési ágakat* ki kell, és — hála a magyar föld páratlan erejének — ki is lehet terjesztenünk. Így ma már jelentős bevételt biztosít gazdáinknak a rizs, olajos magvak, gyógynövények, nemesített vetőmagvak, nemkülönben a páratlanul ízes magyar gyümölcs és főzelékfélék termelése, a baromfitenyésztés, toll-, tojás- és tejgazdálkodás. Az első világháború után kialakult új világgazdasági helyzetet különben a kormányok mindenütt, nálunk is, állandóan tanulmányozzák és minden téren e szerint irányítják a termelést. *(Irányított gazdálkodás.)*

Iparunk fejlődése.

Ipar. Ipari termelésünket igen nagy mértékben megnehezítette az a körülmény, hogy elvesztettük az iparűzéshez szükséges természeti kincseinket, erdőbirtokainkat és vasércterületünk jelentős részét. Elvesztek hegyvidéki ipartelepeink is, amelyek szükségleteikkel gépiparunkat táplálták. A magyar akarat mégsem engedte át ipari termelésünket az elsenyvedésnek, sőt a csonka ország területén csaknem megkétszerezte ipartelepeinket. Erőfeszítésünk megtermette gyümölcseit a minőségi termelésben is. *Gépiparunk* a fejlődés oly fokát érte el, hogy messzi országoknak — Egyiptomnak, Dél-Amerikának, Indiának — lettünk szállítói; kivitelre dolgozik ma már *textiliparunk* is, különösen női ruházati anyagokban; *kémiai* és *mechanikai iparunk* nagyfokú előhaladásáról nem kisebb eredmény tanuskodik, mint honvédségünk fényes diadalsorozata, melyet magyar felszereléssel vívott ki. *Kisipari termelésünk* versenyre kél bármely más ország iparával s azt bizonyos ágakban felül is múlja. Ilyenek különösen: a bútorasztalosság, a ruházati és cipészipar, az élelmiszeripar — melyet világhírű lisztermelésünk tesz lehetővé —, a hangszer- és a nyomdaipar.

Kereskedelem. Kereskedelmünk — nagyrészt a mezőgazdasági és ipari termelés függvénye lévén — megérezte e termelési ágak nehézségeit és súlyos akadályokkal kellett és kell megküzdenie. Az autarchia elzárkózása következtében a kereskedelem egyébként is nagy változáson ment keresztül. Az államok kereskedelmi szerződéseket kötnek egymással, s a külső kereskedelemnek alig van egyéb szerepe, mint a termelt áruk *kölcsönös kicserélése.* A külkereskedelmi feladatok ily irányú megoldására a magyar állam hivatalos intézményt is szervezett: a M. Kir. Külkereskedelmi (ma: *Kereskedelmi) Hivatalt;* feladata, hogy kereskedelmi szerződéseket kössön, ezeket lebonyolítsa, s általában külkereskedelmünket irányítsa és szolgálja.

A kereskedelem átalakulása.

Berendezések.

A bel- és külkereskedelem előmozdítására egyébként is sokat tett megcsonkított országunk: *vasutakat* és a gépkocsiforgalom számára *műutakat* épített, köztük a Bécs—Budapest—

Szeged nemzetközi utat; rendszeres *repülőgépjáratokat* tart fenn s a magyar ipar diecsőségére tengerjáró *hajókat* épített, amelyek Budapestet a Közel-Keleten a tengeri világforgalomba kapcsolták.

4. Csonka-Magyarország szellemi művelődése.

A trianoni béke elszakította népünk millióit, megrabolta természeti kincseinket, leszerelte katonaságunkat: de nem tudta megtörni a nemzet élniakarását. Ez a nemzeti életerő mindenütt feltört a mélyből, ahol szabad utat talált, s átmentette jobb jövőbe a nemzet életét.

Klebelsberg K. politikája.

Ilyen nemzetmentő munkát végzett *gróf Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csonka-Magyarország egyik legnagyobb államférfia. Több *népiskolát* szervezett, épített vagy újított meg, mint a kiegyezés fényes korának félszázada. Különös jelentős égűvé vált ezirányú munkateljesítménye az addig elhanyagolt alföldi magyar tanyavilágban; ezt valósággal új művelődési életre keltette. Demokratikus kultúrpolitikájában tetemesen szaporította a mezőgazdasági népiskolák számát, népkönyvtárakat állított fel s népfőiskolákat hívott életre. Újjászervezte a *középiskolát.* Felépítette a szegedi és debreceni *egyetemet,* a svábhegyi csillagvizsgálót és a tihanyi biológiai intézetet. Az Osztrák és Magyar Monarchia idején a külföld alig vett rólunk tudomást. Klebelsberg az önálló Magyarország külpolitikai képviseletét még a szellemi műveltség képviseletével is megerősítette: a külföldi szellemi élet középpontjaiban *Collegium Hungaricumokat* és egyéb tudományos intézeteket alapított vagy újjáalakított, külföldre szóló hazai ösztöndíjakat adományozott és külföldieket szerzett. Mindezzel oly szoros tudományos kapcsolatokat hozott létre a külfölddel, amelyek trianoni elszigeteltségünkben lelki újjászületésünk erőforrásaiul szolgáltak.

Kultúrpolitikánk legújabb törekvései

Klebelsberg örökségét megőrizték és fejlesztették miniszteri utódai, köztük elsősorban *Hóman Bálint.* Folytatták a népiskolák szaporítását, s ami népművelésünkben korszakot jelentett, a *népiskolát nyolcosztályúvá* szervezték. Kultúrpolitikánk falusi népfőiskolák és szaktanfolyamok szervezésével a lehető legnagyobb mértékben kiépítette az *iskolán kívüli népművelést,* a városi közönség továbbképzéséről pedig az ú. n. szabadegyetemeken történt gondoskodás. A *nyári egyetemi tanfolyamok* a világnézeti és tudományos képzést szolgálták, s a hallgatók közt szép számmal jelentek meg külföldiek is; ilyen nyári tanfolyamokat nemcsak az állam, hanem az Egyház is szervezett. A visszatért *Kolozsvár* visszakapta Szegedre menekült egyetemét, Szegeden pedig megszervezték az *ötödik tudományegyetemet,* s Kormányzó Urunkról nevezték el. *Középiskolai oktatásunk* újabb reformon ment keresztül, s a reform iránya ugyanaz, mint egész iskolapolitikánké: vallásos, haza-

fias, egészséges emberek s nemzeti és általános műveltséggel rendelkező polgárok nevelése és kiképzése.

Örök dicsősége marad nemzetünknek, hogy trianoni lesujtottságában sem tért le a szellemi művelődés útjáról, sőt dicső helyet vívott ki magának a gazdag és győzedelmes nagy népek között. Ennek az elismerései azok a művelődési egyezmények, amelyekben nagy kultúrájú nemzetek léptek velünk szellemi szövetségre.

5. Csonka-Magyarország társadalma.

Társadalmunk legyen:

Nemzeti társadalmunk gyöngének mutatkozott az októberi, majd a bolseviki forradalommal szemben. Amint tehát a proletárdiktatúra megbukott, a társadalom *szilárdabb felépítése és megszervezése* látszott kívánatosnak. A nemzet vezető elemei meg is indították a munkát, s politikai pártokban, társadalmi egyesületekben, érdekképviseletekben és egyéb társulásokban iparkodtak egyesíteni a szétágazó erőket.

szervezettebb,

keresztényibb,

demokratikusabb,

E társadalmi egységesítés legfőbb két elveként az a törekvés érvényesült, hogy az egész nemzeti életet — a politikait, gazdaságit, társadalmit egyaránt — a keresztény világnézet alapjára kell állítani, s nemzeti életünkbe az alsóbb néposztályokat, a kispolgárokat és a földművelő elemet, szorosabban bele kell kapcsolni. Úgy látszott, hogy *keresztényibb és demokratikusabb* fejlődés felé halad az ország. A szép jelszavakkal induló mozgalom azonban nem tudott kellő eredményt felmutatni. Igy aztán régebbi közéletünk nem egy hibája a csonka ország életét is megfertőzte, s a társadalmi osztályok régi elkülönülése is eléggé fennmaradt.

egységesebb,

A társadalom *«kollektív» irányú* átalakításában, a népközösségi eszme elmélyítésében fontos szerepet töltenek be és sikeres munkát végeznek egyes intézményeink, ha megfelelő szellemmel telítjük őket. Ilyenek a vitézi rend, a cserkészet, a levente szervezet, a munkatáborok, az ifjúsági bajtársi egyesületek és hasonló közösségek.

szociálisabb.

Ami társadalmi életünk *szociális irányát* illeti, csonka országunk nagy erőfeszítéseket tett az általános népjólét emelésére. Ez új szociális gondoskodás alapjait *Vass József népjóléti miniszter* rakta le, és hosszú évek munkájával ő építette ki. Mindenekelőtt az ő érdeme, hogy mai szociális helyzetünk sok tekintetben kedvezőbb képet mutat a régibb, békebeli állapotoknál.

Vass József szociális alkotásai.

Vass József munkavezetésével kormányzatunk állami és államilag támogatott magánépítkezésekkel lakáshoz juttatta a megszállt területről menekült «vagónlakókat». Az ország tehetségéhez képest rendezte a hadirokkantak segélyezését. Az egészségügy szolgálatára tüdőbeteggondozó intézeteket, szanatóriumokat és kórházakat létesített, a világháborúban s a két forradalomban tönkrement kórházak felszereléseit pedig megújította. Az általános egészségvédelmi munka érdekében megalapította az Orsz. Közegészségügyi Intézetet, életre hívta a Vármegyék és Városok Orsz. Mentőegyesületét. Az elhagyott gyermekek állami gondozását — amiben egyébként Magyarország megelőzte a nyugati államokat — újjászervezte. Hathatós állami támogatásban részesítette a gyermekvédelmi intézményeket, köztük a szegény gyermekek hazai és külföldi nyaraltatását Hollandiában, Belgiumban, Svájcban, Angliában, Svédországban. Munkásvédelmi törvényeket alkotott; betegség és baleset, öregség és rokkantság, özvegység és árvaság esetére megszervezte a társadalombiztosítást, amelynek igazgatását az Országos Társadalombiztosító Intézetre (O. T. I.) és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetére (M. A. B. I.) bízta. A lehetőséghez képest megszervezte népjóléti kormányzatunk a szegénygondozást, s az inségeseket pénzzel, élelemmel és ruhaneműekkel segítette.

Földbirtokreform.

A földművesosztály szempontjából a legfontosabb szociális intézkedést a házhelyosztás és a földbirtokreform jelentette. Földbirtokpolitikánknak ezirányú tevékenységét kormányaink már az első világháború előtt kezdeményezték, s Nagyatádi Szabó István földmívelésügyi minisztersége alatt, a trianoni magyar élet kezdetekor ismét felkarolták (1920.) és azóta is folytatták.

MULTUNK — JÖVENDŐNK.

A magyar

Mi magyarok ezen a földön — amely a mienk — immár több, mint ezer éven át éltük és éljük a magunk külön magyar életét. E mellett azonban mindig részt tudtunk venni — s Európa számára mindig hasznothajtó módon — a többi európai nép életében.

Kelet és Nyugat határán szolgálta

Ide álltunk Kelet és Nyugat mesgyéjére Keletről hozott ősi tulajdonságokkal, de *arccal mindig Nyugat felé* fordultunk. Magunkévá tettük ennek szellemiségét, s hol könyvvel, hol ekével vagy vésővel szolgáltuk a magasabb emberi élet megteremtésének és fenntartásának feladatát.

Európát és felkarolta saját nemzetiségeit.

Ezenközben sohasem egyedül magunkra gondoltunk. Egyfelől testünkkel, *vérünk ontásával* védtük Európát, másfelől állami szervezetünk *oltalmazó erejét* kiterjesztettük a velünk együtt élő népekre. Nem kérdeztük, hogyan, mikor jöttek közénk, egyszerűen csak megosztottuk velük szellemi életünk kincseit, kenyerünket és a földünk minden gazdagságát. Sőt továbbtekintettünk határainknál, főkép keletre és délre, s a mi magasabb életformánk áldásait szomszédainkra is kiterjesztettük, a mi keresztény európaiságunkban őket is részeltettük.

A jövő Magyarországát

Ez a nemzeti multunk világítja be jövendő életutunkat is. A magyar életet úgy kell beleillesztenünk — és kell beleillesztenie a nemzetközi politikának — *Európa új rendjébe*,

ahogy legjobban megfelel magyar államiságunknak és dunavölgyi történelmi küldetésünknek. Nemzeti létében független, erős és szilárd magyar állam a Duna völgyében: ez az érdeke nemcsak a magyarságnak, hanem a velünk együttélő valamennyi népnek, de a szomszédos államoknak, sőt egész Európának is.

munkás és harcos kéz,

Ám hogy magyar államunk erős legyen, ezért nagyon sokat kell tennünk. Mint harcos lovas nép jöttünk ide, s mikor ez az áldott föld magához ölelt bennünket, a harcos vitéz unokája *a kultúra és a civilizáció munkásává* nevelődött. E mellett azonban nem szűnt meg harcos vitézek unokája lenni. A kéz, amely megmunkálja a földet és összegyüjti a kenyeret adó kalászokat: *acélba öltözik és fegyvert ragad*, ha ezt a kenyeret valaki el akarja venni tőlünk. A mi népünk — mint a búzakalász — alázattal hajtja fejét az édes anyaföld felé; de az a búzatábla vagyunk, olyanná kell lennünk, amelyben a millió és millió szál szorosan áll egymás mellett, s a pusztító viharban egymáshoz tapadva, egymás fölé hajolva önnöntestével védi testvéreit.

keresztény lélek

Tisztában vagyunk azzal is, hogy csak *keresztény erkölcsű*, művelt és a nemzet sorskérdéseiben áldozatrakész nemzedék veheti át és örökítheti át a nemzet életét. Ilyen legyen az ifjúság is! És amikor magyar akar lenni, ezt mind: keresztény lelkiség, hont védő elszántság, művelt fő és dolgos kéz — értse

és magyar szív

bele abba a szóba, hogy: magyar. Ily értelemben *szeressünk mindent, ami magyar*. Szeressük a földet, amely bennünket szült és táplál, s a népet, amelynek véréből való vér vagyunk. A nemzet viharok-dúlta multját, századoktól szentesített életformáit s élő multként reánk szállott minden hagyományát: forró, féltő szeretettel kell a magunkénak vallanunk.

teszi erőssé,

Mint multunkban annyiszor, ismét és ismét jöhet ránk *zord idő*. Minden nemzetet sujthat csapás, érhet szenvedés. De ha a nemzet életereje ép, ha lelke egészséges, akkor a csapások és szenvedések csak tűnő emlékek lesznek életében, s diadalmasan építi ki újra meg újra, amit a vihar összezúzott vagy letört. Gondviselő Isten őrködik fölöttünk, s míg igaz keresztény és nemzeti lélek élteti fajunkat, ez az *égi és földi erő* megtart bennünket a második évezredben is.

s a Gondviselés tartja meg.

Kié e hon, ha nem miénk?
Ha érte mindent megtevénk,
Ha tiszta kézzel áldozánk,
S lettünk, mi eddig nem valánk:
Nincs hatalom,
Mely visszanyom.
És még neked virulnod kell, ó hon,
Mert Isten, ember virraszt pártodon.

(Vörösmarty Mihály: Jóslat.)

KÖZJOGI ÉS TÁRSADALMI ISMERETEK.

I. TÁRSADALMI ÉS KÖZJOGI ALAPFOGALMAK.

1. Egyén és társadalmi közösségek.

Társas élet.

Az ember önmagában fennálló egyed, de egyúttal társas lény is: Istentől teremtett természete, szükségletei s az e világra és az örökkévalóságra szóló magasabb rendeltetése egyaránt arra utalják, hogy *társas életet* éljen. Az emberek minden csoportját, melyet valamilyen cél közössége összetart, társadalmi alakulatnak mondjuk, s ezek közössége alkotja a kisebb-nagyobb *társadalmakat*.

Társadalmi közösségek.

A legeredetibb és legelemibb társadalmi alakulat s az emberi társadalom alapsejtje a *család*, tagjait vérségi kapocs és kegyelet fűzi össze egymással. Az egy őstől származó rokoncsaládokból alakul ki a *nemzetség*, a nemzetségekből pedig a *törzs*. A természet nehézségei, az emberi ellenséggel való küzdelmek a szomszéd törzsekkel szorosabb érintkezésre, majd együttélésre késztetik; ebből az együttélésből sajátos testi és lelki tulajdonságok fejlődnek, s e tulajdonságok együttes és állandó meglétele folytán az együttélő rokoni embercsoportból *faj* (rassz) fejlődik. A faji embercsoportba legyőzött ellenségek, más idegenek is keveredtek, különféle fajú embercsoportok sokféleképen érintkeznek, egyesülnek s nagyobbszámú együttélő embercsoportot alkotnak: a *népet*.

A faj

és a nép.

A népközösségi alakulást természeti és szellemi feltételek hozzák létre. A *természeti feltételek* közt legfontosabb a fajiság és a közös földterület, mely a népet más népektől elhatárolja. Az egyes embernek és népnek egy bizonyos földterülethez való kötöttsége a szülőföld, illetőleg a haza szeretetében tudatosul. — A népiség *szellemi alapjai* közé tartoznak: a hosszas együttélésből fakadó közös történeti élmény (a sorsközösség tudata), továbbá a közös nyelv — mint a gondolat és érzésvilág kifejezője —, nemkülönben a közös vallás és közös kultúra.

Nemzetiség,

A nép sajátos egyéniségét, mely természeti és szellemi közösségeiben jut kifejezésre: *nemzetiségnek* (natio) mondjuk. Midőn a nép tudatára ébred nemzetiségének, az együttélés tudatos szabályozására törekszik. Az öntudatra ébredt népnek jogrendet biztosító alakulatát *államnak*, magát az államalkotó népet pedig *nemzetnek* (populus) hívjuk.

állam, nemzet.

A haza.

Nemzetünk és államunk együttvéve: *a mi hazánk*. A hazának oly erkölcsi kötelezettségekkel tartozunk, mint szüleinknek.

Mindenekelőtt tisztelnünk kell nemzeti értékeinket és hagyományainkat, valamint azokat a személyeket, akik mint a nemzeti értékek hordozói, történeti nagyjaink sorába emelkedtek. Tiszteletünk hűséges szolgálattal párosul a haza minden szükségében. Ez a szolgálat rendszerint nem jelent többet, mint erkölcsös életet, a törvényeknek való engedelmességet, a közteherviselésben való részvételt (adózást), a katonai kötelezettség teljesítését, hivatásunk buzgó betöltését és a közjóért való önzetlen fáradozást. Rendkívüli esetekben azonban a haza minden földi javunkat követeli tőlünk, életünket is.

2. Az állam.

Az állam alkotó elemei. Az államnak három alkotó eleme van : a terület, a népesség s a jogrendet biztosító főhatalom.

A terület.

Az állam elhatárolt területét *országnak* nevezzük. A terület nagysága, fekvése, termékeny vagy terméketlen volta, általában földrajzi és természeti viszonyai — *geopolitikai tényezői* — nagy befolyással vannak a népesség életére. Az országhatárokon belül az idegen államok alattvalói is alá vannak vetve az állam legfőbb hatalmának. [Az uralkodók és az idegen követségek tagjai azonban területenkívüliséget — exterritorialitas — élveznek].

A népesség.

Az állam második alkotó eleme a népesség, tagjait az állam polgárainak nevezzük. Ha az állam egészen, vagy túlnyomólag egy nemzetiségű népből áll, *nemzeti államnak*, ha számottevő nemzetiségi kisebbségei vannak, *nemzetiségi államnak* hívjuk.

A felségjog.

Az állam harmadik alkotó eleme a *legfőbb közhatalom* birtoklása. Ez annyit jelent, hogy az állam maga szabja meg azokat a törvényeket, amelyeket céljai elérésére szükségeseknek tart, és semmi tekintetben sincs más társadalmi, emberi hatalomnak alávetve. Az államnak ezt a független hatalmát felségjognak, szuverénitásnak nevezzük.

A felségjog korlátai.

Szuverénitása azonban az államot csak az *államrend* tekintetében illeti meg, s az emberi személyiséget, valamint a családot és az Egyházat nem korlátozhatja ama jogaikban, amelyek őket a természettől, illetőleg Istentől adottan megilletik. Ilyenek pl. az egyén számára a lelkiismeret követését s az egyéni becsületet, a család és az Egyház számára az ifjúság nevelését biztosító jogok.

Alkotmány és államformák. Az állam legfőbb alkotó eleme a szuverén közhatalom, mellyel az állam végrehajtja a maga akaratát. Hogy azonban mi az állam akarata és miképen hajtja azt végre, ezt az államok különböző alkotmánya szabja meg. Az *alkotmány* ama jogszabályok összessége, amelyek meghatározzák az államhatalom gyakorlásának módját. Az alkotmány rendszerint az államnak több-kevesebb polgárát részesíti a közhatalomból.

Államformák.

Az államok különböző alakot öltenek a szerint, hogy ki áll az állam élén, vagyis, hogy kinek a személyében testesül meg az állam szuverénitása. Ha a legfőbb hatalom végeredményben egy személy — uralkodó — kezében összpontosul, ez az államforma : *monarchia* (egyeduralom, pl. császárság, királyság) ; a monarchiában az uralkodói méltóság ugyanabban a családban meghatározott rend szerint szokott öröklődni. Ahol a közhatalom alanya nem egyetlen ember, hanem a nép : az ilyen állam *köztársaság;* a köztársasági állam fejét elnöknek szokták nevezni és időközönkint választják.

Mind a monarchia, mind a köztársaság többféle színezetű lehet. Az *abszolutizmus* kizárja az alattvalókat a közhatalomból, s ezt teljesen az uralkodó gyakorolja. A *despotizmusban* az alattvalók egy vagy több despota «kényuralmának» vannak alávetve, mint pl. az orosz proletárdiktaturában. Az *oligarchikus* jellegű államot «kevesek» irányítják, pl. arisztokraták (főúri nemesség), plutokraták (pénzemberek). Ahol megbizottjai útján a nép gyakorolja az uralmat, s elvileg mindenegyes állampolgár egyenlő feltételek mellett részese lehet a közhatalomnak : az ilyen államot *demokratikusnak* mondjuk.

A legújabb időkben egyes államok «vezért» állítottak a maguk élére, ez képviseli a nép akaratát, törekvéseit s kezében egyesít minden hatalmat és felelősséget. Ezek az úgynevezett *tekintélyi* (vezetés alatt álló) államok.

Tekintélyi és rendi állam.

XI. Pius pápának Quadragesimo anno kezdetű enciklikája (körlevele, 1931.) a *rendi állam* gondolatával termékenyítette meg az államról való felfogásunkat. Lényege, hogy az állam hatalmának és felelősségének egyrészét átruházza rendi önkormányzatokra, vagyis különböző szellemi, társadalmi, gazdasági érdekeltségek természetes alakulataira. Nagyrészt ezen eszmék szerint építette fel Portugáliát Oliveira Salazar.

3. Az államhatalom tagozódása.

A legfőbb államhatalom három ágra tagozódik. Az államhatalom első feladata az állam akaratának meghatározása, az állami élet jogszabályainak megalkotása ; ez a *törvényhozó* hatalom. Az államhatalom második feladata a törvények végrehajtása ; ezt *végrehajtó vagy kormányzó* hatalomnak mondjuk. A legfőbb hatalom harmadik ágazata a *bírói* hatalom ; ez az igazságszolgáltatás eszközeivel megtorolja a törvények ellen elkövetett vétségeket s eldönti a polgárok közt felmerülő, jogi természetű vitás kérdéseket.

A parlament.

A törvényhozó hatalom. A törvényhozó hatalmat az államfő és a nemzet közösen gyakorolja. A nemzet azonban nem vehet részt mindenegyes tagjával a törvényhozás munkájában, hanem megbizottakat küld a *törvényhozó testületbe*, parlamentbe.

Alsó- és felsőház.

A törvényhozó testület vagy együttesen, vagy két részre oszolva tanácskozik, s e szerint egy vagy két kamarából áll; a kétkamarás parlament alsó- és felsőházra oszlik.

A törvényalkotás.

A *törvényjavaslatokat* általában a kormány tagjai terjesztik a parlament elé, de a parlament mindenegyes tagjának joga van törvényt kezdeményezni. A benyujtott törvényjavaslatot előbb az alsóházban tárgyalják le; az itt elfogadott törvényjavaslat a felsőház elé, ha pedig ez is elfogadta, az államfő elé kerül, s az ő jóváhagyása emeli *törvényerőre*.

A kormányzás.

A kormányzó hatalom. Az államnak a szentesített törvényekben megnyilvánult akaratát az államfőtől kinevezett kormány hajtja végre. A kormánynak ezt a ténykedését kormányzásnak vagy *közigazgatásnak* mondjuk. De nemcsak a törvény végrehajtására van a kormány felhatalmazva, hanem arra is, hogy szükség esetén *rendeletiel* intézkedjék olyan ügyekben, amelyekre nézve törvény nem intézkedik.

A kormány összetétele.

A kormány élén kormányelnök — miniszterelnök — áll, s ennek vannak alárendelve a szakminiszterek (külügy-, pénzügy- stb.); ezek száma a szükség szerint változik.

A miniszteri felelősség.

A kormány tagjai felelősséggel tartoznak az *államfőnek* s rendszerint a *parlamentnek* is. Ebben az esetben a parlamentnek nemcsak joga, hanem kötelessége is a kormány ellenőrzése és szükség esetén felelősségre vonása; s ha a parlament bizalmatlanságát nyilvánitja vele szemben, vagy ha a parlamenti választások során nem tud a maga pártjának többséget szerezni, az államfő felmenti a kormányt tiszte alól s másikat nevez ki. Ugyanez történik az egyes miniszterekkel, ha elvesztik az államfő vagy a parlament bizalmát.

A bírói hatalom. A törvényhozás és közigazgatás mellett a legfőbb állami hatalom harmadik ága a bírói hatalom, az *igazságszolgáltatás*. A bíróságok felügyeletével az igazságügyi minisztérium van megbízva, s a büntetés végrehajtásáról is ez gondoskodik.

Az igazságszolgáltatás tárgya.

Megkülönböztetünk büntető és polgári pöröket a szerint, hogy *bűnügyben* (pl. lázadás, lopás) vagy a polgároknak egymás ellen való *magánügyi* sérelmében (pl. becsületsértés) kell ítéletet hozni. A bűnügyeket az állam hivatalból üldözi, a polgári pörök csak a sértett fél feljelentésére indulnak meg. A bűnügyekben a vádat az állami ügyész, polgári pörökben a felperes (esetleg ügyvédje által) képviseli.

Bíróságok.

Különbséget kell tennünk egyes és társas bíróság, továbbá alsó és felsőbb bíróság között. Az *egyes* bíráskodásban egy személy gyakorolja a bírói hatalmat, a *társas* bíróság több tagból álló tanácsban hoz ítéletet. A felsőbb bíróság felülbírálja s jóváhagyja vagy megsemmisiti az alsó bíróság ítéletét.

II. A MAGYAR ÁLLAM ALKOTMÁNYA.

1. Magyarország államformája.

Király ság.

IV. Károly király 1918. őszén visszavonult az államügyek vitelétől, s a proletárdiktatura bukása után összeült nemzetgyűlés a külföldi hatalmak kényszerítő követelésére megszüntette IV. Károly uralkodó jogait és az egész Ausztriai Ház trónörökösödési jogát (1921. XLVII. törvénycikk). Mindamellett ugyanezen törvénycikk szerint a nemzet a királyság ősi formáját változatlanul fenntartotta, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztotta és utasította a minisztériumot, hogy eziránt alkalmas időben javaslatot tegyen.

Trónralépés.

A királyi és a kormányzói hatalom. A trónra lépő király hat hónapon belül köteles magát a Szentkoronával *megkoronáztatni;* ugyanekkor hitlevélben meg géri az ország alkotmányának, törvényeinek és törvényes szokásainak megtartását s esküt is tesz az alkotmányra. A koronázással a király teljes hatalma birtokába jut. A megkoronázott királyt az «apostoli királyi felség» cím illeti.

Személyi felségjogok.

A király *személye* szent és sérthetetlen, felelősségre nem vonható; címeket, rendeket és nemességet adhat; udvartartására az országgyűlés évenként bizonyos összeget szavaz meg (civillista).

Közhatalmi felségjogok.

A közhatalom tagozódása szerint a királyt a következő jogok illetik meg. A *törvényhozó* testületet ő hívja össze és oszlatja fel, a törvényeket ő szentesíti. A *kormányzó* hatalomnak a király a legfőbb birtokosa: ő képviseli az államot más államal szemben, követet küld és fogad, hadat üzen és békét köt; a minisztereket és a főbb állami tisztviselőket ő nevezi ki. A király a katolikus egyház főkegyura, s ő adományozza a nagyobb egyházi javadalmakat, kinevezi a főpapokat. (A főkegyúri jogot az Egyház nem felségjognak, hanem a pápától engedélyezett személyes kiváltságnak tekinti.) A király a nemkatolikus felekezetek felett főfelügyeleti jogot gyakorol. Ő a legfőbb hadúr, a hadsereg felett való vezérlet és vezénylet joga őt illeti. A *bírói* hatalomnak ő a forrása; ő nevezi ki a bírákat, s ezek az ő nevében mondanak ítéletet; az elitéltnek megkegyelmezhet, a megindított pert törölheti. — Végrehajtó hatalmát a király csak a felelős minisztérium útján gyakorolhatja; minden intézkedése csak akkor érvényes, ha az illetékes miniszter ellenjegyezte, vagyis vállalta érte a felelősséget.

A kormányzó.

Magyarország államformája ma is királyság, de az 1920. évi I. t.-c. alapján az államfői teendőket korlátozott királyhelyettesi hatáskörben *kormányzó* látja el. A kormányzót általában ugyanazok a jogok illetik, amelyek a királyt; nem adhat azonban nemességet, a törvényeket nem szentesíti, hanem kihirdetési

záradékkal látja el, s nem illetik meg a főkegyúri jogok. Címe: főméltóságú kormányzó úr.

Magyarország kormányzója ezidőszerint Nagybányai vitéz Horthy Miklós cs. és kir. altengernagy, a nemzeti hadsereg volt fővezére. A nemzetgyűlés 1920. március 1-én választotta meg méltóságába, választása meg nem határozott időre történt.

A kormányzóhelyettes.

Az 1942. évi II. t.-c. értelmében a kormányzó kívánságára az országgyűlés kormányzóhelyettest választ. A kormányzóhelyettes, a kormányzó megbízásából, egyes kormányzói tennivalókat végez. Ha pedig a kormányzót betegség vagy más ok akadályozza tiszte ellátásában, vagy ha a kormányzói méltóság nincs betöltve: a kormányzóhelyettes gyakorolja a kormányzói hatalmat.

2. A törvényhozó hatalom.

A törvényszerzés joga a királyt (kormányzót) és a nemzetet együtt illeti meg. A nemzetet a törvényhozás munkájában az országgyűlés képviseli; ez két házból áll, úgymint a felsőházból és a képviselőházból.

A felsőház.

A *felsőház tagjai:* születés jogán a Habsburg-Lotaringiai Háznak 24. életévüket betöltött férfitagjai, ha állandóan az ország területén laknak; méltóság és hivatal jogán az ország zászlósurai (tárnokmester, főpohárnok, stb.) és legfőbb méltóságai, köztük a két koronaőr, a legfőbb bíróságok vezetői, a honvédség főparancsnoka és a Magyar Nemzeti Bank elnöke; a katolikus egyház római és görög szertartású megyéspüspökei a pannonhalmi főapáttal együtt, a szerzetes tanítórendek főnökei, az esztergomi, kalocsai és egri székeskáptalanok nagyprépostjai, az Erdélyi Római Katolikus Status világi elnöke; a nemkatolikus keresztény felekezetek papi és világi vezetői meghatározott számban; választás útján a mágnáscsaládok kiküldöttei, a megyei és városi törvényhatóságok kiküldöttei, a gazdasági, tudományos, művészeti érdekképviseletek (mezőgazdasági, ügyvédi stb. kamarák, egyetemek, a Zeneművészeti Főiskola) kiküldöttei; államfői kinevezés jogán a közélet jelesei.

A képviselőház.

A *képviselőház tagjait* a választói jogosultsággal bíró állampolgárok választják.

Az országgyűlés mindkét háza mindenekelőtt elnököt, két alelnököt, háznagyot és jegyzőket választ, megalakítja a különböző (mentelmi, pénzügyi stb.) bizottságokat, s csak ezután kezdi meg működését. A tanácskozás ügyrendjét a házszabályok állapítják meg.

3. A kormányzó hatalom.

A kormány összetétele.

A magyar királyság alkotmánya a végrehajtóhatalmat a király (kormányzó) és a felelős királyi kormány — minisztérium — kezébe adja. Ezidőszerint a m. kir. minisztériumok vezetői: a miniszterelnök, a külügy-, belügy-, pénzügy-, honvédelmi, földmívelésügyi, iparügyi, kereskedelem- és közlekedésügyi, vallás- és közoktatásügyi és igazságügyi miniszter. A szakminisztériumokban a miniszterek főmunkatársai az államtitkárok, az egyes ügyosztályok élén osztályfőnökök állanak.

A külügyi közigazgatás. A külügyi közigazgatás feladata, hogy az államnak más államokkal való érintkezését közvetítse, az állam politikai és gazdasági érdekeit a külföldi államokban megvédje s a külföldön élő magyar állampolgárokat oltalmába fogadja.

A belügyi közigazgatás legfontosabb teendői: a közbiztonság fenntartása, a népegészségügy s általában a szociális ügyek gondozása, nemkülönben a közigazgatási kerületek fölött való felügyelet.

A törvényhatóságok területe, hatásköre.

Hazánk közigazgatási kerületei a vármegyei és a városi törvényhatóságok. A *megyei* törvényhatóság sok községet foglal magában, a *városi* törvényhatóság csak egyet, magát a törvényhatósági joggal felruházott várost. A törvényhatóságok *hármas hatáskörrel* rendelkeznek: területükön közvetítik az állami közigazgatást, vagyis végrehajtják az országos törvényeket és rendeleteket; maguk választják tisztviselőiket, helyi vonatkozású közügyekben szabályrendeleteket alkotnak s költségeik fedezésére megyei, illetőleg városi pótadót vetnek ki (önkormányzati jog); országos (politikai) ügyekben véleményt nyilvánítnak s véleményüket egymással, a kormánnyal és az országgyűléssel közölhetik.

tisztviselői kara.

A törvényhatóságok első választott tisztviselője vármegyében az *alispán*, városokban a *polgármester*. A főispán — a fővárosban a főpolgármester — nem a törvényhatóság tisztviselője, hanem a kormány képviselője; feladata, hogy ellenőrizze és összefogja a törvényhatóság területén folyó állami és törvényhatósági közigazgatást.

A vármegye tagozódása.

A vármegyei közigazgatás területi egységekre, úgymint városokra és járásokra tagozódik. A *megyei városok* vezető tisztviselője a polgármester, a *járások* élén a főszolgabíró áll. A járások nagy- és kisközségekből állanak; a *nagyközségnek* külön jegyzője van, a *kisközségek* többen együtt alkotnak egy körjegyzőséget. A községi közigazgatás élén a bíró áll, mellette a jegyző mint szakértő tisztviselő szerepel.

A vármegyében lévő *szabad királyi városok* nincsenek kivéve a megyei közigazgatásból, hacsak egyúttal nem törvényhatóságok (mint pl. Győr). Így a szab. kir. városoknak ez az elnevezése már csak puszta

címet jelent; mégis büszkék lehetnek rá, mert jelentős történeti multjukat igazolja.

A hadkötelezettség.

A honvédelmi közigazgatás. A trianoni békeparancs Magyarországnak csak csekély zsoldos hadat engedélyezett; ez a rendelkezés azonban már a multé, mint Trianonnak annyi más rossz emléke. Ma már hadseregünk kellő létszámát általános hadkötelezettség biztosítja; ez a 18. életévvel kezdődik és a 60. év betöltéséig tart. Fiatalságunk 21. életévében kerül sorozásra, de ekkorra a leventeszolgálatban már átment a katonai előképzésen. A katonai szolgálaton kívül a honvédelem körébe tartozik a légvédelmi szolgálat, nemkülönben a munkatáborokban teljesítendő munkaszolgálat is.

A költségvetés.

A pénzügyi közigazgatás. A pénzügyi közigazgatás az állam gazdálkodását, háztartását vezeti, vagyis előteremti a bevételeket és felhasználja a kiadások fedezésére. Az állami költségvetést (budget-et) úgy kell elkészíteni, hogy a bevételek és a kiadások egyensúlyban legyenek egymással, tehát ne legyen se hiány (deficit), se fölösleg.

Az állam bevételei.

Az állam rendes bevételei az *állami javakból* (föld, erdő, bánya, vasút, posta stb.), *egyedáruságokból* (monopólium, mint pl. az italmérési jog), adókból és illetékekből erednek. *Illetéket* akkor szed az állam, ha valamely állami hatóság külön szolgálatot tesz a polgárnak, pl. okmányt állít ki számára.

A gazdasági közigazgatás körébe tartozik a földművelés-, ipar- és kereskedelemügy gondozása.

Földművelésügy.

Földművelésügyi közigazgatásunkra az a feladat vár, hogy gondoskodjék mezőgazdasági néposztályunk érdekeiről s növényi termelésünk és állattenyésztésünk szükségleteiről.

iparügy,

Az *iparügyi* közigazgatás feladata az ipari termelést szabályozó és iparos osztályunk érdekeit védő ipartörvények végrehajtása s új jogszabályok alkotása.

kereskedelemügy.

A *kereskedelem- és közlekedésügyi* közigazgatás hatáskörébe tartoznak a bel- és külkereskedelmi, idegenforgalmi, vasúti, Duna- és tengerhajózási, légiforgalmi ügyek, a közutak, hidak, a posta felügyelete, irányítása és fejlesztése.

A vallás- és közoktatásügyi közigazgatás. 1. A vallás lelkiismereti része az ember belső világába tartozik, s ebbe az államhatalom nem avatkozhatik. A *vallásügyi közigazgatás* tehát a vallási életnek csak külső vonatkozásait érintheti. Igy a vallási szervezkedés szempontjából a magyar törvényhozás a régi, történeti vallásokat «*bevett*» *vallásfelekezeteknek* nyilvánította, s jogot ad nekik iskolaállításra, egyházi adójuk behajtásában segítségükre van s erkölcsileg, anyagilag támogatja őket. Ilyenek a római katolikusok, reformátusok, ág. h. evangélikusok, görög keletiek és unitáriusok. Korlátoltabb jogokkal rendelkeznek, de nyilvános istentiszteletet tarthatnak az «*elismert*» felekezetek: a baptisták, mohamedánok és zsidók.

A vallásfelekezetek.

2. A *közoktatásügyi közigazgatás* az ifjúság nevelését s oktatását, általában pedig a nemzeti művelődés ügyét hivatott szolgálni.

A népoktatás.

A műveltség elemeinek elsajátítása minden gyermekre nézve kötelező, ezért hatodik évének betöltése után tizenötödik évének betöltéséig minden fiú- és leánygyermek *tanköteles*. Ebből a kilenc évből négyet a mindennapi elemi népiskola végzésére kell fordítania; tizedik évének betöltése után látogathatja az elemi iskola felső négy osztályát, vagy polgári iskolába, illetőleg fiú-, leánygimnáziumba léphet.

A gimnázium vagy a polgári iskola IV. osztályának elvégzése után a tanuló mezőgazdasági vagy ipari vagy kereskedelmi középiskolába iratkozhatik s ezek elvégzése után is érettségi vizsgálatot tehet.

Iskolaállítási jog.

Az említett iskolák felállítására és fenntartására az állam másoknak is jogot ad: az Egyháznak, férfi és női szerzetes rendeknek, a bevett vallásfelekezeteknek, törvényhatóságoknak, községeknek (városoknak), egyesületeknek és magánszemélyeknek is. Mindezek azonban kötelesek az állam követelményeihez és feltételeihez alkalmazkodni.

Egyetemek.

Érettségi vizsgálat után egyetemek és főiskolák adják meg a tudományos képzettséget, illetőleg szakképesítést. *Tudományegyetemünk* van Budapesten, Kolozsvárt, Debrecenben, Pécsett (a Pozsonyból menekült egyetemünk) és Szegeden. Műegyetemünk a budapesti *József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem*. Ennek kebelébe tartozik a mérnöki és építészmérnöki, valamint a (Sopronban működő) bánya-, kohó- és erdőmérnöki kar, mely 1934-ig önálló főiskola volt; úgyszintén a mezőgazdasági és állatorvosi kar, utóbbi szintén önálló főiskolaként működött; végül a közgazdaságtudományi kar, melyet közgazdasági egyetem néven szoktak emlegetni.

főiskolák.

Az egyetemeken kívül sok más főiskolánk szolgálja a magasabb tudományos és szakképzést: a papnevelő intézetekkel kapcsolatos teológiai főiskolák, a pannonhalmi tanárképző főiskola, katonai, jogi, gazdasági akadémiák, Kertészeti Akadémia, Testnevelési Főiskola, Képzőművészeti Főiskola, Zeneművészeti Főiskola.

Iskolán kívüli népművelés

A népművelésben egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az iskolánkívüli népművelés. A népművelő munkát a vármegyénként felállított iskolánkívüli *népművelő bizottságok* szervezik és irányítják, a közoktatásügyi minisztérium pedig vetítőgépekkel, oktatófilmekkel és vándorkönyvtárakkal, illetőleg ajándékkönyvekkel támogatja.

katolikus szervezetei.

Az iskolánkívüli népművelést elmélyítik azok az egyesületek, amelyek vallásos alapon álló szervezetekben végzik népművelő munkájukat. Az ilynemű katolikus szervezetek közt leghatalmasabb a *KALOT*, vagyis a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete. Ez meghódította falusi férfiifjúságunkat, s népfőiskoláin, tanfolyamain és egész egyesületi működésében azon munkálkodik, hogy a katolikus világnézet és erkölcsiség, a népi műveltség, a szociális igazság és az áldozatos hazaszeretet jegyében új férfinemzedéket neveljen

falvainkban, keresztény és magyar életerőnk eme forrásaiban. — Testvérszervezete a *KALÁSZ*, vagyis Katolikus Lánykörök Szövetsége, a katolikusabb, magyarabb, szociálisabb és műveltebb falusi leánytípus kialakításán dolgozik. — Az *EMSZO* (Egyházközségi Munkásszakosztály) szervezetei, valamint a legényegyletek a városi iparos ifjúság erköcsi és értelmi művelésén fáradoznak. — A *KIOE* (Katolikus Iparos- és munkásifjak Orsz. Egyesülete) tagjainak erkölcsi nevelését és szakmai képzését tekinti feladatának. — A *KLOSZ* (Kat. Leányok Orsz. Szövetsége) az értelmiségi osztályhoz tartozó leányok, tisztviselőnők erkölcsi és értelmi művelődését szolgálja. A *Zita-körök* a háztartási alkalmazottak továbbneveléséről gondoskodnak.

4. A bírói hatalom.

Bírósági szervezetünk négy hatóságot foglal magába: a járásbíróságot, a törvényszéket, az ítélőtáblát és a kúriát.

Bírói hatóságok

A királyi *járásbíróság* elsőfolyamodású bíróság. A királyi *törvényszék* súlyos ügyekben elsőfokú, enyhébb ügyekben másodfokú; ebben az esetben a járásbírói ítéletek ellen hozzá fellebbezett ügyekben jár el. A királyi *ítélőtábla* minden esetben felsőbb bíróság, mégpedig vagy másod-, vagy harmadfokú. A királyi *kúria* az állam megfellebbezhetetlen, legfelsőbb bírói hatósága.

Területi osztása.

A bírói hatóságok ítélkező joga meghatározott területre szól. Így a *járásbíróságok* egy-egy járás kevésbbé súlyos ügyeiben ítélkeznek; a *törvényszékek* hatásköre alá egy-egy megyei és a megyében fekvő városi törvényhatóság területe tartozik; a törvényszékek egy-egy *ítélőtábla* körletébe vannak beosztva, a táblák hatásköre tehát több vármegyére terjed; a *kúria* joghatósága az egész országot magában foglalja, székhelye Budapest.

Az ügyészség.

A társas bíróságok mellett királyi ügyészségek működnek: a törvényszék mellett *ügyészség*, a tábla mellett *főügyészség*, a kúria mellett *koronaügyészség*. Az ügyészség a hivatalból üldözendő bűncselekményekben a nyomozást végzi, illetőleg ezekben az ügyekben a közvádló szerepét tölti be. A királyi ügyészségek nem a bíróságoknak, hanem az igazságügyminiszternek vannak alárendelve.

Kivételes bíróság.

A felsorolt bíróságok mind rendes bíróságok. Kivételes bíróság a *közigazgatási bíróság*, mely a hatóságok jogsértése ellen beadott panaszokban ítélkezik; ehhez fordulnak panaszukkal pl. a törvényhatóságok, ha a kormány törvénybe ütköző rendelet végrehajtását kívánná tőlük.

III. NÉPESEDÉSI ERŐNK.

1. A családvédelem.

Család védelme.

A családi élet megszilárdítása. A magyar néperő fenntartásának és növelésének alapja a családvédelem. A család a társadalom sejtje: ez alkotja ugyanis az emberi társadalom és a nemzet *természeti* alapját, s elsőként ez származtatja át az új

meg új nemzedékekre az *erkölcsi és szellemi* művelődés hagyományos kincseit. E létfontosságú kettős hivatása érdekében mindent el kell követnünk, hogy a családi életet megszilárdítsuk s anyagi és szellemi-erkölcsi feltételeit biztosítsuk.

A családi élet válsága.

Erre annál inkább égető szükségünk van, mivel a családi békétlenségek, a nagy mértékben megnövekedett válások s a házasodási hajlam megcsappanása arra vallanak, hogy a családi élet *válságba* jutott. Mindezeknek elsőrendű okát abban a sekélyes világnézetben kereshetjük, mely az emberi és nemzeti társadalom érdekében sem hajlandó önfegyelemre, türelmes szeretetre, áldozatkészségre, hűségre s általában magasabbrendű erkölcsiségre, hanem szabadosságban, önzésben, csupa természetes «jó»-ban látja az élet értékeit s csupán ezeket keresi és hajszolja. A családi élet eme válságát nem gyógyíthatja meg semmi egyéb, mint ha keresztény társadalmunk magáévá teszi a házasélet *evangéliumi alapjait*, s érvényesíti a szeretet, a hűség és felbonthatatlanság isteni elveit és parancsolatait.

ennek gyógyítása.

A gazdasági nehézségek

Tagadhatatlan azonban, hogy korunk *gazdasági helyzete* sem kedvez a családi életnek. A háborús évtizedek okozta nehézségek, kedvezőtlen kereseti lehetőségek, rossz lakásviszonyok a család alapítását és fenntartását egyaránt megnehezítik, s a megélhetés gondjai a nőt, még a családanyákat is kereső munkára ösztönzik. Az igények okos csökkentése ugyan nem kis mértékben kevesbítené a családfenntartás nehézségeit is, e mellett azonban nem lehet a tevőleges segítség szükségességét sem kétségbevonnunk s bizonyos sürgős teendők kötelezettsége alól az államot és társadalmat felmentenünk.

s ellenszereik.

Az államra és a társadalomra hárul ugyanis a feladat, hogy biztosítsa a családalapítás és fenntartás anyagi lehetőségeit. E szerint kell szabályoznia a munkabéreket, s a munkásnak olyan bért — ú. n. *családi bért* — kell juttatni (fizetésben, családi pótlékban, természetben, jóléti intézményekben), hogy «a családapák munkabére az egész háztartás költségeit fedezze». Ezzel elkerülhetővé válik a családi életnek az az erkölcsi veszedelme is, hogy «a családanyáknak a háziteendők és különösen a gyermeknevelés elhanyagolásával bérmunkát kelljen vállalniok». (XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű körleveléből.) E mellett az építési politikát az államnak úgy kell irányítania, hogy a *lakáskérdés* minden családra nézve megoldassék. Sőt meg kell könnyíteni a családok számára *ingatlan* vagyon szerzését is, mert a magántulajdon a család nyugodt fejlődésének legbiztosabb alapja.

Faj- és nemzetfenntartás.

A családi élet nemzetfenntartó hivatása. A családi élet legszembeszökőbb hivatása emberi fajunk és benne nemzeti társadalmunk fenntartása és gyarapítása. Minden nemzet jövőjének egyik legerősebb biztosítéka egészséges, bő emberanyaga. Ez azonban csak akkor lehet a nemzeti jövendő záloga, ha a

népesség állandóan és kedvezően szaporodik; ellenkező esetben a nemzet élete lassú elsorvadásra van ítélve.

Csonka-Magyarország területén a háború előtti években ezer lélekre 34—35 születés esett: ez a szám az összeomlás óta majdnem szakadatlanul lefelé haladt, úgyhogy 1937-ben már 20 alá szállott. Ez annyit jelent, hogy míg az első világháború előtt csaknem 100.000-re rúgott a trianoni Csonka-Magyarország területének természetes szaporodása, 1937-ben ugyanazon a területen a halandóság csökkentésével sem igen tett ki többet évi 50.000-nél. Ez annál nagyobb veszedelmet rejt magában, mivel a születések csökkenése egyre növekedő arányban csökkenti népességünket: egyre kevesbedik a fajfenntartó elem, s ennek megfelelő arányban esik vissza szaporodásunk. S ehhez vegyük még számításba a következő összehasonlítást is: míg Csonka-Magyarország lakossága 1937. körül 6‰-kel sem gyarapodott évenként, addig Romániáé 11.5‰-kel, Jugoszláviáé pedig csaknem 13‰-kel növekedett.

A gyermekáldás.

Magyarországnak tehát meg kell találnia azt az utat, amellyel lakosságának szaporodását kedvezőbb mederbe tereli. Az államnak azonban akármilyen ügyes és célravezető politikája sem pótolhatja azt a lelkületet, mely a gyermeket a Teremtő Isten áldásának, a nemzeti jövendő zálogának, a szülői hivatás legédesebb örömének és jutalmának tekinti. Sokszor a szegénységre hivatkoznak a gyermekáldás elhárításának védelmére. De igazában nem ez, hanem a Gondviselésben bízni nem tudó kishitűség és az önmagát kereső önzés és kényelemszeretet okozza azt az Isten és nemzet ellen való súlyos bűnt, mely gátat vet a gyermek születésének. Ha tehát fájdalommal gondolunk nemzeti létünk fenyegető jövőjére, mindenekelőtt a nemzeti társadalom lelkét kell megnemesítenünk. A vallásos jellem az, ami e tekintetben is legszilárdabb biztosítéka nemzeti jövendőnknek.

A születések kellő arányszáma azonban még nem biztosítja erőbeli gyarapodásukat: a megszületett gyermekeknek életben is kell maradniok, s egészséges emberekké fejlődniök. E nagy kérdés megoldására a népegészség gondozása hivatott.

2. Az általános népvédelem.

Az egészségvédelem. A művelt államok népegészségügyüket elsősorban az «egészségvédelem» által szolgálják. Az egészségvédelem az orvostudománynak újabb ágazata, s arra törekszik, hogy az egészséget megóvja, az emberi szervezetet ellenállóvá tegye s a betegségeket távoltartsa.

Az egészségvédelmi munka.

Az egészségvédelmi munkát a *székesfőváros* szakvédelmi rendszerrel oldja meg, vagyis a különféle egészségvédelmi feladatokra külön-külön szakorvosi és védőnői kart alkalmaz. A szakvédelmi rendszer azonban orvosilag nem szükséges, *vidéken* pedig nem is lehetséges; ezért itt az egész család egészségvédelmét egyazon szolgálat látja el. Ezt az eljárást családi vagy általános egészségvédelemnek nevezzük.

Az általános egészségvédelem.

Az általános egészségvédelmi munkának kezdete óta zöld kereszt a jelvénye, s erről az egész munka a «Zöldkeresztes egészségvédelmi munka», röviden «*Zöldkereszt*» nevet kapta. A szolgálat rendszeres ellátása végett a járások és városok egészségvédelmi körökre vannak felosztva, s bennük megbízott *orvosok és védőnők* végzik a munkát. Az orvos elsőrendű hivatása nem a rendelés és a kezelés, s a védőnőé nem a betegápolás. Szerepük inkább az, hogy orvosi vizsgálat alapján tanácsaikkal kioktassák a népet az egészséges életmódra. Ily értelemben az egészségvédelem *tevékenysége* kiterjed a házasság és a pályaválasztás előtti tanácsadásra, a helyes betegápolás megtanítására, az anya, a csecsemő, az iskolásgyermek egészségügyi védelmére s a gümőkór (tuberkulózis) elleni küzdelemre. Az adott tanácsok megtartását s általában a családok egészségügyeit a védőnők állandóan ellenőrzik. A járások és városok tüdőbeteggondozó intézettel is fel vannak szerelve, s ezekben szakorvosok állnak a betegek szolgálatára. E mellett még egyéb *intézmények* egészítik ki az egészségvédelmi szolgálatot: tejkonyhák, szülőotthonok, anyaotthonok, bölcsődék, csecsemőotthonok, napközi otthonok, iskolafürdők. Mivel pedig az egészségvédelmi körök sokszor több falura, szétszórt tanyákra terjednek ki, vándor tüdőgondozóval, hordozható fektető házacskákkal (tüdőbajosok számára), vándorbölcsődékkel, vándorcsecsemőkelengyével stb. is fel vannak szerelve.

Népjóléti intézményeink. A magyar állam és társadalom a népegészségügy s vele együtt az általános társadalmi jólét szolgálatára a jóléti intézmények egész sorát hívta életre. Közöttük legjelentősebbek azok, amelyek biztosítás alapján szolgálják a népesség egészségi és szociális érdekeit.

O. T. I. A biztosító intézetek közül a legszélesebb társadalmi rétegeket az Országos Társadalombiztosító Intézet működése érinti. Törvény határozza meg, mely munkavállalók (tisztviselők, munkások, háztartási alkalmazottak) kötelezettek biztosításra; hasonlókép törvény szabályozza azt is, mily összeggel járul a biztosításhoz a munkáltató s mennyivel a munkavállaló. Az O. T. I.-biztosítás betegség, halál, baleset, öregség, rokkantság, özvegység és árvaság eseteire terjed ki. O. T. I.

M. A. B. I. A Magánalkalmazottak Biztosító Intézete — mint neve is mutatja — a magánalkalmazottak körét öleli fel; nevezetesen azokat, akik mások szolgálatában a kereskedelem körében dolgoznak, s havi vagy évi javadalmazást élveznek. Feladata, mint az O. T. I.-é. M. A. B. I.

O. T. B. A. A tisztviselők egészségügyi ellátásáról az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap gondoskodik. O. T. B. A.

O. M. B. I. A gazdatisztek, gazdasági munkavállalók, gazdasági cseléd- és munkástársadalom szociális biztosítása baleset, öregség, rokkantság és elhalálozás esetére az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet működési körébe tartozik. O. M. B. I.

O. N. Cs. A. Szociálpolitikánk egyik legújabb alkotása az Országos Nép- és Családvédelmi Alap. Vagyonát és jövedelmeit visszatérítési O. N. Cs. A.

kötelezettséggel a csekély vagyonú, vagy éppen vagyontalan egyéneknek, családoknak, házasulandóknak adja ki, hogy a kölcsönösszeg segítségével hasznothajtó foglalkozást kezdhessenek, illetőleg folytathassanak.

Szociális intézmények.

Az említetteken kívül számos egyházi, állami, városi, községi és társulati szociális intézmény áll a betegek, ellátatlanok, munkára alkalmatlanok, szegények stb. szolgálatára. Legnevezetesebbek: a Katolikus Karitász országos mozgalma, a Katolikus Népszövetség, főkép pedig a férfi és női szerzetesrendek, valamint a Szociális Missziótársulat és a Szociális Testvérek vállalkozásai és vállalatai, és még számtalan női egyesületé. Állami-községi-társadalmi intézmények: a Magyar Vöröskereszt Egylet, Munkaközvetítő Hivatal, Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége (HONSZ), menhelyek, népgondozók, népszállók, szeretetotthonok, kórházak, mentőegyesületek, tüdőbeteg-gondozók, fogyatékosok (gyógyíthatatlan betegek, nyomorék gyermekek, siketnémák, vakok) otthonai, gyermekmenhelyek, árvaházak, javításra szoruló gyermekek nevelőintézetei, diákinternátusok, kollégiumok, menzák, tanoncotthonok stb.

IV. GAZDASÁGI ERŐNK.

1. Mezőgazdaságunk.

A földműves osztály jelentősége.

Az agrárállamok legszilárdabb alapja és fenntartó ereje a földművelő parasztság; belső felfordulások közepett ez a társadalmi osztály a hagyományok leghűségesebb őrzője, kifelé pedig a hazai rögnek legbiztosabb védelmezője. A parasztság gazdasági ereje is elsőrendű nemzetfenntartó erő, s ezért a földműves osztály gazdasági megerősítésének a nemzeti társadalom egyik legfőbb gondját kell alkotnia. Különösen áll ez hazánkra, mint amelynek legnagyobb kincse a termőföldje.

Földbirtokreform, házhelyosztás. A földművelő osztály szempontjából a teendők legfontosabbika a földbirtok helyes megosztása.

A földbirtokreform szükségessége,

A földbirtok megoszlása az első világháború előtti Magyarországon nem volt arányos; aránytalanságát legjobban az mutatja, hogy sok volt az 5 és 10 holdon aluli törpe-, illetőleg kisbirtok, kevés a 10—50 holdas kisbirtok, és megint sok az 1000 holdon felüli nagybirtok. A 10, különösen pedig az 5 holdon aluli birtok nem biztosít gazdájának önálló létet és megélhetést. Ezzel szemben gazdasági és szociális szempontból egyaránt legegészségesebb kisbirtok-csoport a 10—50 holdas gazdaság; a nemzeti társadalomnak tehát arra kell törekednie, hogy az igazságos és méltányos ítélet szerint leginkább kisajátítható földbirtokból ilyen kisgazdaságokat alakítson. A földbirtokpolitikának ezt a tevékenységét földbirtokreformnak nevezzük.

nemzeti jelentősége.

A földbirtokreformnak nemcsak szociális, hanem nemzeti feladatokat is kell megoldania. Utódállamaink a hozzájuk csatolt magyar területen hajtottak már végre földreformot; ebben háttérbe szorították, sőt mellőzték a magyarságot és saját népük kezére játszották a magyar földet. A magyar földbirtokreform nem utánozza ezt az igazságtalan eljárást, de a szociális igazságot össze kell egyeztetnie a magyar nemzeti megerősödés elvével.

Telepítés.

A magyar földbirtokpolitikai törvények új *telepítésekről* is intézkednek. Az ország települési viszonyai még a XVIII. században alakultak ki, s ami legújabban a megszállt területeken történt, az a magyarság rovására ment végbe. Itt tehát nagyon sok tennivaló vár megoldásra, s új telepítési tevékenységgel kell népünket erősítenünk.

Házhelyosztás.

A föld helyes megoszlásánál semmivel sem kisebb jelentőségű kérdés a népességnek saját házhelyhez való juttatása. Ez a szükséglet — függetlenül a foglalkozástól — minden népréteget érint: gazdákat, mezőgazdasági munkásokat, kisiparosokat, ipari munkásokat, sőt a szellemi középosztályt is. A házhelyosztás nemcsak szociális jelentőségű kérdés, hanem a népegészség, a közerkölcs, a nemzethűség kívánalma is, fokozottabb mértékben, mint a földreform.

Nemzeti jelentőségük.

Mezőgazdasági munkások, cselédek. Amikor a kis-földművelő osztály életkérdéseit boncolgatjuk, nemcsak a törpe- és kisbirtokosokra kell gondolnunk, hanem a mezőgazdasági napszámosokra, földmunkás kubikosokra és gazdasági cselédekre is figyelmet kell fordítanunk. Ez a népréteg magyar fajtánknak egyik legértékesebb része, s nem engedhetjük, hogy testileg vagy lelkileg elsatnyuljon.

Kubikosok, mezőgazdasági munkások, mezőgazdasági cselédség

Ami a *földmunkásokat* illeti, nagyarányú közmunkákkal (utak, csatornázás, öntözőművek) lehet leginkább gondoskodni foglalkoztatásukról. A *mezőgazdasági* munkások érdekében megfelelő munkabér és munkahelyükön való kellő elhelyezés biztosítása a fontos. A mezőgazdasági *cselédséget* is sok tekintetben érheti szociális sérelem: lakása talán szűk és egészségtelen, fa-, termény-, földjárandóságát esetleg silány minőséggel elégítik ki, bérlevelében biztosított állattartását korlátozzák. Mindezen segíteni egyaránt feladata az államnak és a társadalomnak.

Magyarországon az 1940. év végéig 1,217.457 kat. hold került felosztásra 400.000 törpe- és kisbirtokos között. — Nagyarányú telepítés még csak egy történt: a bukovinai székelyek visszatelepítése a felszabadult Bácskába: 1941. nyarán 33 helységbe, 36.631 kat. holdra 2921 családból, 13.198 lélekből álló székelység, e mellett 195 családból, 787 főből álló hazai magyarság (vitézek, hősi halottak utódai) telepedett.

2. Iparunk.

Szociális ipartörvények.

Az ipari életben legújabb törvényeink jelentős szociális intézkedéseket tartalmaznak az ipari tisztviselők és munkások javára. Igy megállapitják a legnagyobb munkaidőt és a legkisebb munkabért, kedvezően rendezik az iparban (bányászatban, kohászatban is) és kereskedelemben alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékát, s fizetéses szabadságot biztosítanak az alkalmazottaknak.

A «szabadidő».

Az utóbbi intézkedés azonban kiegészítésre vár: arról is kell a nemzeti társadalomnak s magának a munkásnak is gondoskodnia, mikép töltse szabadságidejét a városi környezetben élő munkásember. Minden városban adódik alkalom szabadegyetem, népfőiskola, vagy legalább tanfolyamok, előadások, műsoros előadások, színjátékok megszervezésére, nemkülönben ismeretterjesztő vagy legalább szórakoztató kirándulások rendezésére, különféle sport gyakorlására (szabadidőmozgalom). Ezt a kérdést az olaszok a Dopolavoro (= «Munka után»), a németek a «Kraft durch Freude»-mozgalomban igyekeznek megoldani.

A munkahely.

Magán a munkahelyen is komoly gondoskodással törődnek ma már a munkás szociális érdekeivel. Törvények és törvényerejű rendeletek tesznek kötelezővé bizonyos *munkásvédelmi intézményeket*, igy balesetvédelmi berendezkedéseket, fürdőket. Másrészt egyes ipari és kereskedelmi munkaadók kötelezettségeiken túlmenőleg is hoznak áldozatot munkásaikért, s különféle *jóléti intézményeket:* bölcsődét, napközi otthont, élelmezési üzemet, sporttelepet, kultúrházat, könyvtárt rendeznek be számukra.

A gyárgondozónő.

Szociálisan gondolkodó munkaadók legújabban *gyárgondozónői szolgálatot* állítottak be üzemeikbe. A feladataira kiképzett gyárgondozónő áldásos szerepet tölt be az ipartelepek világában. Reá vár a műhely-egészségügyi kívánalmakra való felügyelet és a szükséges javításokra való rámutatás, javaslattétel; a munkások egészségi állapotának, testi épségének, munkaerejének védelme s ennek érdekében megfelelő intézkedések szorgalmazása; a meglévő munkásjóléti intézmények fejlesztése és újak szervezése; a munkások egészségi, jogi és minden ügyesbajos dolgában tanácsadás és ügyeik lehető elintézése. — Külföldön sokhelyütt ismerik és felkarolják a gyárgondozónői intézményt. A gyárgondozónő ugyanis a maga női, anyai gyöngédségével és szívjóságával a munkások népszerű gondviselőjének s a munkaadók és munkások közt sok viszály és meg nem értés kiegyenlítőjének bizonyult.

Kisiparunk felkarolása.

Ami a kisipar termelőerejének biztosítását és fejlesztését illeti, ebben a tekintetben is jelentős haladásról beszélhetünk. *Közszállitási* szabályzatunk jelentékeny kedvezéseket biztosít és megfelelő helyet juttat közmunkák kiadásában a kisiparosoknak. A kisiparosok *hitellel* való ellátására megalakult az Iparosok Országos Központi Szövetkezete, melyet az állam is támogat. Hogy pedig a kisipar a külföldi *kivitelben* is részesedhessék,

Kisipari Kiviteli Intézet létesült. Ez intézi el a kivitellel járó tennivalókat, a kisiparosnak csak a megfelelő iparcikket kell elkészítenie.

3. Kereskedelmünk.

Szövetkezetek. Kereskedelmi s általában gazdasági életünkben a nemzeti társadalom tettereje és munkakészsége egyre nagyobb szerepet juttat a szociális irányú szövetkezeteknek. Az ország agrárjellegének megfelelően főkép három fajtájuk fejlődött ki: a hitelszövetkezetek, a fogyasztási és értékesitő szövetkezetek, s a tejszövetkezetek.

Elsődleges feladatuk.

A hitelszövetkezetek középpontja az Országos Központi Hitelszövetkezet. A hitelszövetkezetek tagjaikat méltányos feltételű kölcsönökkel látják el, nélkülük a falusi kisember nem tudna kölcsönhöz jutni.

A hitelügylet azonban csak egyik ága a hitelszövetkezetek munkájának. Nem kevésbbé fontos, hogy az O. K. H. kötelékében *földbérlő szövetkezetek* alakulnak, s a kisgazdák és a zsellérek sokkal könnyebben jutnak bérlethez, mintha a maguk személyében akarnának földet bérelni.

s egyéb

1939-ben 8000 család 36.000 holdon gazdálkodott 72 földbérlő szövetkezet kötelékében.

munkakörük.

Hasonlóképen sok hitelszövetkezet foglalkozik *gabonavásárlással*. A vásárlást azonban nem a saját számlájára végzi, hanem mint a «*Futura*» áruforgalmi központ bizományosa; ár tekintetében is ennek az utasításaihoz igazodik. A Futura, illetőleg a szövetkezetek gabonavásárlásának igen jelentékeny szerepe van a gabonakereskedelem mai, keresztény irányú átszervezésében.

A fogyasztási szövetkezetek alkotják a szövetkezeti hálózat másik nagy csoportját. Hazánkban a «Hangya» szövetkezeti központ hatáskörébe tartoznak. A fogyasztási szövetkezetek az áruuzsora letörésére alakultak, s hatalmas számuknál fogva valóban áralakító hatással vesznek részt a kereskedelmi életben.

A Hangya tevékenysége és jelentősége.

A Hangya azonban nemcsak fogyasztási, hanem értékesitő szövetkezet is; vagyis nemcsak árut juttat közönségének, hanem viszont megvásárolja ennek termelvényeit: állatot, gyümölcsöt, mézet, tollat, zöldséget, tojást, baromfit, s továbbítja a bel- és külföldi piacokra. A Hangya kereskedelmi működése egyrészt kedvező árat biztosít a gazdaközönség termelvényeinek, másrészt a tisztességes kereskedelmi és üzleti életre neveli népünket.

A tejszövetkezeti mozgalom az agrár szövetkezeti tevékenység harmadik nagy ágazata. A trianoni Magyarországon több tejszövetkezet működött, mint a régi Nagy-Magyarországon. Ennek köszönhető, hogy gazdáink béke idején is minden

liter tejet tisztességes áron tudnak értékesíteni ; de még nagyobb eredménye a szövetkezetek működésének, hogy a magyar vaj a dán és a finn vaj mellé, az első helyre küzdötte fel magát a világpiacokon.

Magyar természet,

A kereskedelmi pálya. Mint e szövetkezetek példája mutatja, nem egészen állja meg helyét az a közfelfogás, hogy a magyar természet alkalmatlan a kereskedésre. Igaz, a kereskedői életben megkívánt vállalkozói kedv és csüggedetlen munka újabban nem erős oldala a magyarnak ; de az is tény, hogy a jórészt falun, tanyákon élő magyarságnak nem is igen van alkalma kereskedelmi *szakképzettséget* szerezni, s így nem is veheti ki részét a nemzetgazdaságnak ebből a fontos ágazatából. Nemzeti társadalmunk iparkodik fiatalságunkat rásegíteni a kereskedelmi szakképzettségre s anyagi támogatással belevonja a kereskedelmi életbe ; a mostanában szokásos *átképző-tanfolyamok* és az *Önállósítási Alap* is ezt a célt szolgálják. Ezek azonban csak átmeneti megoldások lehetnek, és rendszeres kereskedő-képzésnek kell őket felváltania.

kereskedelmi szakképzés

E végből kereskedelmi tanoncotthonok várnak szervezésre, s a kereskedőtanonciskolák szaporításra és korszerű átalakításra. De még ez sem minden. A kereskedelemre való rátermettséget nem annyira a képzettség, mint a nevelés biztosítja. Ebből a szempontból, s mint a magyar élniakarásnak eredetien magyar megnyilvánulása, örvendetes jelenség a *Diákkaptár*-mozgalom egyre erősbödő fejlődése.

és nevelés.

A kaptáros diák hulladékanyagot gyüjt, hogy semmi érték veszendőbe ne menjen, s ezenfelül ezer meg ezer ötlettel (apró munkákkal, szolgálatokkal, gyüjtéssel, csereberével) facsar ki a gazdasági lehetőségekből egy-egy pengőt. Igy a Diákkaptár-mozgalom fejleszti a takarékosság iránt való érzéket, gazdasági értéket termelő cselekvésre ösztönöz, s kereskedői leleményességre, ügyességre és kitartásra nevel. — A Diákkaptár-mozgalom azonban csak egyik ötlete ifjúságunk mai nevelési irányának. Felette kívánatos, hogy az ötletek rendszerré érlelődjenek, s minden irányban életrevalónak neveljék az ifjú nemzedéket.

V. POLITIKAI ERŐNK.

1. A magyar nemzettest és a magyar nemzet.

A magyar nép kialakulása.

A magyarság két, egymástól idegen fajtának, a *finnugor és török* népnek összeolvadásából született. Összetétele mai ezeréves hazájában további alakuláson ment át : egyrészt *rokon* elemekből — besenyőkből, kúnokból — pótolta vérveszteségét, másrészt merőben *idegen* fajokkal is keveredett. A Duna-Tisza völgye ugyanis óriási népegységeknek — germánoknak, szlávoknak, utóbb balkáni «vlachoknak» és törököknek — útjába esett, s a magyarság nemcsak történelmi kapcsolatokba, hanem életközösségbe is keveredett velük. Ezeknek

az idegen népeknek egy része észrevétlenül felszívódott a magyarságba és módosította annak rassz-jellegét ; másik része megőrizte a maga sajátos faji-népi jellegét, de lelkületében magyarrá idomult (asszimilálódott) ; harmadik része faji jellegében és lelkületében egyaránt idegen maradt.

A magyar nemzettest.

A mai magyar nemzettestben több mint *nyolcféle rassz-elemet* találunk ; százalék szerint első helyen áll közöttük a turanid és alföldi, második helyen a keleteuropid rassz ; a nemzettest többi részét a dinári (szláv), alpi (német), taurid (előázsiai), mongolid, nordicus, mediterrán és egyéb rassz-elemek alkotják.

Ez adatok ismeretében nagy és káros tévedés volna a «magyarságot» a turanid-alföldi-keleteuropid fajtával azonosítani, illetőleg a «magyar nemzet» körét csupán ezekre korlátozni.

Ki a magyar?

Egy nemzethez való tartozás kérdését nem csupán a test és a vér dönti el. Aki szívének vonzalmával, együttérzésével hozzá akar tartozni egy néphez, öntudatosan magáévá teszi annak életszemléletét s egész lelkiségét, átérzi történeti multját s életre-halálra vállalja és építi jövendőjét : az ahhoz a nemzethez tartozik. Ilyen értelemben magyarnak lenni elsősorban nem faj, nem vér, hanem lélek és akarat dolga ; mindenki olyan mértékben magyar, amily mértékben magyar lélek s magyar akarat hatja át. Az ilyen «lelkileg» magyarnak az utódai még élettanilag is átváltozhatnak. Magával az eredeti rasszbeli nemzettesttel együtt idomítják, alakítják a magyar haza természeti adottságai : éghajlata, napsütése, kenyere, gyümölcse, vize — s még inkább a lelki hatások, nemzeti sikerek és balsikerek, örömök és bánatok azonossága, egyszóval a magyar élet közössége.

2. Belpolitikai irányunk.

A «nemzettest» és «nemzet» fogalmai tiszta következtetéssel szolgálnak arra nézve, milyen irányt kell szabnunk belpolitikánknak és nemzetiségeink iránt való magatartásunknak.

Ápoljuk nemzeti szellemünket,

Belpolitikánk legnagyobb feladata a nemzeti élet ápolása és folytonos erősítése. A mai Európában új kort előkészítő, gondolatvilágunkat átalakító időket élünk. Első feladatunk, hogy ismerjük meg magunkat, *nemzeti mivoltunkat és sajátosságunkat*, amely nemzeti életünk karakterét és létjogosultságát adja. Ily irányban olvassunk régi és új könyveket, gyüjtsünk ismereteket, hogy tudatosítsuk magyar jellegünket s megerősödjünk magyar szellemiségünkben.

maradjunk meg magyarnak.

Mi ugyanis az átalakuló Európában is *magyarok akarunk maradni*. Ez nemcsak magyar feladat, hanem európai is, már Szent István királyunk óta. Történelmünk századaiban mindig megértettük az idegen kultúrákat is, de mindig a magunk

magyar gondolkodásához alakítva tettük magunkévá. Tanultunk s a jövőben is tanulni akarunk idegenektől, de ettől nem lettünk a multban, s nem leszünk a jövőben sem másokká, a lelkünk és az életberendezésünk megmarad magyarnak.

Kereszténység, nemzeti és szociális politikánk.

A kialakuló új Európában belpolitikai jelszavunk: a *keresztény, nemzeti és szociális* elv elválaszthatatlan egysége. Ebben az értelemben kell pótolnunk mulasztásainkat, illetőleg ily irányban kell jóvátennünk azokat a károkat, amelyeket a XIX. század materializmusa, liberalizmusa és kapitalizmusa vagy ezek túlnövekedése nemzeti életünkben okozott. Belső problémáinkat: társadalmi, gazdasági, pénzügyi, földbirtokpolitikai és népjóléti feladatainkat mind a keresztény világnézetnek, a szociális felelősségérzetnek és a magyar gondolatnak kell átitatnia. A keresztény és szociális elvnek egyetemesen kell uralkodnia az emberi társadalomban, a magyar elv a mi egyéni színünket jelenti a nagy közösségben. Az európai és világközösség számára is csak akkor jelentünk külön értéket, ha ezeréves multunkhoz és történelmi szerepünkhöz híven sajátos nemzeti értékeinket állítjuk bele az egyetemes nemzetközi életbe.

3. Nemzetiségi politikánk.

Nemzeti kisebbségeinkkel szemben követendő politikánknak azt az utat kell követnie, melyet hagyományaink jelölnek ki számára.

Nemzetiségi politikánk multja.

Az öntudatos és bátor magyar nép lelkétől mindig távol állott az idegengyűlölet, és aggodalmat vagy bizalmatlanságot sem érzett az idegenfajúakkal szemben. A történelem során hazánk területe mindig nyitva állt a jobb életviszonyokat kereső vagy ellenség elől menekülő idegeneknek; szeretettel fogadtuk őket, megosztottuk velük kenyerünket, katonai erőnk védelmét rájuk is kiterjesztettük, s ami ennél is több volt: *szabadságot* adtunk nekik nyelvük, műveltségük, sajátos faji jellegük és népi tulajdonságaik ápolására és fejlesztésére. A trianoni békediktátumot követő két évtized sok szenvedést jelentett népünknek, ennek ellenére azonban a magyar állam kifogástalanul emberies és előzékeny bánásmódban részesíti visszatért nemzetiségeinket, s a bosszúállásnak még a nyomai sem jelentkeznek kisebbségi politikánkban.

jelene:

távoláll minden erőszaktól.

Ezek szerint tehát nem is gondolunk arra, hogy az államhatalom erejével erőszakosan elnyomjuk vagy éppen elsorvasszuk a kisebbségeket. De nemcsak elsorvasztani, hanem beolvasztani, magyarrá idomítani — asszimilálni — sem kívánjuk őket. Az asszimilálás útja mindenekelőtt azt jelentené, hogy halálra ítéljük nyelvüket s a magunkét kényszerítjük rájuk. Ám ismerjük az *erőszakos asszimilálás* értéktelen voltát: «a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek, és

ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még». (Széchenyi István.) Másrészt a nemzethez való tartozás nincs kötve nyelvhez, de népiséghez sem; tehát nem arra kell törekednünk, hogy hazánk minden polgára a magyarsággal egynyelvű és egynépiségű, hanem hogy egylelkű és egyakaratú legyen. Ezt pedig nem az erőszak, hanem a szentistváni gondolat teszi elérhetővé: ha biztosítjuk a Kárpáti Medence természeti egységében élő minden nép békéjét, nyelvi és kulturális szabadságát s gazdasági boldogulását.

A társadalom magatartása.

Az állam nemzetiségi politikájával párhuzamosan kell haladnia a magyar *társadalom magatartásának* is. Hiábavaló a kormányzat helyes nemzetiségi politikája a közigazgatásban, kulturális, iskolai és gazdasági ügyekben, ha a társadalom magatartása elriasztja a magyarságtól kisebbségeinket.

«Bármily csekély mértékben éreztessük is más nemzetbeliek iránt való figyelmetlenségünket s nyelvüknek és szokásaiknak becsmérlését, megvetését: már oly fullánkot, oly kést döfünk kebelükbe, amely . . . égetően fáj és tűrhetetlenül kínos annak, aki nemzetéhez és nyelvéhez hű.» (Széchenyi István.)

Követeléseink.

Viszont mindezzel szemben megkívánjuk nemzetiségeinktől, hogy ismerjék el az állam magyar jellegét, és feltétlen hűséget tanusítsanak iránta. Ugyanekkor a mienkhez hasonló nemzetiségi politikát követelünk azoktól az államoktól, amelyekben magyar kisebbségek élnek. Az ezzel ellenkező magatartás — sajnos — lehetetlenné tenne minden jóindulatú együttélést a határainkon belül és kívül élő népekkel, s tovább mérgezné azt a légkört, amelyben ők is, mi is élünk és élni akarunk.

4. Külpolitikai irányaink.

A Dunavölgye magyar.

Az isteni Gondviselés a *Duna-Tisza völgyét* immár több, mint ezer éve a magyar nemzet otthonának szánta, ezt a térséget tehát a magyar szellemi, erkölcsi és gazdasági életnek kell kitöltenie. Ehhez szabjuk belpolitikánkat, s ez irányítja külpolitikai tájékozódásunkat is.

Az elcsatolt területek magyarjai, a kivándorlottak.

Magyar szívünk minden szeretetével együttérzünk azzal a magyarsággal, amely még ma is *csonka hazánk határain túl* kénytelen élni. Kormányzatunk mindent elkövet, hogy sorsukat illetőleg megértésre jusson az érdekelt államokkal.

Szeretettel tekintünk a *messzi idegen államokban* lakó magyar testvérek felé is: különösen arra a közel egymilliós magyarságra, amely Amerikába vándorolt. Vannak köztük, akik a magyar állam gyermekei maradtak, s vannak olyanok is, akik új otthonuk polgárai lettek. De — új hazájuk iránt tartozó hűségük mellett — bizonyára ez utóbbiak is együttéreznek velünk, vérszerint való magyar testvéreikkel, s kegyelettel őrzik ó-hazájuk emlékét.

Német és olasz barátságunk.

Szoros kapcsolatban élünk *a német és az olasz* nemzettel. E kapcsolatnak mai gyakorlati elveit az antikomintern szerződésbe (1939.) és a hármashatalmi egyezménybe (1940.) foglaltuk. Maguk a kapcsolatok azonban nem ezekből az új szerződésekből erednek, hanem azokból a földrajzi, gazdasági, kulturalis és történelmi adottságokból, amelyek bennünket évszázadok óta a Német- és Olaszbirodalomhoz fűznek. Ezeken az államokon keresztül kapcsolatba jutottunk *Japánnal* is, a német-olasz-japán hármashatalmi egyezmény harmadik tagjával.

Horvátok,

Baráti államaink közé számítjuk az önálló *horvát államot.* Népéhez nyolcszázéves sorsközösség és államjogi kapcsolat fűzött, s Jugoszláviából való kiválása alkalmával a legjobb baráti érzéssel elsőnek ismertük el önállóságát (1941).

bolgárok, finnek.

Meleg baráti kapcsolatok fűznek bennünket a *rokonvérű Bulgáriához,* és tudatosan ápoljuk a vérrokonság szoros kapcsolatait a *finn nemzettel.* Csodálattal néztük pár év előtti élethalál harcát a szovjet óriással; ez a háború azóta kiújult, s ebbe már beleálltunk mi is, hogy velük azonos lélekkel küzdjünk közös halálos veszedelmünk ellen.

A bolsevista pánszlávizmus veszélye.

Ezt a közös veszedelmet a *bolsevista pánszlávizmus* jelenti, mely keresztény és magyar mivoltunkat egyaránt pusztulással fenyegeti. Mi közvetlen tapasztalásból ismerjük Moszkvának a kereszténységet és magyarságot irtó politikáját; ezért elsőnek csatlakoztunk az antikomintern egyezményhez, s a szovjet kihívására (Kassa bombázása, 1941. jún. 26.) átléptük a szovjet határt. Addig nem is alhatunk nyugodtan, míg a bolsevista pánszlávizmus veszélye el nem múlt hazánk és Európa fölött.

VI. ERKÖLCSI ERŐNK.

Erkölcsi tényezők.

A nemzetek élete egy-egy országhoz, a földnek egy adott darabjához van kötve. Mivel ez a földdarab az illető nemzet élettere, ezért az országnak geopolitikai tényezői rendkívüli hatással vannak a nemzet életére. A döntő hatást azonban mégsem ezek gyakorolják, hanem az erkölcsi tényezők, az illető nemzet jelleme, szellemi és erkölcsi tulajdonai.

A magyarság faji tulajdonságai kedvezőtlenek

Ami e tekintetben magyar népünket illeti, turáni-alföldi-keleteuropid jellemének megfelelő vonásai közül szembetűnő passzív természete, mely a legnehezebb helyzetekbe való beletörődésre, de az érzéketlen közönyre, elfásultságra is hajlamos. Ezzel függ össze a híres magyar «szalmaláng»: nekilendül egy-egy vállalkozásnak, s tud is nagyot alkotni; de aztán elernyed, s nekiiramodása és elernyedése a hullámhegy és hullámvölgy nagy különbségét mutatja. E vonásai magyarázzák a hagyományokhoz való — olykor merev és indokolatlan — ragaszkodását, másrészt húzódozását a szabad (pl. kereskedő) pályáktól, amelyek állandó erőkifejtést és versenyzést kívánnak. —

és kedvezők.

E kedvezőtlen vonásokkal szemben származása kiváló tulajdonságokkal is megajándékozta népünket. A magyar fajta szemérmes, erkölcsös fel-

fogású és őszintén vallásos a nélkül, hogy ez ferde kinövéseket (pl. babonaságot) fakasztana lelkében. Ebből ered úri, előkelő gondolkodása, jóindulata, becsületessége, megbízhatósága és mások iránt a hiszékenységig menő bizalma, hűsége és őszintesége, mely nem ismeri az álnokságot, hízelgést, rosszindulatú alakoskodást. Nemes erkölcsisége mellett a magyar bátorlelkű, katonás szellemű, világoseszű, éles és józan ítéletű, értelmes nép; történelmi csapások megakasztották, sőt visszavetették kulturális haladásában, de bámulatraméltó gyorsasággal és alapossággal mindig utólérte Nyugat-Európát.

Felvett tulajdonságai.

Idegen népekkel való érintkezése több kedvezőtlen jellemvonást termelt ki népünkben. Lelki mozgalmait jórészt érzelmekben éli ki, s akaratra, cselekvésre kevesebb ereje marad. Érzelmi világának gazdagságából ered kedélyessége és indulatossága, ebből fakadt a magyar történelmet jellemző «sérelmi politikája», másrészt az a hajlandósága, hogy nemzeti hiúságának egy kis legyezgetésére mindent elfelejt, s hajlandó a legnagyobb áldozatra. Vendégszeretetében is áldozatosság jellemzi, olykor a könnyelműségig. Szívesen tolja előtérbe saját személyét és a maga kegyeltjeit, akiknek érdekében minden követ megmozgat («protezsál»). Ugyancsak érzelmi világának fejlett volta miatt könnyen megsértődik és visszavonul; nehezen olvad bele a közösségbe; szívesen űz személyi kultuszt, s magának is megköveteli a származásának, hivatali rangjának, vagyonának «kijáró» tiszteletet; szereti a fényt és csillogást. Olykor gyermekesen elbizakodik, s ilyenkor elhagyja valóságérzéke, és nemzeti ábrándokat szövöget; máskor viszont kellő ok nélkül elcsügged, s ezzel is növeli veleszületett hajlamát a passzivitásra. A hazai értékeket néha túlságosan is becsüli, máskor meg bizalmatlan iránt, s annál inkább bámulja, olykor bálványozza és utánozza az idegen világot.

Összefogás

Meg kell ismernünk önmagunkat, hogy megtaláljuk a helyes magyar utat. Különösen ama hibáinkat kell levetnünk, amelyek *nemzeti összefogásunkat* akadályozzák. Hivatott vezetőink követésére, engedelmességre, a közösségbe való beolvadásra kell magunkat ránevelnünk, hogy közös és tervszerű, céltudatos és ernyedetlen nemzeti munkát folytathassunk.

a különböző vallásúak közt is.

Ennek a közös munkának egyik legnagyobb veszedelme a *vallásfelekezeti viszálykodás.* Maguk a különböző vallások hitelveik tekintetében nem olvaszthatók össze egymással, de híveik egymásra találhatnak — és kell is találniok — a nemzetépítő munkában.

Vallás és állam.

Ami pedig a vallás és az állam viszonyát illeti, az állam ismerje el a vallásnak a hit- és erkölcs dolgában való *felsőbbrendűségét,* s minden eljárásában őrizze meg az összhangot a lelkiismeretet irányító természeti és isteni törvényekkel. Ha azonban politikai eszközül akarja a vallást felhasználni, s a maga felsőbbsége alá kívánja kényszeríteni, megfosztja magát attól a támasztól, melyet a vallás nyujt számára. A *vallás támasza* abban áll, hogy nyomatékot ad az államhatalom tekintélyének s lelkiismeretben kötelez az Isten akaratával összeegyeztethető törvények tiszteletére. Nem a börtön és pénzbírság tartja fenn az állam erejét és rendjét, hanem sokkal inkább a vallásos hit, a cselekedeteinket irányító lelkiismeret. Ezért az állam ne tekintse az Egyházat szolgálójának, hanem őrangyalának, akit a Gond-

viselés ajándékozott az egyedeknek és a jóra törekvő közületeknek.

Az egyéni erkölcs.

Hogy azonban a kereszténység betölthesse hivatását közéletünkben, először *magánéletünkben* kell igaz keresztényeknek lennünk. Az egyéni erkölcsökből tevődik össze a közerkölcs, az egyéni becsületekből a nemzeti becsület. Úgy éljük tehát magánéletünket, családi, hivatali és hivatásszerű életünket, hogy mindannyiunk egyéni, családi, hivatali és hivatásbeli erkölcse a nemzeti élet és nemzeti lélek kimeríthetetlen erkölcsi tőkéjévé olvadhasson össze.

Legyünk, akik s ahányan vagyunk: esküdjünk fel a zászlóra, nemcsak szóval, hanem egyéniségünkkel, tiszta becsületünkkel, Krisztushoz való hűségünkkel, a magyar nemzet iránti önzetlen szeretetünkkel. Ne csak valljuk, hogy az erkölcs létfeltételünk, hanem valósítsuk azt meg az élniakarás hajthatatlan elszántságával: akkor egy-egy darab feltámadás leszünk, s nyomunkban feléled az olykor alélt nemzeti élet. (Prohászka Ottokár.)

VII. PÁLYAVÁLASZTÁS.

Az örök célt

Az Élet Ura földi életünkön át örök életre akar bennünket vezérelni. Ezért mindenekelőtt ebből a szempontból kell tekintenünk pályaválasztásunkat: ezen vagy azon a pályán meg tudunk-e felelni Istentől kitűzött *legfőbb rendeltetésünknek?* Ha ugyanis nem a nekünk való életpályát választjuk, esetleg nélkülözni fogjuk azt a lelki békét és benső összhangot, mely a természetfölötti életcél munkálásához szükséges volna.

s a földi célt tekintve

Tisztán *földi életünk* szempontjából is helyesen kell megválasztanunk életpályánkat. A rosszul megválasztott munkakör egész életen át inkább nyűgöt jelent, mint boldogságot. Ez pedig annál nagyobb baj volna, mivel az életünk nemcsak a magunké, hanem a közösségé is. A *közérdek* alkotó, áldásos munkát vár tőlünk: s ha keserves kínlódás nekünk az ipari, orvosi, mérnöki pálya, aligha lesz köszönet a munkánkban. A pályát tévesztett ember önmagában elégedetlen, a közre nézve pedig félember, a közösségnek inkább terhe, mint haszna.

kell pályát választanunk

Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy *egyéniségünkhöz mérten* válasszuk meg életpályánkat. Ne azt tekintsük, melyiken legkönnyebb a megélhetés, legkényelmesebb a munka, legnagyobb a kereset, s legkecsegtetőbb az előhaladás. Hivő ember tisztában van vele, hogy a Gondviselés irányítja életünket, így

a Gondviselés útmutatása.

pályaválasztásunkat is. Ezért mindenekelőtt *Isten akaratát* kell kutatnunk magunkra, jövőnkre nézve. Mint Szent Pál apostol tette a damaszkuszi úton, nekünk is gyakori imádságban kell kérdeznünk az Úristent: Domine, quid me vis facere? — Uram, mit akarsz, hogy cselekedjem?

hajlamunk

A tépelődő ifjú vegye számításba a maga *kedvét*, vonzalmát, hajlamait. Ez azonban még nem lehet döntő: bár-

mely hivatás betöltéséhez nemcsak vonzódás, hanem *tehetség* is szükséges. Elsősorban megfelelő erkölcsi tulajdonok, amelyek az óhajtott pályán nélkülözhetetlenek. Kétségtelen ugyanis, hogy az egyházi, orvosi, kereskedői stb. pályán működő embernek megfelelő természetre, más-más irányú készségekre, sajátos jellemvonásokra van szüksége. De ugyanígy szüksége van értelmi tehetségre is, amely meg tud birkózni a pályára előkészítő tanulmányokkal, illetőleg a hivatás szellemi feladataival. Szükséges továbbá kellő testi erő, egészség, amely megbírja a test, az idegek munkáját. Sőt legtöbbször nélkülözhetetlen több-kevesebb anyagi erő is, hogy módot adjon a felsőbb iskolák látogatására és a választott életpálya anyagi vonatkozású berendezésére.

és tehetségünk szerint.

Ezek a meggondolások vezessenek bennünket választásunkban. S ha azt kell látnunk, hogy az óhajtott pálya valami okból *elérhetetlen* számunkra, úgy vegyük ezt, hogy az Úristen más feladatra szánt bennünket, és keressük meg ezt a más feladatot. «Amikor nem tehetjük azt, amit tenni akarunk, elégedjünk meg azzal, amit tehetünk.» (Xav. Szent Ferenc.)

Ami az egyes életpályákat illeti, mindegyik alkalmas arra, hogy rajta Isten dicsőségét, nemzetünk és az emberi társadalom javát, valamint a magunk mulandó és örök boldogságát munkáljuk. Mégis e tekintetben Isten legnagyobb ajándéka az egyházi *(papi és férfi-, női szerzetesi)* hivatás. A pap, a szerzetes a legnemesebb életet élheti, ami csak lehetséges a földön: minden cselekedete Istent, az embertársak lelki-szellemi-testi javát és sajátmaga megszentelődését, nemesedését szolgálhatja. Aki hivatással lép erre a pályára, sok mindenről kell lemondania, de ebben a lemondásban már a földön is a boldogság forrását fogja megtalálni: azt a százszoros jutalmat, melyet az Üdvözítő kilátásba helyezett követői számára.

Az egyházi pálya.

az értelmiségi pályák.

Természetesen áldásos lehet a *világi pályákon* való munkálkodásunk is, ha nem pályánk múló előnyeit iparkodunk kihasználni, hanem *hivatást akarunk betölteni:* ha a katona a haza védelmére áldozza egy élet munkáját, s ha kell, magát az életet is; ha az orvos a lelkileg-testileg beteg embertestvérei szolgálatára szenteli életét; ha a tanár lelkében nemes, szellemében kiművelt, testében egészséges új meg új nemzedékkel akarja gazdagítani a nemzeti társadalmat; ha a mérnök a műszaki tudományok eredményeivel életünket szépíti és könnyíti; ha a jogász a Teremtő egyik legnagyobb gondolatát, az igazságot igyekszik minden emberi ügyben érvényre juttatni s í. t.

a gyakorlati pályák.

E mindenkor szép és nemescélú életpályák mellett a mai rendkívüli időkben különös fontosságot nyertek a gyakorlati életpályák, a *mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi foglalkozások.* Szemünk előtt alakul át a gazdasági élet, s a történelem elég példát mutat arra, hogy az ilyen gazdasági átalakulások mesz-

szemenő következményekkel járnak a nemzetek bel- és külpolitikai, társadalmi és kulturális életére. Az a nemzet, amely nem ismeri fel az idők követelményeit, s a maga életét nem alkalmazza a kor szelleméhez, szükségképen elmarad a népek sorsdöntő versenyében.

Az ifjúság nemzeti hivatása

Az új magyar ezredévet is — az erkölcsi erők megújhodása mellett — a *megújhodott gazdasági életnek* kell megalapoznia. E követelmény felismerésének az ifjúság pályaválasztásában is irányító hatást kell kifejtenie, mert gazdasági életünk átszervezésében a ma ifjúságára vár a végrehajtás főszerepe. Eljárt az idő a fölött a tunya gondolkodás fölött, amely beérte a tisztviselői kisfizetés biztosságával s nem akarta kivenni részét a gazdasági élet mozgalmas munkájából. Magyar gazdasági életünk így került idegen kézre, s ezzel együtt a magyar föld nyujtotta vagyonszerzési lehetőségekből — a magyar társadalomnak anyagi, szellemi és erkölcsi károsodására — idegenek gazdagodtak.

s a gyakorlati pályák.

Hagyjunk fel tehát azzal az ósdi felfogással, mely az ipari és kereskedelmi pályát nem tekintette «úri» foglalkozásnak s a földbirtokost is csak ezer holdtól fölfelé fogadta be a «társaságba». A *föld* belterjes művelése, kertészet, gyümölcs-, szőlő-, bortermelés stb. aránylag kevés birtokon is nagy jövedelmet biztosít gazdájának és hatalmas gazdasági erőt jelent az országnak. Az *ipari* termelésben a tanult, iskolázott nemzedék az iparnak minden ágát a haladottabb külföld színvonalára emelheti és agrárjellegű államunkat ipar tekintetében is bekapcsolhatja a világgazdasági életbe. Ami pedig a *kereskedelmet* illeti, a nemes magyar becsület és úri megbízhatóság mellé tanulja el ifjúságunk az idegenek ügyességét, élelmességét, számítani tudását, fáradhatatlan munkakedvét és szorgalmát: akkor a kis Magyarország — mely politikai és katonai erejével a nagy nemzetközi politikának máris tényezője — részesévé lehet a gazdasági nagyhatalomnak is, mely a nemzetközi életet az anyagi értékeken keresztül irányítja.

Merjünk nagyok lenni.

De akármilyen pályára vezessen is bennünket a Gondviselés, higgyük és vállaljuk nemzetnevelő Széchenyink biztató szavait: «Hazám reményei, romlatlan ifjak ... ti vagytok hivatva ... egy törzsökös nemzetet eszményi magasságra emelni. *Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni*».

Mi dolgunk a világon? *Küzdeni*
Erőnk szerint a legnemesbekért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha ezt kivíttuk a mély süllyedésből,
S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magosra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén őseink porához:
Köszönjük, élet, áldomásidat,
Ez jó mulatság, férfimunka volt!

(Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban.)

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNETE.

Történetírásunk legelső emlékei a magyar szentek *legendái:* Szent Istváné, Szent Imréé, Szent Gellérté, Szent Lászlóé latin, Boldog Margité magyar nyelven. Ezeket, úgyszintén *krónikáinkat* is papi emberek írták. A legősibb krónika, a Szent László-korabeli Gesta Hungarorum (valószínűleg Koppány püspöktől) nem maradt ránk, de erre vezetjük vissza Béla király Névtelen jegyzőjének, valamint Kún László udvari papjának, Kézai Simonnak krónikáját.

Nagy Lajos korából való történelmi forrásunk a Képes Krónika, Kálti Márk székesfehérvári kanonok műve; legjobban ez őrízte meg régi mondáinkat. Ugyancsak ebben a korban jegyezte fel Nagy Lajos tetteit Küküllei János, a király titkára.

Mátyás király tudományszerető udvarában történetírók is otthonra találtak. Igy Bonfini Antal megírta Magyarország történetét, Galeotto Marzio pedig összegyüjtötte Mátyás király jeles mondásait és tetteit. Magyar történetíró volt ugyanebben a korban Turóci János, krónikája külföldön jelent meg.

A krónikások latinul írták műveiket, s általában latin volt még a *XVI. század* történeti irodalma is. Igy Brodarics István püspöknek és Szerémi Györgynek, II. Lajos udvari káplánjának emlékiratai, melyekben a mohácsi vész korát rajzolták meg. Nem írt rendszeres munkát, de igen nagy anyagot gyüjtött össze Veranchich Antal esztergomi érsek. Oláh Miklós esztergomi érsek munkája földrajzi és művelődéstörténeti szempontból becses forrása a korszaknak. Forgách Ferenc nagyváradi püspök a saját korát jellemezte, Istvánffy Miklós nádorhelyettesnek 34 könyvre terjedő klasszikus munkája a XVI. század történetét tárgyalja. A század második felének erdélyi történetét oklevelek alapján dolgozta fel Szamosközy István, első igazi történetírónk. — A XVI. század meghozta már a magyarnyelvű történetírást is. Az első ilyen munkák voltak: Bencédi Székely István Világkrónikája és Heltai Gáspár Magyar krónikája; mind a kettő protestáns színezetű.

A *XVII. századból* becses forrásokul szolgálnak Zrínyi Miklós hadtani munkái, valamint Pázmány Péter és Bethlen Gábor levelei. Értékes magyarnyelvű történeti munka Pethő Gergely Magyar krónikája és Szalárdi János Siralmas krónikája; az teljes magyar történetet ad, emez pedig a mohácsi vészre következő másfél század erdélyi történetét nyujtja. Értékes forrás Kemény János fejedelem önéletrajzírása.

Inkább a XVII. századra vonatkozik, de már a *XVIII. században* jelent meg Cserei Mihály Erdélyi históriája. Sokat merített Csereiből Altorjai Apor Péter báró; Metamorphosis Transsilvaniae c. munkája jellemző rajzát adja a régi egyszerű erdélyi erkölcsök megváltozásának. Nagyon értékesek II. Rákóczi Ferenc francianyelvű Emlékiratai és latinnyelvű Vallomásai, melyek mélységes vallásosságáról és hazaszeretetéről tanúskodnak. Szépirodalmi munka, de becses történelmi forrás Mikes Kelemen Törökországi levelei. Hasonlókép értékes adatokkal szolgál korára nézve gróf Károlyi Sándor Önéletírása.

Az említett munkák csak bevezetői a *XVIII. század* gazdag történetirodalmának. Bél Mátyás pozsonyi evangélikus lelkész, a magyar földrajztudomány egyik megalapítója, a történetírásban is jeleskedett.

Legszorgalmasabb munkásságot fejtettek ki a jezsuita írók. Pray György Annaleseiben megírta az egész magyar történelmet és napvilágra hozott számos ismeretlen oklevelet. A másik nagy jezsuita történetíró Katona István, akinek «Historia Critica Regni Hungariae» c. munkája a legrégibb időktől a XIX. század elejéig terjed. Ez a munka a leghatalmasabb magyar történelem, 43 kötetbe foglalt páratlanul gazdag anyaggyüjteménye minden kutatásnak kiinduló pontja.

E nagy írók után dolgozta fel Virág Benedek magyar nyelven a nemzet történetét, de munkássága már a *XIX. század* első felére esik. Vele egyidőben kezdi meg történetírói működését Horváth István; kevés kritikával dolgozott, de a hazafias-nemzeti irány kezdeményezőjének nevét érdemelte ki.

A *XIX. század* a magyar történetírásban méltán nevezhető a tudomány századának. Fejér György, a budapesti egyetem teológiai tanára, 40 kötetnyi régi magyar oklevelet gyüjtött és adott ki Codex Diplomaticus-ában. Gróf Teleki József megírta a Hunyadiak korát; Horváth Mihály csanádi püspök háromszor, egyre terjedelmesebb kötetekben írta meg Magyarország történetét és e mellett saját korának monografiáját. Nagyértékű munkásságot fejtettek ki Szalay László, Csengery Antal, Salamon Ferenc (Magyarország a török hódoltság korában) és Szilágyi Sándor, a tízkötetes milléniumi Magyar Történet szerkesztője; továbbá a katolikus irányú történetírók: Fraknói Vilmos és Karácsonyi János c. püspökök, Pór Antal kanonok.

Újabb íróink közül Pauler Gyula, Domanovszky Sándor és Erdélyi László bencés az Árpádok korának kérdéseit boncolgatták. Lukinich Imre hatalmas Emlékkönyvet szerkesztett Mátyás királyról, illetőleg Mohácsról. Takáts Sándor piarista munkái a török világ becses művelődéstörténeti adatait őrzik. Angyal Dávid, Károlyi Árpád és Marczali Henrik művei a Habsburg-királyok korának hosszabb-rövidebb korszakait ölelik fel, ugyanígy a premontrei Kárpáthy-Kravjánszky Mór munkái is. Márki Sándor számos monografiát írt, köztük II. Rákóczi Ferencről. Békefi Remig cisztercita a magyar iskolázás történetét dolgozta fel. Balanyi György piarista főkép egyház- és művelődéstörténeti, valamint egyetemes történeti, Meszlényi Antal pedig egyháztörténeti munkákkal gazdagította irodalmunkat.

Mai történetirodalmunk legnagyobb tekintélyei *Hóman Bálint* és *Szekfű Gyula*; legismertebb munkájuk a 7, illetőleg 5 kötetes Magyar Történet.

IRODALOM.

A) *Összefoglaló munkák.*

Mint az I. kötetben. A *Magyar Művelődéstörténetből* azóta megjelent a IV. k. Újabb, eredeti szempontú összefoglalás: Szabó I.: *A magyarság életrajza.* H. és é. n.

B) *Egyes korok feldolgozásai.*

III. Károly. A magyar barokk fogalmát és tartalmi körét Szekfü Gy. tisztázta alapvető nagy művében: *Magyar történet.* IV.² Bp., 1935. 366. s kk. ll. Részletes rajzát l. *Magyar Művelődéstörténet.* IV. *Barokk és felvilágosodás.* H. és é. n. A pragmatika szankcióra l. Csekey I.: *A magyar trónöröklésödési jog.* Bp., 1917. Az újításokra: Szabó D.: *Az állandó hadsereg behozkelyezésének története.* Hadtört. Közl. 1910. Ember Gy.: *A m. kir. helytartótanács ügyvitelének története 1724—1848.* Bp., 1940. Bónis Gy.: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Systematica commissio)* Bp., 1935. A telepítésekre: Baróti L.: *A bánsági legrégibb település története.* Temesvár, 1892. Szentkláray J.: *Százév Délmagyarország újabb történetéből.* Temesvár, 1879. U. a.: *Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi Bánságban.* Bp., 1909. Böhm L.: *Délmagyarország vagy az ú. n. Bánság külön történelme.* I—II. Bp., 1867. Vonhaz I.: *A szatmármegyei német telepítés.* Pécs, 1931. Schünemann K.: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia I.* Berlin, é. n. Szalay L.: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz.* Pest, 1861. Győrffy I.: *A fekelekörösvölgyi magyarság települése.* Bp., 1914. U. a.: *Délbihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta.* Földr. Közl. 1915. Mendöl T.: *Szarvas földrajza.* Debrecen, 1928. Éble G.: *Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza.* Bp., 1898. Legújabb összefoglalás Szabó I. i. munkája. U. o. bő irodalmi utalások.

Mária Terézia. A nagy királynénak még nincs hozzá méltó magyar életrajza. Marczali Henriké (Magy. Tört. Életrajzok, 1891) vázlatos és elavult. Modernebb Guglia E.: *Maria Theresia, ihr Leben, ihre Regierung.* I—II. München—Berlin, 1917.; egyoldalúan nagynémet szempontú Kretschmayr H.: *Maria Theresia.* Berlin, 1925. A részletekre l. Eckhart F.: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában.* Bp., 1922. U. a.: *Mária Terézia és a magyar parasztkérdés.* Klebelsberg Kunó-emlékkönyv, 1925. Szabó D.: *A magyarországi úrbérrendezés története.* I. Bp., 1933. Finászy E.: *A magyarországi közoktatásügy Mária Terézia korában.* I—II. Bp., 1899. Csóka J. L.: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám.* Bp., 1936. *Az 1777-iki Ratio educationis. Ford. dr. Friml Aladár.* Bp., 1913.

II. József uralkodásának legrészletesebb rajzát Marczali H. adta: *Magyarország II. József korában.* I—III.² Bp., 1885—1888; munkája rengeteg adatot tartalmaz, de szempontjaiban meghaladott. Egyetemesebb Mitrofanov P. műve: *Joseph II.* I—II. Wien-Leipzig, 1910. Mályusz E.: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Bp., 1939. Nagy anyagot felölelő, de katolikus szempontból egyoldalú munka. Meszlényi A.: *A jozefinizmus kora Magyarországon.* 1780—1846. Bp., 1934. Kornis Gy.: *A magyar művelődés eszményei. I—II.* Bp., é. n. Szekfü Gy.: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez.* Bp., 1926.

II. Lipót. A magyar felvilágosodás történetének kitűnő összefoglalása: Eckhardt S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp., 1924. A felvilágosult irodalomra l. Ballagi G.: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp., 1888. Concha Gy.: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik.* (O. K.) Bp., 1885. Az 1790—91. országgyűlésre Marczali H.: *Az 1790—91. évi országgyűlés.* I—II. Bp., 1907.; a bizottsági munkálatokra Mályusz E.: *A reformkor nemzedéke.* Századok 1923.; kevésbbé kedvező Iványi-Grünwald B. vél ménye: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790—1848.* Pécs, 1927.

I. Ferenc uralkodásának kezdetére kitűnő Mályusz E.: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790—1795.* Bp., 1926. Fraknói V.: *Martinovics és társainak összeesküvése.* Bp., 1880. U. a.: *Martinovics élete.* Bp., 1921. A későbbi évekre Domanovszky S.: *József nádor iratai.* I—III. Bp., 1925—1935. A francia háborúk korá a Wertheimer E.: *Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében.* Bp., 1884—1890. Fest A.: *Br. Dévay Pál altábornagy 1735—1800.* Bp., 1915. Pilch J.: *Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban.* Hadtört. Közl. 1913. Gyalóky J.: *A magyar insurrectio 1805.* Hadtört. Közl. 1925. R. Kiss I.: *Az utolsó nemesi felkelés. I—II.* Bp., 1909—1911. Napoleon proklamációjára Horánszky L.: *Bacsányi János és kora.* Bp., 1907. Wertheimer E.: *Az 1811—12-iki országgyűlés.* (O. K.) Bp., 1900. Irodalmi téren: Tolnai V.: *A nyelvújítás.* Bp., 1929. Farkas Gy.: *A magyar romantika.* Bp., 1930. A gazdasági viszonyokra l. Iványi—Grünwald B. bevezetését a Hitel új kiadásához: *Gr. Széchenyi István összes munkái.* II. Bp., 1930.

A megújhodás korára még mindig alapvető Horváth M.: *Huszonöt év Magyarország történelméből. I—III.*[3] Bp., 1886. Szekfü Gy.: *Három nemzedék és ami utána következik.* Bp., 1935.[6] magvas és mélyenszántó áttekintése a liberális koreszmék fokozatos uralomrajutásának és elhatalmasodásának. Gr. Széchenyi Istvánnak mindezideig nincs hozzá méltó életrajza; még legjobb Friedreich I.: *Gr. Széchenyi István élete. I—II.* Bp., 1915. (Kossuth és a függetlenségi politika felé hajlik.) Bártfai Szabó L.: *A Sárvár-Felsővidéki gr. Széchenyi család története, III.* Bp., 1927. (Igen nagy anyagot nyujt.) Ügyes áttekintés Csery—Clauser M.: *Széchenyi napjai. Gr. Széchenyi István élete és életműve időrendben.* Bp., é. és h. n. A nagy államférfi összegyüjtött műveinek teljes és minden tekin- és h. n. A nagy államférfi összegyüjtött műveinek teljes és minden tetben megbízható kiadása most van folyamatban. Eddig megjelent: *II. Hitel.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Iványi—Grünwald B. Bp., 1930. V. *A kelet népe.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Ferenczy Z. Bp., 1925. VI. *Gr. Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.* Viszota Gy. Bp., 1927—1930. VII—IX. *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka.* I—III. Károlyi A. és Tolnai V. Bp., 1922—1925. X—XV. *Gr. Széchenyi István naplói.* I—VI. Viszota Gy. Bp., 1925—1939. Bő szemelvényeket ad Szekfü Gy.: *A mai Széchenyi.* Bp., 1935. Jó áttekintés Éber A.: *Széchenyi gazdasági politikája.* Bp., é. n. Még megírásra vár Kossuth Lajos élete is; ami életrajz eddig megjelent róla, az mind egyoldalú és tudománytalan. 48-előtti műveiből is mindössze hírlapi cikkei jelentek meg: *Kossuth Lajos iratai.* Sajtó alá rendezte Kossuth Ferenc. Bp., XII—XIII. 1906—1911. Deák Ferenc életét kimerítően megírta Ferenczi Z.: *Deák élete. I—III.* Bp., 1904. Beszédeinek mintaszerű kiadása történeti értékű jegyzetekkel Kónyi Manótól: *Deák Ferenc beszédei. I—VI.*[2] Bp., 1903. Kardos S.: *Wesselényi Miklós élete és munkái I—II.* Bp., 1905.; csak mint gyüjtés jöhet tekintetbe, mint irodalmi alkotás csekély értékű. A reformkorszak főbb politikusainak mesteri jellemrajzát adja Csengery A.: *Jellemrajzok.* (O. K.) Bp., 1898. Az osztrák-magyar viszonyokra Srbik H. R. v.: *Metternich, als Staatsmann und als Mensch. I—II.* München, 1925. Miskolczy Gy.: *A kamarilla a reformkorszakban.* Bp., é. n. A gazdasági helyzetre l. Horváth M.: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországban a három utolsó század alatt.* Pest, 1840. Fényes E.: *Magyarország statisztikája. I—III.* Pest, 1841—1843. Eckhart F.: *A magyar közgazdaság száz éve.* Bp., 1941. Lipthay S.: *Gr. Széchenyi István műszaki alkotásai.* Bp., 1896. Zelovich K.: *Széchenyi mérnöki alkotásai.* Bp., 1921. Gonda B.: *Vásárhelyi Pál élete és művei.* Bp., 1896. Horvát E.: *A Védegylet története.* Bp., 1911. Varga Z.: *A védegyletről.* Debreceni Szemle, 1935. Újhely G.: *A vukovár-fiúmei vasút története.* Bp. 1907. Fenyvessy A.: *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület ötvenéves története.* Bp., 1940.[2] *A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank százéves története.* Bp., 1941. A vallásügyre: Várady L. A.: *Lonovics József római küldetése.* Bp., 1924. Hermann E.: *Lonovics József római küldetésének (1840—41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése.* Bp., 1934. A szellemi élet forrongására l. Kornis i. m. Irodalmi tájékozódásra: Farkas Gy.: A *«Fiatal Magyarország»* kora. Bp., 1932. Horváth J.: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig.* Bp., 1927. Szinnyei F.: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* I—II. Bp., 1935. A művészetekre: *Lyka K.: A táblabiró-világ művészete.* 1800—1850. *I—IV.* Bp., 1922. A nemzetiségi kérdésre: Spohr L.: *Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn.* Berlin, 1936. Steier L.: *A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története.* Liptószentmiklós, 1912. Thim J.: *A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig.* Nagybecskerek, 1892. Szalay L.: *A horvát kérdéshez.* Pest, 1861. Miskolczy Gy.: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában.* I—II. Bp., 1927—28. Jancsó B.: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota.* I—II. Bp., 1896. Pukánszky B.: *A magyarországi német irodalom története.* Bp., 1926. U. a.: *Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewusstseins.* Ung. Jahrbücher, 1934.

A *szabadságharc* részletes és megbízható politikai és katonai története még szintén megírásra vár. Eddig a munkát nagy mértékben akadályozta egyrészt a megbízható és hiteles adatok hiánya, másrészt az érzelmi szempontok erős túltengése. A régi feldolgozások közül anyaggazdagságuk miatt még ma sem nélkülözhetők Horváth M.: *Magyarország függetlenségi harcának története, I—III.* Pest, 1871.[2] és Szeremlei S.: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről.* Pest, 1867. Egyébként rengeteg a hiány és a megoldásra váró feladat. Még a szereplőktől reánk maradt tömérdek memoárirodalom sincs rendszerezve, annál kevésbbé történetileg feldolgozva. Kacziány G. műve: *A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig,* Bp., 1917. kezdetnek is gyenge; nagyon hiányos és egyoldalúan elfogult. Bibliografiailag sokkal többet nyujt Bártfai Szabó L.: *Naplók, emlékiratok és feljegyzések Magyarország történetéhez.* Háborus Felelősség, 1929. U. a.: *A Kossuth-bibliografia alapjai.* U. o. 1930. A memoárok közül szerzőjük egyéniségénél és tartalmuknál fogva kiemelkedőbbek: Görgey A.: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 u. 1849. I—II.* Leipzig, 1852. Magyarul *Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. I—II.* Ford. Görgey I. Bp., 1911. V. ö. u. a.: *Görgey A. ifjúsága és fejlődése a forradalomig.* Bp., 1916. U. a.: 1848-ból és 1849-ből. *Élmények és benyomások. I—III.* Bp., 1885—1888. U. a.: *G. A. a számüzetésben 1849—1867.* Bp., 1918. Danzer F. A.: *Dembinski in Ungarn. I—II.* Wien, 1873. Klapka Gy.: *Emlékeimből.* Bp., 1886. V. ö. Lengyel. T.: *Klapka emlékiratai és emigrációs működése.* Bp., 1936. Mészáros L. *Emlékiratai.* Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly V. I—II. Bécs, 1881. Vukovics S. *Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és számüzetésének idejéből.* Sajtó alá rendezte Bessenyei F. Bp., 1894. *Gr. Leiningen-Westerburg K. honvédtábornok levelei és naplója.* Ford Marczali H. Bp., 1900.

A szabadságharc igazi történetének megírásáról tulajdonképpen csak azóta lehet szó, mióta a bécsi központi levéltárak megnyíltak a kutatás számára, sőt az 1848—49-es magyar hatóságok iratanyaga vissza-

került Budapestre. Az újabb monografiák közül alapvetően fontosak: Károlyi Á.: *Németújvári gr. Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I—II.* Bp., 1932. Steiner L.: *Görgey és Kossuth.* Bp., é. n. U. a.: *Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei.* Bp., é. n. *Haynau és Paskievics. I—II.* Bp., é. n. Az új hadtörténeti anyagot felhasználó tanulmányok közül elsősorban Gyalókay J. kitűnő munkáit kell kiemelnünk. Fontosabbak: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása.* Bp., 1931. és *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán.* Bp., é. n. Görgeyre sok újat nyujt Pethő S.: *Görgey A. A hadműveleteket leírta Julier F. ny. ezredes.* Bp., é. n. Az egész Görgey-kérdésre l. Kosáry D.: *A Görgey-kérdés és története.* Bp., 1936. A nemzetiségi mozgalmakra l. Steiner L.: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-iki szabadságharcról és a tót mozgalmakról.* Bp., 1924. Jancsó B.: *Szabadságharcunk és a dákóromán törekvések.* Bp., 1895. Thim J.: *A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története. I—III.* Bp., 1930—35. A külpolitikára l. Horváth J.: *Magyar diplomácia 1815—1918.* Bp., 1928. U. a.: *A magyar kormány adriai politikája 1848—49.* Bp., 1927. Jánossy D.: *Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849.* Bécsi Magy. Tört. Intézet Évkönyve. I. Iskolai és vallási ügyek: Hajdu J.: *Eötvös József báró első miniszterségе.* Bp., 1933. Meszlényi A.: *A kat. egyház és az állam 1848—49-ben.* Bp., 1927. Scheffler J.: *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848—49-ből.* Bp., 1928.

Az önkényuralom és a kiegyezés kora. Az abszolutizmus koráról igen részletes képet fest Berzeviczy A.: *Az absolutismus kora Magyarországon 1849—1866. I—III.* Bp., 1922—32.; gazdag tartalmú munka, de szempontjaiban nem mindenütt kielégítő. Rengeteg kortörténeti adat található Deák beszédeinek id. kiadásában és Szögyény-Marich László *Emlékirataiban.* II. 1849—59., III. 1859—61. Bp., 1917—18. A sajtóviszonyokra elsőrangú tájékozást nyujt Angyal D.: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Bp., 1925. Az irodalmi viszonyokra l. Szinnyei F.: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. I—II.* Bp., 1939—41. Voinovich G.: *Arany János életrajza II. 1849—1860.* Bp., 1931. Az új gazdasági és társadalmi helyzetre jó eligazító Máriássy B.: *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme VIII.* Győr, 1889. Bernáth Gy.: *Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon.* Bp., 1935. Ausztria külpolitikájára és fokozódó elszigetelődésére Friedjung H.: *Der Krimkrieg und die österreichische Politik.* Wien, 1911. U. a.: *Harc a német hegemóniáért.* Ford. Junius. I—III. Bp., 1902—1904. Az emigrációra és külföldi tevékenységére Hajnal I.: *A Kossuth-emigráció Törökországban.* I. Bp., 1927. Jánossy D.: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában.* I—II. Bp., 1940—41. Kossuth L.: *Irataim az emigrációból. I—VII.* Bp., 1880—1900. Kastner E.: *Mazzini e Kossuth.* Firenze, 1929. Berkó I.: *Magyar önkéntes csapatok az 1859-i háborúban.* Hadtört. Közl. 1930. Kastner E.: *Il contributo ungherese nella guerra del 1859.* Firenze, 1934. Wertheimer E.: *Bismarck im politischen Kampf* Berlin, 1930. Lengyel T.: *Gr. Teleki László.* H. és é. n. A kiegyezésre Kónyi id. kiadványán kívül Wertheimer E.: *Gr. Andrássy Gyula élete és kora.* I. Bp.. 1910. Angyal D.: *Gr. Andrássy Gyula (1923—1890).* Bp., 1941. Csengery L.: *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései.* Bp., 1928. Ifj. gr. Andrássy Gy.: *Az 1867-i kiegyezésről.* Bp., 1896. Réz M.: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya.* Bp., 1910.

A *dualizmus* korának jó áttekintését adja Gratz G.: *A dualizmus kora, Magyarország története 1867—1918-ig. I—II.* Bp., 1934. Forrásértékkel bír Mérei Gy.: *Magyar politikai pártprogrammok 1867—1914.* Bp., 1934. és Iván J.: *Földbirtokreform és társadalmunk 1890—1914.* Bp., 1935. Fontos források még Deák beszédeinek id. kiadásán kívül: *Gr. Andrássy Gyula beszédei. I—II.* Kiadja Lederer B. Bp., 1891—1893. *Apponyi Albert gróf beszédei. 1872—1895. I—II.*[2] Bp., 1897. *Szilágyi Dezső beszédei. I—IV.* Kiadja Fayer L. Bp., 1906. *Gr. Tisza I. képviselőházi beszédei. I—IV.* Kiadja b. Kun J. Bp., 1937. Balla A. szerkesztésében: *A magyar országgyűlés története 1867—1927.* Bp., 1927.; gazdag tartalmú, de egyenetlen. Pethő S.: *Világostól Trianonig.* Bp., 1925.; a politikus sokszor háttérbe szorítja benne a történészt. Jó útmutató az egész korszakon át Szekfű Három nemzedéke. A szereplő személyekre és a pártok szellemére jó eligazítással szolgálnak: Halász I.: *Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából.* Bp., 1911. Pethő S.: *Politikai arcképek.* Bp., 1911. U. a.: *Sorsok.* Bp. é. n. U. a. *Viharos emberöltő (Hét portrait.)* Bp., é. n. Gr. Apponyi A.: *Emlékiratam. Ötven év.* Bp., 1922. (Mesteri jellemzésekkel.) Az egyházpolitikai harcokra l. Linder Gy.—Zeller A.: *A magyar egyházpolitika 1847—94. I—II.* Bp., 1894. Salacz G.: *A magyar kultúrharc története 1890—1895.* Bécs, 1938. Jó áttekintést nyujt Török J.: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848—1871. Adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez.* Bp., 1941. A gazdasági viszonyokra l. Czettler J.: *Magyar mezőgazdasági agrárpolitika.* Bp., 1914. Ecseri L.: *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság.* Bp., 1898. Bodrogközy Z.: *A magyar agrármozgalmak története.* Bp., 1929. Gabona B.: *A magyarországi agrármozgalom története 1890—1900.* Bp., 1934. Sebess D.: *Magyar agrár-evolúciók 1902—1932.* Bp., 1932. Ecseri L.: *A magyar földmíves nép munkája.* Bp., 1930. Cs. Horváth J.: *A magyar szövetkezeti intézmény története. I—II.* Bp., 1935. Hegedüs L.: *A magyarok kivándorlása Amerikába.* Bpesti Szemle, 1899. U. a.: *A székelyek kivándorlása Romániába,* u. o. 1902. U. a.: *A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság,* u. o. 1905. Szádeczky-Kardos T.: *A magyarországi pénzintézetek fejlődése.* Bp., 1928. Alföldi A.: *A budapesti pénzintézetek története.* Bp., 1928. Eckhart F.: *A magyar közgazdaság száz éve.* Bp., 1941. A társadalmi kérdésre l. Éhen Gy.: *Városaink közélete.* Bp., 1906. Weiss I.: *A mai magyar társadalom.* Bp., 1930. Jászai S.: *A magyar szakszervezetek története.* Bp., 1925. A zsidóság előretörésére: Petrássovich G.: *Zsidó földbirtokosok és bérlők Magyarországon.* Bp. 1904. Kovács A.: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon.* Bp., 1922. Haller I.: *Harc a numerus clausu körül.* H. és é. n. Farkas Gy.: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban.* Bp., é. n. A nemzetiségi kérdésre l. Czambel S.: *A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője.* Turócszentmárton, 1902. Jancsó B.: *A román irredentista törekvések története.* Bp., 1920. Bajza J.: *A magyar-horvát unió felbomlása.* Bp., 1925. A külpolitikai viszonyok alakulására l. Balanyi Gy.: *Világpolitika.* Bp., 1918. U. a.: *A Balkánprobléma fejlődése 1856—1914.* Bp., 1920. Friedjung H.: *Das Zeitalter des Imperialismus.* I—III. Berlin, 1919—1924. Balla A.: *A legújabb kor világtörténete.* Bp., 1937.

A világháborúra kitűnő összefoglalás Julier F.: *A világháború magyar szemmel.* Bp., 1933.; jó Czékus Z.: *Az 1914—18. évi világháború összefoglaló története.* Bp., 1930. Elsőrangú forrásértékkel bírnak gr. Tisza István háborúalatti levelei: *Gr. Tisza István összes munkái. 4. sorozat II—VI.* Bp., 1924—37. Rengeteg adatot tartalmaz kellemes előadásban József főherceg nagy munkája: *A világháború, amilyennek én láttam. I—VII.* Bp., 1926—33. Az összeomlás és forradalmak korára jó összefoglalás Gratz G.: *A forradalmak kora.* Bp., 1934. Gratz G. szerkesztésében: *A bolsevizmus Magyarországon.* Bp., 1921. A trianoni békére: *A magyar béketárgyalások. I—III.* Bp., 1920. *A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata.* Bp., 1921. A háborús felelősség és a revizió kérdése l. Krisztics S.: *A békeszerződések revíziója.* Bp., 1927. Horváth J.: *A magyar kérdés a XX. században. I. Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért. II. A trianoni békeszerződés megalkotása és a revizió útja.* Bp., 1939. Magyarország nemzetközi helyzetére a népszövetségi politika korában l. *La Hongrie dans les relations internationales.* Bp., 1935. A háborúutáni világfejlődésről jó és áttekinthető képet nyujt; Gratz G. szerkesztésében: *Politikai élet. A mai világ képe. II.* Bp., é. n.

Balanyi György.

TARTALOMJEGYZÉK.

KILENCEDIK SZAKASZ.

A barokk rendi korszak.

Oldal

I. III. Károly uralkodása 5
1. A barokk szellem Európában és Magyarországon. — 2. A nőági örökösödés és a hadügy rendezése. — 3. Kormányzati reformok. — 4. Társadalmi és nemzetiségi viszonyok.

II. Mária Terézia uralkodása 11
1. A nemzet harcai királynője trónjáért. — 2. Mária Terézia kormányrendszere.

III. II. József uralkodása 16

TIZEDIK SZAKASZ.

A reformkor.

I. Európa a francia forradalom és Napoleon korában 18

II. A magyar felvilágosodás és az alkotmányos reformprogramm 19

III. I. Ferenc király uralkodása 20
1. Hazánk a francia forradalom és Napoleon korában. — 2. A szentszövetség és Metternich kora. — 3. Nemzetgazdaságunk és társadalmunk a század fordulóján.

IV. A régi Magyarország az átalakulás útján 23
1. Széchenyi István gróf eszmevilága. — 2. A reformországgyűlések és eredményeik. — 3. Liberális-demokrata irányzat. Kossuth Lajos. — 4. A reformkor társadalmának gazdasági és kulturális munkássága.

V. Nemzetiségeink a reformkorban 30

VI. Az 1848-i alkotmány 31
1. Készülődés az 1847-i országgyűlésre. — 2. Az 1847—48-i országgyűlés. — 3. A 48-as törvények.

TIZENEGYEDIK SZAKASZ.

A szabadságharc és a kiegyezés kora.

I. Ausztria és a nemzetiségek állásfoglalása az új Magyarország ellen 34

II. A nemzet önvédelmi- és szabadságharca 35
1. A nemzeti önvédelem. — 2. A szabadságharc.

Oldal

III. A szabadságharcot követő önkényuralom és a kiegyezés 38
1. A megtorlás. — 2. Az önkényuralom. — 3. A kiegyezés. — 4. Kiegyezés Horvátországgal és a nemzetiségi egyenjogúság törvénye.

TIZENKETTEDIK SZAKASZ.

A dualizmus kora.

I. Hazánk társadalmi és gazdasági életének alakulása 45
1. A társadalmi élet. — 2. A gazdasági élet fejlődése. Az államháztartás.

II. Szellemi műveltségünk a duailzmus korában 48
1. Műveltségünk korszerű fejlődése. — 2. Művelődésünk hibái a századfordulón.

III. A dualizmus korának belpolitikai története 51
1. A szabadelvű párt. Tisza Kálmán. — 2. Az egyházpolitikai harcok. — 3. A szabadelvű párt bukása s a koalíciós kormány.

IV. Európa a dualizmus korában 54
1. Az imperializmus. — 2. A hármasszövetség politikai túlsúlya. — 3. A hármasantant kialakulása

V. Nemzetiségeink a dualizmus korában 56
1. Nemzetiségeink magatartása. — 2. A magyar nemzetiségi politika.

VI. Az első világháború 59
1. Európa és hazánk a világháború küszöbén. — 2. A világháború lefolyása.

VII. A világháborút követő forradalmak 66
1. A középponti hatalmak belső összeomlása. — 2. Az «őszirózsás» forradalom. — 3. A tanácsköztársaság.

VIII. A trianoni békeparancs 69
1. Az ország jogrendjének helyreállítása. — 2. A trianoni békeparancs.

TIZENHARMADIK SZAKASZ.

A Trianon utáni korszak.

I. A Népszövetség és a győztes államok hatalmaskodása 72
1. A Népszövetség. — 2. A győztes államok hatalmaskodása.

II. Új szellem ébredése Közép- és Dél-Európában 73
1. Magyarország. — 2. Olaszország. — 3. Portugália. — 4. Németország. — 5. Spanyolország.

III. Német- és Olaszország felemelkedése 75
1. Mussolini külpolitikája. — 2. Németország felemelkedése. — 3. A második világháború.

IV. Csonka-Magyarország élete 79
1. Csonka-Magyarország külpolitikai küzdelmei a trianoni béke helyesbítéséért. — 2. Csonka-Magyarország belpolitikai élete. — 3. Csonka-Magyarország gazdasági élete. — 4. Csonka-Magyarország szellemi művelődése. — 5. Csonka-Magyarország társadalma.

Multunk — jövendőnk 89

Közjogi és társadalmi ismeretek.

Oldal

I. Társadalmi és közjogi alapfogalmak 91
1. Egyén és társadalmi közösségek. — 2. Az állam. — 3. Az államhatalom tagozódása.

II. A magyar állam alkotmánya 95
1 Magyarország államformája. — 2. A törvényhozó hatalom. — 3. A kormányzó hatalom. — 4. A bírói hatalom.

III. Népesedési erőnk 100
1. A családvédelem. — 2. Az általános népvédelem.

IV. Gazdasági erőnk 104
1. Mezőgazdaságunk. — 2. Iparunk. — 3. Kereskedelmünk.

V. Politikai erőnk 108
1. A magyar nemzettest és a magyar nemzet. — 2. Belpolitikai irányunk. — 3. Nemzetiségi politikánk. — 4. Külpolitikai irányaink.

VI. Erkölcsi erőnk 112

VII. Pályaválasztás 114

A magyar történetírás története 117

Irodalom 119

HOSSZ- ÉS KERESZTMETSZETEK.

Korszak	*Európai háttér*	*Külpolitika*	*Nemzetiségi viszonyok*	*Társadalmi viszonyok*	*Kormányzás*	*Törvényhozás*	*Igazságszolgáltatás*	*Államháztartás*	*Hadügy*	*Szellemi műveltség*	*Anyagi műveltség*
A barokk rendi korszak, 1711—1790.	Barokk világ, «felvilágosodás». Anglia, Poroszország nagyhatalmi fejlődése, Franciaország hanyatlása, Az Egyesült Államok megalakulása.	A Temesköz felszabadítása. Háborúk Mária Terézia birodalmáért.	Újabb német, szerb és román települések; szlovák áttelepítés. A Temesköz benépesítése.	A (fő-)nemesség birtokszerzése. Urbarium (1767).	A kormányszékek törvényi szabályozása. Mária Terézia harca a rendekkel. II. József abszolutizmusa.	—	Bíróságok újjászervezése: úriszék, törvényszék, kerületi-, királyi-, hétszemélyes tábla.	A nemesi adózás kérdése.	Állandó hadsereg szervezése (1715).	Ratio Educationis. Mária Terézia udvara. A «felvilágosodás».	Mária Terézia vámrendszerének következményei.
A reformkor, 1790—1848.	A francia forradalom, Napoleon. A szentszövetség és a liberális törekvések.	Részvétel a francia háborúkban.	Nemzetiségeink nacionalista irányzata.	A jobbágykérdés fokozatos megoldása.	Független, felelős kormány (1848).	Népképviseleti parlament (1848).	Törvény előtti egyenlőség.	Devalvációk. A közteherviselés fokozatos megoldása.	Nemzetőrség (1848).	Cenzura és irodalom. A magyar nyelv térfoglalása. Tudományos, irodalmi, művészeti fellendülés.	Széchenyi munkássága, gazdasági alkotások.
A szabadságharctól a kiegyezésig, 1848—1867.	Nemzeti mozgalmak, az olasz és a német egység. Ausztria kiszorítása Németországból.	Az emigránsok külpolitikai tevékenysége. Kiegyezés és külügyi közösség Ausztriával.	Nemzetiségeink szembefordulása az új Magyarországgal.	A jobbágyok felszabadulása.	Önkényuralmi rendszer.				Toborzott honvédség a szabadságharcban. Hadügyi közösség Ausztriával.	Nemzeti művelődésünk megbénulása.	—
					A magyar államhatalom újjáébredése (1867).						
A dualizmus kora, 1867—1920.	Az imperializmus. A hármasszövetség. A hármasantant. Az első világháború.	Hármasszövetség. Az első világháború. Trianon.	Nemzetiségi törvény (1868). Nemzetiségeink államellenes törekvései, elszakadásuk.	Mágnás-, gentry-, polgár-, paraszt-, munkásosztály fejlődése. A szociáldemokrácia előretörése.	Korszerű alkotmányos berendezkedés.			Államháztartásunk korszerű rendezése.	Közös hadsereg és honvédség szervezése.	Nép-, közép- és felső iskolák. Tudományos, irodalmi s művészeti együtthaladásunk Európával.	Mezőgazdaság, ipar, kereskedelem fejlődése.
					Népköztársaság, proletárdiktatúra.						
Trianon utáni korszak.	Népszövetség, a győztes államok hatalmaskodása. Olaszország, Portugália, Németország, Spanyolország nemzeti ébredése. A második világháború.	Küzdelem a trianoni béke helyesbítéséért. A berlin-római tengely. Csatlakozásunk az antikomintern és a hármashatalmi egyezményhez. A második világháború.	A szentistváni állameszme politikája kormányzatunkban.	Házhelyosztás, földbirtokreform, Vass József szociálpolitikája.	A jogrend helyreállítása. Kormányzóválasztás. Kormányzóhelyettesi méltóság.	Nemzetgyűlés, országgyűlés.	—	Teljes leromlás, «szanálás».	«Zsoldos» és nemzeti hadsereg.	Klebelsberg politikája, kultúránk fejlődése.	Gazdasági életünk szétesése, erőfeszítéseink.